

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАШЕ ПРАВО

**OUR
LAW**

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 2, 2016

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

БАНДУРКА О.М. НАПРЯМИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ	5
ГАЦЕЛЮК В.О. ПРАВОВА ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ САМОПРОГОЛОШЕНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДОКУМЕНТАХ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ТА РІШЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ СУДІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ	11
КРАВЧЕНКО Т.Д. ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ	19

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

РАЙНІН І.А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНОМ	24
КИЦУЛ Ю.С. ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОБЪЕДИНЕНИЯ В УКРАИНЕ: АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС	30
ХАТНЮК Ю.А. ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	36
ЄВДОКІМЕНКО С.В. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ	42
ПАСТЕРНАК І.М. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПО ОХОРОНІ КОРДОНУ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	47
ШИНКАР Т.І. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДІАЦІЇ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ	54
ВОЛОСКО Я.О. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ УЧАСТІ УКРАЇНИ У МІЖНАРОДНОМУ РИНКУ ПРАЦІ	59
ДАНЧУЛ О.С. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДСО У СФЕРІ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВопорушень у КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ «СЕРВІСНОЇ» ДЕРЖАВИ	64

ШУШУЛКОВА В.Д. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЧЛЕНІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ КОМІСІЙ: МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	71
--	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ЧЕРНОВСЬКИЙ О.К. ВПЛИВ «ЯКІРНОГО ЕФЕКТУ» НА ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕКОНАННЯ СУДДІ	78
БЕРЗИН П.С. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОНИМАНИЯ УГОЛОВНОГО ПРАВА В ИМПЕРАТОРСКОМ ХАРЬКОВСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ НА ПРОТЯЖЕНИИ 1804-1834 ГОДОВ	81
МИТРОФАНОВ І.І. ФУНКЦІЇ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	88
КРИЖАНОВСЬКИЙ А.С., КРИЖАНОВСЬКА В.А. УСВІДОМЛЕННЯ МОТИВАЦІЇ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ - КЛЮЧ ДО ЕФЕКТИВНОЇ ПРОТИДІЇ	95
РУФАНОВА В.М. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ СЕПАРАТИЗМУ В УКРАЇНІ	101
ВАНДІН Є.В. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ	107
ГНАТЕНКО В.С. ДОКАЗИ: ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ	113
ОГОРОДНИК Є.І. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	118
ПЕКАР П.В. ПРОПАГАНДА ВІЙНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН	125
ЛЕМЕХА Р.І. ІСТОТНА ШКОДА ЯК ОЗНАКА, ПЕРЕДБАЧЕНА ЗАГАЛЬНОЮ ЧАСТИНОЮ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	132
ПОЛІЩАК Н.І. ОСОБЛИВОСТІ СТЯГНЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВИТРАТ НА ПРАВОВО ДОПОМОГУ ПОТЕРПІЛОМУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	137
ГУРАЛЬ Л.О. СТАНОВЛЕННЯ ТА ІСТОРИЧНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	144

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ЗІНЧЕНКО О.В., МАТВЄЄВ П.С. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ	150
ВОЛИНЕЦЬ Т.В. ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВА КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	157

НОВІКОВ Д.В. ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ	162
НЕДО К.А. МЕДІАЦІЯ У СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТАХ	168

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА

МЕЛЕНКО С.Г. ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ КОНСТАНТ У РАМКАХ ФІЛОСОФІЇ МІЛЕТСЬКОГО ПЕРІОДУ НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ АНАКСІМЕНА.....	173
---	-----

БАНКІВСЬКЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

БУХТІЯРОВ О.С. ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ЯК ФОРМА БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	179
---	-----

З'ЇЗДИ, НАРАДИ, КОНФЕРЕНЦІЇ

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «АНТРОПОСОЦІОКУЛЬТУРНА ПРИРОДА ПРАВА».....	184
ВІДДАНІСТЬ ПРИСЯЗІ ТА УКРАЇНСЬКИМ ОСВІТНІМ ТРАДИЦІЯМ: ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ ВІДЗНАЧАЄ 55-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ!	187

ВІТАННЯ

ДЮІ – 55 РОКІВ	194
-----------------------------	-----

НАПРЯМИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

БАНДУРКА Олександр Маркович - доктор юридичних наук, академік Національної академії правових наук України, радник Голови Харківської обласної державної адміністрації

В статті розглядаються напрями конституційної реформи в Україні, аналізуються історико-політичні періоди конституційних преобразовань, відзначається, що конституційні преобразовання – це веління часу, обумовлені ідеологічною, політичною, економічною, соціальною ситуацією, що склалася в Україні, виділені основні положення законопроектів, які необхідно прийняти в зв'язі з конституційною реформою.

Ключові слова: реформа, конституційний процес, децентралізація, влада, референдум, повноваження, парламент.

Тема конституційної реформи останнім часом набуває все більшої актуальності. Суспільна практика останніх років продемонструвала надзвичайне політичне протистояння та недосконалість конституційного врегулювання суспільних відносин, нестабільність функціонування державного механізму. Ці явища та перманентні кризи свідчать, що політична система країни потребує кардинальної реформи.

Процес формування та оптимізації українського конституціоналізму – тривалий процес, що уособлює конституційну реформу, яка розпочалася майже одразу після прийняття Основного Закону України 28 червня 1996 року.

Новітній конституційний процес у сучасній Україні умовно можна поділити на такі основні періоди:

Перший період конституційних реформ було розпочато у 2004 році Законом України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222 від 8 грудня 2004 року. Прописаний під конкретну особу він був політичним компромісом на шляху виходу з кризової ситуації, що склалася навколо виборів Президента України. Спрямований на перереформування взаємовідносин Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України цей закон остаточно розбалансував владу в державі. Слід відзначити, що питання щодо легітимності процедурних питань унормування конституційної реформи зберігали свою актуальність до 2010 року. А змістовні невідповідності конституційного проекту загальним засадам Конституції України, наприклад, такі як: введення імперативного мандата; суперечливість у формуванні Уряду, його складу, відповідальності, злагодженості роботи; відновлення загальнонаглядової функції прокуратури тощо, у 2006–2010 роках спричинили низку конституційних конфліктів. Вказаний закон на практиці довів свою недієвість, і зміни, що відбулися у політичному керівництві країни підштовхнули до наступного етапу конституційної реформи.

Другий період було розпочато 30 вересня 2010 року скасуванням наведених вище змін та відновленням дії Конституції України у редакції 1996 року шляхом прийняття рішення Конституційного суду України у справі про дотримання процедури внесення змін до Конституції від 8 грудня 2004

року. Крім того, у цей період Верховна Рада двічі вносила зміни до Конституції. Так, 4 лютого 2011 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». Він встановлював п'ятирічний термін повноважень зазначених органів та змінив строки проведення виборів. 6 жовтня 2013 року набрали чинності зміни, що торкнулися лише статті 98 Основного Закону, які розширили повноваження Рахункової палати. Відтоді контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням здійснює Рахункова палата (раніше — тільки контроль за використанням). Зміни мали на меті забезпечити повноцінний контроль за виконанням Державного бюджету України.

Третій період розпочався у лютому 2014 року та триває і досі. Події кінця 2013 – початку 2014 року призвели до безпрецедентної кризи владної вертикалі. Верховна Рада України в умовах «революційної необхідності» та загалом без рішення профільного Комітету прийняла за основу проект закону про відновлення дії окремих положень Конституції України, де-факто повернувши дію Конституції України в редакції від 8 грудня 2004 року. Однак конституційна реформа на цьому не закінчилась. Перемога Революції Гідності поставила завдання реформування держави і провідне місце в комплексі необхідних реформ посіла конституційна.

Отже, на сьогодні ключовими завданнями, які повинна вирішити конституційна реформа є: 1) відновлення легітимності Конституції як акту установчої влади; 2) виправлення змістовних недоліків, а саме: удосконалення механізму державної влади (форми правління), створення конституційних передумов для децентралізації влади, посилення незалежності та професійності судової влади, вирішення дилеми гарантування Конституцією прав і свобод людини; посилення механізмів захисту Конституції.

На складному шляху реформування Конституції України та політичної системи

у цілому виникає багато питань. Так, при реформуванні чинної Конституції України перш за все необхідно звернути увагу на те, яким повинен бути сам процес реформування Конституції України. Це має бути внесення змін до чинної Конституції України чи необхідна зовсім нова Конституція України?

Найбільш прийнятним способом реформування є здійснення системного удосконалення інституційного комплексу Конституції України шляхом підготовки нової редакції Конституції. Одразу слід відзначити, що чинний Основний Закон України не передбачає алгоритму легітимації та втілення в життя нової редакції Конституції України. Проте, цю ситуацію можливо вирішити, якщо до чинної Конституції внести доповнення, яким визначити можливість та процедуру ухвалення нової Конституції. Це дозволить забезпечити легітимність конституційного процесу.

Незважаючи на те, що майже всі політичні сили представлені у парламенті, визнають необхідність змін чинної Конституції, їх позиції по багатьох питаннях суттєво відрізняються. Тому на сьогодні реальна можливість редагування чинної Конституції вбачається у внесенні до неї змін та доповнень шляхом прийняття конституційного закону.

Крім того, конституційну реформу необхідно проводити професійно, відкрито, прозоро, з максимальним залученням інститутів громадянського суспільства. Від якості конституційної реформи залежить, чи стане Україна на шлях побудови правової європейської держави.

На сьогодні конституційні перетворення відбуваються з ініціативи Президента України, який власне і визначає хід конституційної реформи в країні. Так, Глава держави запропонував здійснити процес зміни Конституції України шляхом прийняття 3-х різних законів у напрямках: права людини; забезпечення незалежності судової гілки влади; децентралізації. З цією метою Указом Президента від 3 березня 2015 року створено Конституційну Комісію як спеціальний допоміжний орган при Президентові України, основним завданням якої є напрацювання узгоджених 3-х законопроектів щодо удосконалення конституційного регулювання.

На тлі військових подій, що відбуваються на сході країни, актуалізувалося питання розширення прав місцевого самоврядування. Тому «головним» законопроектом є проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації)», що передбачає реформування адміністративно-територіального устрою України, реформу місцевого самоврядування та здійснення виконавчої влади на місцях, поєднує реформу децентралізації влади та встановлює можливість прийняття окремого закону для регулювання особливостей здійснення місцевого самоврядування в окремих районах Луганської та Донецької областей.

Законопроект містить ряд суттєвих, а іноді і дискусійних у суспільстві змін, зокрема:

1. Закріплено, що територія України поділена на громади. Громада є первинною одиницею у системі адміністративно-територіального устрою України.

2. Передбачається, що адміністративно-територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, децентралізації влади, повсюдності та спроможності місцевого самоврядування, сталого розвитку адміністративно-територіальних одиниць з урахуванням історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

3. Законопроектом передбачено, що розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів різних рівнів здійснюється за принципом субсидіарності, що відповідає Європейській хартії місцевого самоврядування. Так, відповідно до статті 4 Хартії органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу. Публічні повноваження, як правило, здійснюються переважно тими органами публічної влади, які мають найтісніший контакт з громадянином. Наділяючи тими чи іншими повноваженнями інший орган, необхідно враховувати обсяг і характер завдання, а також вимоги досягнення ефективності та економії.

Ураховуючи зазначене, змінами вилучаються з конституційного регулювання місцеві державні адміністрації та відповідно скасовується інститут голів місцевих державних адміністрацій. Натомість основні повноваження зосереджуються на базовому рівні – у громаді.

4. Передбачається утворення виконавчих органів місцевого самоврядування громади, які є підконтрольними і підзвітними раді громади. При цьому голова громади головує на засіданнях ради громади, очолює виконавчий орган місцевого самоврядування громади. У свою чергу, районна рада, обласна рада обирає зі свого складу відповідно голову районної ради, голову обласної ради, який очолює виконавчий комітет ради.

5. Закріплюється матеріальна і фінансова основа місцевого самоврядування. Зокрема визначається, що такою основою є земля, рухоме і нерухоме майно, природні ресурси, інші об'єкти, що є у комунальній власності територіальної громади; місцеві податки і збори, частина загальнодержавних податків та інші доходи місцевих бюджетів. При цьому пропонується визначити, що держава забезпечує сумірність фінансових ресурсів та обсягу повноважень органів місцевого самоврядування, визначених Конституцією та законами України.

6. Разом з тим децентралізація не означає послаблення центральної влади в таких питаннях, як оборона, зовнішня політика, національна безпека, верховенство права, дотримання прав і свобод людини. Саме тому для нагляду за додержанням Конституції і законів України органами місцевого самоврядування пропонується запровадити інститут префектів. Проектом передбачено, що префекта призначає на посаду та звільняє з посади за поданням Кабінету Міністрів України Президент України.

Префект зупиняє дію актів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України з одночасним зверненням до суду. Крім того, законопроектом передбачено, що у разі ухвалення головою громади, радою громади, районною, обласною радою акта, що не відповідає Конституції України, створює загрозу порушення державного суверенітету, терито-

ріальної цілісності чи загрозу національній безпеці, Президент України зупиняє дію відповідного акта з одночасним зверненням до Конституційного Суду України, тимчасово зупиняє повноваження голови громади, складу ради громади, районної, обласної ради та призначає тимчасового державного уповноваженого.

У разі визнання Конституційним Судом України акта голови громади, ради громади, районної, обласної ради таким, що не відповідає Конституції України, Верховна Рада України за поданням Президента України достроково припиняє повноваження голови громади, ради громади, районної, обласної ради та призначає позачергові вибори у визначеному законом порядку.

7. Законопроектом враховано Комплекс заходів з виконання Мінських домовленостей від 12 лютого 2015 року. Відповідно до нього у законопроекті передбачено, що особливості здійснення місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей визначаються окремим законом.

Слід відзначити, що цей законопроект перебуває на стадії розгляду у комітеті, попередньо схвалений 288 голосами депутатів 16 липня 2015 року, та отримавши 30 липня висновок Конституційного Суду щодо відповідності положень законопроекту ст. ст. 157 і 158 Конституції України, він готується до ухвалення 300 голосів народних депутатів. Зауважимо, що доповнення законопроекту пунктом про особливості місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей підтримали не всі фракції урядової більшості, відповідно це зменшило вірогідність остаточного ухвалення змін до Конституції.

Говорячи про децентралізацію державної влади та реформування місцевого самоврядування, необхідно пам'ятати, що важлива роль у становленні та реалізації права на місцеве самоврядування належить формам безпосередньої демократії територіальних громад. Становлення і розвиток форм діяльності територіальних громад в Україні є дуже актуальним, соціальнозначимим у функціонуванні місцевого самоврядування, оскільки ці форми дозволяють кожному

мешканцю брати участь у муніципальному управлінні, тим самим реалізуючи своє право на місцеве самоврядування. Проте, слід нагадати, що сучасний стан законодавства не надає територіальній громаді реальної можливості брати участь у вирішенні питань місцевого значення. Зокрема, стаття 7 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», закріплюючи можливість проведення місцевого референдуму для вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення, робить посилання на інший закон, встановлюючи, що порядок призначення та проведення місцевого референдуму, а також перелік питань, що вирішуються виключно референдумом, визначаються законом про референдуми.

На жаль, ця форма участі громадян не може бути реалізована в повсякденному житті, оскільки на даний час Закону України «Про референдуми» не існує. До 6 листопада 2012 року діяв Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», який втратив чинність на підставі Закону України «Про всеукраїнський референдум», яким не регламентуються питання порядку організації та проведення місцевих референдумів.

Так, державна політика, яка спрямована на реформування місцевого самоврядування та здійснення децентралізації влади, є дуже актуальною і конче необхідною. Проте, слід не забувати, що первинним суб'єктом місцевого самоврядування є територіальна громада і особа, як член цієї громади, в першу чергу має право на отримання реальної влади у вирішенні питань місцевого значення. Передача більших повноважень на місце потребує забезпечення неможливості зловживання цією владою і, як наслідок, є гарантією правопорядку в державі. І головна роль у питанні здійснення контролю, на нашу думку, повинна належати територіальній громаді.

Не дивлячись на те, що хід конституційної реформи диктується законопроектом про децентралізацію, слід також звернути увагу на інший законопроект щодо правосуддя, що передбачає внесення змін до Конституції України. Мова йде про про-

ект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», реєстраційний номер 3524 від 25 листопада 2015 року.

Проект утілює низку європейських стандартів щодо безстрокового призначення суддів; усунення парламенту від вирішення питань кар'єри і звільнення суддів; запровадження такого складу Вищої ради правосуддя, де більшість становитимуть судді, обрані суддями; обмеження суддівського імунітету до функціонального; звуження функцій прокуратури тощо.

Законопроект містить, зокрема, такі новації:

1. Усунення парламенту від призначення суддів. Передбачається, що призначення на посаду судді на конкурсній основі здійснює Президент України за поданням Вищої ради правосуддя.

2. Відмову від 5-ти річного випробувального терміну для суддів. Зазначено, що суддя обіймає посаду безстроково. А з підстав для звільнення судді виключено «порушення присяги».

3. Передбачається утворення Вищої ради правосуддя, яка стає правонаступником Вищої ради юстиції, але є більш незалежною та отримує розширені повноваження (забезпечується у складі Вищої ради правосуддя більшість суддів, обраних суддями (десять з двадцяти одного); закріплення за Вищою радою правосуддя повноваження щодо надання згоди на затримання чи тримання під вартою судді до винесення обвинувального вироку судом).

4. Встановлюється, що суди утворюються або ліквідуються лише на підставі закону. Тим самим, закріплюється за Верховною Радою України право утворювати/ліквідувати суди, але тимчасово це повноваження здійснюватиме Президент.

5. Положення законопроекту передбачають можливість переходу до трирівневої системи судів замість чотирирівневої. Нова судова система передбачає відмову від аж чотирьох касаційних судів (Верховного Суду і трьох вищих судів), будуть працювати лише місцеві, апеляційні та вищі суди. Перевагою трирівневої системи є діяльність судів на принципах територі-

альності, інстанційності та спеціалізації суддів, а не судів, як при чотирирівневій системі.

6. Водночас тимчасово зберігається розпорошена система суддівських органів – Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів, Рада суддів, але пропонується змінити текст змін до Конституції дозволяє в подальшому спростити цю систему.

7. Крім того, законопроект містить положення про очищення суддівського корпусу. Зокрема суддів має бути піддано оцінюванню, негативні результати якого будуть підставою для звільнення.

8. Нарешті, проект змін до Конституції України також доповнили положенням, щодо можливості конкурсного добору суддів у нові суди у випадку реорганізації судів, відповідно до якого судді цих судів повинні мати право піти у відставку (звільнитися за власним бажанням) або податися на новий конкурс.

9. Здійснюється реформа прокуратури, підсилення гарантій її незалежності (зокрема скасування повноваження Верховної Ради України висловлювати недовіру Генеральному прокуророві) та вилучення непрокурорських наглядових повноважень.

10. Встановлюється, що представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення здійснюється виключно адвокатом. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена.

Необхідно зазначити, що для імплементації наведених вище змін до Конституції потрібна розробка спеціального закону відповідно до положень нової редакції Розділу VIII Конституції, який визначатиме терміни і порядок створення замість вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України нового Верховного Суду, реорганізації всіх апеляційних судів і окремих місцевих судів, терміни і порядок проведення, а також критерії оцінювання та нового добору суддів на всі посади у нових (реорганізованих) судах,

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуті напрями конституційної реформи в Україні, аналізуються історично-політичні періоди конституційних перетворень, відзначається, що конституційні перетворення - це веління часу, обумовлені ідеологічною, політичною, економічною, соціальною ситуацією, що склалася в Україні, окреслені основні положення законопроектів, які необхідно прийняти парламентом у зв'язку з конституційною реформою

склад і порядок формування органу, який буде здійснювати такий добір, оцінювання суддів, а також запровадження нових стандартів оплати праці суддів, які пройшли конкурс до нових судів або оцінювання.

Закон повинен бути прийнятий разом зі змінами до Конституції України як невід'ємна частина комплексної судової реформи. Від змісту цього закону залежатиме успіх оновлення суддівського корпусу і створення нової якості судів, а відтак багато в чому й судової реформи.

Для подальшого удосконалення роботи судів необхідно також прийняти інші зміни – до процесуальних кодексів у частині уніфікації процесів та зменшення навантаження, запровадження електронного судочинства щодо обмеження впливу голів судів на процесуальну діяльність суддів, створення окремих спеціалізованих судів (наприклад, нового спеціалізованого антикорупційного суду, який займатиметься розглядом справ, підслідних Національному антикорупційному бюро).

Переходячи до аналізу третього напрямку конституційної реформи - конституційні зміни щодо вдосконалення прав людини та громадянина – зазначимо, що він перебуває на стадії громадського обговорення напрацьованого варіанту робочою групою дорадчого органу при Президентові. На кінець 2015 року тривають громадські обговорення конституційних змін у робочій групі Комі-

SUMMARY

The article discusses the direction of constitutional reform in Ukraine, analyzes the historical and political periods of constitutional reforms, it notes that the constitutional reforms - this is the imperative of our time, due to the ideological, political, economic and social situation, established in Ukraine, highlighted the main provisions of the bill to be taken in relation to the constitutional reform.

сії. Конституційні зміни щодо прав, свобод та обов'язків людини і громадянина йдуть найповільніше, проте відкрито, із належним залученням громадян до конституційного процесу. Зараз на базі Києво-Могилянської академії та в регіонах тривають громадські обговорення з метою розробки узгодженої редакції законопроекту про права людини. Фахівці Харківського національного університету внутрішніх справ беруть активну участь у цьому процесі.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що на шляху сучасного етапу конституційного реформування вже здійснено окремі законодавчі кроки. Очевидним стає те, що конституційна реформа не обмежується питаннями децентралізації влади, а й поширюється на реформування системи правосуддя у частині функціонування судової системи, Вищої ради юстиції, Конституційного Суду, прокуратури, адвокатури та охоплює питання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Не дивлячись на всебічність ініційованих Президентом змін до Конституції України, необхідно зазначити, що поза увагою сучасного конституційного процесу залишаються такі не менш важливі для державотворення та ефективного функціонування інститутів влади питання, як депутатська недоторканність, баланс гілок влади у межах парламентсько-президентської форми правління та інші. Будучи занадто заполітизованими, вони до цього часу чекають свого старту.

ПРОВОА ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ САМОПРОГОЛОШЕНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДОКУМЕНТАХ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ТА РІШЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ СУДІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

ГАЦЕЛЮК Віталій Олександрович - кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, Національний менеджер програм з питань правової реформи Координатора проєктів ОБСЄ в Україні

Стаття посвячена аналізу тенденцій применения действующего уголовного законодательства и отображения в документах парламента относительно деятельности самопровозглашенных организаций, действующих на Востоке Украины. Доказывается, что Верховный Совет Украины в серии документов декларативного характера (заявления, постановления) применяет разную терминологию, в том числе выражения «агрессия» и «терроризм», что усложняет квалификацию действий соответствующих лиц. Сделан вывод о том, что суды также неоднообразно применяют уголовное законодательство, квалифицируя схожие действия участников самопровозглашенных организаций как по статьям о преступлениях террористической направленности, так и по нормам об иных общественно опасных деяниях.

Ключові слова: *тероризм, агрєсія, терористична організація.*

Діяльність так званих ДНР/ЛНР¹ з юридичної точки зору потребує однозначного тлумачення як на рівні законодавчих актів, так і в рішеннях правозастосовних органів та судів. Від цього залежить цілий комплекс правових наслідків: від умов правомірності виконання військовослужбовцями та працівниками правоохоронних органів наказів та/чи розпоряджень до підстав надання тих чи інших пільгових статусів особам, які постраждали внаслідок участі в конфлікті.

¹ Далі – СО.

При цьому, якщо узагальнювати, то у публічному дискурсі діяльність цих організацій висвітлюється здебільшого через призму поняття «тероризм», що сприймається далеко не однозначно. Так, у ході розгляду у Шевченківському районному суді м. Києва справи про встановлення факту збройної агресії Російської Федерації проти України лунає думка про те, що «принципово важливо, що органи державної влади прийняли помилкову позицію кваліфікації дій та подій, що мають місце на сході України як тероризм/сепаратизм, який підтримується Росією, а не як безпосередня збройна агресія РФ. У підсумку це коштуватиме не тільки життя тисяч співвітчизників, які й по сьогоднішній день офіційно ведуть боротьбу з терористами, а не з агресором, проте йде мова і про сотні мільярдів доларів завданої шкоди, які Україна не зможе відшкодувати з агресора» [1].

Аналіз правових актів Верховної Ради України свідчить про віднесення СО до числа терористичних за своєю природою. Так, пропонується святкувати річницю звільнення міст від «проросійських терористів» [2], звернення Верховної Ради України до парламентів іноземних держав, Європейського Парламенту і парламентських асамблей міжнародних організацій щодо продовження та посилення санкцій проти Російської Федерації за організацію терористичних актів в Україні містить конструкції «агрєсія РФ проти України», «окуповані Російською Федерацією території», «російська терорис-

тична агресія проти України», які у наведеному переліку закликів парламенту логічно пов'язані з вимогою виконання мінських зобов'язань, що свідчить про те, що ці поняття пов'язуються парламентом саме з подіями на територіях Донецької та Луганської областей.

Схоже розуміння відповідних подій міститься у Заяві про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян².

---

² Від імені Українського народу Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади України визнає юрисдикцію Міжнародного кримінального суду з метою притягнення до кримінальної відповідальності у Міжнародному кримінальному суді щодо передбачених статтями 7 та 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду злочинів проти людяності, воєнних злочинів, скоєних на території України, починаючи з 20 лютого 2014 року і по теперішній час, вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», яких визначить прокурор Міжнародного кримінального суду.

З 20 лютого 2014 року проти України триває збройна агресія Російської Федерації та підтримуваних нею бойовиків-терористів, під час якої було анексовано Автономну Республіку Крим та місто Севастополь, які є частиною території незалежної та суверенної держави Україна, окуповано частину Донецької та Луганської областей України, загинуло тисячі громадян України, серед яких діти, поранено тисячі осіб, зруйновано інфраструктуру цілого регіону, сотні тисяч громадян вимушені були покинути свої домівки.

Останнім кричущим актом насильства з боку військових підрозділів Російської Федерації та підтримуваних Російською Федерацією бойовиків-терористів став обстріл з систем залпового вогню «Град» мирного населення у житлових кварталах міста Маріуполь на південному сході України 24 січня 2015 року, внаслідок якого загинули понад 30 мирних жителів, серед яких 2 дитини, та було поранено понад 100 осіб. Російська Федерація продовжує також постачати найманців та зброю, з якої бойовики-терористи вбивають громадян України.

За час цієї неоголошеної війни в полоні на території Російської Федерації протиправно опинилася низка громадян України.

Беручи до уваги, що наведені дії містять ознаки тяжких та особливо тяжких злочинів проти людя-

Нарешті, закликаючи «парламенти та уряди країн світу визнати так звані «Донецьку народну республіку», «Луганську народну республіку» та інші подібні формування терористичними організаціями, докласти до цього зусиль як на національному, так і міжнародному рівні» Верховна Рада України зазначає: «Український народ, Збройні Сили України, Національна гвардія України, загони територіальної оборони, усі патріоти України, які розмовляють різними мовами, які ходять до різних церков, під синьо-жовтим прапором дають гідну відсіч агресії терористів. Але підтримка терористів з боку Російської Федерації – найманцями, технікою, а в останні дні й безпосереднім використанням зброї російськими підрозділами проти українських військових – веде до продовження війни і перешкоджає встановленню миру» [4].

Разом з тим суто правові наслідки цих актів парламенту залишаються неоднозначними, про що свідчить у тому числі триваючий розгляд у парламенті проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо визнання організацій терористичними (реєстр. № 1840), поданого Кабінетом Міністрів України.

Невизначеність, яка простежується в актах парламенту (відбувається збройна агресія чи терористична діяльність), не повинна відтворюватися у вироках судів, у яких конкретні особи притягуються до кримінальної відповідальності за окремими статтями Кримінального кодексу України. У цьому контексті, в першу чергу, заслуговують на увагу вирок за вчинення злочинів «терористичної спрямованості».

Так, вироком Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 8 квітня 2016 року особу засуджено за участь у теро-

---

ності та воєнних злочинів, які підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, Верховна Рада України цією Заявою:

визнає відповідно до пункту 2 статті 11 та пунктів 2, 3 статті 12 Римського Статуту юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо скоєних злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян, починаючи з 20 лютого 2014 року і по теперішній час [3].

ристичній організації ДНР³. Тут рішенням суду фактично розтлумачено зміст Указу Президента №405, який насправді обмежений для широкого загалу⁴ і не уточнює, де

³ На підставі Указу Президента України № 405/2014 від 14.04.2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» на території Донецької області триває антитерористична операція, спрямована на припинення діяльності терористичної організації «Донецька народна республіка» (далі «ДНР»).

Встановлено судом, що у березні – квітні 2014 року у Донецькій області розпочала свою активну діяльність так звана «ДНР». Основною метою діяльності даної організації, її формувань є насильницька зміна і повалення конституційного ладу, захоплення державної влади в Україні, а також зміна меж території і державного кордону України шляхом створення незаконного державного утворення «ДНР», встановлення своєї терористичної псевдовлади, вчинення терористичних актів, диверсій, військового протистояння правоохоронним органам та Збройним силам України, органам державної влади, фізичне знищення їх особового складу, залякування населення, захоплення адміністративних будівель органів державної влади і місцевого самоврядування та вчинення інших тяжких і особливо тяжких злочинів, що призводить до дестабілізації суспільно – політичної ситуації у державі.

Вказана терористична організація створена на території Донецької області на початку квітня 2014 року та має стійку, організовану структуру військового типу, єдиноначальність, підпорядкованість, чітку ієрархічність, дисципліну, а також розподіл функцій між її учасниками, на яких покладені відповідні обов'язки згідно з планом спільних злочинних дій. Члени «ДНР» мають у своєму розпорядженні сукупність технічних пристроїв та засобів, що застосовуються для ураження живої сили, техніки, споруджень та інших цілей, у тому числі вогнепальну зброю, важке військоове озброєння та техніку.

Зазначене свідчить про те, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 року – «Донецька народна республіка» є терористичною організацією, яка здійснює цілеспрямовану суспільно небезпечну діяльність [5].

⁴ Відповідно до статей 107 та 112 Конституції України постановляю:

1. Увести в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» (додається, таємно).

2. Контроль за виконанням рішення Ради національної безпеки і оборони України, введеного в дію цим Указом, покласти на Секретаря Ради національної безпеки і оборони України.

3. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування.

саме і проти кого відбувається антитерористична операція і чи відбувається вона взагалі. Ці питання відносно деталізовані⁵ у Законі України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» [6], на який суд, на жаль, не посилається.

Але логіка визнання ним ДНР терористичною організацією наступна:

1) збройний конфлікт на території Донецької області є антитерористичною операцією;

2) метою діяльності даної організації, її формувань є насильницька зміна і повалення конституційного ладу, захоплення державної влади в Україні, а також зміна меж території і державного кордону України шляхом створення незаконного державного утворення «ДНР», встановлення своєї терористичної псевдовлади, вчинення терористичних актів, диверсій, військового протистояння правоохоронним органам та Збройним силам України, органам державної влади, фізичне знищення їх особового складу, залякування населення, захоплення адміністративних будівель органів державної влади і місцевого самоврядування та вчинення інших тяжких і особливо тяжких злочинів, що призводить до дестабілізації суспільно – політичної ситуації у державі;

3) дана організація має стійку, організовану структуру військового типу, єдиноначальність, підпорядкованість, чітку ієрархічність, дисципліну, а також розподіл

⁵ Стаття 1. Визначення термінів

Період проведення антитерористичної операції – час між датою набрання чинності Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» від 14 квітня 2014 року № 405/2014 та датою набрання чинності Указом Президента України про завершення проведення антитерористичної операції або військових дій на території України.

Територія проведення антитерористичної операції – територія України, на якій розташовані населені пункти, визначені у затвердженому Кабінетом Міністрів України переліку, де проводилася антитерористична операція, розпочата відповідно до Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» від 14 квітня 2014 року № 405/2014.

функцій між її учасниками, на яких покладені відповідні обов'язки згідно з планом спільних злочинних дій;

4) члени «ДНР» мають у своєму розпорядженні сукупність технічних пристроїв та засобів, що застосовуються для ураження живої сили, техніки, споруджень та інших цілей, у тому числі вогнепальну зброю, важке військове озброєння та техніку.

На цій підставі і з посиланням на статтю 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» суд розцінює ДНР як терористичну організацію.

Зауважимо, що терміни, що містяться у ст. 1 зазначеного Закону, використовуються в такому значенні **в цьому законі** (виділення наше – В.Г.), що не означає правомірність їх використання для цілей застосування інших нормативно-правових актів (у тому числі КК України).

Крім того, значна частина із наведених вище ознак ДНР як організації, не міститься у визначенні, на яке посилається суд, і, відповідно, не має значення для визнання організації терористичною⁶, хоча може свідчити про наявність у діях її учасників складів багатьох інших злочинів.

Крім того, Закон про боротьбу з тероризмом встановлює чіткий порядок визнання організації терористичною, що не пе-

---

⁶ Стаття 24. Відповідальність організації за терористичну діяльність

Організація, відповідальна за вчинення терористичного акту і визнана за рішенням суду терористичною, підлягає ліквідації, а належне їй майно конфіскується.

У разі визнання судом України, в тому числі відповідно до її міжнародно-правових зобов'язань, діяльності організації (її відділення, філії, представництва), зареєстрованої за межами України, терористичною, діяльність цієї організації на території України забороняється, її українське відділення (філія, представництво) на підставі рішення суду ліквідується, а належні йому майно і майно зазначеної організації, яке знаходиться на території України, конфіскуються.

Заява про притягнення організації до відповідальності за терористичну діяльність подається до суду відповідно Генеральним прокурором України, прокурорами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя у встановленому законом порядку.

редбачає встановлення цього юридичного факту у вироку місцевого суду.

Іншим вироком участь особи у складі підрозділів ДНР розцінено як участь у діяльності не передбачених законом збройних формувань⁷. При цьому, аналогічне рішення іншого суду свідчить про кваліфікацію дій особи за статтею 260 КК навіть за умови, що, як встановлено в мотивувальній частині вироку, винний «здійснював збройний опір військовослужбовцям Збройних сил України, задіяним на проведення антитерористичної операції, які дислокувались у с. Піски Ясинуватського району Донецької області» [8]. Іншими словами, участь у складі збройного формування організації, яка чинить спротив силам антитерористичної операції, судом не кваліфіковано як участь у терористичній організації.

У той же час, в іншому вироку⁸, визнавши з посиланням на статтю 1 Закону Укра-

---

⁷ На початку квітня 2014 року на території Донецької області України невстановленими особами для насильницького підтримання влади незаконної самопроголошеної «Донецької народної республіки» – ДНР, було створено не передбачене законом збройне формування, яке мало організовану структуру військового типу, а саме єдиноначальність, підпорядкованість, чітку ієрархічність та дисципліну. Воєнізовані групи були озброєні вогнепальною зброєю, мали вибухівку, а також тяжке військове озброєння та військову техніку. У вказаному не передбаченому законом збройному формуванні був визначений механізм вступу до нього, порядок проходження служби, у кожному структурному підрозділі ставились завдання щоденної діяльності, яка полягала в здійсненні методами військових операцій силової підтримки незаконно створених структур ДНР, придушення організованого опору населення на окупованій території, встановлення режиму військового стану, протистояння правоохоронним органам України, знищення їх живої сили і матеріальних засобів, а також скоєння інших тяжких і особливо тяжких кримінальних правопорушень.

Зазначене не передбачене законом збройне формування ДНР дислокувалося в різних населених пунктах та місцевостях Донецької області та мало загальну координацію керівництва [7].

⁸ У період часу з 08 жовтня 2014 року по 19 березня 2015 року, ОСОБА_1, діючи умисно на території м. Донецька за власною ініціативою вступив до терористичної згідно зі ст. 1 п. 16 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» організації «Донецька народна республіка» (далі за текстом «ДНР»), утвореної 07 квітня 2014 року у м. Донецьку, одним із основних завдань якої є зміна меж території та державного кордону України у спосіб, що суперечить порядку, вста-

їни «Про боротьбу з тероризмом» органі-

новленому Конституцією України (а саме – шляхом відокремлення від України території Донецької області в порушення порядку, встановленого Конституцією України, згідно зі ст. ст. 2, 73 якої територія України є цілісною і недоторканою, а питання про зміну території України вирішуються виключно всеукраїнським референдумом), тобто стійкого об'єднання невизначеної кількості осіб (більше трьох), що створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів, та в якому її структурні підрозділи здійснюють терористичну діяльність з відомих керівників (керівних органів) усієї організації, а саме до структурного підрозділу так званого «силового блоку» терористичної організації «Донецька народна республіка» – не передбачених законом збройних формувань «Семенівський батальйон».

Завідомо для ОСОБА_1 учасники вказаної терористичної організації з моменту її створення систематично вчиняли на території України терористичні акти, здійснювали залякування населення, вбивства громадян, захоплення адміністративних будівель органів державної влади і місцевого самоврядування України, вчиняли інші тяжкі й особливо тяжкі злочини, що призводило до дестабілізації суспільно-політичної ситуації в Україні.

ОСОБА_1 усвідомлював, що основною метою діяльності терористичної організації «Донецька народна республіка» є насильницька зміна та повалення конституційного ладу, захоплення державної влади в Україні, а також зміна меж території і державного кордону України, шляхом створення незаконного державного утворення «Донецька народна республіка» на території Донецької області в порушення порядку, встановленого ст. ст. 2, 73 Конституції України.

Вказана терористична організація завідомо для ОСОБА_1 є стійкою, має чітку ієрархію та структуру, яка складається з так званих «політичного» та «силового» блоків, а також розподіл функцій між її учасниками, на яких покладені відповідні обов'язки згідно з планом спільних злочинних дій.

На керівників зазначених вище «блоків» терористичної організації «Донецька народна республіка» покладається керівництво, організація дій та контроль за діяльністю підлеглих їм співучасників злочину за допомогою керівників груп, що входили до вказаних блоків.

При цьому на керівників та учасників так званого «силового» блоку (не передбачених законом збройних формувань) покладається забезпечення стійкості терористичної організації шляхом вчинення збройного опору, незаконної протидії та перешкоджання виконанню службових обов'язків співробітниками правоохоронних органів і військовослужбовцями Збройних Сил України. У свою чергу, на представників так званого «політичного» блоку покладаються організація збору та отримання матеріальної і фінан-

зацію ДНР терористичною (вказавши при цьому, що її «основною метою діяльності терористичної організації «Донецька народна республіка» є насильницька зміна та повалення конституційного ладу, захоплення державної влади в Україні, а також зміна меж території і державного кордону України, шляхом створення незаконного державного утворення «Донецька народна республіка» на території Донецької області в порушення порядку, встановленого ст. ст. 2, 73 Конституції України»), суд кваліфікував дії підсудного, який здійснював бойове чергування як оператор ПЗРК⁹, за статтею 258-3 КК як участь у діяльності терористичної організації.

У свою чергу, іншим вироком діяльність особи із сприяння ремонту та виготовленню озброєнь для «ДНР» кваліфікована за частиною першою статті 256 КК¹⁰, а сама органі-

сової допомоги від інших учасників терористичної організації та осіб, лояльно налаштованих до терористичної діяльності, чим також забезпечується існування вказаної терористичної організації.

«Донецька народна республіка» завідомо для ОСОБА_1 має стабільний склад лідерів вказаної терористичної організації, які підтримують між собою тісні стосунки, централізоване підпорядкування учасників політичного та силового блоку лідерам організації, а також план злочинної діяльності та чіткий розподіл функцій учасників щодо його досягнення [9].

⁹ Переносний зенітно-ракетний комплекс.

¹⁰ 07 квітня 2014 року у м. Донецьку утворено злочинну організацію «Донецька народна республіка» (далі за текстом «ДНР»), одним із основних завдань якої є зміна меж території та державного кордону України в спосіб, що суперечить порядку, встановленому Конституцією України (а саме – шляхом відокремлення від України території Донецької області в порушення порядку, встановленого Конституцією України, згідно зі ст.ст. 2, 73 якої територія України є цілісною і недоторканою, а питання про зміну території України вирішуються виключно всеукраїнським референдумом), тобто стійкого об'єднання невизначеної кількості осіб (більше п'яти), члени якого та структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувались для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, керівництва та координації діяльності інших осіб, забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп. Учасники вказаної злочинної організації та злочинних груп, які входять до її складу, з моменту її створення систематично вчиняють на території

зація фактично визнана злочинною в «класичному» розумінні, без посилань на її терористичний (за іншими вироками) характер. Така різниця у кримінально-правовій кваліфікації повинна стати предметом дослідження, адже проблема має не лише схоластичний характер, правові наслідки різних підходів суттєво різняться. Зокрема, є різниця у підслідності, у розмірах санкцій (причому доволі суттєва), у наявності/відсутності підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб тощо.

України тяжкі й особливо тяжкі злочини, що призводять до дестабілізації суспільно-політичної ситуації в Україні.

Достовірно усвідомлюючи всі наведені вище обставини, громадянин ОСОБА_4 Федерації ОСОБА_2 у вересні 2014 року (точна дата органом досудового розслідування не встановлена), перебуваючи на території м. Москви, ОСОБА_4 Федерації отримав засобами мобільного телефонного зв'язку від свого знайомого – представника злочинної організації «ДНР» на ім'я «Яковенко Андрій» (інші анкетні дані органами досудового розслідування не встановлені) пропозицію щодо прибуття на територію Донецької області, підконтрольну вказаній злочинній організації та тимчасово непідконтрольну органам державної влади України, з метою сприяння діяльності злочинної організації «ДНР» шляхом організації на зазначеній території незаконного виготовлення та ремонту деяких видів вогнепальної зброї, незаконного виготовлення бойових припасів, вибухових пристроїв для представників не передбачених законом збройних формувань зазначеної злочинної організації – так званого «міністерства оборони «ДНР» для їх подальшого використання в ході ведення бойових дій проти підрозділів Збройних Сил України та інших військових формувань України, задіяних у проведенні Антитерористичної операції на території Донецької області України.

У подальшому, у період з 04 грудня 2014 року по 16 грудня 2014 року ОСОБА_2 за власною ініціативою, діючи умисно, заздалегідь не обіцяно, достовірно усвідомлюючи протиправний характер злочинної діяльності злочинної організації «ДНР», сприяв її учасникам.

Так, 04 грудня 2014 року ОСОБА_2, за власною ініціативою, діючи умисно, маючи необхідні знання та практичний досвід з незаконного виготовлення та ремонту деяких видів вогнепальної зброї, незаконного виготовлення бойових припасів, вибухових пристроїв, прибув на територію м. Гореза Донецької області, тимчасово контролювану представниками злочинної організації «ДНР», з метою сприяння учасникам зазначеної злочинної організації [10].

У літературі достатньо позицій щодо виокремлення специфічних ознак терористичних організацій. Так, М.В. Семикін зазначає: вони можуть ставити за остаточну мету спонукання до вчинків і задоволення їх інтересів в економічній, політичній, національній, соціальній чи іншій сфері, а як засіб залякування використовувати вчинення вибухів, підпалів, втручання в діяльність ЕОМ, захоплення заручників, викрадення людей, особливо представників владних структур або іноземних громадян. Однак лише тоді їх діяння можливо розцінювати як терористичні, коли як невід'ємний структурний елемент, що зв'язує допоміжну дію з кінцевим результатом, виступає залякування населення [11]. Аналогічних висновків вчений дійшов і в результаті дисертаційного дослідження, підкреслюючи конститутивне значення мети залякування населення для віднесення організації до числа терористичних [12].

На думку С. Єфремова, здійснення терористичної діяльності передбачає гуртування осіб на єдиній ідейній платформі; від них нерідко вимагається здатності до самопожертви, а з іншого боку – готовності здійснити варварський терористичний акт, потерпілими від якого здебільшого стають ні у чому не повинні люди [13]. В.В. Кухар вважає, що тероризм у широкому розумінні (злочини терористичної спрямованості) – це суспільно небезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної чи юридичної особи або групи осіб до вчинення чи відмови від вчинення певних дій [14].

І хоча в одному із наведених нами вироків залякування населення включено судом до переліку цілей СО, там, на наш погляд, бракує чіткої логіки, яка б безпосередньо відповідала змісту поняття «тероризм» (залякування населення як мета першого рівня та водночас засіб досягнення більш віддаленої цілі – спонукання держави України до вчинення чи відмови від вчинення певних дій).

При цьому, складний характер диспозиції частини першої статті 258 КК, де залякування населення є лише однією з цілей

вчинення терористичного акту нарівні із порушенням громадської безпеки, провокацією воєнного конфлікту тощо, формально дає можливість кваліфікувати за «терористичними» статтями занадто широке коло суспільно небезпечних діянь.

На наш погляд, варто звузити ознаки складу злочину «терористичний акт», що матиме наслідком більш чітке окреслення ознак терористичної організації. Зокрема, використавши при цьому підходи, зафіксовані в актах міжнародного характеру. Так, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму передбачає криміналізацію фінансування не лише актів тероризму, перелічених у відомому списку конвенцій¹¹, а й *будь-якого іншого діяння, спрямованого на те, щоб викликати смерть будь-якої цивільної особи або будь-якої іншої особи, яка не бере активної участі у воєнних діях у ситуації збройного конфлікту, або заподіяти їй тяжке*

¹¹ 1. Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден, вчинена в Гаазі 16 грудня 1970 року.

2. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, вчинена в Монреалі 23 вересня 1971 року.

3. Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 14 грудня 1973 року.

4. Міжнародна конвенція про боротьбу з захопленням заручників, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 17 грудня 1979 року.

5. Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу, вчинена у Відні 3 березня 1980 року.

6. Протокол про боротьбу з незаконними актами насильства в аеропортах, які обслуговують міжнародну цивільну авіацію, що доповнює Конвенцію про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, вчинений в Монреалі 24 лютого 1988 року.

7. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, вчинена у Римі 10 березня 1988 року.

8. Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі, вчинений в Римі 10 березня 1988 року.

9. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 15 грудня 1997 року.

тілесне ушкодження, коли мета такого діяння в силу його характеру чи контексту полягає в тому, щоб залякати населення чи змусити уряд чи міжнародну організацію вчинити будь-яку дію або утриматись від неї.

У цьому контексті важливе значення також має правова оцінка зовнішнього впливу на СО, їх появу, поточне функціонування та кінцеві цілі їх діяльності. Ігнорування цього, як мінімум, викривляє реальність і має наслідком неправильну кримінально-правову кваліфікацію за статтями про злочини проти громадської безпеки замість норм про злочини проти основ національної безпеки чи проти миру.

Якщо ж тенденція на «терористичну» кримінально-правову оцінку діяльності СО триватиме (що цілком можливе), необхідним є ретельніший підхід до визначення їх ознак саме з точки зору кримінального законодавства, уникаючи посилань на Закон України «Про боротьбу з тероризмом», та вжиття низки заходів для забезпечення єдності судової практики по відповідних справах, що й повинно стати предметом подальших досліджень у цій сфері.

Література

1) Український суд надасть оцінку подіям на сході: тероризм чи війна? // [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://open-court.org/news/10853/>

2) Постанова Верховної Ради України від 31.03.2016 р. №1069-VIII «Про внесення змін до розділу I додатка до Постанови Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2016 році» щодо звільнення міст Краматорська та Слов'янська від проросійських терористів» // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 16. – Ст. 184.

3) Постанова Верховної Ради України від 04.02.2015 р. №145-VIII «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства укра-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу тенденцій застосування чинного кримінального законодавства та відображення у документах парламенту стосовно діяльності учасників самопроголошених організацій, що діють на Сході України. Доводиться, що Верховна Рада України у низці документів декларативного характеру (заяви, постанови) застосовує різну термінологію, в тому числі вирази «агресія» та «тероризм», що ускладнює кваліфікацію дій відповідних осіб. Зроблено висновок, що суди також неодноманітно застосовують кримінальне законодавство, кваліфікуючи схожі дії учасників самопроголошених організацій як за статтями про злочини терористичної спрямованості, так і за нормами про інші суспільно небезпечні діяння.

інських громадян» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 12. – Ст. 77.

4) Заява Верховної Ради України «Щодо протидії поширенню підтримуваного Російською Федерацією міжнародного тероризму» // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 36. – Ст. 2002.

5) Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 8 квітня 2016 року // [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57052333>.

6) Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 44. – Ст. 2040.

7) Вирок Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 8 квітня 2016 року // [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57110416>.

8) Вирок Дзержинського міського суду Донецької області від 7 квітня 2016 року // [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56983875>

9) Вирок Токмацького районного суду Запорізької області від 6 квітня 2016

SUMMARY

The Article dedicated to analysis of current legislation implementation trends as well as the parliament documents related to self-proclaimed organizations functioning in the East of Ukraine.

It is opined, that the Verkhovna Rada of Ukraine in the series of documents of the declarative nature (announcements, regulations) uses different terminology, including “aggression” and “terrorism” thus making law enforcement process more difficult. It is also concluded that courts also implement the criminal legislation differently applying different articles (on terrorism and other crimes) to the similar cases regarding actions of the self-proclaimed organization members.

року // [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56954130>.

10) Вирок Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 15 квітня 2016 року // [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57185854>.

11) Семикін М.В. Об'єкт злочину створення терористичної групи чи терористичної організації / М.В. Семикін // <http://visnyk.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=10285>

12) Семикін М.В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М.В. Семикін; Нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2004. — 19 с.

13) Єфремов С. Створення організованого злочинного угруповання: кримінологічні та кримінально-правові аспекти / С. Єфремов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2012. – №93. – С. 31.

14) Кухар В.В. Поняття «тероризм» у доктрині кримінального права / В.В. Кухар // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – №3. – С. 24.

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ

КРАВЧЕНКО Тетяна Дмитрівна - студент за ОР «Бакалавр» юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 340.13

Автор рассматривает проблему в создании институтов демократии в Украине. Исследуется утверждение демократии, которая должна предшествовать формированию государства. Определена взаимосвязь демократии и влияние на общество. Рассмотрен феномен развития основных институтов демократии.

Ключові слова: *державна влада, суб'єкти демократичних інститутів, передумови становлення демократії.*

Постановка проблеми

Конституційне закріплення основних інститутів – лише один із кроків на шляху демократизації. Досвід незалежної України у сфері розбудови та становлення демократичного суспільства зумовив зростання наукового інтересу до дослідження проблем становлення локальної демократії. Державна політика у період розбудови демократії та розвитку локальної демократії розглядається як процес, який має свою структуру і складові, пріоритети та специфіку у часі й просторі. Як процес, політика потребує аналізу та регулювання свого розвитку.

Демократія відіграє важливу роль у стабілізації політичної системи. Становлення дієвої громадянської самоорганізації спроможне забезпечити легітимність владних інститутів і представництво суспільних інтересів, що сприятиме подальшому демократичному розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Становлення демократичних інститутів визначено одним із пріоритетних національних інтересів України. Вивченню різних аспектів цього процесу присвячено числену кількість праць таких видатних учених, як: А.Крась, М.Кашуба, А.Колодій, Л.Кравченко, В.Кулик, Б.Кухта, О.Орлова, О.Панкевич, О.Скрипнюк, В.Степаненко, М.Цимбалюк та ін.

Мета статті

З'ясування суті та впливу демократичних інститутів в Україні. Демократія, як категорія методологічного рівня, виступає об'єктом ґрунтовних наукових досліджень.

Основні результати дослідження

Демократія має різні зовнішні прояви, тобто форми. По-перше, вона може здійснюватися через реалізацію і гарантування захищених правом демократичних прав людини і громадянина. Це впливає зі ст. 3 Конституції України, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Отже, йдеться про права фундаментальні (конституційні); права природні (невідчужені) (право на честь і гідність) і здобуті (похідні) (право утворювати об'єднання, партії); соціально-економічні права (право на працю); права соціально-культурні (право на освіту); політичні права (брати участь у виборах); особисті

права (правокористування); галузеві права – цивільні (право купівлі-продажу); трудові (на забезпечення спецодягу); сімейні (право вести спільне господарство) та інші. Реалізація і гарантування усього комплексу цих прав є головною формою здійснення демократії.

По-друге, демократизм як загальнолюдський принцип по відношенню до діяльності державного апарату втілюється в систему підлеглих йому демократичних принципів. Існування демократії неможливе без здійснення принципів гласності, надання певних можливостей для всіх політичних партій, виборності і децентралізації влади. Саме через застосування цих та інших принципів здійснюються прогресивні перетворення.

По-третє, демократія, як відомо, є формою здійснення народовладдя. Це знаходить свій вияв у тому, що громадяни беруть участь у вирішенні державних справ. Народовладдя має два різновиди:

- безпосередня (пряма) демократія, яку здійснюють пересічні громадяни (через вибори, громадські ініціативи, обговорення і т. ін.);

- представницька демократія, яку здійснюють обрані народом депутати державних представницьких органів, передусім парламентів [1].

Інститути демократії розрізняються за сферами діяльності на економічні (декларування доходів), політичні (президентське вето), соціальні (оплачувані відпустки). За формами державної діяльності існують інститути, що діють у сфері прийняття державних рішень (законодавча ініціатива, читання законопроектів), забезпечення охорони прав і свобод громадян і виконання ними обов'язків (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини); у сфері здійснення правосуддя і контролю за законністю (адвокатура, звернення до Конституційного Суду). Інститути демократії можуть мати імперативний (свобода преси, вільне голосування під час виборів) і консультативний (всенародне обговорення, опитування населення) характер.

Демократія здійснюється щодо конкретних суб'єктів. Ними є всі співучасники суспільних відносин, що складаються під час

здійснення всіх форм і інститутів демократії. Суб'єктами демократії можуть бути людина (громадянин), державні органи, політичні партії, їх об'єднання, громадські організації, трудові колективи, виборці виборчого округу, весь виборчий корпус, групи громадян, депутати тощо. Головним суб'єктом демократії є людина (громадянин), задоволенню інтересів якого повинні бути підпорядковані дії всіх інших її суб'єктів [2].

Демократія – така форма організації і здійснення належної народу політичної влади, що заснована на рівноправній участі громадян у формуванні органів держави і контролі над їхньою діяльністю.

Населення країни бере участь у формуванні і здійсненні державної влади шляхом прямої (референдум й вибори) та представницької демократії (через обрані органи типу парламентських). Прямою визнається демократія, в умовах якої населення безпосередньо приймає рішення з того чи іншого приводу. На Русі такою формою прямої демократії було віче. Зараз – референдум (люди безпосередньо затверджують той чи інший законопроект: Конституцію, Зміни до неї тощо). Так, на референдумі, що відбувся 16 квітня 2000 року, в Україні було передбачено створення двопалатного парламенту та позбавлення депутатів їхньої недоторканності) чи вибори (люди безпосередньо обирають главу держави чи депутатів).

Рішення приймається більшістю з урахуванням інтересів меншості. Раніше вважалося, що демократія – це влада більшості. Однак слід мати на увазі, що більшість – це досить консервативне середовище. І хоча консерватизм повинен вітатися у сфері культури, у сфері економіки консерватизм тільки шкодить. Тому в умовах демократії хоча більшість і приймає рішення за своєю волею, проте вона враховує інтереси неконсервативної меншості [3].

Основні передумови, які необхідні для створення інститутів демократії:

Наявність правової держави. Демократія можлива в умовах існування правової держави, тобто діяльність держави повинна здійснюватися в правових цілях, на основі права і правовими засобами.

До економічних передумов демократії належить економічна свобода особи та рівність усіх форм власності та їхня однакова охорона і захист з боку держави. При цьому економічна свобода особи передбачає той факт, що лише коли особа стає економічно незалежною від держави, у країні може виникнути демократія.

Політичними передумовами демократії є той факт, що народ визнається суб'єктом державної влади та існує можливість громадян брати участь у формуванні її органів і здійснювати контроль над ними. Факт визнання народу суб'єктом державної влади означає, що народ не формально, а фактично починає впливати на діяльність органів державної влади.

До ідеологічних передумов демократії належить плюралізм думок та свобода для засобів масової інформації. При цьому плюралізм думок означає різноманітність думок з того чи іншого приводу, а свобода для засобів масової інформації означає відсутність будь-якої цензури. Державно-правові передумови демократії передбачають конституційне закріплення прав і свобод людини і громадянина; принципу поділу влади; рівності всіх перед законом і судом та інших положень[4].

У системі інститутів безпосередньої демократії найважливіше місце належить виборам.

Вибори – передбачена конституцією та законами форма прямого народовладдя, з допомогою якої шляхом голосування формуються представницькі органи державної влади та місцевого управління (самоврядування).

В історії відомі різні шляхи здійснення безпосередньої демократії. Найдавніший – Народні збори, де кожен міг висловлювати свою думку. Це було ще в часи первіснообщинного ладу, де на загальних зборах роду обиралися старійшини, пізніше – і воєначальники. Для прийняття рішень під час народних зборів різні народи використовували різні способи голосування. У Стародавніх Греції та Римі громадяни голосували піднятими руками або кидали у величезний глек чорні і білі боби. У Великому Новгороді голосували криком. Звідси походить саме поняття «голосувати» – подавати голос, кри-

чати. Перемагав на виборах той кандидат, за якого голосніше кричали. На Запорізькій Січі, голосуючи, козаки кидали шапки на купи – «за» і «проти». З часом процедура виборів ускладнилась.

На основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування в Україні обираються населенням: Президент, Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради та їх голови).

Виборча система може бути мажоритарною, пропорційною і змішаною (мажоритарно-пропорційною). Мажоритарна система – система визначення результатів виборів, відповідно до якої депутатські мандати від виборчого округу отримують лише кандидати, що набрали встановлену законом більшість голосів. Відповідно до пропорційної системи депутатські мандати поділяються між партіями пропорційно до кількості голосів, відданих за партію в межах виборчого округу[5].

Особливим інститутом демократії є референдум. Референдум (від лат. referendum – те, що треба доповісти) – у державному праві прийняття електоратом (виборцями) рішення з конституційних, законодавчих чи інших внутрішньо- чи зовнішньополітичних питань. Плебісцит – це різновид референдуму, на якому вирішуються питання зміни статусу території чи приєднання території до іншої. Умови проведення референдуму і його процедура регулюються конституціями і законодавством країн. Залежно від предмету, способу проведення і сфери застосування розрізняють: референдум конституційний (на всенародне голосування виноситься проект конституції чи конституційні поправки) і законодавчий (предмет референдуму – проект закону), загальнодержавний чи місцевий, обов'язковий референдум чи факультативний. Наприклад, при обов'язковому референдумі проект відповідного акту підлягає ратифікації всіма виборцями (у США проект поправки до конституції США повинен бути схвалений у всіх 50 штатах). Ініціатива проведення факультативного референдуму може належати виборцям (Італія), окремим суб'єктам

федерації (Швейцарія) чи центральній владі (Франція).

Референдум – один з елементів так званої прямої демократії (безпосередньої демократії).

У Німеччині референдуми законодавчо заборонені після Другої світової війни – це пов'язано з тим, що гітлерівський режим був затверджений шляхом плебісцитів.

Важливо додати, що і українці вже мають досвід проведення аналогічного заходу – 1 грудня 1991 року відбувся Всеукраїнський референдум про проголошення незалежності України, під час якого 90,32% виборців підтримали суверенний статус нашої держави, а також нелегітимний референдум у Криму щодо статусу автономії 16 березня 2014 року.

Референдуми за юридичною силою: імперативні – їх рішення мають загальнообов'язковий характер і не потребують затвердження. Як правило, предметом імперативних референдумів є питання, віднесені Конституцією до виключного вирішення в результаті всенародного опитування. Наприклад, згідно зі ст. 73 Конституції України винятково всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України; згідно зі ст. 149 Конституції Швейцарії обов'язковому референдуму підлягають перегляди (повний або частковий) Конституції, а також термінове прийняття або перегляд федеральних законів, які позбавлені конституційної основи і строк дії яких перевищує один рік; консультативні – їх результати не мають зобов'язального характеру; вони є дорадчими, проводяться з метою виявлення суспільної думки з конкретного питання, що цікавить певну частину населення регіону (про встановлення вільної економічної зони в певній області; про вступ країни до міжнародної організації), але можуть бути розглянуті і враховані при ухваленні відповідних рішень державними органами або органами місцевого самоврядування[6].

Референдуми за територією проведення в Україні: загальнонаціональні – проводяться в масштабах усієї країни; регіональні (місцеві) – проводяться в межах регіонів України: Автономної Республіки Крим, ад-

міністративно-територіальних одиниць (областей), містах Києві і Севастополі з метою вирішення найважливіших питань регіонального (місцевого) значення.

Висновки

Отже, утвердженню демократії має передувати формування держави, легітимність якої не ставиться під сумнів її громадянами. Важливим чинником є також формування нації, яка надає державному утворенню ознак цілісності й достатньої для демократичного функціонування єдності, а громадянам – почуття відповідальності за свою державу та той політичний лад, який у ній утверджується.

Важливою передумовою демократії є високий рівень політичної та правової культури суспільства, як і його культури взагалі. Зокрема, сучасна демократія передбачає інтелектуальну, моральну і психологічну компетентність громадян у прийнятті політичних та правових рішень. Важливим засобом формування такої компетентності народу є його реальна систематична участь у прийнятті конкретних рішень політичного і правового характеру. Це також означає, що демократична держава несе відповідальність за те, щоб усі її громадяни мали змогу отримати освіту, яка б дозволяла їм брати участь у суспільно-політичному житті.

Таким чином, демократія набуває реального характеру лише тоді, коли вона ґрунтується на відповідних їй формах свідомості та культури суспільства, а її життєздатність безпосередньо залежить від психологічної готовності громадян відстоювати її принципи перед лицем тих, хто посягає на неї. Влада держави реально простягається настільки далеко, наскільки громадяни усвідомлюють себе залежними від неї. Тому усвідомлення громадянами їх особистої чи суспільної свободи обумовлює відповідне обмеження державної влади.

У сучасній демократії політичні права доповнюються соціальними правами, які передбачають надання всім членам суспільства визначеного законодавством мінімуму соціальних благ. Вводиться принцип соціальної відповідальності приватних корпорацій; так само державні соціальні програми

АНОТАЦІЯ

Автор досліджує проблему становлення інститутів демократії в Україні. Також розглядається питання щодо утвердження демократії, яка має передувати формуванню держави, легітимність якої не ставиться під сумнів її громадянами. Визначено її зв'язки та вплив на суспільство. Розглянуто феномен становлення та розвитку основних інститутів демократії.

SUMMARY

The problem of the formation of democratic institutions in Ukraine: topical aspects. The article examines the establishment of democracy, which must precede the formation of the state, the legitimacy of which is not questioned its citizens. We consider the phenomenon of formation and development of the basic democratic institutions.

стають невід'ємною частиною державної практики.

Основний Закон проголосив Україну демократичною, соціальною, правовою державою. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека були визначені найвищими цінностями. Ідеологічна сегментованість перехідного суспільства. Одним із чинників стабільного й динамічного розвитку суспільства може стати ідея, яка об'єднує усі суспільні групи і спрямовує їх до спільної мети. На початку державотворення ця роль відводилася національно-державницькій ідеї. Проте надалі з'ясувалось, що національна ідея може виступати як традиційна апеляція до комплексу таких ідей, як самостійність, соборність, патріотизм, самобутність тощо.

Література

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. // Верховна Рада України; Конституція, (Відомості Верховної Ради України (ВВР)), 1996, № 30, ст. 141); {Текст Конституції України відповідає тексту, що існував до внесення змін Законом «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV від 08.12.2004}; – Тлумачення від 25.01.2012, підстава v003p710-12. – Режим доступу: –<http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Загальна декларація прав людини (прийнята резолюцією і проголошена 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року).

3. Затонський В. А. Эффективная государственность / В. А. Затонський., 2006. – 286 с.

4. Коровіна Л. Д. Основи правознавства / Л. Д. Коровіна. – Кременчук, 2008. – 140 с.

5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

6. Тацій В. Я. Історія держави і права України / В. Я. Тацій., 2003. – 580 с.

7. Теремцова Н.В. Актуальні проблеми Європейського Союзу. Розширення Європейського Союзу./Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія “Юридичний вісник “Повітряне і космічне право”” № 3(16)2010.–К.: Вид-во Нац.авіац. ун-ту “НАУ-друк”, 2010. С.96-98, 118с.

8. Теремцова Н.В. Проблема розбудови соціальної держави в умовах конституційної реформи: теоретичний аспект. /Соціологія права. Науково-практичний журнал № 3-4(14-15), 2015. Вид.:Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи.// Журнал видано за підтримки міжнародної громадської організації «Асоціація милосердя «Еммануїл»» –К. 2015. – 459 с. – С.200-207. ISSN 2413-6433.

9. Цвік М. В. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік. – Харків: Право, 2002. – 432 с.

10. Шемшученко Ю.С. Вибри; Референдуми. //Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. – К. : «Українська енциклопедія», 1998. ISBN 9667492001

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНОМ

РАЙНІН Ігор Львович - кандидат наук з державного управління, Голова Харківської обласної державної адміністрації

В статті розглядається процес добровільного об'єднання територіальних общин в Харківській області, аналізується правове регулювання такого об'єднання, відзначаються недостатки законодавчого забезпечення добровільного об'єднання територіальних общин.

Ключові слова: територіальна громада, об'єднання, регіон, область, децентралізація, забезпечення.

Актуальність теми

Україна, яка успадкувала від свого радянського минулого адміністративно-територіальний устрій з жорсткою централізованою системою управління, не має сьогодні можливості ефективно використовувати переваги демократизації суспільства, ринкової економіки, інвестиційно – інноваційної політики, вільної торгівлі, євроінтеграційного процесу. Назріла необхідність впровадження нової регіональної політики як інструмента подальшого соціально-економічного розвитку регіонів на основі реформування управління ними.

Світовий досвід показує, що країни, які успішно реалізують регіональну політику, досягають значно кращої ефективності в розвитку економіки, ніж ті країни, які регіональній політиці не приділяють належної уваги.

Економічно високо розвинуті країни, зокрема, такі як Федеративна Республіка Німеччина, Бельгія, Франція, Сполучені Штати

Америку, Австрію, розвиваються шляхом ефективного самоврядування і радикального поглиблення регіоналізації державного управління.

«В Україні також немає альтернативи всебічному розвитку регіоналізації, розгортанню регіоналізму у сферах господарського, соціального, державного управління»[1].

Реформування всіх галузей суспільного життя, в тому числі адміністративно-територіального устрою України, стало постійною темою політичних і наукових дискусій та різного роду нормативно-правових рішень органів центральної виконавчої влади. Головною метою такого реформування є найбільш повна передача повноважень і ресурсів від центральних органів влади місцевим органам самоврядування, що має послугувати кризовому обслуговуванню населення. Комплекс заходів з адміністративно-територіальної реформи та передачі повноважень комісія охоплюється поняттям – децентралізація влади.

Питання децентралізації влади розглядалися такими науковцями, як В.Я. Тацій, О.М Бандурка, Ю.С. Шемшученко, О.Л. Копиленко, Р.П. Безсмертний, К.П. Голіков, А.С. Логвиненко, Ю.О. Чернецький, та іншими вченими – юристами, економістами, соціологами, географами. Дослідження проблем ефективного управління регіонами носить міжгалузевий характер, вимагає комплексного підходу і набуває особливої актуальності в сучасних умовах розвитку України.

Виклад основного матеріалу

Ефективне управління територією регіону можливе за наявності в органів виконавчої влади та місцевого самоврядування відповідних повноважень та матеріально-технічних і фінансових ресурсів, що можна досягти шляхом децентралізації влади та добровільного об'єднання територіальних громад регіону.

Децентралізація – процес перерозподілу або дисперсування функцій, повноважень, людей або речей від центрального управління [2].

У рамках державного сектора децентралізація означає, що рішення з важливих питань життя регіону приймаються не центральною владою, а місцевими і регіональними органами влади. Децентралізація полягає у створенні системи управління, яка заснована на передачі місцевим органам виконавчої влади і органам самоврядування окремих функцій центральних органів. В.М. Шаповал зазначав, що категорія «система органів виконавчої влади» відображає форму держави, елементами якої є форма державного управління (спосіб організації влади, зумовлений принципами взаємовідносин вищих органів держави) та форму державного устрою (спосіб організації державної влади, що визначається характером взаємовідносин держави як цілого і її складових частин). Від характеру таких взаємовідносин залежить система державного управління: парламентська, президентська, парламентсько-президентська (змішана) форми правління [3].

Основними суб'єктами регіонального управління є обласні та районні державні адміністрації (у Києві – міська, у Севастополі – не діє, у зв'язку з анексією території Криму) та обласні, районні та міські ради.

В українській науці «регіон» визначається як певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється за допомогою інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, стенографічними, економічними та ін.). Поняття регіоналізму в цьому контексті сприймається як підхід до розгляду і вирішення проблем з позиції інтересів регіону та регіоналізації як здійснення політики регіоналізму [4].

Регіон (лат. region (regionis) – область, район, напрям, кордон) – частина території країни (район, область, ін.), що вирізняється сукупністю природних або історично установлених економіко-географічних умов і національним складом населення. У законодавстві України про місцеве самоврядування, планування території і прогнозування державного регулювання ринку цін, паперів, антимонопольну діяльність тощо правовий зміст регіону зазвичай збігається з поняттям «область» і «район» як одиниць адміністративно-територіального наділу [5].

Адміністративно територіальні райони відрізняються більш або менш вираженою однорідністю ґрунтово – кліматичних умов, внутрірайонними економічними зв'язками і т. ін.; їх ядро складають малі й середні міста, селища міського типу, а також великі села. Вони охоплюють територію, що управляється районною адміністрацією.

Внутріобласні «зв'язки характеризуються меншою, ніж вищевказані регіони, проте достатньо вираженою природно-кліматичною однорідністю, певною спільністю умов господарювання, а також соціально-просторовою організації культурно-дозвільного життя населення. Вони охоплюють територію кількох адміністративно-територіальних районів і мають ядром центр одного з них, що є середнім або великим містом обласного чи республіканського підпорядкування, у якому зосереджено більш або менш розвинутий комплекс підприємств і установ»[6].

У силу правового регулювання на рівні областей і районів більш впливовими за повноваженнями є місцеві державні адміністрації, а не місцеві органи самоврядування. Місцеві державні адміністрації як суб'єкти загальнодержавної системи органів виконавчої влади не перебувають в істотній залежності від населення відповідних територій та їх органів самоврядування. Автор бачить однією із умов ефективного управління регіоном подальшу демократизацію політичної системи України, передачу в регіони повноважень від центральних органів виконавчої влади і перехід до виборів голів адміністрацій населенням областей та районів і збільшення їх відповідальності перед місцевими рядами.

5 лютого 2015 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»[11]. Необхідність такого закону обумовлена протиріччям ст. 6 Закону України «Про місцеве самоврядування»[13], відсутністю правової процедури об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст. Метою закону є встановлення порядку об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст і надання державної підтримки об'єднаним територіальним громадам. Реформу адміністративно-територіального устрою, складовою якої є добровільне об'єднання територіальних громад, необхідно пов'язувати з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) [10].»

Основні зміни до Конституції передбачають:

- запровадження трирівневої системи адміністративно- територіального устрою України – область, район, громада з повсюдністю місцевого самоврядування;

- передачу функцій виконавчої влади від місцевих адміністрацій виконавчим органам рад відповідного рівня;

- розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування за принципом субсидиарності і наділення саме громад максимально широким колом повноважень;

- чітке забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування необхідними фінансовими ресурсами, в тому числі через їх участь у загальнодержавних податках;

- ліквідацію державних адміністрацій і створення натомість державних представництв з тільки контрольно-наглядовими і корекційними, а не виконавчими функціями.

Реалізацію реформування адміністративно-територіального устрою регіону також необхідно розглядати як адміністративно-правову умову ефективного управління регіоном. Нині в Харківській області налічується 27 низових адміністративних районів, 9 районів міста Харкова і 459 територій сільських рад, на території області є 17 міст, із яких одне (Харків) – республіканського підпорядкування і шість обласного значення. Крім цього, налічується 61 селище і більше 1680 сільських населених пунктів.

Райони області, райони м. Харкова, міста обласного підпорядкування, міста районного підпорядкування, території селищних і сільських рад, окремі віддалені і малочисельні населенні пункти утворюють громадську і важко керовану ієрархічну систему адміністративно-територіальних одиниць кількох рівнів, у яких надто складно розподілити повноваження між суб'єктами управління нею. Не менше складно провести розрахунки для виділення бюджетних коштів, а також здійснювати контроль за ефективністю їх використання[7]. Подібна ситуація має місце і в інших регіонах країни. Вказані та інші обставини соціально-економічного та політичного характеру обумовлюють необхідність невідкладного реформування адміністративно-територіального устрою України.

Головною метою реформи має бути скасування районного поділу України, замість кількох десятків районів в області мають бути створені 4-6 повітів. Межі областей, які пропонується називати регіонами, не будуть змінюватися. Повіти формуються за критерієм кількості населення і компактності, тобто в кожному повіті буде від 150 до 400 тисяч населення. Загалом вся Україна поділяється на 120-130 повітів. Нижче повіту буде громада – найнижча адміністративна одиниця. Концепція полягає в об'єднанні сіл у крупні громади, щоб надати їм широку фінансову та управлінську автономію.

Реалізація закону про добровільне об'єднання громад, як частина загальної реформи по децентралізації влади, на думку автора, має бути здійснена не до, а після прийняття змін до Конституції України, оскільки після реформи зміниться сама ідея проведення адміністративно- територіального устрою.

Громади, повіти, регіони (як планується називати сільські громади, райони і області після децентралізації) повинні мати достатні ресурси для економічного розвитку, перспективу фінансової самостійності.

Прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» викликало неабиякий резонанс у мешканців Харківської області. Як посадові особи органів виконавчої влади та місцевого са-

моврядування, так і широка громадськість з розумінням ставляться до необхідності змін і висловлюють конкретні пропозиції по здійсненню процедури об'єднання.

З метою формування моделі ефективного територіального устрою Харківського регіону, забезпечення самодостатності територіальних громад, надання їм відповідних матеріальних і фінансових ресурсів, створення необхідних умов для ефективного управління територією регіону та об'єктами соціальної інфраструктури, Харківська обласна державна адміністрація вважає доцільним проведення добровільного об'єднання територіальних громад.

Департаментом економіки і міжнародних відносин Харківської обласної державної адміністрації спільно з департаментом фінансів, юридичним департаментом, департаментом масових комунікацій у червні 2015 року був розроблений проект Перспективного плану формування територіальних громад Харківської області (далі Перспективний план), який був затверджений Харківською обласною радою. У підготовці проекту брали участь спеціально створена для цієї мети Робоча група з підтримки та впровадження заходів з добровільного об'єднання територіальних громад та регіональний Офіс з питань впровадження реформ.

Громадські обговорення проекту Перспективного плану були проведені у всіх районах Харківської області, у засобах масової інформації, положення проекту були розміщені на офіційному веб-сайті облдержадміністрації, що викликало активну реакцію населення, у зв'язку з чим до Робочої групи з підтримки та впровадження заходів з добровільного об'єднання територіальних громад надійшло більше тисячі пропозицій, зауважень та рекомендацій, які були розглянуті при доопрацюванні проекту [14].

В усіх районах області відбулися семінари-наради з головами міських, сільських та селищних рад та депутатами місцевих рад і працівниками органів місцевого самоврядування.

Проведені також виїзні консультації членів обласної Робочої групи та експертів Офі-

су з питань впровадження реформ у сфері місцевого самоврядування, децентралізації повноважень органів виконавчої влади з громадськістю міст та районів, надавалась методична та інформаційна підтримка органам місцевого самоврядування та райдержадміністраціям по розробці пропозицій до організації процесу проведення добровільного об'єднання територіальних громадян.

Проект Перспективного плану формування територій громад Харківської влади був розроблений на основі Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад»[12].

У Перспективному плані формування територій громад Харківської передбачено створення 59 спроможних територіальних громад, замість існуючих нині 459. Перспективний план об'єднання територіальних громад Харківської області розроблявся з урахуванням фундаментальних положень про компетенцію і повноваження органів місцевого самоврядування в Україні спрямованих на комплексне надання послуг місцевому населенню та забезпечення життєдіяльності територіальних громад. 40 територіальних громад із 59 вже готові об'єднатися. Об'єднання територіальних громад Харківщини стає зрозумілим і системним. Вказані вище 40 територіальних громад направили запрошення до об'єднання 300 сільським і селищним радам[15].

При розробці Перспективного плану формування територіальних громад Харківської області враховувалися соціально-економічні показники сільських, селищних, міських та районних рад, кількість населення, у тому числі дітей шкільного та дошкільного віку, кількість населених пунктів та кількість місцевих рад, які їх представляють, обсяг доходів існуючих територіальних громад та обсяг доходів (розрахунковий) спроможної територіальної громади. По кожній майбутній територіальній громаді враховувалась також критична (найбільша) відстань між потенціальним адміністративним центром та населеним пунктом і забезпеченість території транспортними комунікаціями.

Саме критичні відстані між окремими населеними пунктами та потенціальними адміністративними центрами є тими вузькими місцями проекту реформування території Харківської області, які можуть спричинити незручності в майбутньому членам територіальних громад.

Населених пунктів, відстань від яких до потенціальних адміністративних центрів становить десятки кілометрів, можна нарахувати також десятки. Враховуючи сучасний стан внутрішньорайонних доріг та забезпеченість автотранспортними перевозками, проблеми обслуговування населення таких населених пунктів, особливо, у сфері охорони здоров'я, освіти, соціальної допомоги, надання адміністративних послуг стають надзвичайно актуальними.

Особливої уваги в процесі формування моделі ефективного територіального устрою області на базовому рівні, створення об'єднаних територіальних громад, заслуговують питання обслуговування дітей шкільного і дошкільного віку віддалених населених пунктів. Вказані обставини спонукають органи виконавчої влади і місцевого самоврядування вжити низку заходів по забезпеченню діяльності малочисельних шкіл, дитячих дошкільних закладів, медичних установ, транспортних підприємств, ремонту і підтриманню належного стану доріг.

Попри тих проблем, які настають з реформуванням територіальних громад, обласна державна адміністрація підтримує процес формування спроможних територіальних громад як перспективу подальшого розвитку місцевого самоврядування та вдосконалення їх діяльності.

Однозначно із схваленням ідеї об'єднання територіальних громад, вираженої в законі «Про добровільне об'єднання територіальних громад» і вжиттям конкретних заходів по його реалізації в Харківській області, передбачених у Перспективному плані формування території громад Харківської області, не можна оминати і окремі деталі вказаного закону, які необхідно розв'язати для його практичного виконання.

У Законі неконкретно відображені критерії об'єднання територіальних громад, зокрема в п.4 ч. 1 ст. 4 (історичні, природні,

етнічні, культурні і інші фактори), в п.5 ч.1 ст. 4 Закону (якість і доступність публічних послуг, представляємих об'єднаною територіальною громадою, не можуть бути нижчими, чим до об'єднання).

У Законі немає уточнення заходів, які мають бути включені в план організаційних міроприємств по проведенню добровільного об'єднання територіальних громад, не визначено і поняття «зовнішніх меж юрисдикції об'єднаних територіальних громад (п.2 ч. 1 ст.4 Закону) і не розкритий зміст якості і доступності публічних послуг (п.5 ч. 1 ст.4 Закону). Необхідно також уточнити, яка кількість членів територіальної громади вносить пропозицію про об'єднання громад та яким чином проводиться громадське обговорення внесеної пропозиції. Порядок об'єднання територіальних громад не в повній мірі враховує особливості соціально-демографічного потенціалу громад, структуру і регіональні особливості економіки регіону, розміщення галузевих комплексів та соціально-культурних об'єктів.

Децентралізація і добровільне об'єднання територіальних громад унеможливають узурпацію влади і відкриють реальні можливості для розбудови місцевого самоврядування, зокрема забезпечать громадам можливість управління землями за межами населених пунктів.

Завдяки законодавчим змінам та вжитим організаційним заходам, розпочався реальний процес об'єднання громад. Внаслідок проведеній бюджетній децентралізації відбулося зростання місцевих бюджетів на понад 40%. Для підтримки проектів та програм місцевого самоврядування в Державному бюджеті передбачено понад 2,9 млрд. грн., у зв'язку з чим в Україні реалізується більше як 850 проектів, переважна частина з яких буде завершена до кінця року. Децентралізація влади і об'єднання територіальних громад маємо сприймати як фактор забезпечення стабільності конституційного ладу в Україні.

Утвердження нового становлення до прав громадян у державному управлінні має бути вирішальним напрямом реформування адміністративного законодавства, яке має забезпечити як реформу адміністратив-

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається процес добровільного об'єднання територіальних громад у Харківській області та аналізується правове регулювання такого об'єднання, відмічаються недоліки законодавчого забезпечення добровільного об'єднання територіальних громад.

SUMMARY

In the article the process of voluntarily association of territorial communities is examined in the Kharkiv area and legal adjusting of such association is analysed, the lacks of the legislative providing of voluntarily association of territorial communities are marked.

но-територіального устрою, так і децентралізацію влади і добровільне об'єднання територіальних громад.

«Відповідно до завдань адміністративної реформи адміністративне законодавство має бути переважно спрямоване на утвердження пріоритету прав і свобод людини і громадянина в усіх сферах їх взаємодії з державою, її органами і посадовими особами.

Затвердженню зазначеного принципу мають сприяти всі здійснювані в Україні заходи щодо покращення стану відповідного нормативного масиву і в цілому механізму адміністративно-правового регулювання.

Найважливіший показник оновлення адміністративного законодавства полягає у створенні реального механізму забезпечення зазначених прав і свобод»[8].

Мета реформування буде досягнута тоді, коли людям після реформи стане жити краще, а адміністративні послуги, тобто виконання саме обов'язків держави перед громадянами, будуть доступні, якісні, своєчасні і ефективні.

Література

1. Райнін І.Л. Чернецький Ю.О. Регіоналізація державного управління у провідних зарубіжних країнах. Регіон: стратегія та пріоритети. Український науково-практичний журнал. Харків. 2006. ст. 33 (30-33).
2. Definition of decentralization. The Free Dictionary, accessed. February 4, 2013.
3. Шаповал В.М. Державний лад країн світу. К. Український Центр правничих студій. 1999. ст. 282-294 (320 ст.).
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь. – ВТД «Перун», 2001. – с. 1020 (1440 ст.).
5. Юридична енциклопедія в 6-ти томах. Київ. Видав. «Українська енциклопедія». 2003 т. 5 ст. 254 (733 ст.).

6. Чернецький Ю.О. Регіон як об'єкт і предмет дослідження у сучасному суспільствознавстві. Регіон: стратегія і пріоритети. Український науково-практичний журнал. Харків. 2006 №4 ст.ст.11 (10-17).

7. Голиков А.П., Логвиненко А.С., Непомнящий А.М. Адміністративно-територіальное устройство Украины: оценка состояния, пути совершенствования. Регион. Стратегия и приоритеты. X. 2006. №4 ст. 4. ст. 3-9).

8. Проблеми удосконалення адміністративного законодавства у світлі завдань адміністративної реформи в Україні. Наукова доповідь. За аг. ред. В.Б. Авер'янова. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ. 2004. ст. 7-8 (23 ст.).

9. Негода В'ячеслав Цього року Україна відкрила реальні можливості для розбудови місцевого самоврядування. 03.12.2015. Google decentralization.gov.ua/news/item/id/1006.

10. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації) : закон України (проект) від 01.07.2015 р. № 2217.

11. Про добровільне об'єднання територіальних громад : закон України // Відомості Верховної Ради України, 2015. – № 13.- ст. 91.

12. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: постанова Кабінету Міністрів України від 08 квітня 2015 року № 214.

13. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України // Відомості Верховної Ради в Україні, 1997. – № 24. – ст. 170.

14. Рішення Харківської обласної ради «Про схвалення проекту перспективного плану формування територій громад Харківської області» // протокол №38 засідання постійної комісії від 18 червня 2015 року № 214.

15. 40 територіальних громад Харківської області із 59 готові об'єднуватися // <http://kharkov.dozor.ua/new/obwestvo/1162602.html>.

ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОБЪЕДИНЕНИЯ В УКРАИНЕ: АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС

**КИЦУЛ Юрий Степанович - кандидат юридических наук, доцент
кафедры административного права и административного процесса Львовского
государственного университета внутренних дел**

УДК 342.922

У даній науковій статті висвітлюються питання дослідження адміністративно-правового статусу громадських об'єднань в Україні. Визначається поняття громадських об'єднань, види, принципи їх діяльності, повноваження. Також зазначається роль та місце громадських об'єднань у системі суб'єктів адміністративно-правових відносин.

Ключевые слова: общественные объединения, общественные организации, политические партии, административно-правовой статус.

Согласно Конституции Украины человек, его права и свободы, неприкосновенность и безопасность определяются наивысшей социальной ценностью. Утверждение и обеспечение прав и свобод человека и гражданина является главной обязанностью государства. Каждый гражданин Украины обладает на ее территории всеми правами и свободами и имеет равные обязанности, предусмотренные Конституцией Украины.

Граждане Украины имеют право на свободу объединения в политические партии и общественные организации для осуществления и защиты своих прав и свобод и удовлетворения политических, экономических, социальных, культурных и других интересов, за исключением ограничений, установленных законом в интересах национальной безопасности и общественного порядка, здравоохранения населения или защиты прав и свобод других людей [1].

В Законе Украины «Об общественных объединениях» определяются понятия таких объединений. В частности, общественное объединение – это добровольное объединение физических лиц и/или юридических лиц частного права для осуществления и защиты прав и свобод, удовлетворения общественных, в частности экономических, социальных, культурных, экологических и других интересов; общественное объединение по организационно-правовой форме образуется как общественная организация или общественный союз; общественная организация – это общественное объединение, учредителями и членами (участниками) которого являются физические лица; общественный союз – это общественное объединение, учредителями которого являются юридические лица частного права, а членами (участниками) могут быть юридические лица частного права и физические лица.

Также в этом Законе отмечается, что общественное объединение может осуществлять деятельность со статусом юридического лица или без такого статуса. Общественное объединение со статусом юридического лица является непредпринимательским обществом, основной целью которого является получение прибыли.

Действие настоящего Закона не распространяется на общественные отношения в сфере создания, регистрации, деятельности и прекращения: 1) политических партий; 2) религиозных организа-

ций; 3) предпринимательских обществ, образуются актами органов государственной власти, других государственных органов, органов власти Автономной Республики Крым, органов местного самоуправления; 4) ассоциаций органов местного самоуправления и их добровольных объединений; 5) саморегулируемых организаций, осуществляющих профессиональное самоуправление; 6) предпринимательских обществ (которые не являются общественными объединениями), образованных на основании других законов.

Особенности регулирования общественных отношений в сфере образования, регистрации, деятельности и прекращения отдельных видов общественных объединений могут определяться другими законами.

Неправительственные организации других государств, международные неправительственные организации (далее – иностранные неправительственные организации) действуют на территории Украины в соответствии с этим и другими законами Украины, международными договорами Украины, согласие на обязательность которых предоставлено Верховной Радой Украины.

Стоит отметить принципы создания и деятельности общественных объединений, в частности, это: принцип добровольности, принцип самоуправления, принцип свободного выбора территории деятельности, принцип равенства перед законом, принцип отсутствия имущественного интереса их членов (участников), принцип прозрачности, открытости и публичности.

Кроме этого, в Законе указывается, что никто не может быть принужден к вступлению в какое-либо общественное объединение. Принадлежность или непринадлежность к общественному объединению не может быть основанием для ограничения прав и свобод личности или для придания ей органами государственной власти, другими государственными органами, органами власти Автономной Республики Крым, органами местного самоуправления каких-либо льгот и преимуществ.

Каждый имеет право добровольно в любое время прекратить членство (участие) в

общественном объединении путем подачи заявления в соответствующие уставные органы общественного объединения. Членство в общественном объединении прекращается со дня подачи такого заявления и не требует дополнительных решений. С того самого дня прекращается пребывания члена общественного объединения на любых выборных должностях в общественном объединении [2].

Субъекты административно-правовых отношений реализуют свои права и обязанности не только индивидуально, но и соответствующим образом объединяясь в организации (ассоциации). Коллективная форма удовлетворения потребностей граждан является обычным в мировой практике явлением. Это достаточно самостоятельные образования, в дела которых государство, как правило, вмешивается наименьшим образом.

Объединение граждан органично впе­таются в ткань общественных и, прежде всего, административно-правовых отношений. Без них невозможно представить саму организацию общества, механизм осуществления народовластия в Украине. Другими словами, демократия без различных объединений граждан невозможна.

Право граждан на свободу предусмотрено и гарантировано Конституцией и законодательством Украины, Всеобщей декларацией прав человека, Международным пактом о гражданских и политических правах и др.

Согласно этим документам свобода ассоциаций включает право граждан создавать объединения граждан по своему выбору без предварительного на то разрешения, право вступать в такие организации и право организаций самостоятельно производить свои уставы, организовывать свой аппарат, иметь широкие контакты с международными организациями и т. п.

Статья 36 Конституции Украины закрепляет право граждан Украины на свободу объединения в политические партии и общественные организации для осуществления и защиты своих прав и свобод и удовлетворения политических, экономических, социальных, культурных и других

интересов. При этом никто не может быть принужден к вступлению в какое-либо объединение граждан или ограничен в правах за принадлежность или непринадлежность к политическим партиям или общественным организациям.

Формы общественной активности граждан выражены в деятельности их разнообразных объединений, поэтому понятие «объединения граждан» является обобщающим, что отображает разнообразие этих форм в реальной жизни общества.

Деятельность объединений граждан носит разнообразный характер. Она может быть направлена на участие в разработке государственной политики, развитие науки, культуры, возрождение духовных ценностей, решения конкретных социальных проблем отдельных категорий и групп граждан, осуществление благотворительной деятельности, охрану окружающей среды, обуславливаясь общностью профессиональных и других интересов граждан.

Все эти важнейшие принципы нашли свое воплощение в преамбуле Закона Украины «Об объединении граждан», полностью согласовываются с положениями Конституции Украины.

Указанный Закон дает официальное определение объединений граждан, под которым понимается добровольное общественное формирование, созданное на основе единства интересов для совместной реализации гражданами своих прав и свобод. Другими словами, это нормативная, конституционно-правовая основа для реализации прав граждан на свободное объединение, то есть гарантированная государством возможность граждан свободно объединяться с другими гражданами для удовлетворения своих политических, экономических, социальных, профессиональных и других интересов. Природа общественных объединений характеризуется такими тремя признаками: добровольное членство, самоуправление и стабильность во времени.

Объединение граждан – это добровольное, самодеятельное, постоянно действующая ассоциация людей, которая не имеет целью получение прибыли.

Учитывая это можно сказать, что законодатель не может вмешиваться в деятельность общественных организаций, кроме трех случаев: при их легализации, при приобретении ими прав юридического лица, при осуществлении финансового контроля над их деятельностью и при налогообложении.

Объединение граждан создаются и действуют на основе следующих принципов: добровольности; равноправия; самоуправления (самоуправления) законности; гласности.

Содержанием их деятельности является реализация прав членов объединений, основой которых является их личная заинтересованность, личный интерес, который возникает и реализуется на почве сочетание личных и общественных интересов. Им подходит организационное единство, их члены участвуют в выработке основных направлений деятельности объединений, в выборах руководящего состава, осуществляют контроль над деятельностью всех подразделений объединений.

Задача общественных объединений тесно сочетается с задачами, которые стоят перед обществом на каждом этапе его развития.

Закон Украины «Об объединении граждан» также отмечает, что объединения граждан определяются или политической партией, или общественной организацией.

Наиболее полную характеристику объединений граждан позволяет дать их классификация по организационно-правовым свойствам. Выделяются: 1) массовые объединения граждан (политические партии, творческие союзы, религиозные организации, добровольные общества, профессиональные союзы и др.); 2) органы общественной самодеятельности (народные дружины по охране общественного порядка и др.); 3) органы общественного самоуправления (советы и коллективы микрорайонов, домовые, уличные комитеты и др.).

Объединение граждан могут классифицироваться и по масштабам деятельности.

Согласно этому критерию можно выделить объединения граждан, которые действуют в масштабах всего государства, масштабах отдельных административно-

территориальных единиц и их частей, а также объединения граждан, деятельность которых носит международный характер и распространяется на территорию не только Украины, но и других государств. При этом политические партии действуют только в государственном масштабе.

Масштаб деятельности органов общественной самодеятельности и органов общественного самоуправления ограничен границами конкретных административно-территориальных единиц.

Объединениям граждан присущи признаки, отличающие их от государственных организаций.

При этом можно выделить общие признаки, характерные для всех объединений граждан, а также отдельные специфические признаки, присущие тем или иным объединениям граждан.

К общим признакам следует отнести:

1) добровольность объединения. Это отображается в добровольности вступления и выхода из объединения граждан, методах работы, сущностью которых является достижение определенной цели внутриорганизационными методами, особенных формах принуждения, из которых самой есть исключения из членов объединения граждан;

2) организационные мероприятия, которыми в деятельности объединений граждан выступают самоуправления;

3) отсутствие в объединениях граждан вследствие их природы государственно-властных полномочий (за исключением случаев, когда государство делегирует отдельные полномочия такого рода и закрепляет их законодательно, например закрепление за общественными инспекторами охраны природы права составлять протоколы об административном правонарушении).

Отдельными признаками, характерными для отдельных объединений граждан, являются:

1) членство в объединении и отношения;

2) обязательность участия членов объединения граждан в его работе и создании материальной базы объединения путем внесения членских взносов;

3) наличие устава объединения граждан.

Как правило, в деятельности объединений граждан отсутствуют коммерческие цели или получения прибыли. Исключение составляет лишь деятельность кооперативных организаций.

Кроме того, допускается хозяйственная или иная коммерческая деятельность объединений граждан для выполнения их уставных задач и целей.

Общественные организации и движения – это добровольные массовые объединения граждан, возникающих в результате их свободного волеизъявления на основе общих интересов и задач.

Общественные организации представляют собой массовые объединения граждан, которые возникают по их инициативе для реализации долгосрочных целей, имеют свой устав и характеризуются четкой структурой.

Наиболее распространенными разновидностями общественных организаций являются: профсоюзы; организации инвалидов; ветеранские, женские, молодежные, детские организации; научные, технические, культурно-просветительские, физкультурно-спортивные и другие добровольные общества; творческие союзы; различные землячества; фонды, ассоциации, общества и др.

Характерным признаком общественных организаций, как показывает вышеприведенное определение, является документальное оформление целей и задач и организационно-структурное обеспечение [5, с. 158-162].

По объединению граждан в политические партии стоит отметить, что в Законе Украины «О политических партиях в Украине» определяется право граждан на свободу объединения в политические партии для осуществления и защиты своих прав и свобод, и удовлетворения политических, экономических, социальных, культурных и других интересов определяется и гарантируется Конституцией Украины.

Установление ограничений этого права допускается в соответствии с Конституцией Украины в интересах национальной без-

опасности и общественного порядка, охраны здоровья населения или защиты прав и свобод других людей, а также в других случаях, предусмотренных Конституцией Украины.

Никто не может быть принужден к вступлению в политическую партию или ограничен в праве добровольного выхода из политической партии.

Принадлежность или непринадлежность к политической партии не может быть основанием для ограничения прав и свобод или для предоставления государством каких-либо льгот и преимуществ.

Ограничения относительно членства в политических партиях устанавливаются исключительно Конституцией и законами Украины.

Политическая партия – это зарегистрированное по закону добровольное объединение граждан – сторонников определенной общенациональной программы общественного развития, имеет своей целью содействие формированию и выражению политической воли граждан, принимает участие в выборах и других политических мероприятиях.

Органам государственной власти, органам местного самоуправления, их должностным лицам запрещено выделять в своем отношении определенные политические партии или предоставлять им привилегии, а также способствовать политическим партиям, если иное не предусмотрено законом, в производстве их деятельности.

Вмешательство со стороны органов государственной власти и органов местного самоуправления или их должностных лиц в создание и внутреннюю деятельность политических партий и их структурных образований запрещается, за исключением случаев, предусмотренных настоящим Законом [3].

Общественные объединения являются неотъемлемым элементом любого демократического общества. Их социально-политическое назначение и роль заключаются, прежде всего, в том, что они помогают людям в повседневной жизни, освобождают личность от необходимости самостоятельно решать множество про-

блем, открывают широкие возможности для общественно-политической инициативы народа, для осуществления им самоуправления.

Литература

1. Конституция Украины: принята Верховной Радой Украины 28 июня 1996 № 254/96-ВР // Ведомости Верховной Рады Украины. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Об общественных объединениях. Закон Украины от 22 марта 2012 № 4572-VI // Ведомости Верховной Рады Украины. – 2013. – № 1. – Ст. 1, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/page>.

3. О политических партиях в Украине. Закон Украины от 5 апреля 2001 № 2365-HE // Ведомости Верховной Рады Украины. – 2001. – № 23. – Ст. 118; Правительственный курьер. – 2001. – № 77; Официальный вестник Украины. – 2001. – № 17. – С. 93. – Ст. 728 (код акта 18587/2001) Голос Украины. – 2001. – № 82.

4. Об объединении граждан. Закон Украины от 16 июня 1992 № 2460-XII // Ведомости Верховной Рады Украины. – 1992. – № 34. – Ст. 504.

5. Курс административного права Украины: учебник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, И.Д. Пастух, В.Д. Сущенко и др.; под общ. ред. В.В. Коваленко. – М.: Интер, 2012. – 808 с.

Kitsul Yu.S. Community association in Ukraine: administrative and legal status.

In this article the scientific research questions of administrative and legal status of community associations in Ukraine. Defines community associations, views, principles of activity, authority. It also notes the role and place of community associations in the system of administrative relations.

According to the Constitution of Ukraine a man, his rights and freedom, integrity and security are defined as the highest social value. The promotion and protection of rights and freedoms of man and citizen is the primary responsibility of the state. Every citizen of Ukraine has within its territory all the rights and freedoms and bear equal duties provided for by the Constitution of Ukraine.

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье освещаются вопросы исследования административно-правового статуса общественных объединений в Украине. Определяется понятие общественных объединений, виды, принципы их деятельности, полномочия. Также отмечается роль и место общественных объединений в системе субъектов административно-правовых отношений.

Citizens of Ukraine have the right to freedom of association in political parties and public organizations to exercise and protect their rights and freedoms and satisfaction of political, economic, social, cultural and other interests, with the exception of restrictions established by law in the interests of national security and public order, health care or protection of the rights and freedoms of others.

The Law of Ukraine “On public associations” are defined concepts such associations. In particular, the civic association – a voluntary association of individuals and/or legal entities of private law for the implementation and protection of rights and freedoms, social satisfaction, including economic, social, cultural, environmental and other interests; public association for organizational and legal form is formed as a public organization or public association; community organization – a public association, the founders and members (participants) who are individuals; Public Union – a public association, founded by juridical persons of private law, and members (participants) are legal persons of private law and natural persons.

Also in this Act states that a public company can carry out activities with legal status or without status. Community association with legal status is a non-profit association, whose main purpose is not profit.

Notably principles of creation and activity of public associations, including this: the principle of voluntariness, the principle of self-government, the principle of free choice of the territory, the principle of equality before the

law, the principle of non-property interests of their members (participants), the principle of transparency, openness and publicity.

In addition, the law states that no one shall be forced to join in any public association. Belonging or not belonging to a public association can not be grounds for restricting the rights and freedoms or to provide it with state authorities, other state authorities, authorities of the Autonomous Republic of Crimea, local authorities any privileges and benefits.

The subjects of administrative legal relations exercise their rights and responsibilities not only individually, but also together in appropriate organizations (associations). Collective form the needs of citizens is a common phenomenon in the world. It is self-sufficient entity, in which case the government usually intervenes smallest way.

Associations organically woven into the fabric of society and administrative relations. Without them it is impossible to imagine the very organization of society, mechanism of democracy in Ukraine. In other words, democracy is no different associations of citizens are impossible.

The right to freedom provided for and guaranteed by the Constitution and laws of Ukraine, the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights and others.

According to these documents, freedom of association includes the right of citizens to create public associations of their choice without previous authorization, the right to join such organizations and the right of organizations to produce their charters, to organize your vehicle, has extensive contacts with international organizations and other.

Public associations are an integral part of any democratic society. Their socio-political purpose and role is primarily that they help people in everyday life, release the person from the need to solve many problems, offer opportunities for social and political initiative of the people, for the exercise of self-government.

ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

ХАТНЮК Юрій Анатолійович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу, Львівський державний університет внутрішніх справ

УДК: 351.84 (477)

В данной статье исследуются вопросы определения системы субъектов публичного управления, их полномочия по реализации государственной политики Украины в сфере социальной защиты населения. Раскрывается понятие и сущность публичного управления в указанной сфере, а также правовые основы деятельности органов государственной власти в сфере социальной политики.

Ключові слова: публічне управління, соціальний захист населення, повноваження, органи державної влади, правова основа.

Постановка проблеми

Основний Закон держави – Конституція України закріпила обраний курс на побудову соціальної правової держави. Втілити такий намір неможливо без створення дієвої національної системи соціального захисту, яка водночас покликана гарантувати реалізацію одного з найважливіших конституційних прав громадян – права на соціальне забезпечення та захист.

У комплексі найважливіших проблем розвитку української держави, пов'язаних з пошуком шляхів подолання кризових явищ в економічному та соціальному житті, особливого значення набуває вирішення завдань щодо адміністративно-правового забезпечення з боку державних органів надійної системи соціального захисту населення, зокрема його найбільш вразливих верств.

Метою статті є визначення суб'єктів публічного управління, їх повноваження щодо

реалізації державної політики України у сфері соціального захисту населення.

Стан дослідження

Вагомий внесок у розробку наукових положень з питань публічного управління у сфері соціального захисту внесли провідні вчені, а саме В.Б. Авер'янов, К.С. Бельський, М.Д. Бойко, Н.Б. Болотіна, Н.О. Зезека, В.К. Колпаков, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, І.С. Ярошенко та ін.

Виклад основних положень

Під соціальним захистом необхідно розуміти комплекс заходів, які здійснюють державні органи в різних сферах діяльності, спрямований на забезпечення доступу кожного члена суспільства до соціальних благ, усунення соціальної нерівності та підтримку найбільш незахищених членів суспільства.

Суть публічного управління зазначеної сфери полягає у тому, що держава: а) дбає про соціальний захист своїх громадян; б) забороняє використання примусової праці; в) створює робочі місця; г) забезпечує підготовку кадрів; д) забезпечує нормальні умови праці, вільний вибір місця роботи, професії; е) матеріально підтримує своїх громадян; є) гарантує захист від незаконного звільнення; ж) забезпечує право на своєчасне одержання винагороди.

Одним із важливих напрямів державної політики у сфері соціального захисту населення є затвердження державних стандартів і державних соціальних гарантій, які

встановлюються законами та іншими нормативно-правовими актами. До них належать встановлення: а) мінімальних розмірів оплати праці; доходів громадян; пенсійного забезпечення; б) визначення видів і розміру соціальних допомог; в) визначення розмірів соціальних виплат, що забезпечують рівень життя, не нижчий за прожитковий мінімум.

Правовою основою публічного управління в зазначеній сфері є закони України «Про пенсійне забезпечення» [1] від 5 листопада 1991 р., «Про зайнятість населення» [2] від 5 липня 2012 р., «Про охорону праці» [3] від 14 жовтня 1992 р., «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [4] від 9 липня 2003 р., «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [5] від 21 березня 1991 р., «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [6] від 22 жовтня 1993 р., «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [7] від 28 лютого 1991 р., «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [8] від 5 жовтня 2000 р., «Про реабілітацію інвалідів в Україні» [9] від 6 жовтня 2005 р., «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [10] від 13 січня 2005 р., «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» [11] від 26 червня 1997 р. та ін.

Спеціальним органом, який уповноважений від імені держави впроваджувати в життя соціальну політику, є Міністерство соціальної політики України (далі – Мінсоцполітики України).

Мінсоцполітики України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері праці та соціальної політики, зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування, соціального діалогу, соціального захисту, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання насильству в сім'ї, протидії торгівлі людьми, захисту прав депортованих за національною

ознакою осіб, які повернулися в Україну, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики щодо пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, зокрема забезпечення їх психологічної реабілітації, санаторно-курортного лікування, технічними та іншими засобами реабілітації, житлом, надання освітніх послуг, організації поховання, соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільнюються, осіб, звільнених з військової служби, та учасників антитерористичної операції, у сфері промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами, здійснення державного гірничого нагляду, здійснення державного нагляду та контролю за додержанням вимог законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб.

Основними завданнями Мінсоцполітики України є:

1) забезпечення формування та реалізація державної політики:

- у сфері праці та соціальної політики, зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування, соціального діалогу, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання насильству в сім'ї, протидії торгівлі людьми, а також захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, надання гуманітарної допомоги, соціальних послуг особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати;

- щодо соціального захисту, зокрема інвалідів, осіб, на яких поширюється дія Закону

України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», ветеранів праці, ветеранів військової служби, жертв нацистських переслідувань, дітей війни та жертв політичних репресій;

2) забезпечення формування та реалізації державної політики:

- щодо пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;

- щодо соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, зокрема забезпечення їх психологічної реабілітації, санаторно-курортного лікування, технічними та іншими засобами реабілітації, житлом, надання освітніх послуг, організації поховання, а також соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених з військової служби, та учасників антитерористичної операції;

- у сфері промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами, здійснення державного гірничого нагляду;

- щодо здійснення державного нагляду та контролю за додержанням вимог законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб;

- щодо забезпечення державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій для населення;

3) здійснення в межах повноважень, передбачених законом, державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування [12].

Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню.

Пенсійний фонд України відповідно до покладених на нього завдань:

- узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністрові соціальної політики;

- здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- вивчає та аналізує ситуацію у сфері пенсійного забезпечення, забезпечує проведення щорічних актуарних розрахунків фінансового стану системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- розробляє проект бюджету Пенсійного фонду України та подає його Міністрові соціальної політики для внесення в установленому порядку на розгляд Кабінетові Міністрів України, здійснює ефективний розподіл фінансових ресурсів для пенсійного забезпечення, складає звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України;

- формує та веде реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування;

- аналізує та прогнозує надходження коштів від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, організовує взаємодію та обмін інформацією з питань нарахування та сплати єдиного внеску, персоніфікованого обліку надходжень від його сплати, розрахунку показників середньої заробітної плати працівників для призначення пенсії;

- здійснює інші повноваження, визначені законом.

Керівництво діяльністю Пенсійного фонду України здійснює правління Пенсійного фонду України, чисельність і персональний склад якого затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Правління Пенсійного фонду України:

- 1) визначає поточні та перспективні завдання Пенсійного фонду України;

- 2) приймає у межах повноважень, передбачених законом, постанови, затверджує положення, інструкції та інші нор-

мативно-правові акти Пенсійного фонду України;

3) заслуховує звіти керівників територіальних органів;

4) затверджує положення про територіальні органи Пенсійного фонду України;

5) затверджує статuti (положення) підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Пенсійного фонду України, контролює додержання їх вимог;

6) приймає рішення з інших питань діяльності Пенсійного фонду України.

Голова правління Пенсійного фонду України призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України, внесеним на підставі пропозицій Міністра соціальної політики [13].

Повноваженнями публічного управління у сфері соціальної політики також наділені Державна служба України з питань інвалідів та ветеранів України та Державна інспекція України з питань праці.

Державна служба з питань інвалідів та ветеранів України (далі – Служба) є центральним органом виконавчої влади України, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики України.

Служба входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері соціального захисту інвалідів, ветеранів війни, інших осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», ветеранів праці, ветеранів військової служби, військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, жертв нацистських переслідувань, дітей війни, жертв політичних репресій.

Основними завданнями Служби є:

- реалізація державної політики у сфері соціального захисту інвалідів та ветеранів, військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, жертв нацистських переслідувань, дітей війни, жертв політичних репресій;

- внесення пропозицій Міністру щодо формування державної політики у сфері соціального захисту інвалідів, ветеранів, військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, жертв нацистських переслідувань, дітей війни, жертв політичних репресій;

- здійснення заходів щодо увічнення пам'яті захисників Вітчизни та жертв воєн та участь у патріотичному вихованні громадян [14].

Державна інспекція України з питань праці (далі – Держпраці України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України – Міністра соціальної політики України.

Держпраці України входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, на випадок безробіття в частині призначення нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб.

Основними завданнями Держпраці України є:

- реалізація державної політики з питань державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю;

- реалізація державної політики з питань державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства про зайнятість населення;

- реалізація державної політики з питань контролю за додержанням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб;

- розроблення та внесення пропозицій щодо формування державної політики з питань державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю, зайнятість населення, а також законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне

страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб [15].

Висновки

Отже, слід зазначити, що особливостями публічного управління у сфері соціальної політики є такі:

- 1) воно здійснюється щодо організаційно невіддільних об'єктів управління і не стосується їх самостійності;
- 2) надвідомча координація в зазначеній сфері має не загальний характер, а обмежена конкретними функціями, пов'язаними з питаннями соціального захисту;
- 3) основними завданнями державного управління в зазначеній сфері є підвищення матеріального добробуту та рівня життя людей, забезпечення зайнятості населення, гарантування права на працю та соціальний захист.

Література

1. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-ХІІ // Сайт законодавства України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>
2. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI // Сайт законодавства України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
3. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-ХІІ // Сайт законодавства України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>
4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Сайт законодавства України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>
5. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21.03.1991 р. № 875-ХІІ // Сайт законодавства України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
6. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-ХІІ // Сайт законодавства України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>
7. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон Верховної Ради УРСР України від 28.02.1991 р. № 796-ХІІ // Сайт законодавства України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/796-12>
8. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III // Сайт законодавства України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>
9. Про реабілітацію інвалідів в Україні: Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV // Сайт законодавства України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
10. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV // Сайт законодавства України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
11. Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 26.06.1997 р. № 400/97-ВР // Сайт законодавства України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/400/97-вр>
12. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 423// Сайт законодавства України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п>
13. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 р.- № 280 // Сайт законодавства України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-п>
14. Про Положення про Державну службу з питань інвалідів та ветеранів України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 397/2011 // Сайт законодавства України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/397/2011>
15. Про Положення про Державну інспекцію України з питань праці : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 386/2011 // Сайт законодавства України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/386/2011>

АНОТАЦІЯ

У даній статті досліджуються питання щодо визначення системи суб'єктів публічного управління, їх повноваження стосовно реалізації державної політики України у сфері соціального захисту населення. Розкривається поняття та суть публічного управління у зазначеній сфері, а також правові основи діяльності органів державної влади у сфері соціальної політики.

Khatnuk Yu. A. Powers of state authorities in social security of population Ukraine.

This article examines the issues of identifying the system of entities of public administration, their authority to implement the state policy of Ukraine in the sphere of social protection of the population. Reveals the concept and essence of public administration in this area, as well as legal bases of activity of public authorities in the sphere of social policy.

It is noted that in the complex of the most important problems of development of the Ukrainian state, connected with search of ways of overcoming of the crisis phenomena in economic and social life, the significance of the decision of tasks of administrative and legal support from government authorities a reliable system of social protection of the population and its most vulnerable.

Social protection refers to a set of activities carried out by state authorities in various spheres of activity aimed at ensuring the access of every member of society to social benefits, elimination of social inequality and supporting the most vulnerable members of our society.

The essence of public administration of the aforementioned sectors is that the government: 1) ensures the social protection of its citizens; 2) prohibits the use of forced labour; 3) creates jobs; 4) provides training; 5) to ensure normal conditions of work, to free choice of employment, profession; 6) financially supports its citizens; 7) ensures protection against unlawful dismissal; 8) provides the right to timely payment.

In the study that one of the important directions of the state policy in the sphere of social protection is the adoption of state standards and state social guarantees are established by laws and other normative-legal acts. These include: minimum wages; incomes; pension provision;

the determination of the type and amount of benefits; determine the size of social payments, which provide a standard of living not below the subsistence minimum.

Special body authorized on behalf of the state to implement social policy is the Ministry of social policy of Ukraine. This Ministry is a Central Executive body which activity is directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine and which ensures forming and implements the state policy in the sphere of labour and social policy, employment and labour migration, the employment relationship, the compulsory state social and pension insurance.

Pension Fund of Ukraine is the Central Executive body which activity is directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of social policy, implements the state policy on provision of pensions and accounting of persons liable to compulsory state social insurance.

The Public service concerning disabled people and veterans of Ukraine is included into system of bodies of executive power and provides implementation of state policy in the sphere of social protection of invalids, veterans of war, other persons subject to the Law of Ukraine "On status of war veterans, guarantees of their social protection», veterans of work, veterans of military service, retired military personnel or retired, victims of Nazi persecutions, children of war, victims of political repression.

State inspection of Ukraine on labour issues provides implementation of state policy on matters of supervision and control over observance of labour legislation, employment of population, legislation on mandatory state social insurance against accidents at work and occupational diseases that caused disability.

In the article the peculiarities of public administration in the field of social policy of Ukraine and determined that the tasks of public administration in this area are to increase the material welfare and living standards of people, ensuring population employment, guaranteeing rights at work and social protection.

Key words: public administration, social protection, authorities, public authorities, legal basis.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

ЄВДОКІМЕНКО Світлана Вікторівна - кандидат юридичних наук, судовий експерт з питань економічних досліджень, директор ДП «Харківській науково-дослідний та проектний інститут землеустрою»

УДК : 340.69 (477)

Данная работа посвящается анализу особенностей использования судебно-экономической экспертизы в современном судопроизводстве для устранения пробелов законодательства и определения основных направлений дальнейшего развития экспертной деятельности для обеспечения потребностей правосудия. Сравнительный анализ процессуальных процедур, прописанных в действующих нормативно-правовых документах, дал возможность выявить отсутствие единых подходов регламентации назначения экспертизы и направления объектов на соответствующее исследование. Установлено, что такие проблемы могут быть устранены через «унификацию» данных процедур. Аналогичной «унификации» требует производство судебных экспертиз в различных экспертных организациях и экспертных службах.

Ключові слова: *судово-економічна експертиза, судочинство, законодавство, судовий експерт-економіст, спеціальні знання.*

Метою статті є визначення перспективних напрямів розвитку судово-економічної експертизи для подолання наявних прогалин законодавства у судочинстві.

Виклад основного матеріалу

Судова експертиза представляє собою специфічний різновид експертиз, оскільки має особливий статус. Схожість її з іншими експертизами полягає в тому, що вона є дослідженням, яке ґрунтується на вико-

ристанні спеціальних знань. Особливість судової експертизи полягає в тому, що вона є процесуальною формою використання спеціальних знань у судочинстві і може надати нову інформацію, що буде мати доказове значення і яка іншими способами не може бути отримана. Так, судова експертиза представляє собою процесуальну дію, що полягає у проведенні дослідження та наданні висновку судовим експертом з питань, поставлених перед ним учасниками судового провадження, вирішення яких потребує застосування спеціальних знань. Тому судова експертиза є важливою складовою ефективного судочинства.

Судово-економічна експертиза сьогодні є самостійним науковим напрямом, у межах якого розробляються і вдосконалюються загальна теорія, визначено її місце в системі наукового знання. Судово-економічна експертиза являється одним із основних засобів доказування обставин у судовому провадженні із економічних правопорушень щодо господарської діяльності суб'єктів різних форм власності. Аналізуючи судову практику, слід зазначити, що встановлення ряду обставин правопорушення економічного спрямування є ключовим у процесі доказування і неможливим без використання знань експерта-економіста. Для визначення перспектив розвитку судово-економічної експертизи доцільним вважаємо проведення аналізу специфіки провадження її у різних судочинствах за різними критеріями, а саме:

– *категорія справ, що розглядається* –

а) у господарському судочинстві – це:
1) справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів, у тому числі щодо приватизації майна, та з інших підстав (крім деяких категорій спорів, визначених законодавством); 2) справи про банкрутство; 3) справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати; 4) справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (крім трудових спорів); 5) справи у спорах щодо обліку прав на цінні папери; 6) справи у спорах, що виникають із земельних відносин, у яких беруть участь суб'єкти господарської діяльності, за винятком тих, що віднесено до компетенції адміністративних судів;

б) у цивільному судочинстві – це:
1) справи у спорах щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин; 2) справи у спорах щодо інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства;

в) в адміністративному судочинстві – це: справи щодо оскарження будь-яких рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли законами України встановлено інший порядок судового провадження;

г) у кримінальному судочинстві – це: справи щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності за скоєння злочину (злочинів);

– *документальна підстава для проведення експертизи:*

а) ухвала суду (ст. ст. 41, 86 ГПК) [1];

б) ухвала суду (ст. 144 ЦПК) [2];

в) ухвала суду (ст. 81 ч. 5 КАСУ) [3];

г) звернення сторони кримінального провадження (слідчий, орган досудового розслідування, прокурор, потерпілий, підслідний, їх захисники і законні представники), доручення слідчого судді чи суду (ч. 1 ст. 242 КПК) [4];

Найбільше підстав для проведення судово-економічної експертизи має кримінальне

судочинство. При цьому слід звернути увагу на те, що законодавець відходить від традиційного підходу, пов'язаного із призначенням судових експертиз. Аналіз кримінально-процесуальних норм свідчить про те, що йдеться не про «призначення експертизи», а про її «проведення» та перевірку її результатів. На нашу думку, такий підхід свідчить про прагнення законодавця перейти до нового механізму застосування знань експерта-економіста різними сторонами кримінального провадження і надання їм рівних правових можливостей у загальному кримінальному процесі.

Процесуальним законодавством України встановлено однакові права судових експертів, пов'язані із дослідженням матеріалів справи, в усіх видах судочинства. Однак, тільки у кримінальному судочинстві процесуальним законодавством визначено, що експерт має особисто проводити дослідження, не повинен розголошувати відому йому інформацію кримінального провадження, повідомляти особу, яка його залучила, про відомості, що стали йому відомі. Поряд із цим, тільки Господарський процесуальний кодекс не визначає заборони в діяльності експерта, у ньому не передбачено процесуальних вимог щодо процесу відмови експерта від проведення експертизи та не визначено вимогу до експерта особисто проводити доручену експертизу. Тільки кримінальним процесуальним кодексом взагалі не визначено умов проведення повторної експертизи, а Господарський процесуальний кодекс не конкретизує умови призначення повторної експертизи.

Виходячи із наведеного вище, слід зазначити, що судовий експерт не повинен виконувати функції інших процесуальних осіб або вирішувати за них правові питання. Сьогодні у сучасних умовах господарювання виникають достатньо складні юридичні питання, які не були віднесені до програми професійної підготовки слідчих, прокурорів або суддів у процесі їх навчання, що стосуються специфічних питань, які перебувають на межі юридичної та економічної науки. Не можна підмінювати діяльність слідчого, прокурора, судді знаннями експерта-економіста і залучати його для роз'яснення пев-

них правових питань. Окрім того, висновок судово-економічної експертизи є процесуальним документом, а не абстрактними міркуваннями обізнаної особи, сукупністю тих додаткових знань, яких не має юрист [5].

Ряд вчених зауважує, що значна кількість учасників судового провадження (слідчі, прокурори, судді), навіть ті, що мають значний досвід практичної роботи, часто консультуються з різних спеціальних питань у провідних вчених, експертів, спеціалістів і не оформлюють ці консультації процесуально [6-7]. Розглядаючи професійні знання експертів-економістів, необхідно зазначити, що вони є базовими для їхньої професійної діяльності і є значно більшими за обсягом, ніж ті знання цієї галузі, якими володіють слідчі, прокурори чи судді [8]. Розглядаючи розвиток інституту «спеціальних знань» і розробку основ «судової експертології», можна виявити питання щодо їх співвідношення із криміналістикою або криміналістичними знаннями. Це пов'язано із тим, що сьогодні спостерігається розмивання традиційних поглядів на криміналістику, а також на сутність і форми спеціальних знань, які найчастіше притаманні судовим експертизам.

Інколи стверджується, що криміналістична техніка, як частина криміналістики, вже себе віджила і часто просто дублює теорію судової експертизи [4]. Однак, поява нових родів судових експертиз зовсім не означає, що одразу формується новий напрям у криміналістичній техніці. Наприклад, при проведенні судово-економічної експертизи експерт-економіст досліджує справжність наданих на дослідження документів, але це не означає, що ним проводиться технічна експертиза документа. Криміналістична техніка – це важлива частина криміналістики. Відмова від окремих галузей криміналістичної техніки означає руйнування системи криміналістики і підриває її засади, тому не можна формувати науку за суб'єктивною ознакою: наука для експертів, наука для слідчих, наука для суддів тощо.

Використання судових експертиз має нормативно-правову регламентацію в різних судових процесах: кримінальному, адміністративному, цивільному та господарському; при вчиненні нотаріальних дій

чи здійсненні виконавчого провадження. Проведення судової експертизи регламентується Законом України «Про судову експертизу», КПК України, КУпАП; ЦПК України, ГПК України. Законом України «Про виконавче провадження», «Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» та іншими нормативно-правовими актами. Порівняльний аналіз процедур, прописаних у цих нормативно-правових документах, дає можливість визначити відсутність єдиних підходів регламентації або у нормі закону лише зазначається про можливість призначення експертизи та направлення об'єктів на відповідне дослідження. На нашу думку такі проблеми мають бути усунені через «уніфікацію» даних процесів. Аналогічної «уніфікації» потребує провадження судових експертиз у різних експертних установах та експертних службах. Аналогічні вимоги слід окреслити щодо уніфікації експертних методик, застосування експертних методів або технологій, оскільки результат судової експертизи не має залежати від того, де вона проводиться. Позитивним слід вважати створення державного реєстру методик судових експертиз – це офіційна база даних, розміщена на сайті Міністерства юстиції України. Однак, слід передбачити процедуру доступу до нього і можливість експертів для використання атестованих уніфікованих методик досліджень та учасників судових проваджень для оцінювання правильності вибору експертом-економістом методики для проведення експертного дослідження. Така пропозиція підсилюється також і тим, що законодавство щодо ведення господарської діяльності постійно змінюється, і, як наслідок, проведення економічної експертної оцінки також зазнає постійних змін.

У новому КПК України не відображено процедуру проведення повторних і додаткових експертиз, комісійних та комплексних. Такий стан викликає неоднорідне тлумачення цієї прогалини суб'єктами кримінального судочинства і, як зазначають провідні вчені-криміналісти, була розглянута і сприйнята окремими практиками буквально, і вони почали вагатись щодо призначення цих різновидів експертиз [9, с.15].

Ще складнішим є питання процесуального оформлення відбору зразків (матеріалів) стороною захисту, особливо з урахуванням того, що захисникам не надано право скласти протокол (ст. 104 КПК), а це істотно зменшує процесуальну цінність відібраних зразків.

Намагання упорядкувати залучення до експерта та упорядкування звернення до спеціальних знань призвели до встановлення нових вимог до судових експертів, таких, як наявність вищої спеціальної освіти, внесення до реєстру судових експертів, робота у спеціалізованих державних установах і - та ін. Цьому знаходяться заперечення, коли стверджується, що головним має бути володіння особою спеціальними знаннями на високому науковому та практичному рівні і можливість надання фахової допомоги у встановленні обставин (фактичних даних), що мають значення для судового провадження [5, 10, 11]. На нашу думку заперечувати можна лише тому, що експерт має обов'язково працювати у спеціалізованій експертній установі, оскільки все інше лише підтверджує те, що особа має фахові та спеціалізовані знання.

Досить серйозною проблемою сьогодні у використанні знань судового експерта-економіста, як і інших експертів, є мінімізація впливу на судового експерта, обмеження залежності від учасників процесу, забезпечення його реальної безпеки. Як показує практика експертної діяльності необхідно прагнути до процесуальної самостійності судового експерта. Його незалежності від зовнішніх впливів та настанов. Саме такий підхід буде сприяти підвищенню якості діяльності судових органів та досягнення мети правосуддя.

Таким чином, для вирішення процесуальних питань щодо використання знань експерта-економіста у судовому провадженні вважаємо доцільним створення при Мін'юсті України у Департаменті судового забезпечення Вищої кваліфікаційної комісії по вирішенню спірних та суперечних питань, яка дозволить надавати правильну оцінку висновку судово-економічної експертизи особливо складних об'єктів (ЦМК, відчуження земельних ділянок, сільськогосподарських

підприємств тощо), а також Єдиного державного реєстру судових експертиз з метою моніторингу реалізації державної політики щодо змагальності у судових процесах.

Висновки

Зазначено, що при визначенні перспектив розвитку судово-економічної експертизи доцільним є використання результатів проведеного аналізу специфіки провадження її у судочинстві за різними критеріями. Порівняльний аналіз процедур, прописаних у діючих нормативно-правових документах, дає можливість визначити відсутність єдиних підходів регламентації або у нормі закону лише зазначається про можливість призначення експертизи та направлення об'єктів на відповідне дослідження. На нашу думку такі проблеми мають бути усунені через «уніфікацію» даних процесів. Аналогічної «уніфікації» потребує провадження судових експертиз у різних експертних установах та експертних службах.

Таким чином, для вирішення процесуальних питань щодо використання знань експерта-економіста у судовому провадженні вважаємо доцільним створення при Мін'юсті України у Департаменті судового забезпечення Вищої кваліфікаційної комісії по вирішенню спірних та суперечних питань, яка дозволить надавати правильну оцінку висновку судово-економічної експертизи особливо складних об'єктів (ЦМК, відчуження земельних ділянок, сільськогосподарських підприємств тощо), а також Єдиного державного реєстру судових експертиз з метою моніторингу реалізації державної політики щодо змагальності у судових процесах.

Література

1. Господарський процесуальний кодекс України. від 06.11.1991 р. № 1798-XII // ВВР. – 1992. – № 6. – Ст. 56
2. Цивільний процесуальний Кодекс України від 18.03.2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40-42. – Ст. 492.
3. Кодекс адміністративного судочинства України : від 06.07.2005 р. № 2747-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – 2005. – № 35-37. – Ст. 446

АНОТАЦІЯ

Дана робота присвячена аналізу особливостей використання судово-економічної експертизи у сучасному судочинстві з метою усунення прогалин законодавства та визначення основних напрямів подальшого розвитку даного напрямку експертної діяльності для забезпечення потреб правосуддя. Порівняльний аналіз процедур, прописаних у діючих нормативно-правових документах, дав можливість виявити відсутність єдиних підходів регламентації призначення експертизи та направлення об'єктів на відповідне дослідження. Доведено, що такі проблеми мають бути усунені через «уніфікацію» даних процесів. Аналогічної «уніфікації» потребує провадження судових експертиз у різних експертних установах та експертних службах.

SUMMARY

This paper is devoted to the analysis of the features of using judicial and economic expertise in today's proceedings to eliminate legal gaps and determine the main directions of further development of expert activities for the needs of justice. Comparative analysis of the procedural proceedings stated in the existing legal documents, made it possible to reveal the absence of a common approach regulating the appointment of the expertise and assigning the objects for the appropriate examination. It was found out that such problems could be eliminated through the "unification" of these procedures. Proceedings of judicial expertise in different expert organizations and expert services require a similar "unification".

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9-13. – Ст. 88.

5. Шепітько В.Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні / В.Ю. Шепітько // Судова експертиза : науково-практичний журнал. – К. : ТОВ «Видавничий Дім «Ін Юре». – 2014. – № 1. – С. 11–18.

6. Эксархопуло А.А. Специальные познания и их применение в исследовании материалов уголовного дела / А.А. Эксархопуло. – СПб. : Изд. Дом СПбГУ, Изд-во СПбГУ, 2005.

7. Зайцева Е.А. Концепция развития института судебной экспертизы в условиях состязательного уголовного судопроизводства : монография / Е.А. Зайцева. – М. : Юрлитинформ., 2010.

8. Малевски Г. Специальные знания – краеугольный постулат концепции криминалистики Ганса Гросса и их современная интерпретация / Г. Малевски // Крими-

налист первопечатный. – 2012. – № 2. – С. 23-25.

9. Журавель В.А. Проблеми експертного дослідження в кримінальному судочинстві / В.А. Журавель // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : мат. міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчя створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса (Харків, 7-8 листопада 2013 р.). – Х. : Право, 2013. – С.64-71.

10. Вільгушинський М.Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики : монографія / за ред. В.Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2013. – 168с.

11. Моїсєєв О.М. Дотримання принципу змагальності під час залучення експерта / О.М. Моїсєєв, Н.А. Панько // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : мат. міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчя створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса (Харків, 7-8 листопада 2013 р.). – Х. : Право, 2013. – С. 36-48

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПО ОХОРОНІ КОРДОНУ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

**ПАСТЕРНАК Ігор Миколайович - Одеський національний медичний
університет**

В статті освітлені нормативно-правові підходи к взаємодію при выполнении служебно-боевых задач на различных этапах исторического развития органов по охране государственной границы. Приведен примеры исторической периодизации развития институтов по охране границ и дана краткая характеристика этих периодов, а также основных нормативно-правовых актов, направленных на регулирование взаимодействия. Осуществлен сравнительный анализ приведенных и других исследованных правовых источников.

Ключові слова. *Державна прикордонна служба України, взаємодія, службово-бойова діяльність, нормативно-правове регулювання, охорона державного кордону.*

Нормативно-правове регулювання взаємодії органів Державної прикордонної служби під час виконання службово-бойових завдань несе певні особливості, хоча основою в цій галузі правового регулювання, як і в інших, є нормативний аспект, тобто розробка та юридичне закріплення (встановлення) норм (правил) поведінки індивідумів та колективних утворень, які задіяні до цього виду діяльності.

Зазначимо, що історія нормотворення, направлено на регулювання взаємодії при здійсненні службово-бойової діяльності органів, що здійснювали охорону кордону, з іншими правоохоронними органами, є досить тривалою. Науковими проблемами у цій галузі переймалися М.В. Біло-

конь, Л.В. Бордич, М.І. Кабачинський, А.І. Козаченко, І.П. Кушнір, М.М. Литвин, Д.В. Мойсєєв, В.І. Петров, Г.О. Пономаренко, В.В. Половников, О.І. Яременко та інші, однак актуальність цього питання не зменшується.

І.П. Кушнір, яка провадила дослідження нормативно-правового забезпечення взаємодії у сфері охорони державного кордону України, виділила кілька етапів у розвитку і формуванні взаємодії різних державних інституцій на державному кордоні України, які пройшли низку стадій, починаючи від стародавніх часів і закінчуючи сьогоденням.

Перший етап – V – XIII ст. Другий етап – XIV – початок XIX ст. Третій етап - початок XIX ст. – 1918 рік. Четвертий етап – починається з 1918 року та закінчується кінцем 90-х років. П'ятий етап – з 1991 року по сьогодення [1, с.20-32].

Варто зазначити, що останній історичний етап, з огляду на особливості розвитку державного кордону і прикордонного відомства протягом двадцяти п'яти років незалежності України, у свою чергу, ще можна поділити на п'ять періодів:

1991 – 1993 р.р. – період утворення і становлення органів охорони кордону та відповідної нормативно-правової бази;

1994 – 1999 р.р. – період розбудови;

2000 – 2003 р.р. – час реформ;

2003 – 2014 р.р. – подальше становлення та розвиток;

з 2014 – посилення військової компоненти в системі відомства, адаптація існуючої

системи до умов особливого періоду (ведення бойових дій) [2; 3].

Варто зазначити, що кожному історичному етапу притаманна своя, відмінна від інших, політична, економічна та соціальна характеристика, що впливала на форму та методи діяльності суб'єктів охорони кордону. Їхня особливість підкреслювалась також і такими чинниками: зміна території держав, тенденції в розвитку державних інституцій з охорони кордону, рівень концентрації зусиль держави, направлений на правове регулювання діяльності цих органів тощо.

Аналіз нагромаджених історичних та бібліографічних джерел про розвиток прикордонної варти дає підстави вважати, що спеціальних актів, направлених на врегулювання її діяльності, не існувало аж до початку XVIII ст., оскільки у часи середньовіччя територія тієї чи іншої держави вважалась зоною впливу армії.

Одним із перших правових актів у цій галузі є указ Петра I від 2 лютого 1713 р. про створення в Київській губернії п'яти ландміліцьких полків, об'єднаних в Український ландміліцький корпус [4].

Серед «дореволюційних» правових актів направлених на регулювання взаємодії у службово-бойовій діяльності органів та сил охорони кордонів, можна зазначити: Положення про облаштування прикордонної митної варти, від 5 серпня 1827 року [5]; Правила про основні засади відправлення чинами Окремого Корпусу Прикордонної Варти службових обов'язків і про вживання ними зброї з прикордонного нагляду в межах прикордонної смуги вздовж європейського кордону [6]; Правила «Про основні начала відправлення чинами Окремого корпусу прикордонної варти службових обов'язків та застосування ними зброї в межах прикордонної смуги вздовж Європейського кордону», затверджені указом імператора Миколи II-22 грудня 1887 р. [7, с. 269]; Інструкцію служби чинів Окремого корпусу прикордонної варти [8] – прийняття цього акту, на думку В.Савчика, стало дуже великим кроком в упорядкуванні всієї прикордонної служби Російської Імперії, у якій визначались права і обов'язки прикордонної варти, порядок управління нею, види і способи дій

варти, а також види нарядів та засади взаємодії з поліцією, військовими та козачими частинами [9, с.33]; Положення про Балтійську крейсерську митну флотилію від 4 липня 1873 р., затвердженої указом імператора Олександра II, яка визначала призначення, склад, організаційно-правові основи функціонування та взаємодію суден та особового складу флотилії з береговими підрозділами Окремого корпусу прикордонної варти [10, с.128]; Інструкцію чинам окремого корпусу прикордонної варти для робіт з розвідки і боротьби з іноземним шпигунством прикордонних іноземних держав [11]. Окремі норми направлені на регулювання взаємодії підрозділів та службовців російської імперської прикордонної варти, регулювались митними статутами [12, с.696].

Після захоплення в Російській Імперії влади більшовиками та наступної ліквідації корпусу прикордонної варти повноваження охорони кордонів були передані створеній Декретом ради Народних Комісарів РРФСР від 26 травня 1918 р. прикордонній службі, на яку покладалась захист прикордонних інтересів РРФСР, а в межах прикордонної смуги – захист громадян та їх майна [13]. Дія цього акту поширювалась і на територію України.

24 листопада 1920 року Рада Праці і Оборони (далі - РПО) перебрала функції охорони кордону на особливі відділи Всеросійської Надзвичайної Комісії (далі – ВНК). 15 березня 1921 року ВНК видало Інструкцію частинам військ ВНК, що охороняють кордони РРФСР, з якої почалося формування прикордонних частин і з'єднань [14, с.29]. Це був перший, як зазначає І.П. Кушнір, нормативно-правовий документ, який визначав порядок функціонування прикордонних військ радянського періоду [1, с.28].

Серед нормативно-правових актів того періоду, які направлені на регулювання взаємодії прикордонних військ з іншими правоохоронними інституціями, можна зазначити Резолюцію Третьої Всеросійської конференції Всеросійської Надзвичайної Комісії від 3 липня 1919 року «Про взаємовідносини між місцевими ЧК і міліцією» [15, с.115]. У цьому ж таки 1919 році взаємодія, як службово-управлінські відносини, стала

регулюватись таким актом, як «Положення про взаємодію особливих відділів ВНК та військового командування» [16, с.43], що, як бачимо з назви, безпосередньо призначалося для регулюванню внутрішньої та зовнішньої взаємодії.

15 лютого 1921 р. головою ВНК Ф.Е. Держинським була затверджена «Інструкція частинам військ ВНК по охороні кордонів та взаємовідносини з особливими відділами по охороні кордонів», яка узагальнювала досвід організації охорони кордонів і служби військ прикордонної охорони, накопичений у попередні роки. 19 липня 1921 р. було затверджене «Положення про взаємодію частин Червоної Армії з військами ВНК, які несуть службу по охороні кордонів РРФСР» [17]. Саме проміжок 1921-1927 років характеризується активною нормотворчістю направленою на впорядкування діяльності інституцій з охорони кордону. У цей час були прийняті Положення про Окремий погранкорпус військ ДПУ від 11 грудня 1922 р. [18], Положення про охорону кордонів СРСР від 7 вересня 1923 р. [19], Статут служби прикордонної охорони ОДПУ, затверджений наказом №289 ОДПУ [20], Тимчасовий статут прикордонної охорони ОДПУ 1927 року, який регламентував організацію оперативної та військової служби прикордонної варти [21], Положення «Про охорону кордонів Союзу РСР», затверджене Постановою ЦВК СРСР, РНК СРСР від 15 червня 1927 р. [22].

Серед інструктивних документів направлених на поглиблення взаємодії під час виконання службово-бойових завдань варто віднести також Пропозиції Головного управління прикордонної і внутрішньої охорони НКВС про поліпшення керівництва охорони кордону від 1934 року [23, с.64].

У червні 1939 р. вийшла спільна директива НКО і НКВС Про порядок взаємин і взаємодію ВМФ і ПВ, затверджена НК ВМФ і НКВС [24]. У цей же час вищим політичним керівництвом країни була прийнята Постанова Політбюро ЦК ВКП (б) «Про взаємодію прикордонних військ НКВС і частин РСЧА у прикордонній смузі» [25].

Наказ НКВС СРСР №001124 від 21 вересня 1939 р. «Про оперативно-чекістські

заходи в Західній Україні», в якому йшлося про необхідність надання оперативними групами НКВС усебічної допомоги командуванню частин РСЧА та взаємодії з ними при виконанні спільних військових операцій [26].

5 серпня 1960 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР затверджено Положення про охорону державного кордону СРСР. У новому положенні вперше давалось визначення державного кордону СРСР, були сформульовані поняття режиму державного кордону і прикордонного режиму. Положення поглиблювало питання взаємодії прикордонників територіальними органами державної безпеки та органами внутрішніх справ [27, с.169].

Правові акти часів СРСР, направлені на регулювання взаємодії у діяльності по охороні кордонів, не обмежуються представленим переліком. Однак, ми не переслідуюмо мети окреслення його вичерпності. З цього приводу зазначимо, що у домінуючій більшості взаємодія на цьому історичному етапі регулювалась, зазвичай, відомчими наказами НК РРФСР, ОДПУ РРФСР, НКВС СРСР, МДБ СРСР та КДБ СРСР, серед останніх з яких варто зазначити: Вказівку Комітету державної безпеки СРСР та Митного комітету СРСР від 27 червня 1991 р. №32/11-38/23 «Про взаємодію органів державної безпеки та митних органів у справах про контрабанду», яка встановлювала певні вимоги до взаємодії слідчих КДБ СРСР та дізнавачів МК СРСР під час виявлення контрабанди [28]; Наказ Голови Комітету державної безпеки СРСР «Про оголошення рішення Колегії КДБ СРСР» від 27 жовтня 1989 р. №0735, направлений на посилення взаємодії органів та військ КДБ СРСР, у тому числі прикордонних, з центральними та місцевими органами державної влади та місцевого самоврядування, а також структурами Міністерства оборони СРСР [29].

У радянський період прикордонні війська входили до системи формувань органів державної безпеки, що обумовлювало жорстку централізацію та втаємничення їх документації. Навіть на нинішній час значна кількість нормативно-правових актів, починаючи з середини минулого століття,

перебуває під грифами обмеженого доступу, що передбачає особливий рівень допуску до роботи з ними.

Проголошення незалежної України, як результат багатовікової боротьби українського народу, обумовило початок нового історичного періоду. Суверенність держави вимагає створення відповідних інститутів, які б забезпечили економічні, політичні, національні та інші умови її існування. Формування національної правової бази у галузі охорони національних кордонів та службово-бойової діяльності відповідних державних утворень розпочалось із прийняттям 4 листопада 1991 р. Закону України «Про державний кордон України», стаття 27-1 якого безпосередньо визначає режим взаємодії ДПС України з іншими органами державної виконавчої влади [30].

Загалом закони у єдиній ієрархічній системі джерел права посідають чільне місце. У галузі правовідносин охорони кордону та відповідних інститутів службово-бойової діяльності органів, що забезпечують його охорону до основних, поряд з вищенаведеним Законом України «Про державний кордон України», варто навести:

- Закон України «Про Державну прикордонну службу України», який статтею 3 визначає взаємодію одним із основних принципів діяльності ДПС України: а пунктами 16, 20, 33, та 43 статті 19 – взаємодія визначається як обов'язок ДПС [31];

- Закон України «Про оперативнорозшукову діяльність», пункт 5 частини 1 статті 7 якого обумовлює оперативні підрозділи ДПС України здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами, в тому числі відповідними органами іноземних держав та міжнародних антитерористичних організацій, з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення злочинів [32];

- Закон України «Про розвідувальні органи України», який статтею 3 визначає взаємодію як принцип діяльності розвідувальних органів, до яких у відповідності до цього закону належать також і розвідувальні органи ДПС України [33];

- Закон України «Про контррозвідувальну діяльність», який частиною 9 статті

8 зобов'язує посадових осіб розвідувальних органів ДПС України під час ведення контррозвідувальних справ взаємодіяти із Службою безпеки України [34];

- Закон України «Про оборону України» [35];

- Закон України «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» [36];

- Закон України «Про боротьбу з тероризмом» [37].

Серед підзаконних актів у цій галузі правовідносин варто назвати низку Указів Президента України, Постанов Кабінету Міністрів України, Наказів Міністерства внутрішніх справ України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Регіональних управлінь Державної прикордонної служби України, Частин центрального підпорядкування, начальників прикордонних загонів та інших частин та підрозділів Державної прикордонної служби, зокрема.

- Указ Президента України «Про Концепцію розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року» [38],

- Постанова Кабінету Міністрів України від 27 липня 1998 р. №1147 «Про прикордонний режим», пункт 5 якої визначає, що «контроль за додержанням прикордонного режиму у прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі здійснює Державна прикордонна служба у взаємодії з органами Національної поліції» [39];

- Постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 1999 р. №48 «Про затвердження Порядку здійснення координації діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань додержання режимів на державному кордоні» визначає порядок здійснення взаємодії з органами публічної влади [40];

- Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції інтегрованого управління від 28 жовтня 2015 р. №1149-р. кордонами» [41].

Порівняльний аналіз приведених та інших досліджених правових джерел, направлених на регулювання взаємодії у діяльності органів охорони кордону, вказу-

ють на те, що воєнізовані утворення, на які покладалась обов'язки охорони кордону, використовувалися як дієвий механізм, що сприяє процесу державотворення в залежності від форми правління. Так, зокрема, ці інституції використовувались як політичний та репресивний інструмент для утримання влади при авторитарних режимах, що мали місце в історії України, та для забезпечення законності в межах своїх повноважень у державі з демократичною формою правління, а також на уніфікацію національних правових джерел у цій галузі правозастосування, появу нового, якісного, у тому числі наднаціонального законодавства.

Література.

1. Кушнір І.П. Нормативно-правове забезпечення взаємодії у сфері охорони державного кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І.П. Кушнір ; Національний авіаційний університет. – Київ, 2014. - 264 с.;
2. Кабачинський М. І. Становлення та розбудова Прикордонних військ України в 1991-2003 роках: історичний аспект : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / М.І. Кабачинський / Чернівець. нац. ун-т. - Чернівці, 2006. - 37 с.;
3. Історія. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Державної прикордонної служби України. – Режим доступу: <http://dpsu.gov.ua/ua/about/history.htm>;
4. Положение об устройстве пограничной таможенной стражи на Европейской границе и штате оной : Высочайшее утвержденное Положение 1824 августа 5 // Полное собр. законов Рос. империи. Собр.3 – Т.2. – №1282. –С.645-646.;
5. Пенской В.В. Украинский ландмилицкий корпус в XVIII веке / В.В. Пенской // Вопросы истории. – 2000. – №10. – С.147-153.
6. Об употреблении оружия чинами пограничной стражи на Кавказских границах : Высочайшее повеление, объявл. Министром финансов (1894) // Полное собр. законов Рос. империи. Собр. 3. Т. 14. №11098;
7. Парсуков В.А. Пограничный надзор за береговой полосой местности в Российской Империи / В.А. Парсуков // Молодой

ученый. - 2014. - №11. - С. 268-271.;

8. Инструкция службы чинов отдельного корпуса пограничной стражи. Свод законов Российской Империи // Полное собр. законов Рос. Империи. Собр. СПб., 1912;
9. Минаков В.П. Пограничная стража России в войнах второй половины XIX – начала XX века: исторический опыт и уроки: дис. канд. ист. наук: 07.00.02 / В.П. Минаков. Московский пограничный институт ФСБ РФ, - М., 2004, 238 с.;
10. Чернушевич М.П. Материалы к истории пограничной стражи. В 2 частях. Ч.1. Вып. 2. - СПб., 1901. 183 с. (репринтна копія);
11. Петров, И.В. Правовое регулирование оперативно-розыскной деятельности на примере деятельности пограничных органов : Монография / И.В. Петров - Москва: ГУ, 2012
12. Свод учреждений и уставов таможенных // Свод законов Российской империи. Том шестой. Уставы таможенные. 1857. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.runivers.ru/upload/iblock/dd5/6.pdf>;
13. История пограничной службы в России. Отечественные записки. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/2002/6/istoriya-pogranichnoy-sluzhby-v-gossii>;
14. Бура А.І. Особливості становлення і охорони кордону за радянської влади (1920-1930) / А.І. Бура, К.П. Ільїн // Кордон. – 1999. – №5. – с. 28-29.;
15. О взаимоотношениях между местными ЧК и милицией : Резолюция Всероссийской Чрезвычайной Комиссии от 3 июня 1991 р. / Архив ВЧК : сборник документов // составители В. Виноградов, Н. Перемышленникова ; ответственные редакторы В. Виноградов, А. Литвин, В. Христофоров. – М.: Кучково поле, 2007. – 720 с.;
16. Зьолка В.Л. Історіографія адміністративно-правових основ захисту територіальної цілісності і недоторканості державних кордонів України / В.Л. Зьолка // Науковий вісник Чернівецького університету. – 01/2008. – Вип.474: Правознавство. – С. 41-45.;

17. Спаткай Леонид. От ЧК к погранохране. Часть 2. [Электронный ресурс] Историческая правда. – Режим доступа <http://www.istpravda.ru/research/8510/>;
18. Терещенко В.В. Военно-инженерное и техническое обеспечение охраны границы в 1918-1941 гг. / В. В. Терещенко // Военно-исторический журнал. - 2013. -- № 5. - С. 11-15.;
19. Об утверждении Положения об охране границ СССР : Постановление ЦИК от 7 сентября 1923 г.
20. Из истории советских пограничных войск. 1921-1927: Документы и материалы. - М.: ГУПВ КГБ при СМ СССР, 1963,
21. Временный устав службы пограничной охраны ОГПУ. - М., 1927 г. // Центральный пограничный музей ФСБ России. Документальный фонд. №278. 1927;
22. Об утверждении Положения об охране государственных границ Союза ССР : Постановление ЦИК СССР и СНК СССР от 15 июня 1927 г. [Электронный ресурс]. История отечественных спецслужб и правоохранительных органов – Режим доступа: http://shieldandsword.mozohin.ru/documents/statement_border15627.htm;
23. Буджук В. На страже границ отечества. Краткий очерк пограничных войск России / В. Буджук, А. Велидов // Пограничник. – 1997. – с. 58-64.;
24. Кушнір І.П. Розвиток взаємодії органів виконавчої влади, місцевого самоврядування з Державною прикордонною службою України в сфері охорони державного кордону / І.П. Кушнір // Університетські наукові записки. – 2008. – №2. – С. 164-168. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_2_31;
25. О взаимодействии погранвойск НКВД и частей РККА в пограничной полосе. Постановление Политбюро ЦК ВКП (б) від 22 июня 1939 г.;
26. Об оперативно-чекистских мероприятиях по Западной Украине : Приказ НКВС СССР № 001124 от 21.09.1939, ГДАМВСУ, ф.45, оп.1, спр.50.;
27. Кабачинський М.І. Історія кордонів та прикордонних військ України : монографія / М.І. Кабачинський. – Хмельницький : Видавництво Хмельницької міської друкарні, 2000. – 216 с.;
28. Про взаємодію органів державної безпеки та митних органів у справах про контрабанду : Вказівка Комітету державної безпеки СРСР та Митного комітету СРСР від 27.07.1991 №32/11-38/23. [Электронный ресурс]. KGB documents. All rights reserved. Solution : Idamas. Smart Web system inside. – Режим доступа: <http://www.kgbdocuments.eu/index.php?1580721080>;
29. Про оголошення рішення Колегії КДБ СРСР : Наказ Голови Комітету державної безпеки СРСР від 27.10.1989 №0735. [Электронный ресурс]. KGB documents. All rights reserved. Solution : Idamas. Smart Web system inside. – Режим доступа: <http://www.kgbdocuments.eu/index.php?1761141530>;
30. Про державний кордон України : Закон України. [Электронный ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступа: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>;
31. Про Державну прикордонну службу України : Закон України. [Электронный ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/661-15>;
32. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України. [Электронный ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>;
33. Про розвідувальні органи України. Закон України. [Электронный ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступа: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2331-14>;
34. Про контррозвідувальну діяльність. [Электронный ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступа: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/374-15>;
35. Про оборону України : Закон України. [Электронный ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступа: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>;
36. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України : Закон України. [Электронный ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступа: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/550-14>;

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено нормативно-правові підходи до взаємодії під час виконання службово-бойових завдань на різних етапах історичного розвитку органів по охороні державного кордону. Приведено приклад історичної періодизації розвитку інститутів з охорони кордонів та подано коротку характеристику цих періодів, а також основних нормативно-правових актів, направлених на регулювання взаємодії. Здійснено порівняльний аналіз приведених та інших досліджених правових джерел.

SUMMARY

The article elucidates legislation approaches to the interaction of state border guard units during the service and combat missions at the different stages of historical development. It provides an example periodization of evolution of state border guard institutions, along with brief characteristics of these stages, as well as of main legislative acts aimed to govern such interaction.

There is comparative analysis of law sources regulating the interaction in the activities of border guard units; it concludes that these units were used as an effective mechanism facilitating the process of state-building depending on the form of government. The research deals with the use of state border guard units as a political and repressive tool in for keeping power under authoritarian regimes, in contrast to democratic form of government where their task is to ensure law.

37. Про боротьбу з тероризмом : Закон України. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/638-15>;

38. Про Концепцію розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року : Указ Президента України від 19.06.2006 №546/2006. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/546/2006>;

39. Про прикордонний режим : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.1998 №1147. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1147-98-п>;

40. Про затвердження Порядку здійснення координації діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого само-

врядування з питань додержання режимів на державному кордоні : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.1999 №48. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/48-99-п>;

41. Про схвалення Концепції інтегрованого управління : Розпорядження Кабінету міністрів України від 27.10.2010 №2031-р. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2031-2010-р>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДІАЦІЇ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

ШИНКАР Тетяна Ігорівна - суддя Львівського апеляційного адміністративного суду

УДК 342.965.27

Стаття посвячена дослідженню зарубіжного досвіду правового забезпечення медіації та можливості його використання в Україні як одного з способів альтернативного розв'язання юридических конфліктів (спорів), що виникають в суспільстві.

Ключові слова: конфлікт, спір, медіація, альтернативні способи вирішення конфліктів (спорів), медіатор.

Постановка проблеми

Альтернативні способи вирішення конфліктів уже давно і досить вдало увійшли в практику багатьох зарубіжних країн. Рада Європи, віддаючи належне встановленню істини та справедливості у судовому порядку, підтримує ініціативи держав-членів стосовно вироблення та прийняття загальноєвропейських норм щодо запровадження альтернативних заходів, а саме – примирення, медіації та відновного правосуддя, для досягнення балансу інтересів сторін, що конфліктують. Вона сприяє розгортанню практики застосування медіації в європейських країнах, навіть там, де відсутні законодавчі норми щодо медіації (наприклад, в Україні) або де вони є досить загальними. З огляду на це, вивчення тенденцій розвитку сучасного міжнародного права та зарубіжного законодавства в окресленій сфері у контексті посилення інтеграційних процесів дозволить визначити перспективи удосконалення українського законодавства, що нині є одним із пріоритетних завдань юридичної науки.

Аналіз дослідження даної проблеми

Проблематика дослідження медіації як альтернативного способу вирішення конфліктів була предметом дослідження багатьох вчених і в Україні, зокрема В. Авер'янова, А. Гайдука, І. Коліушка, Р. Куйбіди, Б. Лєко, О. Остапенка, О. Пасенюка, Ю. Педька, В. Стефанюка, Г. Ткач, Г. Чуйко, А. Школика та ін., і за кордоном, з-поміж яких: Н. Александер, Л. Боулл, Л. Герін, Г. Девіс, Р. Керролл, П. Ловенхайм, Х. Мессмер, Дж. Монк, С. Пен, М. Робертс, Дж. Уінслейд та ін.

Метою цієї публікації є розгляд генези становлення та розвитку законодавчих підвалин запровадження альтернативних способів вирішення конфліктів (спорів) за кордоном та окреслення можливих шляхів запровадження медіації в практиці українського судочинства, зокрема адміністративного.

Виклад основного матеріалу

Передусім слід зазначити, що як суспільно значуща діяльність медіація виникла в США на початку 60-х років. У цій країні медіація є спеціальним видом діяльності, що полягає в оптимізації за участю третьої сторони процесу пошуку конфліктуючими сторонами рішення проблеми, яке дозволило б припинити конфлікт. Виходячи з цього, можна вважати, що медіація або посередництво, – це процес, у ході якого учасники конфлікту з допомогою нейтрального посе-

редника виявляють проблеми, визначають шляхи їх вирішення, аналізують варіанти завершення конфлікту, вибираючи з них той, що найбільше підходить і відповідає інтересам обох сторін. У цьому випадку медіацію слід розуміти передусім як процес, що просуває конфлікт у бік його вирішення. Попри те медіацію слід вважати цілеспрямованим втручанням. Однак, як медіатори можуть виступати і професіонали – офіційні медіатори (тобто особи, які мають сертифікат на право займатися медіаторською діяльністю), і непрофесіонали (наприклад, менеджер, що вирішує конфлікт між співробітниками організації, з одного боку, виконує свої управлінські функції, а з іншого – виступає як спонтанний або неофіційний медіатор).

Медіація користується значною популярністю в США. Без медіаторів у сфері економіки, політики, бізнесу в цій країні не проходить жоден серйозний переговорний процес, а також випускаються журнали, що висвітлюють проблеми медіації («Щоквартальний журнал з медіації»). Водночас, у США існує Національний інститут вирішення конфліктів, який займається розробкою нових методів медіації, а також діють приватні і державні служби медіації [1, с. 46].

Медіація вважається змагальним підходом до вирішення конфліктів і спорів. Основна роль медіатора, як вказує Аніл Ксав'є, полягає в тому, щоб забезпечити взаємодію між сторонами, допомогти їм сконцентрувати увагу на реальних аспектах спору і запропонувати варіанти вирішення проблеми, що задовольняють інтереси і потреби відповідних сторін, він діє як міст між сторонами, допомагаючи згладити нерівності, що впливають на рішення сторін. Важливо зазначити, що медіація не замінює отримання юридичної консультації. Медіацію можна розглядати як процедуру, що забезпечує взаємодію з іншою стороною, а також таку, що просто організує думки особи з приводу конфлікту в потрібному напрямі і визначає його ставлення до цього конфлікту [2, с. 363–378].

Історично склалося так, що медіація найчастіше застосовувалася раніше до вирішення сімейних та трудових спорів. Сьогодні медіація використовується в безлічі

сфер, оскільки стійкий, гнучкий і ефективний характер цієї процедури дозволяє використовувати її для вирішення широкого кола конфліктів: від конфліктів, пов'язаних з правами споживачів, до конфліктів у публічній сфері [3].

Медіація є добровільним, спеціальним, не примусовим, гнучким і, як правило, замкнутим механізмом зниження рівня невизначеності та ризиків між сторонами спору і, по можливості, вирішення конфлікту.

На думку А. Джеремі, відмінною рисою процедури медіації як процедури вирішення спорів є її мета, яка полягає в досягненні добровільного та узгодженого результату, а також відсутність повноважень у того, хто проводить процедуру медіації, на нав'язування сторонам будь-якого обов'язкового до виконання рішення спору. В ідеалі процедура медіації є творчим і гнучким процесом, який дозволяє конфіденційність, пряма участь сторін спору в його вирішенні, а також контроль з їхнього боку, що підвищує ступінь самостійності сторін [4, с. 435].

Натомість Р. Рідлі-Дафф і А. Беннетт визначають медіацію як процедуру, за допомогою якої неупереджена третя сторона вирішує, яким чином можна вирішити конфлікт. У процедурі медіації саме сторони спору, а не медіатори, визначають умови досягнутої угоди. Медіація стосується скоріше майбутньої поведінки сторін спору, а не минулої [5, с. 4].

У наукових джерелах зустрічаємо ще й таку думку, що медіація є процедурою, в якій посередник, який не має повноважень органу судової влади, полегшує взаємодію між сторонами конфлікту з метою створення для сторін умов для вирішення ними конфлікту. Додатковими характеристиками медіації є конфіденційність і нейтралітет посередника. У той час, як судовий розгляд спору є формалізованим процесом, результат якого має обов'язкову силу, медіація передбачає гнучкий підхід, у якому всі аспекти конфлікту можуть бути розглянуті незалежно від їх правової значущості [3, с. 1].

Існує також такий підхід до розуміння самої концепції медіації, який передбачає, що медіація є способом надання сприяння при переговорах, який має на увазі втручання у вирішення спору третьої сторони, що

має обмежені або не владні повноваження щодо прийняття рішень.

Медіація, відповідно до такого підходу, має довгу історію неформального застосування в різних культурних контекстах і є професійною сферою діяльності сьогодні [6, с. 2]. Отже, згідно з цим підходом, до медіації можна віднести і погоджувальні процедури, в яких також бере участь посередник.

Проте, поширенішим сьогодні є підхід, згідно з яким медіація не є погоджувальною процедурою, процесом, у якому третя сторона консулює сторони спору з метою досягнення ними компромісу, який влаштував би обидві сторони. Водночас, до медіації не відноситься арбітраж, який визначається як процес, у якому неупереджена третя сторона після вислуховування обох сторін спору приймає остаточне і, як правило, обов'язкове для виконання рішення [5, с. 4].

Основне припущення, що лежить в основі концепції медіації, полягає в тому, що спір є нормальним явищем і залишати без вирішення цю проблему є досить небезпечно [7, с. 23].

Рішення про те, який саме вид альтернативного вирішення спорів слід використовувати в кожному конкретному випадку, залежить від виду спору, його стадії і від того, який саме потрібно вид рішення. На відміну від примирення і арбітражу, у процедурі медіації тягар розробки та згоди з прийнятним результатом лежить на сторонах спору. Процедура медіації може використовуватися на будь-якій стадії спору [5].

Ключовими елементами в мирних формах втручання третьої сторони у вирішення конфліктів, таких, як медіація, є характер і рівень згоди, а також рівень примусу, необхідного для того, щоб прийти до угоди [8, с. 7].

У ході процедури медіації медіатор бере на себе роль нейтральної третьої сторони, яка полегшує спілкування між сторонами спору і сприяє їм у досягненні взаємоприйняттого рішення.

Для того, щоб запобігти ескалації конфлікту і вирішити проблему, медіація спрямована на досягнення безпрограшного результату для обох сторін, використовуючи підхід, при якому обидві сторони відчують, що до них відносяться так само, і вони

отримують однакову кількість уваги, часу для виступів, підготовки тощо. Основним в цьому підході є те, що медіатор в рамках етичних меж є морально неупередженим, тобто медіатор зацікавлений в самій процедурі медіації, але не має жодної зацікавленості в її кінцевому результаті [9, с. 3].

У контексті нашого дослідження доцільно розглянути деякі формалізовані дефініції поняття «медіація».

На думку Христофа Бесемера, медіація – це метод вирішення конфліктів з посередництвом неупереджених третіх осіб, яких визнають усі сторони [10, с. 14].

Ще один вчений, А.А. Арутюнян, досліджуючи медіацію в кримінальному процесі, під цим поняттям визначає процедуру, в рамках якої незалежна і неупереджена третя особа – посередник (медіатор) – бере участь у вирішенні кримінально-правового конфлікту між особою, яка вчинила протиправне діяння, і особою, якій протиправним діянням було завдано шкоди, з метою примирення сторін і знаходження взаємоприйняттого рішення з питань відшкодування шкоди, заподіяної протиправним діянням, а також з інших питань, які можуть виникнути при вирішенні кримінально-правового конфлікту, на основі добровільного волевиявлення сторін, і яка може спричинити юридичні наслідки для сторін кримінально-правового конфлікту в рамках провадження у кримінальній справі [11].

Згідно з підходом Н.С. Шатіхіної медіація в кримінальному праві – це специфічний кримінально-правовий механізм врегулювання конфлікту, що виник у суспільстві в результаті вчинення злочину, який реалізується у вигляді сукупності взаємоспрямованих юридично значущих дій учасників при активній посередницькій ролі державних органів [12].

Натомість С.І. Калашникова визначає медіацію як самостійний спосіб врегулювання правових спорів, що становить особливим чином організовану процедуру переговорів за участю нейтрального посередника (медіатора), який сприяє сторонам в обговоренні умов врегулювання правового спору і прийняття взаємовигідного рішення [13, с. 7].

Ефективність медіації, як форми/засобу врегулювання конфліктів та спорів у різних проявах суспільного життя, сьогодні вже не викликає сумніву. Однак у той час, коли у Європі процес впровадження медіації розпочався ще на початку 80-х рр. минулого століття та успішно розвивається, в Україні можна говорити тільки про становлення цього явища. Підґрунтям такого відставання є низка чинників: по-перше, необізнаність сторін спору про існування можливості вирішення спору без участі суду; по-друге, навіть якщо сторонам відомі такі способи, вони не мають упевненості в їх дієвості, ефективності, перш за все в тому, що буде досягнуто і, головне, де-факто реалізований компроміс, що задовольняє інтереси обох сторін. Однак вирішальним чинником у гальмуванні розвитку медіації в Україні є відсутність адекватного законодавчого регулювання – і приватно-правових та приватно-процесуальних питань посередництва, і публічно-правової оцінки факту застосування примирних процедур і публічно-правових наслідків угод, досягнутих як результат примирення. При цьому, хоча Україна перебуває лише на етапі формування вітчизняної моделі відновного правосуддя, варто зазначити, що ідея запровадження інституту примирення (медіації) у вітчизняній системі права підтримується широким колом фахівців. Таке зацікавлення відповідає прагненню України до гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу, на теренах якого примирній процедурі приділено значної уваги [14, с. 269].

Отже, суттєвою допомогою при впровадженні медіації в українське суспільство є досвід європейських країн, зокрема, таких, як Польща, Норвегія, Німеччина, Словаччина, Фінляндія, Австрія та Велика Британія. У Польщі медіатори, щоб отримати справи, повинні зареєструватися в суді та мати відповідну кваліфікацію. Оплата праці медіаторів здійснюється з державного бюджету.

У Чехії державна організація – Служба апобації та медіації – підпорядкована Міністерству юстиції. Ця служба має свою виконавчу вертикаль, завдяки чому її послуги доступні в усіх регіонах країни. Медіацією

можуть займатися ті, хто мають спеціальну підготовку в галузі права чи соціальних наук та пройшли спеціальний тренінг.

У Франції послуги медіації надають громадські організації, а медіатори мають бути акредитовані прокурором, після чого можуть підписати контракт з Міністерством юстиції Франції щодо надання послуг медіації. Вони є безкоштовними для учасників процесу і оплачуються з державного бюджету.

В Австрії послуги медіації надають департамент Міністерства юстиції та Асоціація пробації і соціальної роботи. Асоціація є незалежною приватною організацією, яка субсидіюється Міністерством юстиції, має власну систему управління та контролю якості надання послуг. В Австрії медіатори повинні мати професійну кваліфікацію в галузі права, соціальної роботи або психології та проходять обов'язкову підготовку з ведення програм медіації.

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що головним позитивним ефектом процесу медіації є те, що після її завершення сторони чітко знають, що результат, до якого вони прийшли, був вироблений ними безпосередньо. Не повинно бути відчуття, що справа була розглянута якимсь арбітром, як часто безпідставно уявляють медіатора, не повинно бути почуття, що хтось із сторін отримав у результаті щось більше, ніж інший. Договір, який укладають сторони в результаті медіації, може розподілити права, обов'язки сторін, їх вигоду або які-небудь придбання абсолютно по-іншому, ніж наказало б рішення суду, ґрунтуючись на нормах права. Договір повинен містити не вирішення спору по суті, через впровадження конкретних законів, як роблять це судді та юристи, а розподілити домовленості так, як хотілося б сторонам, і в цьому є головний сенс і мета будь-яких світових переговорів і медіативних процесів.

Натомість, слід наголосити, що в Україні медіативний підхід вирішення спорів і досі сприймається як новаторський. Проте, зважаючи на зміцнену увагу та діяльність

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню зарубіжного досвіду правового забезпечення медіації та можливості його використання в Україні як одного зі способів альтернативного вирішення юридичних конфліктів (спорів), що виникають в суспільстві.

науковців, органів державної влади та професійних громадських організацій щодо вивчення та запровадження інституту медіації, є підстави сподіватися, що невдовзі він буде опанований.

Література

1. Носырева Е.А. Конфиденциальность внесудебного урегулирования споров по законодательству США / Е.А. Носырева // Российская юстиция. – 2000. – № 12. – С. 46.
2. Xavier A. Mediation is here to stay! / A. Xavier // Indian Yearbook of International Law and Policy. – 2009. – P. 363–378. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.arbitrationindia.com/pdf/mediation_tostay.pdf].
3. Steffek F. Mediation in the European Union: An Introduction / F. Steffek. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.diamesolavisi.net/kiosk/documentation/Steffek_Mediation_in_the_European_Union.pdfx]. – 2012. – 22 p.
4. Gerami A. Bridging the Theory-and-Practice Gap: Mediator Power in Practice / A. Gerami // Conflict Resolution Quarterly. – 2009. – Vol. 26. – № 4. – P. 433–451.
5. Ridley-Duff R.J., Bennett A. J. Mediation: developing a theoretical framework for understanding alternative dispute resolution: paper to British Academy of Management, University of Sheffield, 14-16 September. – 2010. – 17 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://shura.shu.ac.uk/2617/1/28_-_Mediation_-_Development_a_Theoretical_Framework_(BAM_Submission).pdf].
6. Winslade J.M. Mediation with a focus on discursive positioning. – 2003. – 26 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://narrative-mediation.crinfo.org/documents/mini-grants/narrative_mediation/Mediation_with_a_Focus.pdf].

SUMMARY

The article investigates foreign experience of legal support mediation and the possibility of its use in Ukraine as one way of alternative dispute legal conflicts (disputes) arising in society.

7. Karpacher C. The Concept of Mediation // Medi(t)ations, (re)conciliations: conflict resolution and European integration: ecumenical anthology III of the WSCF Central European Subregion / Ed. by R. Blocksome, S. Nagypal, P. Sajda et al. – Bratislava: WSCF-CESR, 2004. – P. 21–26. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.koed.hu/medit/claudia.pdf].
8. Carment D., Rowlands D. Formal Models of Mediation and Intervention: A Stocktaking and Analysis of the Implications for Policy. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://http-server.carleton.ca/~dcarment/papers/models_mediation_theory_policy.pdf]. – 39 p.
9. Brookes D., McDonough I. The Differences between Mediation and Restorative Justice/Practice. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.restorativejusticescotland.org.uk/MedvsRJ-P.pdf]. – 2006. – 24 p.
10. Бесемер Х. Медиация. Посредничество в конфликтах / Х. Бесемер; пер. с нем. Н.В. Маловой. – Калуга, 2004. – 176 с.
11. Арутюнян А.А. Медиация в уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.А. Арутюнян; МГУ-им. М.В. Ломоносова. – М., 2012. – С. 4-7.
12. Шатихина Н.С. Институт медиации в российском уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н.С. Шатихина. – СПб., 2004. – 228 с.
13. Калашникова С.И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / С.И. Калашникова; Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2010. – 26 с.
14. Вашук О.М. Роль неурядових організацій у запровадженні медіації в Україні (практика використання європейського досвіду) / О.М. Вашук // Часопис Київського університету права. – 2010. – 3. – С. 269–274.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ УЧАСТІ УКРАЇНИ У МІЖНАРОДНОМУ РИНКУ ПРАЦІ

ВОЛОСКО Ярина Олегівна - асистент кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології НУ «Львівська політехніка»

УДК 342.951:351

Стаття посвячена дослідженню організаційно-правовим вопросам участія України в міжнародному ринку труда и правовом регулюванні такого участія, ведь переход української економіки к риночным отношениям, реформи в политической сфере, углубление процессов интеграции создали чрезвычайно благоприятные условия для полноценного участія нашего государства в международном рынке труда.

Ключові слова: міграція, трудова міграція, міжнародний ринок праці, адміністративно-правове регулювання, права людини – трудового мігранта.

Постановка проблеми

Однією з характерних особливостей цивілізованого процесу сьогодення є глобалізація економічного і суспільного розвитку. Цей процес проходить настільки інтенсивно та суперечливо, що час від часу виникають протистояння між глобалістами та антиглобалістами. Перші всіляко пропагують наслідки глобалізації для народів, інші чекають погіршення становища людей, зокрема, в країнах середнього достатку та в країнах цивілізаційної периферії. Очевидно, перебільшення результатів глобалізації має місце з обох сторін. Водночас, процеси глобалізації сприяють розширенню існуючих та створенню нових ринків праці та формуванню трудових міграційних потоків.

Аналіз дослідження даної проблеми

Питання регулювання трудової міграції розглядалися такими вченими, як: А. Бабен-

ко, Н. Бортник, Ю. Бузницький, М. Долішній, С. Дорогунцов, А. Доценко, Я. Жупанський, А. Загробський, Ф. Заставний, Е. Лібанова, О. Малиновська, Н. Нижник, В. Новіка, С. Пирожков, О. Піскун, І. Прибиткова, М. Птуха, Ю. Римаренко, У. Садова, В. Стещенко, С. Стеценко, Ю. Тодика, В. Трощинського, О. Хомра, М. Шульга, П. Чалий, С. Чехович, О. Шамшура, В. Шаповал та ін.

Метою цієї статті є вивчення питань, пов'язаних з участю України у формуванні міжнародного ринку праці та необхідності створення дієвого механізму захисту прав українських трудових мігрантів.

Виклад основного матеріалу

Насамперед слід наголосити, що загальна ситуація на українських ринках праці оцінюється мешканцями України вкрай негативно. Три чверті дорослих жителів країни впевнені, що знайти роботу, яка відповідає їхнім вимогам і кваліфікації та оплачується належним чином, в Україні вельми важко. Невизначеність ситуації на ринку праці в Україні та необхідність самостійного пошуку нових джерел доходу для своїх сімей увімкнула механізми самоорганізації. Одним із найефективніших способів виживання стала трудова міграція мешканців країни за її межі [1, с. 73-98].

У пошуках ресурсів для виживання громадяни України обирають різні стратегії. На їхній вибір впливають різні чинники, серед яких система цінностей набуває особливого значення.

Створення в суспільстві рівних можливостей для всіх громадян передбачає рівність стартових умов разом із свободою індивідуального вибору життєвих стратегій. У суспільній свідомості народу України це безумовна цінність, її важливість усвідомлює переважна більшість.

Трудова міграція поступово посідає все більш вагоме місце в системі пріоритетів українських громадян та стає для багатьох із них основним видом заняття, а не доповненням до іншої роботи.

Загалом трудова міграція сприятливо впливає на розвиток можливостей зайнятості для економічно активного населення регіону, по-перше, за рахунок виїзду частини трудоактивного контингенту, по-друге, в результаті переходу до розряду економічно пасивного населення частини осіб, які нагромадили необхідні для життєдіяльності кошти шляхом трудових міграцій, і, по-третє, внаслідок створення нових робочих місць колишніми трудовими мігрантами, які заробили достатні для відкриття власної справи суми грошей. Крім того, наслідком тривалого перебування індивіда в країнах Західної та Центральної Європи стає засвоєння ринкової свідомості, цінностей і норм цивілізованого суспільства.

На жаль, сучасні тенденції перебігу трудових міграцій населення України і, зокрема, молоді далекі від оптимальних. Основна маса трудових поїздок припадає на держави, що не набагато випереджають Україну за рівнем оплати праці та показниками якості життя працюючого населення. До того ж наші співгромадяни переважно займаються роботами, що мало сприяють підвищенню їхньої кваліфікації, набуттю навиків, потрібних для майбутньої продуктивної діяльності в Україні.

Не може не хвилювати той факт, що громадяни України цілком не захищені від свавілля роботодавців і посередників. В умовах, коли отримати роботу за кордоном на офіційній основі практично неможливо, шукачі пристойного заробітку часто виїжджають як туристи, вдаючись до допомоги посередників, які, зазвичай, не мають дозволу на діяльність такого роду. Багатьом мігрантам при цьому загрожує небезпека опинитися в

нелюдських умовах існування та праці. Реальною є загроза потрапити в тенета торговців людьми.

В умовах економічної кризи, яку переживає Україна, чимало молодих людей, опинившись за кордоном, зіштовхуються зі спокусою спробувати залишитися на постійне проживання.

Ситуація ускладнюється відсутністю внутрішніх законодавчих актів, що регулювали б від'їзд наших громадян. По суті, політика держави у сфері трудової міграції зводиться до зовнішньої її сторони – укладення міждержавних договорів про працевлаштування, котрі, попри їхню значущість, не визначають, які саме категорії громадян України можуть претендувати на робоче місце у рамках визначених квот, яким чином бажаючі мають змогу отримати роботу за кордоном та які умови для цього необхідно виконати.

На сучасному етапі проблема вдосконалення міграційної політики є надзвичайно гострою для України. При цьому в умовах низького рівня заробітної плати в державному секторі економіки та поширення безробіття саме підтримка зовнішніх трудових міграцій економічно активного населення, оптимізація їхніх потоків, підвищення рівня захищеності українських працівників за кордоном має стати «ядром» політики держави у міграційній сфері та одним із основних напрямків державної соціальної політики. Для України цілком прийнятна модель міграційної поведінки населення, що сформувалась у багатьох державах із низьким та середнім рівнем доходу на душу населення, зокрема у наших близьких сусідів – Польщі та Туреччині. Певна частина молодих осіб, переважно чоловіків, протягом кількох років працюють в економічно розвинутих країнах і повертаються назад, маючи певні заощадження та навики, що допомагають забезпечити їм та членам їхніх родин належний рівень життя.

Необхідне заохочення та спрощення процедури тимчасового виїзду наших громадян на роботу при одночасному посиленні контролю за діяльністю організацій – вербувальників вітчизняної робочої сили для роботи за кордоном. Важливим напрямом державної політики у сфері регулювання

трудовах міграцій є розповсюдження інформації (рекламно-інформаційні буклети, спеціальні телепередачі, цільові випуски газет) щодо існуючої системи міждержавних угод про працевлаштування, законодавства України та країн-реципієнтів у сфері трудової міграції та регулювання ринку праці загалом, а також можливості отримання допомоги з боку українських дипломатичних установ під час перебування за кордоном.

Ліцензування і контроль за діяльністю фірм-вербувальників, а також підвищення інформаційної обізнаності української молоді щодо умов праці та перебування в країнах-реципієнтах значною мірою запобігатимуть загрози нашим громадянам опинитися у безправному становищі за кордоном. Однак повною гарантією має стати система міждержавних договорів про взаємне працевлаштування громадян та їхній соціальний захист.

Перспективні тенденції перебігу трудових міграцій населення України залежать від майбутньої ситуації на вітчизняному ринку праці та ефективності державної міграційної політики. За оптимістичних тенденцій розвитку ринку праці та відповідної політики держави очікується збільшення інтенсивності трудових міграцій найближчими роками. Власне їхня інтенсифікація і є необхідною умовою реалізації оптимістичного варіанту – частина мігрантів після повернення матиме змогу відкрити власну справу та створити нові робочі місця, інші перейдуть до категорії економічно неактивного населення, крім того, постійний від'їзд значних трудоактивних контингентів призведе до зниження загальної напруженості на ринку праці. Зменшення рівня зацікавленості українських громадян у трудових міграціях можливе тільки у віддаленій перспективі при закріпленні сприятливих тенденцій демооекономічного розвитку.

Покращити ситуацію у сфері трудової міграції покликана Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. У рамках цієї Угоди, як зазначалося нами у попередніх підрозділах дослідження, передбачається, що відповідно до законів, умов та процедур, що застосовуються у державі-члені та в ЄС, ставлення до працівників, які є гро-

мадянами України та які законно працевлаштовані на території держави-члена, має бути вільним від будь-якої дискримінації на підставі громадянства стосовно умов праці, винагороди або звільнення порівняно з громадянами цієї держави-члена.

Україна відповідно до законів, умов та процедур, що застосовуються на її території, повинна забезпечити ставлення, згадане у пункті 1 цієї статті, до працівників, які є громадянами держави-члена та на законних підставах працевлаштовані на її території [2].

У Законі України «Про зовнішню трудову міграцію», який був розроблений та прийнятий на виконання вищевказаної Угоди зазначається, що державна політика у сфері зовнішньої трудової міграції здійснюється за такими напрямками:

- 1) здійснення ефективного державного регулювання зовнішньої трудової міграції;
- 2) забезпечення соціального та правового захисту трудових мігрантів і членів їхніх сімей;
- 3) здійснення співробітництва з державними органами іноземних держав, міжнародними та громадськими об'єднаннями, заінтересованими у вирішенні питань зовнішньої трудової міграції;
- 4) здійснення заходів із запобігання незаконній зовнішній трудовій міграції;
- 5) створення умов для повернення в Україну та реінтеграції в суспільство трудових мігрантів і членів їхніх сімей;
- 6) посилення інституційної спроможності закордонних дипломатичних установ України щодо надання правової, інформаційної та іншої допомоги трудовим мігрантам і членам їхніх сімей на території держави перебування;
- 7) провадження науково-дослідної та інформаційно-роз'яснювальної діяльності у сфері зовнішньої трудової міграції;
- 8) удосконалення системи збирання та оброблення статистичної інформації про трудових мігрантів і членів їхніх сімей, а також моніторингу стану зовнішньої трудової міграції;
- 9) сприяння задоволенню національно-культурних, освітніх та мовних потреб трудових мігрантів і членів їхніх сімей;
- 10) укладення міжнародних договорів з питань захисту прав трудових мігрантів і

членів їхніх сімей у державі перебування [3].

У законі про зовнішню трудову міграцію знайшли своє юридичне оформлення деякі питання, зокрема реінтеграції трудових мігрантів та створення сприятливих умов для інвестування трудовими мігрантами в українську економіку.

Так, у законі зазначається, що держава сприяє реінтеграції в суспільство трудових мігрантів і членів їхніх сімей шляхом здійснення комплексу соціальних, правових, економічних та інших заходів, передбачених законодавством.

Відповідальним за реінтеграцію трудових мігрантів є центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері праці та соціальної політики, зайнятості населення та трудової міграції.

Центральні та місцеві органи виконавчої влади у межах своїх повноважень сприяють реінтеграції трудових мігрантів, які виявили намір повернутися або повернулися в Україну.

Для надання трудовим мігрантам можливості ознайомитися до їх повернення з держави перебування з умовами повернення на запит заінтересованої особи надається інформація про:

- 1) можливості та умови працевлаштування в Україні;
- 2) допомогу, що надається для економічної реінтеграції;
- 3) збереження прав, набутих за кордоном у сфері соціального забезпечення;
- 4) загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- 5) заходи, яких необхідно вжити для полегшення пошуку житла;
- 6) встановлення еквівалентності професійних кваліфікацій, отриманих за кордоном, а також про будь-які іспити, які необхідно скласти для забезпечення їх офіційного визнання;
- 7) встановлення еквівалентності освітніх кваліфікацій для надання дітям трудових мігрантів можливості бути прийнятими до школи в той самий клас, який вони відвідували в державі перебування [3].

Доволі позитивним моментом є те, що вказаний закон містить організаційно-пра-

вові засади здійснення трудової діяльності за кордоном.

Так, передбачається, що працевлаштування трудового мігранта в державі перебування може здійснюватися:

- 1) органами виконавчої влади відповідно до укладених міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- 2) суб'єктом господарювання, що надає послуги з посередництва у працевлаштуванні за кордоном на підставі ліцензії, виданої відповідно до закону;
- 3) трудовим мігрантом самостійно.

У разі працевлаштування органами виконавчої влади відповідно до укладених міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або суб'єктом господарювання, що надає послуги з посередництва у працевлаштуванні за кордоном на підставі ліцензії, виданої відповідно до закону, трудовому мігранту перед від'їздом до держави перебування стороною, що сприяє працевлаштуванню, видається проект трудового договору (контракту), завірений іноземним роботодавцем.

Проект трудового договору (контракту) викладається українською мовою та однією чи більше мовами, що використовуються в державі перебування, і містить зобов'язання, які бере на себе іноземний роботодавець, зокрема щодо:

- 1) умов праці (у тому числі щодо забезпечення безпечних та нешкідливих умов праці), оплати праці (у тому числі щодо розміру гарантованої заробітної плати), відрахувань із заробітної плати;
- 2) тривалості робочого часу і часу відпочинку, строку дії трудового договору (контракту) та умов його розірвання;
- 3) надання соціальної та медичної допомоги, здійснення соціального страхування;
- 4) відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю внаслідок нещасного випадку на виробництві або тимчасової непрацездатності;
- 5) репатріації трудового мігранта.

Центральні органи виконавчої влади у межах своїх повноважень здійснюють з державами перебування обмін інформацією з питань зовнішньої трудової міграції, зокрема про:

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню організаційно-правових питань участі України у міжнародному ринку праці та правовому регулюванні такої участі, адже перехід української економіки до ринкових відносин, реформи в політичній сфері, поглиблення процесів інтеграції створили надзвичайно сприятливі умови для повноправної участі нашої держави в міжнародному ринку праці.

SUMMARY

The article investigates the organizational and legal issues of Ukraine's participation in the international labor market and the legal regulation of such participation, as Ukrainian economy transition to market relations, reforms in the political sphere, the deepening of integration processes have created extremely favorable conditions for the full participation of our country in the international labor market.

1) вимоги законодавства у сфері трудової міграції;

2) обсяг, напрями та динаміку трудової міграції громадян України;

3) стан ринку праці;

4) зразки документів, що видаються уповноваженими державними органами України чи іноземної держави та підтверджують громадянство, посвідчують особу пред'явника, дають право на в'їзд або виїзд з держави і визнані Україною, а також документів, що надають право на здійснення трудової діяльності в державі перебування;

5) виявлені канали незаконної зовнішньої трудової міграції та торгівлі людьми [3].

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене вище, можемо стверджувати, що Україна бере активну участь у формуванні міжнародного ринку праці. За різними оцінками, що подаються в пресі та експертами, сьогодні за кордоном працює від 1-го до 3-х млн. українських громадян. Систематично збільшується чисельність громадян України, які виїжджають на сезонні роботи або здійснюють короткострокові ділові поїздки за кордон. Загалом оцінюється, що процес трудової міграції охоплює від 5-ти до 7-ми млн. громадян України. Водночас, встановити точну кількість українців, які виїхали за кордон, практично неможливо, переважно з тієї причини, що доволі значна кількість із них перебуває та працює за кордоном нелегально.

Соціально-економічні реформи, що відбуваються в Україні обумовлюють транс-

формацію попередньої економічної системи. Поява низки нових ринкових відносин у сфері зайнятості зробили жорсткішими умови виходу працездатного населення на ринок праці і водночас обумовили виокремлення людського капіталу як пріоритетного чинника економічного зростання, як об'єкта довгострокових інвестицій.

На нашу думку, прийняття Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» сприятиме поліпшенню правового статусу українських трудових мігрантів та стану дотримання їхніх прав і свобод за кордоном, а також вирішенню низки нагальних організаційно-правових питань, що стосуються участі України у міжнародному ринку праці.

Література

1. Прибиткова І. Трудові мігранти в соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль та спосіб життя / Ірина Прибиткова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 4. – С. 73–98.

2. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 20.05.2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/ru/publish/article?art_id=246581344].

3. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015 р. // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 49–50. – Ст. 463.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДСО У СФЕРІ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ «СЕРВІСНОЇ» ДЕРЖАВИ

ДАНЧУЛ Олександр Сергійович - здобувач кафедри адміністративного права Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 342.43.127

Стаття посвячена дослідженню питань, пов'язаних з профілактикою правонарушень, котра здійснюється підрозділами державної служби охорони Національної поліції, котра, будучи однією з найбільш організованих, економічно стабільних структурних одиниць Національної поліції, утверджує себе надійним гарантом охорони існуючих форм власності, забезпечує вагомий вклад в справу боротьби з злочинністю в цілому, і профілактику адміністративних правонарушень в частині.

Ключові слова: профілактика правопорушень, охорона власності, поліція охорони, державна служба охорони, державні послуги, публічні послуги, сервісна держава.

Постановка проблеми

Адміністративна спроможність органів публічної адміністрації, відповідно до проекту Концепції реформування публічної адміністрації в Україні, зумовлюється політикою самої держави, яка визнає права і свободи людини найвищою цінністю, що визначає зміст і спрямованість діяльності органів державної влади. Особливого значення у цьому контексті набуває кардинальне реформування правоохоронної системи, у т. ч. МВС України зокрема.

На жаль, пріоритети сучасної діяльності Національної поліції (далі НП), як і правоохоронних органів загалом, ще не відповідають запитам і потребам демократичної держави, що, у свою чергу, спричиняється

до традиційного (стереотипного) сприйняття цих органів як інституту держави з контролюючими та дозвільними функціями, інструменту силового впливу на певні групи суспільства, котрі порушують закон. Побутує «вужьковідомче», «репресивне» розуміння завдань органів, покликаних здійснювати охорону права, що виступає вагомим чинником значного відчуження їх від суспільства. Оскільки МВС України як суб'єкт адміністративного права займає особливе місце у перебігу формування сучасної соціальної, правової держави та створення й забезпечення гарантій прав людини і громадянина, одним із найважливіших напрямів його владно-публічної діяльності загалом та окремих підрозділів, що є його органічною складовою, має стати забезпечення усіх необхідних умов для реалізації прав, свобод та законних інтересів громадян шляхом надання якісних адміністративних послуг.

На жаль, у сучасній Україні механізми взаємодії органів державної влади з одержувачами послуг є ще вкрай непродуктивними, про що свідчать далекі від цивілізованих, довірчих відносини між громадянами та владними установами. З метою підвищення довіри населення до органів державної влади й управління необхідно, зокрема, кардинально змінити механізми надання послуг (зокрема й охоронних). Відтак, удосконалення механізмів надання публічних послуг населенню стає надзвичайно важливою, актуальною проблемою, яка потребує оптимального розв'язання.

Аналіз дослідження даної проблеми

Загальні теоретичні і практичні питання профілактики правопорушень, зокрема й адміністративних, нині в достатній мірі висвітлені в юридичній літературі, зокрема, в наукових працях Г.А. Аванесова, В.Б. Авер'янова, О.Б. Андрєєвої, Д.М. Бахраха, В.Т. Білоуса, Ю.П. Битяка, Ю.Д. Блувштейна, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, Д.П. Калаянова, А.П. Ключниченка, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, А.П. Коренєва, О.В. Кузьменко, Г.М. Миньковського, О.І. Остапенка, В.М. Плішкіна, В.І. Ремньова, Ю.С. Шемшученка та інших вчених, які є представниками різних галузей правової науки. Водночас, враховуючи складність цього напряму адміністративно-правової науки, можна стверджувати, що широке коло відносин у цій сфері все ще залишається на стадії осмислення і розробки. Повною мірою це стосується профілактики адміністративних правопорушень ДСО.

Метою цієї статті є характеристика особливостей професійної діяльності ДСО у сфері профілактики правопорушень, що обумовлені специфікою функціонування цього підрозділу як такого, що надає послуги у сфері охорони різних форм власності на договірній основі.

Виклад основного матеріалу

У будь-якій сучасній державі, незалежно від особливостей її державного устрою і рівня економічного розвитку, держава – основний постачальник послуг населенню, організаціям та усім гілкам влади. Державні установи, реалізуючи положення нормативно-правових актів, здійснюють ліцензування значної кількості видів діяльності, забезпечують соціальний захист населення і виконують багато інших суспільно-необхідних функцій.

Водночас, слід зауважити, що інститут державних послуг, у тому розумінні, яке в нього вкладається сьогодні, тобто держави як менеджера щодо надання послуг громадянам з орієнтацією на їх інтереси, запозичений у розвинутих західних країнах. У багатьох країнах світу державні послуги

– одна з основних форм відносин громадянина, юридичної особи і влади, де держава розглядається як «постачальник послуг».

Так, наприклад, у Франції функціонування правосуддя, поліції і навіть в'язниць розуміється як специфічна діяльність з надання державних послуг, оскільки метою адміністративного управління в цій державі є надання якісних послуг нації. Соціально-економічні права (право на освіту, соціальне забезпечення) реалізуються шляхом надання іменованих у французькій літературі «позитивних послуг». Натомість, у юридичній літературі США термін «послуга» трактується і як діяльність соціально-економічна, що задовольняє «реальні потреби суспільства (освіта, охорона здоров'я, господарські та соціальні послуги держави тощо), і діяльність неекономічна (армія, поліція, судова система, громадські організації).

Процес побудови в Україні правової, соціальної, демократичної держави зумовив потребу організації діяльності органів державної влади уже на новій основі, а саме вимог концепції сервісної держави. З огляду на це, у вітчизняній науковій обіг були введені нові категорії, з-поміж яких найчастіше вживаються: публічні послуги, державні послуги, адміністративні послуги, публічне адміністрування. У контексті нашого дослідження слід зауважити, що проблема відповідності застосування цих категорій в умовах функціонування державного управління України була предметом наукового пошуку багатьох вчених, однак донині існує значна низка проблемних питань, що не знайшли однозначного трактування і залишаються дискусійними у спеціальній літературі.

Так, упродовж останніх років у публікаціях з питань адміністративного права досить часто порушується питання про форми державного управління [1]. У проведених дослідженнях обґрунтовується теза про те, що держава здійснює не лише владне, зобов'язуюче державне управління, але і позитивне державне управління шляхом надання громадянам різних державних послуг.

Зауважимо, що для вітчизняної доктрини публічні (державні, соціальні) послуги – явище досить нове, тому незвичне осмис-

лення їх поняття все ще перебуває у стадії формування. Причому спроби виокремити істотні ознаки такого роду послуг регулярно робляться вченими і у сфері приватного, і у сфері публічного права. При цьому авторами виділяються різні ознаки публічних послуг:

- вони забезпечують діяльність загальнозначущої спрямованості;
- мають необмежене коло суб'єктів, які користуються ними;
- здійснюються або органом державної влади, або іншим суб'єктом;
- ґрунтуються і на публічній, і на приватній власності [2].

Термін «публічні послуги» («public services») був запозичений з правового досвіду розвинених демократичних країн (США, Велика Британія, Канада, Голландія та ін.), де на початку 80-х рр. минулого століття відбулася суттєва зміна пріоритетів у державній діяльності, а також у засадах і формі відносин між владою і громадянином [3, с. 116].

Цікаво, що у науковій літературі публічні послуги визначаються як «усі послуги, що надаються публічним сектором, а також приватним сектором під відповідальність публічної влади та за рахунок публічних коштів» [4, с. 30]. Однак, слід вказати, що досить часто при перекладі цього терміну українською, припускаються помилки перекладаючи його не як «публічні послуги», а як «державні послуги», однак термін «публічні послуги» має ширше значення, ніж термін «державні послуги». Це пояснюється, насамперед, тим, що їх можуть надавати і державні, і недержавні (громадські) організації та установи.

Зокрема, Л.К. Терещенко вважає, що змішувати до купи ці два поняття неправильно і помилково. На думку цього автора, термін «публічні послуги» набагато ширший, аніж термін «державні послуги», оскільки їх можуть надавати і державні, і недержавні структури, а також органи місцевого самоврядування. Натомість суб'єктом надання державних послуг є виключно державний орган [5, с.17]. У свою чергу, А.В. Нестеров зазначає: коли стверджується, що державні послуги можуть надавати тільки державні

органи влади, це передбачає, що державна послуга є одним з різновидів державної функції, а отже є невіддільною властивістю органів державної влади. Функцією органу державної влади є функція, надана йому нормативно-правовим актом, а тому нею може бути наділений і інший суб'єкт [6, с. 22].

На нашу думку, виправданим є віднесення до суб'єктів, що надають державні послуги, не тільки державних органів, але й підвідомчих їм установ, з огляду на те, що свої функції та завдання останні виконують під керівництвом органів державного управління, у підпорядкуванні яких вони знаходяться, мають тісні організаційні та майнові зв'язки з системою органів державного управління. Саме у підвідомчих державним органам виконавчої влади установах громадяни і організації реалізують свої права, і, що є особливо важливим для споживачів державних послуг, держава бере на себе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями підвідомчих їй установ. Натомість віднесення до суб'єктів, що надають державні послуги інших організацій і органів місцевого самоврядування, не дозволяє в науковому плані застосовувати термін державні послуги, оскільки за своїм правовим статусом ці суб'єкти не є державними, а це викликає вилучення з характеристики їх діяльності низки ознак, характерних саме для державних послуг. Отже, можна констатувати факт колізії між законодавчим і доктринальним розумінням терміну «державна послуга».

Водночас, запровадження правового інституту «управлінські послуги» вперше було визначено одним із стратегічних напрямів реформування органів виконавчої влади Концепцією адміністративної реформи в Україні ще у 1998 р. І хоча в адміністративному праві західних країн він є достатньо розробленим та розвиненим, у вітчизняному адміністративному праві сьогодні, на жаль, залишається нерозробленим, доктринально необґрунтованим та законодавчо невизначеним. Словом, лише окремих аспектів надання адміністративних послуг стосувалися дослідження вітчизняних правознавців, зокрема, В. Авер'янова, Н. Гнидюк, І. Голосні-

ченка, А. Кірмача, І. Коліушка, О. Кузьменко, Г. Писаренко, В. Тимошука та деяких інших вчених.

Якщо каменем спотикання тут для адміністративістів-практиків (зокрема, І. Коліушка, В. Маргуліса, О. Винникова, К. Ляпіної) є економічне та правове підґрунтя платності та безоплатності державних послуг, нормативне визначення їх ціноутворення та подальший громадський контроль, то для В. Авер'янова, І. Голосніченка, О. Кузьменко, В. Паращука та інших адміністративістів-науковців, які досліджують реформаційні перетворення в державі, важливим є наукове обґрунтування правової природи адміністративно-процедурної діяльності органів державного управління за зверненнями громадян: від розгляду «загальних» звернень до вирішення конкретних справ за зверненням, доктринальне визначення критеріїв класифікації адміністративних послуг та правове регулювання самої процедури їх надання.

У зв'язку з цим важливого значення набувають практичні питання, пов'язані з регулюванням надання різноманітних послуг. Нині держава здійснює регулювання вказаних послуг шляхом прийняття відповідних законодавчих та інших нормативно-правових актів. Деякі послуги повноцінно існували і раніше, але мали обмежене застосування, окремі – не надавалися взагалі, а тому стали новим, усе ще незвичним явищем у житті українського суспільства. Поступовий перехід незалежної України до сучасної ринкової економіки з багатоманітністю форм власності і господарювання викликав становлення та розвиток нових суспільних відносин, обумовлених наданням цих послуг та необхідність ґрунтовного наукового дослідження організаційно-правових аспектів, пов'язаних з їх здійсненням та виробленням практичних рекомендацій.

Суттєвим кроком уперед у спробі регулювання цього найпоширенішого виду адміністративних процедур можна вважати схвалення урядом Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади [89], завданням якої є визначення принципів та напрямів подальшого реформування діяльності орга-

нів виконавчої влади у сфері надання різноманітних адміністративних послуг.

Однією із суттєвих ознак адміністративних послуг (що надаються державними органами загалом, МВС України та його підрозділами зокрема), яка обов'язково повинна знайти своє чітке визначення у законодавстві, є необхідність і, відповідно, можливість отримання конкретної управлінської послуги. Йдеться про обов'язок особи звернутися за цією послугою або право на отримання послуги. Так, чинне законодавство передбачає обов'язок звернутися до уповноважених органів із клопотанням про укладення договору на охорону банківської установи, грошових цінностей тощо.

Наступною проблемою, яка потребує законодавчого регулювання, є розробка стандартів надання адміністративних послуг, які відповідно до Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади повинні встановлюватися на основі критеріїв оцінки їх якості. Режим сприяння в отриманні населенням адміністративних послуг, незалежно від їх процедурного змісту та платності, повинен забезпечуватись органами ДСО через запровадження у власну діяльність принципів зручності, доступності та якості надання адміністративних послуг.

Зручність послуг, у свою чергу, залежить від максимального урахування інтересів та потреб їх споживачів і визначається цілою низкою чинників. У першу чергу, йдеться про цілісність (результативність) послуги, тобто унеможливлення поділу адміністративної процедури на окремі послуги, які можуть надаватися в різному місці, у різний час і за окрему плату [7, с.446].

Зручності споживачів сприятиме і суттєве спрощення самої процедури послуги через зменшення її стадій та обсягу документообігу. Безперечним критерієм зручності є оперативність і своєчасність надання адміністративних послуг.

Надання можливості сплатити за послуги безпосередньо в приміщенні адміністративного органу сприяють наданню адміністративної послуги в установленій законом строк. Причому, оплаті має підлягати не якість послуги, що є прямим обов'язком

державних службовців щодо споживачів адміністративних послуг, як справедливо вважає В. Паращук, а саме швидкість, невідкладність, що потребує додаткових витрат (фізичних, інтелектуальних, інформаційних тощо) [8, с. 125-127].

Крім того, надання адміністративних послуг повинно бути доступним для усіх зацікавлених осіб. Цей критерій якості послуг полягає у безпосередній територіальній наближеності адміністративного органу до споживачів послуг.

Безперечно, якість надання адміністративних послуг підрозділами ДСО залежить від готовності її працівників надати швидку, кваліфіковану та професійну допомогу, що повинно стати службовим обов'язком і розцінюватись як показник ділової кваліфікації співробітників НП.

З огляду на викладене вище, можна зауважити, що правовий механізм захисту майна в сучасних умовах функціонування держави потребує розробки і реалізації додаткових заходів щодо захисту суб'єктивного права власності, що обумовлене значним обсягом вчинених майнових злочинів і в першу чергу, різного виду злочинних посягань на майно громадян і юридичних осіб [9]. Не очевидно, що захист майна - комплексна правова категорія, що вимагає формування концептуальних основ здійснення державної політики у сфері охорони і захисту суб'єктивного права власності і вирішення взаємопов'язаних складних завдань правового, соціального і технічного характеру [10, с. 17].

На наш погляд, порядок надання зазначених послуг може мати і договірну, і позадоговірну форму. До того ж вони можуть надаватися не лише державними установами, але й приватними. Прикладом може служити надання договірних охоронних послуг і підрозділами ДСО і, власне, недержавними охоронними організаціями.

Договірний інститут охорони як правова форма охорони громадського порядку є зобов'язаннями щодо забезпечення недоторканності майнових (право власності) і особистих немайнових (життя, здоров'я тощо) прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб за допомогою запобігання

протиправним посяганням на ці об'єкти на основі договору між виконавцем послуг (охороною) і замовником послуг.

При цьому така договірна форма правоохоронної діяльності повною мірою відповідає ознакам правового порядку надання публічної послуги.

По-перше, охоронні послуги забезпечують діяльність загальнозначущої спрямованості – забезпечення недоторканності майнових і немайнових прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

По-друге, мають необмежене коло суб'єктів, що користуються ними, – фізичні і юридичні особи, включаючи державні і муніципальні організації і підприємства.

По-третє, здійснюються або органами державної і муніципальної влади (напр., ДСО), або іншими суб'єктами (недержавні охоронні організації).

По-четверте, охоронні послуги ґрунтуються і на публічній, і на приватній власності [11].

По-п'яте, охоронні послуги реалізуються в договірній формі.

З цих позицій можна запропонувати дефініцію охоронної послуги як різновиду публічної діяльності у вигляді діяльності державних та інших органів охорони, соціально корисний ефект якої полягає в забезпеченні недоторканності майнових (права власності й інших речових прав) і немайнових (права на життя, здоров'я, право на інформацію тощо) прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб за допомогою реалізації комплексу організаційно-правових, технічних і фізичних заходів.

Отже, власне договірним інститутом профілактики правопорушень у частині захисту суб'єктивного права власності фізичних і юридичних осіб є діяльність щодо забезпечення збереження і захисту матеріальних благ (майна), що належать власникам, шляхом запобігання протиправним посяганням на ці об'єкти у формі розкрадань майна. Ця правоохоронна діяльність має економічну і юридичну природу відшкодувального надання послуг, реалізується в правовій формі, тобто здійснюється на договірній основі, невід'ємна від виконавця, має матеріальний характер і характеризується певною мірою вірогідності настання протиправних посягань.

Досліджуючи послугу як об'єкт договірних зобов'язань, деякі вчені зокрема зазначають, що у сферу послуг входять тільки ті економічні відносини, коли громадяни для задоволення своїх потреб отримують особливу споживну вартість у вигляді діяльності обслуговуючої організації [12]. Деякі автори також вважають, що для послуги як діяльності характерним є те, що результату передують дії, які не мають матеріального вираження. Тому при наданні послуг «продається» не сам результат, а дії, що до нього призвели. Отже, відносини з надання послуг характеризуються тим, що «матеріальне благо, яке тут міститься може і не знайти свого матеріального втілення в конкретному об'єкті. Це матеріальне благо міститься в самій діяльності учасника економічного обігу» [13, с.17].

Правове регулювання економічних відносин з надання послуг досягається за допомогою різного роду зобов'язань, втілених у конкретну договірну форму. Застосування в цьому випадку договорів пояснюється тим, що йдеться про «гнучку правову форму, в яку можуть входити різні за характером суспільні відносини» [14]. Основне призначення договору при цьому зводиться до регулювання у рамках закону поведінки людей шляхом вказівки на межі їх можливої і належної поведінки, а також закріплення наслідків порушення відповідних вимог, що, у свою чергу, припускає законодавче оформлення тих зобов'язань, що підлягають регулюванню шляхом встановлення спеціального правового режиму для певної договірної моделі за умови, що укладений сторонами конкретний договір наділений властивими відповідній моделі ознаками [15, с. 60-65].

Висновки

Отже, головними засадами діяльності ДСО є надання широкого спектру охоронних послуг. Нині ДСО – єдина в державі структура, що надає озброєну охорону і має відповідні завдання, визначені права і повноваження її працівників, у т. ч. на здійснення владних функцій щодо правопорушників.

Література

1. Державне управління: теорія і практика. За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В.Б. Авер'янова. – К., 1998 – 432 с.; Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Видавничий Дім “Ін-Юре”, 2002. – 668 с.
2. Бахрах Д. Н. Административное право / Д. Н. Бахрах. - М., 1993. - 301 с.
3. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / авт.-упоряд. В. П. Тимошук. – К.: Факт, 2003. – 496 с.
4. Сороко В. М. Підхід законодавчого врегулювання надання публічних послуг органами державної влади / В. М. Сороко. – К.: НАДУ, 2008. – 32 с.
5. Терещенко Л. К. Услуги: государственные, публичные социальные / Л. К. Терещенко // Журнал Российского права, 2004. – №10. – С. 15–23.
6. Нестеров А. В. Понятие услуги государственной, общественной (социальной) и публичной / А. В. Нестеров // Государственная власть и местное самоуправление, 2005. – № 11. – С. 22.
7. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: У 2 т. – Т. 2. Особлива частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. – К.: Юрид. думка, 2005. – 624 с.
8. Парашук В. Управлінські послуги – новий інститут чи нова помилка? // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 3. – С. 125–127.
9. Шмаков В. Н. Вопросы реализации гражданско-правовых средств охраны и защиты прав собственности в деятельности органов внутренних дел: монография / В. Н. Шмаков. – Хабаровск: Дальневосточный юридический институт МВД России, 2009. – 124 с.
10. Хатуаев В. У. Система имущественной безопасности в России / В. У Хатуаев. – Воронеж: Воронежский институт МВД РФ, 2000. – 171 с.
11. Про організацію службової діяльності міліції охорони Державної служби охорони при МВС України : Наказ МВС України від 25 листопада 2003 р. № 1433. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.>

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних з профілактикою правопорушень, яка здійснюється підрозділами державної служби охорони Національної поліції, що, будучи однією з найбільш організованих, економічно стабільних структурних одиниць Національної поліції, стверджує себе надійним гарантом охорони майна всіх форм власності, забезпечує вагомий внесок у справу боротьби зі злочинністю загалом та профілактику адміністративних правопорушень зокрема.

SUMMARY

The article investigates issues related to crime prevention exercised departments State Security Service of the National Police, that being one of the most organized, economically stable structural units of the National Police said a reliable guarantee of protection of property ownership, providing a significant contribution to the fight crime in general, and prevention of administrative offenses in particular.

gada.gov/cgi-bin/main.nreg=0627-04.

12. Тихомиров А.Ю. Публичные услуги: Спрос общества и реализующие его институты / А.Ю. Тихомиров // Модернизация экономики и выращивание институтов: Доклад на VI Международной научной конференции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [www.hse.ru/ic6/report33.doc].

13. Терещенко Л.К. Услуги: государственные, публичные, социальные /

Л.К. Терещенко // Журнал российского права. – 2004. – № 10. – С. 17.

14. Цівка В.О. Державна служба охорони при МВС України в системі єдиної дислокації ОВС/В.О. Цівка // Актуальні проблеми охорони громадського порядку та досудового провадження: матеріали наук.-практ. конф., 28 травня 2010р. – Дніпропетровськ, 2010. – С. 117–119.

15. Шаблова Е. Перспективы развития правового института возмездного оказания услуг / Е. Шаблова // Журнал российского права. – 2002. – № 1. – С. 60–65.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЧЛЕНІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ КОМІСІЙ: МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

ШУШУЛКОВА Віра Дмитрівна - аспірант кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ

В статті проведено обґрунтування застосування муніципально-правової відповідальності к административным комиссиям при исполнительных комитетах местных советов.

Ключові слова. Адміністративна комісія, місцеве самоврядування, юрисдикційна діяльність, муніципально-правова відповідальність, дострокове припинення повноважень.

Юридична відповідальність є важливим елементом правового регулювання суспільних відносин. У правових науках її визначають найважливішим механізмом гарантії та забезпечення прав і свобод суб'єктів правовідносин [1; 2]. У контексті досліджуваної проблематики спеціальної уваги потребують питання теоретико-правових основ відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування та, власне, колегіальних органів публічної влади, що обумовлено специфікою правового регулювання суспільних відносин у сфері юрисдикційної діяльності адміністративних комісій при виконавчих органах місцевих рад.

Відповідальність суб'єктів публічної влади зумовлена покликаністю забезпечити їхню діяльність в інтересах громадян і суспільства в цілому. Саме ця обставина і визначає мету нашої статті – з'ясування суті юридичних можливостей впливу місцевого самоврядування на колегіальний орган адміністративної юрисдикції, як реагування на протиправну поведінку під час здійснення юрисдикційної діяльності.

Питання відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, в

контексті обсягу правовідносин спеціального виду відповідальності, який застосовується у правовідносинах місцевого самоврядування досліджувалося в дисертаційних та монографічних роботах, а також наукових статтях таких вітчизняних учених, як В.О. Антонечко, М.О. Баймуратов, Ю.Ю. Бальцій, О.В. Батанов, Л.А. Богачова, В.І. Борденюк, М.П. Воронов, І.В. Дробуш, Т.М. Іванова, В.М. Камп, А.А. Коваленко, М.І. Корнієнко, А.М. Колодій, В.В. Кравченко, П.М. Любченко, М.П. Орзіх, Б.А. Пережняк, В.Ф. Погорілко, М.О. Пухтинський, П.А. Трачук, О.Ф. Фрицький, В.Л. Федоренко, В.П. Чурсін та інших вчених, однак недостатня сформованість вітчизняних наукових детермінацій муніципального права, як самостійної галузі права, породжує у правовій науці, особливо в науці адміністративного права, численні дискусії на предмет існування муніципально-правової відповідальності, як самостійного виду юридичної відповідальності.

Потреба глибокого наукового узагальнення досвіду застосування юридичної відповідальності за порушення законодавства під час здійснення юрисдикційної діяльності у справах про адміністративні правопорушення, зокрема, адміністративних комісій та їх членів, є очевидною. Оскільки саме їх протиправні рішення, дії чи бездіяльність стають підставою різноманітних порушень прав фізичних та юридичних осіб, при тому, що питання відповідальності самих комісій чи їх членів законодавчо не визначено.

Намагаючись розкрити правову ситуацію відповідальності адміністративних комісій за вчинення протиправних дій та прийняття протиправних рішень, спробуємо дати відповіді на те, чи можуть бути суб'єктами відповідальності адміністративні комісії при виконавчих органах місцевих рад? Чи існує в Україні механізм притягнення членів адміністративних комісій до відповідальності у випадку порушення ними законів України під час здійснення юрисдикційної діяльності? Яку відповідальність слід застосовувати до адміністративної комісії за вчинені ними протиправні діяння?

Загальноприйняті підходи до колегіальних форм управління ґрунтуються на твердженні, що колегіальність створює необхідні умови для всебічного, критичного і повного дослідження матеріалів справи і справедливого її вирішення, підвищує авторитет органів правосуддя і прийнятих ними рішень, вироків, ухвал і постанов [3, с.14]. Однак, у випадку прийняття колегіальним органом протиправного рішення чи допущення протиправних діянь виникають проблеми притягнення до відповідальності його членів.

На думку В.О. Навроцького, колегіальний орган не може виступати як суб'єкт відповідальності [4, с.42]. Ми ж вважаємо, що можна говорити про відповідальність як окремих фізичних осіб, вчинені у складі колегіального органу, так і колегіального органу в цілому.

Застосування заходів колективної юридичної відповідальності в сучасній адміністративній практиці України є справою досить новою, вимагає всебічного осмислення, узагальнення судової практики, фундаментальних теоретичних розробок.

У відповідності до статті 74 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» органи та посадові особи місцевого самоврядування несуть відповідальність за свою діяльність перед територіальною громадою, державою, юридичними і фізичними особами [6].

У теорії муніципального права, об'єктом дослідження якої є система органів місцевого самоврядування, а досліджувані нами органи адміністративної юрисдикції відносяться саме до такої системи, традиційно розрізняють конституційно-правову і майнову відпо-

відальність органів і посадових осіб самоврядування [5, с.179].

На нашу думку, стверджувати про існування муніципально-правової відповідальності, як самостійного виду юридичної відповідальності, є достатньо підстав:

по-перше: муніципально-правова відповідальність хоча й відноситься до публічно-владного примусу, однак не є примусом державним, оскільки її базисом є сукупність правових норм, що регулюють діяльність місцевого самоврядування, а з цієї причини цей примус не слід вважати державно-владним примусом;

по-друге: коло суб'єктів, на яке поширюється цей вид відповідальності, – депутати місцевих рад, муніципальні утворення (у тому числі виконавчі органи) та посадові особи цих утворень;

по-третє: вид правової санкції – припинення повноважень, перебуває за межами регулювання кримінального, адміністративно-деліктного, трудового чи цивільного права, тим більше права конституційного.

Метою такої відповідальності передусім є спонукання органів та посадових осіб місцевого самоврядування до належного виконання покладених на них функцій і повноважень, прийняття законних рішень, а також забезпечення функціонування місцевого самоврядування в інтересах населення та суспільства в цілому.

Муніципально-правова відповідальність, як і відповідальність конституційно-правова, полягає в застосуванні до органів і посадових осіб місцевого самоврядування різних заходів специфічного правового впливу зі сторони компетентних державних органів (як правило, без залучення суду). Саме по цій причині муніципально-правову і ототожнюють її з відповідальністю конституційно-правовою.

Значимо, що юридична відповідальність колегіальних органів публічної влади є явищем досить поширеним і нормативно закріпленим багатьма законодавчими актами.

Вищою формою такої відповідальності органів і посадових осіб є дострокове припинення їх повноважень у встановленому законом порядку.

Так, інструмент дострокового припинення повноважень Верховної Ради України ви-

значений статтею 90 Конституції України [6] як форма політичної відповідальності законодавчого органу.

Прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України та наступна відставка цього органу виконавчої влади [137] також розглядається як форма конституційно-правової відповідальності колегіального органу [7, с.505].

Як форму політико-правової відповідальності перед територіальними громадами розглядають дострокове припинення повноважень місцевих рад [8] за Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», згідно із статтею 78 якого:

«повноваження ради можуть бути достроково припинені у випадках:

1) якщо рада прийняла рішення з порушенням Конституції України, законів України, прав і свобод громадян, ігноруючи при цьому вимоги компетентних органів про приведення рішень у відповідність із законами;

2) якщо сесії ради не проводяться без поважних причин у строки, встановлені законом, або рада не вирішує питань, віднесених до її відання» [9].

Суть дострокового припинення повноважень полягає в тому, що цей засіб правового реагування проявляється у вилученні зі сфери політики та позбавленні права здійснювати владу.

Як форму правової відповідальності виконавчого комітету перед місцевою (сільською, селищною, міською) радою можна розглядати розпуск цього виконавчого органу місцевої ради [10]. Так, Народний депутат України VIII скликання О.Л. Сугоняко, з метою законодавчо закріпити розпуск виконавчого комітету як форму правової відповідальності цього органу публічної влади перед територіальною громадою, ініціював реєстрацію проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (щодо порядку та підстав розпуску виконавчого комітету сільської, селищної, міської, районної у місті ради)» [11], у пояснювальній записці до якого зазначив, що ціллю та завданням проекту Закону є введення в законодавство України правової норми, згідно з якою кожен громадянин

України, який вважає, що своїми діями та/або бездіяльністю та/або рішенням виконавчий комітет порушує його права та інтереси, має право у судовому порядку заявити вимогу про розпуск виконавчого комітету, а сам розпуск Народний депутат вважає запорукою відповідальності виконавчих комітетів, стимулом для них належним чином виконувати свої зобов'язання, та запобігання повторним проявам протиправних дій та/або протиправної бездіяльності та/або протиправних рішень виконавчих комітетів [12]. Таким чином розпуск колегіального органу публічної влади пропонується визначити як відповідальність за порушення прав та інтересів громадян України.

Широке застосування заходів колективної юридичної відповідальності має місце в сучасній електоральній практиці України. Неправомірність діяльності виборчих комісій є достатньою підставою для притягнення таких суб'єктів до правової (конституційно-правової) відповідальності – дострокового припинення повноважень виборчої комісії.

Аналізуючи даного роду санкції, О.О. Кутафін зазначає, що дострокове припинення повноважень, як захід правової відповідальності, іноді є близьким до дисциплінарної відповідальності як за формою, так і за порядком застосування [14, с.278].

Дострокове припинення повноважень колегіальних органів публічної влади, в науковій літературі називають по-різному: політична [15, с.22], конституційна [14, с.278], політико-правова [16, с.69], конституційно-правова [17, с.9], муніципально-правова [18; 19, с.136], але в будь-якому випадку вона є юридичною, оскільки здійснюється юридичними механізмами та на підставі юридичних актів.

На думку Ю. Делія, особливість юридичної відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування полягає в тому, що вони несуть її на державному рівні, передбаченому нормами законодавчих актів, і на локальному рівні, визначеному нормами статутів територіальних громад і підзаконними актами рад або їх виконавчих органів [20, с.30], хоча проведений нами аналіз місцевих положень про адміністративні комісії не дав можливості виявити правові норми,

якими регулюється відповідальність адміністративної комісії за порушення законодавства. Однак відсутність таких норм у місцевих положеннях не виключає можливостей виконавчого комітету чи іншого органу виконавчої влади місцевого самоврядування, який створив адміністративну комісію, застосувати механізм припинення повноважень її складу, як засіб реагування на протиправні дії чи бездіяльність та примус до виконання обов'язків, визначених нормами права. Більше того, повноваження голови місцевого самоврядування (сільського, селищного, міського), які полягають у забезпеченні здійснення у межах наданих законом повноважень органів виконавчої влади на відповідній території, додержання Конституції та законів України, виконання актів Президента України та відповідних органів виконавчої влади, вимагають вживати управлінські заходи для недопущення порушень у майбутньому.

На місцевому рівні забезпечення законності та правопорядку, охоронних прав, свобод і законних інтересів громадян є пріоритетним для органів місцевого самоврядування. Саме на місцевому рівні можна оперативніше, порівняно з органами державної влади, вирішувати питання щодо забезпечення законності та правопорядку.

Забезпечення законності потребує спеціально-юридичних гарантій законності. Однією з таких гарантій може виступити розпуск адміністративної комісії та затвердження її у новому складі.

На нашу думку, в місцевих положеннях про адміністративні комісії варто прописувати таке реагування у пропонованій нами конструкції:

«За систематичне порушення адміністративною комісією законів України, які полягають у прийнятті незаконних постанов про адміністративні правопорушення та інших протиправних діянь, які порушують права та свободи громадян, виконавчий комітет може розпустити адміністративну комісію та сформувати її у новому складі».

Норма права, яка регулюватиме цей правовий механізм, буде дієвим інструментом контролю виконавчого комітету за діяльністю адміністративної комісії, але за умови чіткого нормативного врегулювання процедур

припинення повноважень адміністративної комісії. Крім того, потребує опрацювання та частина правової сторони механізму припинення повноважень адміністративної комісії, яка унеможливить загрозу його перетворення у дестабілізуючий фактор у роботі комісії, чи форму тиску на її членів, з метою прийняття комісією «потрібних» рішень. Також, слід врахувати національні доктринальні розробки щодо відповідальності колективних суб'єктів в інших сферах (підприємництво, банківська діяльність тощо).

Не дивлячись на те, що нормативно-праві акти, якими регулюється порядок діяльності адміністративних комісій, безпосередньо не передбачають такої юридичної відповідальності адміністративних комісій, як розпуск чи припинення повноважень її членів, однак практична реалізація принципу законності як режиму громадсько-політичного життя, при якому забезпечується реальне дотримання і виконання правових приписів усіма без винятку учасниками суспільних відносин, дозволяє органу, який уповноважений формувати склад адміністративної комісії, застосовувати муніципально-правові засоби реагування на порушення адміністративною комісією законів України, прав та свобод громадян.

Очевидно, що проблемою юрисдикційного законодавства щодо відповідальності колективних суб'єктів адміністративної юрисдикції є проблема визначення вини як одного з обов'язкових елементів складу правопорушення. Адже, як слушно зауважує Д.М. Лук'янець, конструкція вини, як психічного ставлення до скоєного, що виражається у формі умислу чи необережності, передбачає тільки поведінку особистості, і її не можна механічно переносити на протиправну діяльність колективних суб'єктів [21, с.78].

Необхідно підкреслити, що ефективне забезпечення законності та правопорядку здійснюється, поряд з іншим, і заходами дисциплінарного впливу. Але тут виникає проблема, адже дисциплінарна відповідальність полягає в обов'язку працівника відповідати перед роботодавцем за дисциплінарний проступок [22, с.431]. Однак члени адміністративних комісій формуються не на штатній основі, за винятком відповідального секре-

таря та в окремих випадках голови та заступника голови адміністративних комісій. Не будучи «працівниками», у звичному розумінні цього слова, не підпорядковуються в адміністративно-дисциплінарному порядку відповідному голові місцевого самоврядування (сільському, селищному, міському). А голова комісії, будучи формальним керівником структурного утворення, яким є адміністративна комісія, не наділений правом притягнення до дисциплінарної відповідальності, з огляду на приписи статті 147¹ Кодексу законів про працю України, яка обумовлює, що дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника [23].

Таким чином, формування комісії не на штатній основі унеможливує дисциплінарні впливи на членів комісії, які не виконують, чи неналежно виконують свої обов'язки. Зазначена правова ситуація піддається критиці у правовій літературі ще з радянських часів [24, с.10; 25, с.9-10]. Отже принцип формування значної кількості членів адміністративних комісій на «громадських засадах» є негативним чинником у забезпеченні юридичної дисципліни.

Заслужують на увагу особливості відповідальності голови адміністративної комісії як керівника органу адміністративної юрисдикції. Голова комісії наділений комплексом матеріальних та процесуальних повноважень щодо організації і управління спільною роботою членів комісії, яка охоплена поняттям «юрисдикційна діяльність». Голова адміністративної комісії, виконуючи свої обов'язки, своїми діями може спричинити значно більшу шкоду, ніж ту, яку може спричинити будь-який інший член комісії. Тому проблема відповідальності саме голови адміністративної комісії, як керівника юрисдикційного органу, має не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Певна «знаковість» відповідальності керівника, стверджує Н.О. Армаш, проявляється у тому, що для категорії керівників характерна персональна відповідальність за реалізацію ввіреними їм органами державної політики та притаманних функцій. Отже, зазначає дослідник, відбувається явище, при якому одна осо-

ба (керівник) має «подвійну» деліктоздатність: по-перше, несе відповідальність за діяльність ввіреного їй органу; по-друге, несе відповідальність за особисті вчинки [26, с.94].

Така подвійна деліктоздатність дає підстави стверджувати, що голова адміністративної комісії може притягатись як до дисциплінарної відповідальності, оскільки, у більшості випадків, голови адміністративних комісій є штатними працівниками органів місцевого самоврядування, із застосуванням одного із переліку стягнень, що застосовуються до службовців місцевого самоврядування, так і до муніципально-правової – у формі припинення повноважень голови адміністративної комісії.

У локальних нормативно-правових актах, які регулюють діяльність адміністративних комісій, можна зустріти норми якими передбачається інститут відповідальності. Так, пункт 2.4 Положення про адміністративну комісію при виконавчому комітеті Вінницької міської ради зазначає: «Голова адміністративної комісії, а під час його відсутності, заступник голови:

- керує роботою комісії, несе відповідальність за виконання покладених на комісію завдань...» [27].

Аналогічні норми містяться у Положенні про адміністративну комісію при виконавчому комітеті Калинівської міської ради [28]. Декларуючи відповідальність за неналежне виконання обов'язків суб'єкти локального нормотворення, при цьому не вказують – яку саме відповідальність може нести голова адміністративної комісії. Таким чином, вид відповідальності слід визначати із складу протиправного вчинку за загальними правилами.

По наслідках дослідження інституту юридичної відповідальності адміністративних комісій та їхніх членів можна класифікувати такі види відповідальності:

1. Відповідальність адміністративної комісії та її членів перед виконавчим комітетом місцевої ради.

2. Відповідальність адміністративної комісії та її членів перед фізичними та юридичними особами.

3. Відповідальність членів адміністративних комісій за порушення у сфері публічної служби і трудової дисципліни.

Таким чином, муніципально-правова відповідальність адміністративних комісій – це несприятливі наслідки, що настають у разі прийняття ними протиправних рішень, нездійснення або неналежне здійснення своїх юрисдикційних завдань і функцій та які застосовуються в інтересах фізичних та юридичних осіб та суспільства в цілому. Існування юридичної відповідальності адміністративних комісій та її членів, у тому числі муніципально-правової, є свого роду запорукою недопущення зловживання юрисдикційною владою, гарантом дотримання законності та реалізації прав і свобод людини й громадянина.

Література

1. Аземша І.Б. Особливості формування інституту юридичної відповідальності в Україні / І.Б. Аземша // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 44-47.;
2. Подорожній, Є.Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність» / Є.Ю. Подорожній // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 3. – С. 6-15.;
3. Бігун, В.С. Одноособовість і колегіальність здійснення правосуддя (філософсько-правові аспекти процесуального права) / В.С. Бігун // Часопис Київського університету права. – 2009. – №2. – С.10-15.;
4. Навроцький, В.О. Проблема відповідальності за корупційні діяння, рішення про які прийняті колегіально / В.О. Навроцький // Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність : зб. мат. Міжнар. наук.-практ. семінару, 1-12 травня 2001 р. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 41-44.;
5. Хріпливець, Д.Є. Удосконалення системи відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування / Д.Є. Хріпливець // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип. 4. – С. 179-184.;
6. Конституція
7. Теліпка, В.Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.Е. Теліпка – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 568 с.;
8. Стрілець, Ю.П. Дострокове припинення повноважень місцевих рад та відкликання депутатів місцевих рад як форми притягнення їх громадою до політичної відповідальності / Ю.П. Стрілець // Державне будівництво. – 2009. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/db/2009-1/index.html>;
9. Про місцеве самоврядування в Україні
10. Опозиція озвучила найважливіше питання сесії: розпуск виконавчого комітету. Перший Житомирський інформаційний портал. <http://www.1.zt.ua/news/politika/opozitsiya-ozvuchila-nayvazhlivishe-pitannya-sesiyi-rozpusk-vikonavchogo-komitetu.html>; До виключної компетенції міської ради належить утворення виконавчого комітету ради. Інформаційний портал «Громадянин України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gukr.com/article757.html> – Назва з титул. екрана.;
11. Проект Закону України від 08.05.2015 № 2800 «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (щодо порядку та підстав розпуску виконавчого комітету сільської, селищної, міської, районної у місті ради)». – [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=55050&pf35401=341355>.;
13. Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (щодо порядку та підстав розпуску виконавчого комітету сільської, селищної, міської, районної у місті ради) – [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=55050&pf35401=341544>.;
14. Кутафин, О.Е. Муниципальное право Российской Федерации : учебник / О. Е. Кутафин, В.И. Фадеев ; М-во образования. – Москва : Проспект, 2011. – 3-е изд., перераб. и доп. – 669 с.;
15. Серьогіна, С.Г. Відповідальність уряду як елемент форми правління / С.Г. Серьогіна // Проблеми законності. – 2004. – Вип.66. – С.21-31.;
16. Демків, Р.Я. Конституційне право України. Курс лекцій. / Р.Я. Демків – Львів:

АНОТАЦІЯ

У статті проведено обґрунтування застосування муніципально-правової відповідальності до адміністративних комісій при виконавчих комітетах місцевих рад.

Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 332 с.;

17. Батанова, Н.М. Конституційні делікти в Україні: проблеми теорії та практики: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Н.М.Батанова ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2007. – 21 с.;

18. Алексеев, И.А. Муниципально-правовая ответственность: проблемы теории и практики: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12 00.02 / И.А. Алексеев. Моск. гос. юрид. у-нт им. О.Е. Кутафина. – М., 2014. – 476 с.;

19. Галіахметов, І.А. Основні засади та принципи відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування: муніципально-правовий аспект / І.А. Галіахметов, С.І. Кожушко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 2(6), – С.135-147.;

20. Делія, Ю. Юридична відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування / Ю. Делія // Право України. – 2003. – № 10. – С. 29-32.;

21. Лук'янець, Д.М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку : монографія / Д.М. Лук'янець. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 220 с.;

22. Відповідальність дисциплінарна / Н.М. Хуторян // Юридична енциклопедія: У 6 т. / Ю.С. Шемшученко відп. ред. – К.: Українська енциклопедія, 1998. – Т.1: А-Г. – 672 с. – С.431-432.;

23. Кодекс законів про працю України. Закон від 10.12.1971 № 322-VIII. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>;

24. Ключниченко, А.П. Административные комиссии / А.П. Ключниченко, А. П. Шергин. - М.: Юрид. лит., 1975. - 111 с.;

25. Банных, М.П. Комиссии исполкомов местных Советов : монография /-

SUMMARY

In this article there is a substantiation of the possibility and necessity of application of municipal legal liability to administrative commissions of the executive committees of local councils as instruments to ensure the law and order during the performance of jurisdictional activities by administrative commissions.

Separation of municipal legal liability of administrative commissions from other types of liability including constitutional and legal liability is conducted, its main features are provided, its aim and conditions of application are defined.

Scientific basis for premature termination of powers of the full administrative commission or its individual members as municipal legal sanctions for infringement of rights, freedoms and legitimate concerns of natural and legal persons during the performance of jurisdictional activities by administrative commissions on cases of administrative offences is accomplished. The entity authorized to apply municipal legal sanctions against administrative commission and its members is identified.

М.П. Банных. – М.: Юридическая литература, 1968. – 88 с.;

26. Армаш, Н.О. Особливості відповідальності керівників органів виконавчої влади / Н.О. Армаш // Право України. – 2004. – № 12. – С. 94-96.;

27. Про затвердження положення про адміністративну комісію при виконавчому комітеті Вінницької міської ради: Рішення виконавчого комітету Вінницької міської ради від 20.12.2012 №3213. [Електронний ресурс]. Офіційний сайт Вінницької міської ради. – Режим доступу: <http://www.vmr.gov.ua/Branches/Lists/PrivacyPolicyAndPublicOrder/ShowContent.aspx?ID=3>;

28. Про затвердження Положення про адміністративну комісію при виконавчому комітеті Носівської міської ради : Рішення виконавчого комітету Носівської міської ради Чернігівської області від 26.06.2014 №108. [Електронний ресурс]. Офіційний сайт Носівської міської ради Чернігівської області. – Режим доступу: <http://nosivkarada.cg.gov.ua/index.php>.

ВПЛИВ «ЯКІРНОГО ЕФЕКТУ» НА ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕКОНАННЯ СУДДІ

ЧЕРНОВСЬКИЙ Олексій Костянтинович - доктор юридичних наук, доцент кафедри правосуддя Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, заслужений юрист України

«Якорный эффект» - это влияние предварительной информации на конечные выводы. Иногда полагание на «якоря» допустимо, поскольку они несут действительно ценную информацию о событии или вещи; проблема в том, что якоря, которые не несут никакой действительно ценной информации, также влияют на судопроизводство. Даже если судьи приходят к выводу о некорректности «якоря», они все равно пытаются подстроить свои оценки под него. Мы не можем говорить о ненадежности или необоснованности судебного решения, но мы утверждаем, что процесс формирования внутреннего убеждения судьи чрезвычайно уязвим к воздействию внешних факторов, одним из которых является «якорный эффект».

Ключові слова: *якірний ефект, суддівське рішення, внутрішнє переконання, законність, обґрунтованість.*

Постановка проблеми

Ст. 370 КПК України зобов'язує суди виносити законні, обґрунтовані та вмотивовані рішення, де під законністю розуміється ухвалення рішення компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених КПК України, обґрунтованістю – ухвалення рішення судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 КПК

України, та вмотивованістю – наведення належних і достатніх мотивів та підстав його ухвалення. Ст. 65 КК України зобов'язує суд призначати покарання у межах, установлених у санкції статті, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; відповідно до положень Загальної частини КК України та з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Проте, за результатами проведення науково-практичного дослідження ми виявили значний вплив зовнішніх, когнітивних чинників на формування внутрішнього переконання судді, які цілком нівелюють вимоги ст.370 КПК України та 65 КК України та призводять до ухвалення необґрунтованих судових рішень.

Ступінь наукової розробки проблеми

Дослідженню проблем формування внутрішнього переконання судді приділяли увагу такі вчені, як Л. Казміренко, В. Коновалова, М. Костицький, В. Кошинець, Й. Кудрявцев, В. Марчак, В. Нагаєв, В. Нор, О. Сітковська, М. Строгович, В. Шепітько, В. Шибіко, І. Фойницький, К. Гусрі, Дж. Рахлінські, Е. Вістріч та інші.

Метою статті є дослідження впливу «якірного ефекту» на формування внутрішнього переконання судді у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу

За результатами проведення науково-практичного дослідження (далі – НПД), спрямованого на вивчення впливу соціально-психологічних чинників на прийняття суддею рішення за результатами розгляду кримінального провадження, нашу увагу привернув вплив початкового знання на кінцеві оцінки, який вчені К. Гусрі (Chris Guthrie), Дж. Рахлінські (Jeffrey J. Rachlinski) та Е. Вістріч (Andrew J. Wistrich) пропонують називати «якірним ефектом» [1, с. 778]. Інколи покладання на «якорі» допустиме, оскільки вони несуть справді цінну інформацію про подію або річ; проблема в тому, що якорі, які не несуть жодної справді цінної інформації, також впливають на судочинство. Навіть якщо судді доходять висновку про некоректність «якоря», вони все одно намагаються підлаштувати свої оцінки під нього.

Зокрема, у ході нашого дослідження на розгляд однієї групи респондентів ми надали ситуацію № 1 із дорожньо-транспортною пригодною, внаслідок якої заподіяно середньої тяжкості тілесні ушкодження громадянці Козаченко, та попросили прийняти рішення в частині задоволення відшкодування моральної шкоди, заявленої на суму 30 тис. грн. Друга група суддів розглядала ідентичну ситуацію, але заявлений розмір моральної шкоди складав вже 60 тис. грн.

У першому варіанті судді жіночої статі задовольняли позов у середньому на суму 6.250 грн. (20,8% суми позову), судді-мужчини – 5 тис. грн. (16%). У другому варіанті – судді-жінки задовольняли позов у середньому на суму 16,7 тис. грн. (27,8%), судді-мужчини – 26,7 тис. грн. (44,5%). Тобто якір у формі заданої межі позовних вимог безпосередньо впливає на рішення суддів незалежно від статі.

Чітко «якірний ефект» проявився у суддів-уродженців Західної України, де перша група присудила 6.143 грн. відшкодування моральної шкоди (20,3% від заявленої суми), друга група – 18.750 грн. (31,25%). Подальше вивчення отриманих результатів привело нас до думки про зв'язок «якірного ефекту» із закінченим ВНЗ юридичної спеціальності. Так, випускники Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича в першому варіанті присуджували відшкодування на суму 6.250 грн. (20,8%), у другому – 21.667 грн.

(36,1%), Львівської комерційної академії в першому варіанті – 5.000 грн. (16,7%).

Респонденти з числа суддів районних судів в першому варіанті задовольняли позов на суму 12.500 грн. (41,7%), у другому – 20.000 грн. (33,3%). Проте для суддів судів апеляційної інстанції якір справив зворотній ефект: у першому варіанті – 15.000 грн. (50,0%), у другому – 10.000 грн. (16,7%). У даному випадку причиною «реверсу якоря» виступив стаж суддівської діяльності (у суддів апеляційної інстанції він, як правило, більший).

Окрім того, подальший аналіз підтвердив наше припущення про зв'язок «реверсу якоря» з тривалістю суддівського стажу та показав, що судді, призначені на посаду в радянський період (до 24 серпня 1991 р.) присуджували відшкодування у розмірі: в першому варіанті – 14.000 грн. (46,7%), у другому – 10.000 грн. (16,7%); призначені на посаду в період з 24.08.1991 р. по 19.07.1994 р. президентом Кравчуком Л. М.: у першому варіанті – 15.800 грн. (52,7%), у другому варіанті – 10.000 грн. (16,7%).

Починаючи з середини 1994 р., «реверс якоря» закінчився і «якірний ефект» почав діяти класичним чином.

Зокрема, судді, призначені в період з 19.07.1994 р. по 23.01.2005 року, призначали 12.400 грн. (41,3%) відшкодування в першому варіанті та 40.000 грн. (66,7%) в другому варіанті (різниця 17.600 грн.). У період з 23.01.2005 р. по 25.02.2010 р. вплив «якірного ефекту» дещо зменшився: у першому варіанті відшкодування дорівнювало 9.400 грн. (31,3%), у другому – 18.000 грн. (30%). У даному періоді різниця складала лише 8.600 грн.

Вік призначення на посаду судді взаємодіє з «якірним ефектом». Так, судді, призначені на посаду у віці до 30 років, присуджували відшкодування моральної шкоди у першому варіанті на суму 12.875 грн. (42,9%), у другому – 15.000 грн. (25,0%); призначені на посаду у віці 30-34 рр. – 14.455 грн. (48,2%) у першому варіанті та 26.667 грн. (44,5%) – у другому. Проте, для призначених на посаду судді у віці 35-40 рр. починається «реверс якоря», і присуджені відшкодування виглядають наступним чином: 12.857 грн. (43,0%) у першому варіанті та 10.000 грн. (16,7%) – у другому.

Отже, окрім стажу суддівської діяльності, «реверс якоря» безпосередньо взаємодіє з ві-

АНОТАЦІЯ

«Якірний ефект» - це вплив попередньої інформації на кінцеві висновки. Інколи покладання на «якорі» допустиме, оскільки вони несуть справді цінну інформацію про подію або річ; проблема в тому, що якорі, які не несуть жодної справді цінної інформації, також впливають на судочинство. Навіть якщо судді доходять висновку про некоректність «якоря», вони все одно намагаються підлаштувати свої оцінки під нього. Ми не можемо говорити про ненадійність чи необґрунтованість суддівського рішення, але ми стверджуємо, що процес формування внутрішнього переконання судді надзвичайно вразливий до впливу зовнішніх факторів, одним з яких є «якірний ефект».

SUMMARY

“Anchoring effect” – is the impact of preliminary information on final conclusions. Sometimes reliance on “anchor” is permissible because they bear really valuable information about an event or a thing; the problem is that the anchors that do not bear any truly valuable information also influence the proceedings. Even if the judge concludes that “anchor” is incorrect, they are still trying to adjust their estimates to such “anchors”. We can not talk about unreliability or unjustifiability of judicial decisions, but we argue that the formation of judge internal belief is extremely vulnerable to external factors, one of which is the “anchoring effect”.

ком людини, а враховуючи вік суддів – 35-40 років, які показали «реверс якоря», можна сміливо висунути припущення про зв'язок «реверсу якоря» з комуністичним типом суспільства, в якому судді у віці 35-40 років встигли пожити.

Дослідження виявило зв'язок попереднього професійного досвіду з рівнем впливу «якірного ефекту». Зокрема, судді-колишні прокурори в першому варіанті призначали відшкодування на суму 13.125 грн. або (43,7%), у другому – 15.000 (25,0%). Тобто сума відшкодування в них відносно однакова (різниця – 1.875 грн.), незважаючи на присутність у ситуації заданих «якорів» (30 тис. грн. та 60 тис. грн.).

Аналогічна ситуація із суддями – колишніми працівниками органів внутрішніх справ, хоча в даному випадку вмикається «реверс якоря». Дана категорія респондентів у першому варіанті присуджувала 17.000 грн. (56,7%), у другому – 16 667 грн. (27,8%). Різниця відшкодувань складає лише 337 грн., і це найнижчий рівень з усіх категорій респондентів.

Тобто судді-колишні прокурори та працівники органів внутрішніх справ найменше піддаються впливу «якірного ефекту», що можна пояснити звичністю та типовістю для них даних ситуацій.

Показник суддів – колишніх адвокатів складає 16.125 грн. (54,75%) та 20.000 грн. (33,3%) відповідно.

Значний вплив «якірного ефекту» ми зафіксували серед суддів – колишніх працівників апаратів судів – 11.333 грн. (37,8%) та 40.000

грн. (66,7%) відповідно. Високий показник суддів – колишніх працівників апаратів судів пояснюється тим, що помічники суддів, секретарі та інші працівники апарату добре обізнані з судовим процесом та основними його принципами – діяти в межах пред'явленого обвинувачення, апеляційної чи касаційної скарги, які, по суті, є «якорями», тому вони найменше змогли уникнути їх впливу.

Висновки

Ми не можемо говорити про ненадійність чи необґрунтованість суддівського рішення, але ми стверджуємо, що процес формування внутрішнього переконання судді надзвичайно вразливий до впливу зовнішніх факторів, одним з яких є «якірний ефект» – переважання початкового знання над кінцевими висновками.

Література

1. Guthrie C. Inside the judicial mind / Guthrie C., Rachlinski J. J., Wistrich A. J. // Cornell Law Review. – 2001. – № 86. – С. 777–830.
2. Психолого-етичні параметри світогляду суб'єктів судової правозастосовної діяльності/С.Глубоченко//Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2012. – №2. – С 30-33.
3. Фойницький И. Я. Курс уголовного судопроизводства. – Т.1, Т.2 / под ред.- А. В. Смирнова. – СПб.: Альфа, 1996.-607 с
4. Wistrich, A.J., Guthrie, C., & Rachlinski, J.J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. University of Pennsylvania Law Review, 153, 1251-1345.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОНИМАНИЯ УГОЛОВНОГО ПРАВА В ИМПЕРАТОРСКОМ ХАРЬКОВСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ НА ПРОТЯЖЕНИИ 1804-1834 ГОДОВ

БЕРЗИН Павел Сергеевич - доктор юридических наук, профессор кафедры уголовного права и криминологии юридического факультета Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Автор здійснює аналіз формування основних напрямів науки кримінального права в Імператорському Харківському університеті впродовж 1804-1834 років. Досліджується склад викладачів кримінально-правових дисциплін в цьому навчальному закладі у зазначений період. Крім цього, аналізується склад викладачів та процес викладання дисциплін, пов'язаних з кримінальним правом. На цій підставі автор визначає вплив першого етапу розвитку науки кримінального права в Імператорському Харківському університеті на формування основних напрямів розуміння кримінального права у зазначеному університеті впродовж 1804-1834 років.

У дослідженні визначаються передумови формування наукових знань у галузі кримінального права викладачів Імператорського Харківського університету на першому етапі розвитку науки кримінального права періоду 1804-1834 років. Визначаються особливості формування напрямів розуміння кримінального права. Автор окремо звертається до аналізу особливостей формування основних напрямів науки кримінального права в Імператорському Харківському університеті на першому етапі розвитку (1804-1834 роки).

У процесі дослідження автор дійшов висновку, що кожен із сформованих впродовж 1804-1834 років напрямів розроблявся на наступних етапах розвитку кримінально-правової науки в Харківському університеті. Усі такі напрями відповідали вузькому та широкому підходам у розумінні права взагалі. Залежно від вузького розуміння права основні напрями

ми в кримінальному праві у представників цієї науки в Харківському університеті періоду 1804-1834 років можна визначити як юридичний позитивізм та історичний напрям. Виходячи із широкого підходу до розуміння права, кримінально-правова наука в Харківському університеті періоду 1804-1834 років була представлена лише одним напрямом – природньо-правовим.

Для досягнення зазначених результатів автор поставив наступні завдання: визначити загальні підходи формування й становлення кримінального права у діяльності університету (впродовж 1804-1834 років); визначити передумови формування наукових знань в галузі кримінального права викладачів Імператорського Харківського університету в період 1804-1834 років; визначити основні напрями розуміння кримінального права у зазначеному університеті впродовж 1804-1834 років.

Ключевые слова: *уголовное право, наука, направления, понимание права, университет.*

Анализируя «состояние» науки уголовного права в отделении нравственных и политических наук Императорского Харьковского университета периода 1804-1834 гг., особое внимание следует уделять содержанию направлений правопонимания в этой науке. В литературе этот вопрос рассматривается, как правило, с позиции определения причин, повлиявших на формирование таких направлений. В частности, формируются названия научных направлений и определяет их представителей в за-

висимости от содержания и особенностей формирования правопонимания вообще и понимания уголовного права в частности, указываются учителя представителей уголовно-правовой науки в Харьковском университете и/или ученых, в духе воззрений которых такие представители формировали свои уголовно-правовые учения.

В то же время в опубликованных правовых исследованиях имеются некоторые неточности и противоречия. Например, непонятно почему, говоря об ученых, как принадлежащих к историко-догматическому направлению, они в то же время признаются представителями историко-сравнительного направления. Как результат, дальнейшего исследования требуют результаты научной работы представителей уголовно-правовой науки в Харьковском университете периода 1804-1834 гг. Такое исследование осуществляется в зависимости от следующих основных моментов.

1. На протяжении 1804-1834 гг. представители уголовно-правовой науки в Императорском Харьковском университете старались отстаивать в своих исследованиях и на занятиях собственный взгляд понимания уголовного права, его социальной сущности и назначения, функций, «компонентов», связей с правоприменительной практикой и т.д. или, по крайней мере, представить основные позиции по этим вопросам, опубликованные другими исследователями. Сложно сказать, пребывали ли такие взгляды в некоем «состоянии конкуренции» в указанный период, но бесспорным остается одно – единственно правильного и обоснованного подхода (на концептуальном уровне) на понимание уголовного права представителям этой науки в Харьковском университете выработать не удалось. Вряд ли можно говорить и о том, что такие ученые преследовали цель согласовать свои взгляды с позициями их предшественников в науке уголовного права в Харьковском университете или выработать единственно правильный подход к пониманию уголовного права, его назначения, функций и пр.

2. В период 1804-1834 гг. в Харьковском университете сформировалось несколько

основных направлений понимания уголовного права, каждое из которых повлияло на последующее развитие уголовно-правовой науки в этом учебном заведении. Причем каждое из сформированных на протяжении 1804-1834 гг. направлений разрабатывалось в последующие этапы развития уголовно-правовой науки в Харьковском университете.

Все указанные направления соответствовали узкому и широкому подходам в понимании права вообще.

В зависимости от **узкого понимания** права основные направления в уголовном праве у представителей этой науки в Харьковском университете периода 1804-1834 гг. можно определить как:

а) *юридический позитивизм*, представленный Н.Т. Спасским и А.К. Бабичевым, которые в своих трудах ориентировались на наработки профессора Московского университета Н.Н. Сандунова. Его содержание выражает также встречающееся в литературе понятие «практическое направление (течение)» в уголовном праве;

б) *историческое направление*, разрабатываемое И.Ф. Тимковским, Г.П. Успенским и К.Ф. Михайловским на основе подходов А.Я. Поленова и С.Е. Десницкого, представлявшими соответственно Академию наук в Петербурге и Московский университет, а также И.Н. Даниловичем, проводившим уголовно-правовые исследования в соответствии с концепциями немецкого криминалиста Эдуарда Генке. Употребляемое в литературе (Г.С. Фельдштейн) для характеристики подходов понимания уголовного права понятие «историко-догматическое направление» (его последователями называются И.Ф. Тимковский, Г.П. Успенский и К.Ф. Михайловский) и понятие «историко-философское направление» (представленное И.Н. Даниловичем, которого иногда также называют сторонником историко-сравнительного направления) соответствуют содержанию (его части) исторического направления или исторической школы в уголовном праве.

Исходя из **широкого подхода** к пониманию права, уголовно-правовая наука в Харьковском университете периода 1804-

1834 г. была представлена лишь одним направлением – *естественно-правовым*. Его содержание было отражено во взглядах В.Ф. Титарева и К.П. Пауловича.

3. Понимание уголовного права формировалось в указанных представителях уголовно-правовой науки в Харьковском университете на основе:

а) их обучения под непосредственным руководством российских ученых, получивших образование в западноевропейских учебных заведениях (например, И.Ф. Тимковский, обучаясь в Московском университете, овладевал юридическими науками у выпускника университета Глазго и ученика Джона Миллара – С.Е. Десницкого);

б) взглядов российских ученых, обучавшихся и/или работавших в западноевропейских учебных заведениях и преподававших впоследствии в российских учебных заведениях (так, именно понимание уголовного права, выработанное выпускником университетов Страсбурга и Геттингена А.Я. Поленовым, стало основой последующих исследований И.Ф. Тимковского, Г.П. Успенского и К.П. Михайловского);

в) подходов западноевропейских ученых, которые никогда не работали в российских учебных заведениях (например, учения немецкого криминалиста Эдуарда Генке стали основой для понимания И.Н. Даниловичем уголовного права в историческом направлении, а подходы сторонников естественного права в Западной Европе повлияли на формирование идей В.Ф. Титарева и К.П. Пауловича);

г) взглядов российских ученых, которые никогда не обучались в зарубежных учебных заведениях юридическим наукам (таким ученым был профессор Московского университета Н.Н. Сандунов, последователями идей которого были Н.Т. Спасский и А.К. Бабочев; причем Н.Т. Спасский занимался под непосредственным руководством Н.Н. Сандунова в Московском университете).

4. Формирование собственного понимания уголовного права у представителей этой науки в Харьковском университете в указанный период оказало прямое влияние на основе научной школы, суще-

ственными признаками которого (основания) следует считать по крайней мере:

а) получение юридического образования и изучение отдельных дисциплин, связанных с уголовным правом, с учетом раскрытых в п. 3 выводов; причем такое образование оказалось способным сформировать в указанных ученых в процессе обучения собственное понимание как права вообще, так и уголовного права в частности в узком или широком смысле (см. п. 2);

б) осуществление уголовно-правовых исследований в зависимости от узкого и широкого понимания права, представленного соответственно в направлении юридического позитивизма, историческом и естественно-правовом направлениях;

в) преемственность научных взглядов в указанных направлениях у представителей уголовно-правовой науки в Харьковском университете на протяжении 1804-1834 гг. (например, достоверно известно, что последователем И.Ф. Тимковского на кафедре прав гражданского и уголовного судопроизводства в Российской империи Харьковского университета стал Г.П. Успенский, развивавший историческое направление в понимании уголовного права; в то же время учеником И.Н. Даниловича, воспринявшим его историческое понимание уголовного права, был Г.С. Гордеенко).

5. Для иллюстрации особенностей формирования и развития указанных направлений понимания уголовного права в Харьковском университете на первом этапе (1804-1834) их следует сравнить с направлениями, которые также формировались и развивались представителями этой науки в Университете Святого Владимира и в Новороссийском университете на первых этапах их становления (в первые десятилетия).

Сравнение это касается формирования и развития направлений правопонимания только в этих университетах прежде всего потому, что все они с момента их открытия и до начала XX в. определяли состояние науки уголовного права на украинских землях, входивших в состав Российской империи, имели статус императорских и самостоятельные кафедры, на которых препо-

давались уголовно-правовые дисциплины. Это поможет не только конкретизировать особенности направлений, которыми была представлена наука уголовного права в университетах Харькова, Киева и Одессы на начальных этапах своего развития, но и проследить взаимосвязь трудившихся в этих учебных заведениях представителей уголовно-правовой науки.

Основание в Киеве в 1834 г. Императорского Университета Святого Владимира обусловило объединение научных усилий нескольких поколений его работников и последующих выпускников с целью проведения исследований в области уголовного права. Причем основы уголовно-правовой науки в этом новообразованном учебном заведении, также как и в первые годы работы Харьковского университета, определяли представители иных отраслей правоведения (в Киеве это были И.Н. Данилович, С.О. Богородский, В.Г. Демченко, П.Д. Колосовский), вынужденные строить свои подходы на господствовавшем в первой четверти XIX в. историческом понимании уголовного права (в меньшей мере это относится к факультативному значению сравнительно-правового метода, который указанные ученые использовали в своих трудах и на занятиях со студентами). Никто из них не был специалистом в области уголовного права, но все они в определенной мере повлияли на становление и развитие этой науки в Университете Святого Владимира. Прежде чем занять должность ординарного профессора кафедры законов полицейских и уголовных в этом учебном заведении в 1835 г. и стать первым деканом его юридического факультета, И.Н. Данилович на протяжении 1825-1830 гг. занимал должность ординарного профессора кафедры прав гражданского и уголовного судопроизводства в Российской империи и декана отделения нравственных и политических наук в Харьковском университете. В этот период И.Н. Данилович оказал влияние на формирование уголовно-правовых взглядов Г.С. Гордеенко, начавшего преподавательскую деятельность в Харьковском университете с 1834-1835 учебного года и также придерживавшегося подходов Эду-

арда Генке. Однако, говоря об особенностях правопонимания Г.С. Гордеенко, в литературе (Г.С. Фельдштейн) его называют не только последователем историко-философского направления в изучении уголовного права, унаследовавшим от своего учителя руководящие принципы Эдуарда Генке, но и сторонником «психологического обоснования уголовного права», строявшего свои взгляды «... на психологии преступника и ... на почве опытов уголовного законодательства» [1].

Этого же мнения относительно предметности взглядов Г.С. Гордеенко от И.Н. Даниловича придерживаются современные авторы. Так, А.И. Чучаев, дублируя мнение Г.С. Фельдштейна, указывает на то, что Г.С. Гордеенко был «учеником И.Н. Даниловича, для которого уголовное право не было основным занятием ни в науке, ни в педагогике, читавшего курс уголовного права, основываясь главным образом на воззрениях Эд. Генке»¹. В то же время заслуживает внимания вывод А.И. Чучаева о доминировании в трудах Г.С. Гордеенко догматического учения, в то время как историческому методу познания, или историзму, в уголовном праве ученый отводит второстепенное значение [2; 3].- А.В. Наумов называет Г.С. Гордеенко сторонником «разрешения практических уголовно-политических задач», фактически связывая с этим определенные характеристики юридического позитивизма [4].

Не оспаривая общей характеристики и первоочередного значения в трудах Г.С. Гордеенко психологического направления (Г.С. Фельдштейн), догматического учения (А.И. Чучаев), юридического позитивизма (А.В. Наумов) и пр. и их преобладания над историческим направлением в понимании уголовного права (поскольку эта тема требует самостоятельного исследования, зна-

---

¹ А.И. Чучаев пишет: «Г.С. Гордеенков выступает активным сторонником воззрений своего учителя. Его докторская диссертация в основном основывается на комбинировании философских начал и исторического опыта уголовной политики, стремящейся «по особенностям исторического момента и местным условиям осуществить идеал права» (Эд. Генке)» [3].

чительно выходящего за пределы настоящей работы), отмечу следующие важные моменты, которые имеют значение для иллюстрации смены направлений понимания уголовного права в Харьковском университете с началом научной и преподавательской деятельности Г.С. Гордеенко.

Во-первых, И.Н. Данилович оказал влияние лишь на исторический подход понимания Г.С. Гордеенко уголовного права, который со временем отошел на второй план и поступился иным направлениям (психологическому, догматическому и т.д.) в этой науке. Его влияние на формирование иных направлений понимания уголовного права у Г.С. Гордеенко не имело определяющего характера. Поэтому важно предположить, что развитие таких «иных направлений» проходило у Г.С. Гордеенко под влиянием других ученых.

Во-вторых, научная и преподавательская деятельность Г.С. Гордеенко в Харьковском университете ознаменовала начало очередного этапа в развитии науки уголовного права в этом учебном заведении. Этот этап характеризуется, в первую очередь, отказом от главенствующего значения исторического направления в понимании уголовного права и выходом на первый план направления психологического.

В-третьих, перейдя на службу в Университет Святого Владимира в Киеве, И.Н. Данилович «перенес» доминирующее значение исторического направления в понимании уголовного права на его преподавание в этом учебном заведении как самостоятельной дисциплины. Такой же доминирующий характер исторического направления сохранялся в трудах последователей И.Н. Даниловича на кафедре законов уголовных и законов благочиния Университета Святого Владимира: С.О. Богородского, В.Г. Демченко и П.Д. Колосовского. Такое положение в развитии уголовного права как науки и учебной дисциплины сохранялось в Университете Святого Владимира до 1864 г., когда должность приват-доцента на кафедре уголовного права и уголовного судопроизводства занял А.Ф. Кистяковский – представитель естественно-правового и социологического на-

правлений в понимании уголовного права. Иными словами, в то время как наука уголовного права в Харьковском университете уже претерпевала изменение направлений своего понимания, «отодвигая» на второй план направление историческое и отдавая предпочтение психологическому направлению, в Университете Святого Владимира ученые-криминалисты продолжали придерживаться доминирующего характера исторического направления в уголовном праве (уже не столь актуального в 1840-х годах по сравнению с иными направлениями понимания уголовного права).

Преподавание курса уголовного права на юридическом факультете Императорского Новороссийского университета осуществлялось с 1867-1868 учебного года выпускником Московского университета, преподавателем и директором бывшего Ришельевского лицея в Одессе, коллежским советником А.М. Богдановским (сначала, как исполняющим должность экстраординарного профессора, а впоследствии – экстраординарным и ординарным профессором). С этого времени и на протяжении последующих почти пятнадцати лет А.М. Богдановский был единственным преподавателем уголовно-правовых дисциплин в этом университете. С 1880 г. их преподавание было поручено доценту по кафедре уголовного права и уголовного судопроизводства В.Н. Палаузову, который слушал лекции А.М. Богдановского по уголовному праву во время своей учебы сначала в Ришельевском лицее (1866-1868), а после его окончания – на юридическом факультете Новороссийского университета (1868-1872). Как приверженец исторического направления в правопонимании, А.М. Богдановский исследовал, в первую очередь, «допетровский» период развития отдельных институтов уголовного права, «когда в нем еще не тронуты чуждыми влияниями национальные начала», обосновывая предположение, «что преемственность в развитии уголовно-правовых идей нашего права совпадает с историческим процессом их хода у других народов» [5].

Таким образом, отличия (в концеп-

АННОТАЦІЯ

Автор аналізує формування і основні напрями науки уголовного права в Імператорському Харківському університеті на протязі 1804-1834 років. Досліджується склад викладачів уголовно-правових дисциплін в цьому навчальному закладі в зазначений період. Крім цього, аналізується склад викладачів і процес викладання дисциплін, пов'язаних з уголовним правом. На цьому основі автор визначає вплив першого етапу розвитку науки уголовного права в Імператорському Харківському університеті на формування основних напрямів розуміння уголовного права в цьому університеті на протязі 1804-1834 років.

В дослідженні визначаються умови формування наукових знань в області уголовного права викладачів Імператорського Харківського університету на першому етапі розвитку науки уголовного права періоду 1804-1834 років. Визначаються особливості формування напрямів розуміння уголовного права. Автор окремо звертається до аналізу особливостей формування основних напрямів науки уголовного права в Імператорському Харківському університеті на першому етапі його розвитку (1804-1834 роки).

В процесі дослідження автор прийшов до висновку, що кожне з сформованих на протязі 1804-1834 років напрямів розроблялось в наступні етапи розвитку уголовно-правової науки в Харківському університеті. Всі такі напрями відповідали вузькому і широкому підходам в розумінні права загалом. В залежності від вузького розуміння права основні напрями в уголовном праві у представителів цієї науки в Харківському університеті періоду 1804-1834 років можна визначити як юридический позитивізм і історическе напрями. Виходячи з широкого підходу до розуміння права, уголовно-правова наука в Харківському університеті періоду 1804-1834 років була представлена лише одним напрямом – естесвенно-правовим.

Для отримання зазначених результатів автор поставив наступні завдання: визначити загальні підходи формування і становлення уголовного права в діяльності університету (на протязі 1804-1834 років); визначити умови формування наукових знань в області уголовного права викладачів Імператорського Харківського університету в період 1804-1834 років; визначити основні напрями розуміння уголовного права в зазначеному університеті на протязі 1804-1834 років.

туальному сенсі) між становленням і розвитком науки уголовного права в імператорських університетах Харків, Києва і Одеси на перших етапах існування кожного з них включаються, перш за все, в різноманітності існували в цих навчальних закладах напрямів розуміння уголовного права. Так, якщо в Університеті Святого Володимира і в Новоросійському університеті в перші десятиліття їх роботи це лише історическе напрями, то в Харківському університеті на початковому етапі його становлення таких напрямів було декілька: 1) напрями юридического позитивізму і історическе напрями, існуючі в межах вузького розуміння права, і 2) естесвенно-правове напрями, представляючі широке розуміння права.

На початкових етапах становлення і

розвитку науки уголовного права в університетах Харків, Києва і Одеси її представителі в Харківському і Новоросійському університетах, в відміння від викладачів уголовного права в Університеті Святого Володимира, не відправлялись на стажировку (в командировку) з науковою метою в західноєвропейські університети (мова йде про ординарного професора кафедри законів уголовних і законів благочинства С.О. Богородського, який, ще будучи вихованцем Другого відділення Собственної Її Імператорського Величства Канцелярії, для завершення своєї освіти навчався юридическим наукам в Берлінському університеті за вказанням М.М. Сперанського). Таким чином не можна вважати К.П. Пауловича, оскільки він отримав юридическе освіту в західноєвропейських навчальних закладах, після чого був приглас-

SUMMARY

The author analyzes the formation of the main areas of criminal law science at the Kharkov Imperial University during 1804-1834. The teachers of criminal law discipline in this educational establishment at indicated period are studied. In addition, the author analyzes teachers and teaching subjects related to criminal law. For this reason the author defines the impact of the first phase of development the science of criminal law at the at the Kharkov Imperial University to the forming of the main directions of understanding the criminal law in that University during 1804-1834.

The study defined prerequisites for the formation of teacher's scientific knowledges of Kharkiv Imperial University at the first stage of developing the science of criminal law during the period of 1804-1834 years. Features of formation the directions of understanding the criminal law are defined. The author refers to the analysis of characteristics of forming the basic directions in criminal law science at the Imperial Kharkov Imperial University at the first phase of development (1804-1834).

During the research the author concluded that each of formed directions during the 1804-1834 was developed for the next stages of the criminal law science in Kharkov University. All these directions answered the narrow and broad approach of understanding the law in general. Depending on the narrow legal understanding key directions in criminal law at the Kharkov University in 1804-1834 can be described as legal positivism and historical trend. Based on the broad approach of understanding the law, criminal law science at Kharkov University in 1804-1834 was introduced only one direction – natural and legal.

To achieve these results the author has set the following tasks: to define general approaches of formation and development the criminal law in the activities of the University (for 1804-1834); to determine the prerequisites for the formation scientific knowledges in the field of criminal law by teachers of the Kharkov Imperial University during 1804-1834; to determine the main directions of understanding the criminal law at that University for 1804-1834.

шен для преподавательской деятельности в Харьковский университет и не направлялся руководством последнего за границу для «совершенствования в знаниях».

Литература

1. Фельдштейн Г.С. Главные течения в истории науки уголовного права в России / Под редакцией и с предисловием В.А. Томсинова. – М.: Издательство «Зерцало», 2003. – С. 394-395, 462.

2. Чучаев А.И. Г.С. Гордеенков – представитель Харьковской школы уголовного права // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-

14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2011. – С. 92.

3. Чучаев А.И. Проблемы в методах науки уголовного права // Пробелы в российском законодательстве. – 2008. – № 2. – С. 194.

4. Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций: в 3 т. Т. 1. Общая часть. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – С. 167.

5. Фельдштейн Г.С. Главные течения в истории науки уголовного права в России / Под редакцией и с предисловием В.А. Томсинова. – М.: Издательство «Зерцало», 2003. – С. 496, 497.

ФУНКЦІЇ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

МИТРОФАНОВ Ігор Іванович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри галузевих юридичних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

УДК 343.2.01 (477)

В статті аналізуються функції норм уголовного права с точки зрения направлений их воздействия на регулируемые общественные отношения. Рассматривается сущность функций. Исследуются вопросы функций норм уголовного права в ракурсе механизма уголовно-правового регулирования. Констатируется, что уголовно-правовые нормы никакой регулятивной функции не выполняют, поскольку регулирование является не функцией права, а методом осуществления всех уголовно-правовых функций.

Ключові слова: норма кримінального права, обов'язок не вчиняти кримінально-протиправне діяння, запобіжна функція, відновлювальна функція, механізм реалізації кримінальної відповідальності, кримінально-правові відносини.

Постановка проблеми

У функціях норм кримінального права відображаються, перш за все, їхня соціальна цінність та призначення як регулятора суспільних відносин. Визначення функцій права в цілому та кримінального права зокрема є однією з найбільш обговорюваних проблем, що можна визнати цілком обґрунтованим. Це пояснюється тим, що у вирішенні питань, пов'язаних із з'ясуванням кількості та назв виконуваних тією чи іншою галуззю права функцій, єдності думок серед вчених не спостерігається. Не допомагає їх розв'язанню і радянське минуле, тому ми продовжуємо стверджувати, що кримінальне право виконує виховну функцію.

Так, К. Кульчар до функцій права відносить: підтримання правопорядку та безпеки суспільства (охоронна функція), посередництво в урегулюванні інтеракцій громадян і організацій, їх відносин з державою, впорядкування конфліктів (регулятивна функція); сприяння вирішенню завдань формування, планування, керування розвитком суспільних відносин; інтегративна функція права; виховна функція права [1, с. 152]. При цьому угорський вчений вказує на те, що останні три характерні для країн із соціалістичним устроєм суспільного життя в країні.

Закордонні ж вчені право розглядають як нейтральний механізм, що забезпечує баланс між інтересами. Різним історичним етапам притаманний різний зміст функцій права. Так, на думку Р. Паунда, для ранніх періодів історії права характерним є збереження миру й існуючого порядку (*status quo*), для пізніших – створення умов для максимальної свободи підприємництва тим, хто має відповідні фінансові ресурси для зайняття такою діяльністю. Використання права для вираження соціальної згоди визнається порівняно новим явищем. Сьогодні ж право вважається найважливішим засобом соціального контролю. Реалізація соціальних функцій права, як вказує Р. Паунд, єднає та згуртовує суспільство, інтегрує його [2, р. 33–42].

Т. Парсонс серед функцій права, у тому числі й кримінального, називає скорочення кількості проявів можливих конфліктів, на-

лагодження механізму суспільних контактів, інтерналізація індивідами єдиних для суспільства цінностей та норм, стабілізація та розвиток соціальної системи [3, р. 58]. Останнє Т. Парсонс розглядає як мету інтегративної функції права.

Н. Луман вважав, що, з одного боку, право спрямовується на забезпечення очікувань, оскільки у неконтрольованому світі існує бажання хоча б бути впевненим у тому, з якими очікуваннями можна зіштовхнутися в праві... З іншого боку, навпаки, йдеться про гарантію певних ефектів, тобто передбачається зміна реальних імовірностей поведінки через правовий механізм санкціонування. Ці дві функції, на думку німецького вченого, не виключають одна одну. Правова норма безпосередньо слугує для їхнього комбінування... Виконання функцій орієнтоване на передбачення можливих варіантів вирішення конфліктів: право спрямовується до забезпечення очікувань («стабілізація очікувань»), з одного боку; моделюються варіанти поведінки завдяки використанню правового механізму санкціонування, з іншого («керування поведінкою») [4, р. 74].

Виходячи з висловленого, можна констатувати, що слід відмовитися від радянського погляду на функції права в цілому та кримінального права зокрема. При визначенні функції права слід виходити з цивілізаційного підходу, за яким право має керувати поведінкою індивідів у соціумі, встановлюючи варіанти дозволеної та забороненої поведінки задля досягнення суспільної згоди. Такий підхід необхідний для визначення шляхів удосконалення теорії функцій норм кримінального права: моделювання юридичних норм не на вирішення конкретних конфліктів, а на запобігання їхній появі через генералізацію та стабілізацію очікувань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблема функцій норм кримінального права не позбавлена уваги з боку науковців. Так, її розробкою та пошуком шляхів розв'язання в різні часи займалися такі вчені, як Д. І. Анісімов, М. І. Байтін, В. К. Дуюнов, І. Е. Звечаровський, М. І. Ковальов, С. В. Максимов, В. В. Мальцев, Р. І. Михе-

єв, А. В. Наумов, П. П. Осипов, А. С. Оцяця, А. А. Піонтковський, В. С. Прохоров, Б. Т. Разгільдієв, В. Г. Смирнов, В. Я. Тацій, П. А. Фефелов, В. Д. Филимонов, В. В. Шаблистий та інші. Проте загальний градус дискусій не знизився, а навпаки, проблема функцій норм кримінального права продовжує викликати жвавий інтерес серед учених-криміналістів, розширюючи коло обговорюваних питань та збільшуючи широту дискусійного поля.

Формування мети статті

Наукова стаття присвячена виробленню модельних напрямів впливу норм кримінального права на суспільні відносини, що ними регулюються, та поведінку їхніх суб'єктів, що забезпечує виконання завдань закону України про кримінальну відповідальність (далі – ЗУпКВ).

Виклад основного матеріалу дослідження

Питання функцій норм кримінального права тісно пов'язано з розумінням не тільки предмета правового регулювання, завдань ЗУпКВ, але й механізму кримінально-правового регулювання в цілому. У цьому зв'язку А. Фердросс зазначає, що право – це не просто порядок, а порядок, «який щонайменше гарантує безпеку та закономірність». Вчений, крім іншого, вказує на феномен «зворотного впливу» позитивного права, яке хоча й «залежить» від певних соціальних факторів, є рушійною силою, що впливає на життєдіяльність суспільства. Правопорядок будь-якого суспільства, його конституція у своєму змісті відображають співвідношення соціальних класів і груп, але в той же час вони стабілізують, спрямовують існуючі суспільні відносини, підтримують status quo, допомагають знайти найвідповідніші засоби для досягнення загальносоціальної мети. Однак автор вважає, що у сучасну динамічну епоху «абсолютна стабілізація» суспільних відносин неможлива та небажана. Виходячи з цього, право, разом з функцією соціальної «консервації», «охоронництва», має виконувати і функцію прогресу. У цьому значенні право має дивитися в минуле, щоб сприяти розвитку нового на міцному

соціальному фундаменті, й одночасно заглядати в майбутнє, щоб указати шлях еволюції суспільства [5, р. 290–293].

Право, у тому числі й кримінальне, має регулювати ті відносини, в яких зацікавлені людина та суспільство. Чи можна сказати, що соціум і його індивіди зацікавлені в регулюванні відносин, що виникають у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення? О. І. Бойцов з цього приводу зазначає, що кримінальна активність індивідів у соціумі, яка називаються в теорії «соціальною патологією» [6, с. 9], становлячи відхилення від норми, не підлягає нормуванню. Із цього погляду кримінально-протиправні діяння не можуть бути предметом кримінально-правового регулювання (як, наприклад, інфекційні захворювання не можуть бути предметом зведення санітарно-гігієнічних правил). Встановлення цих правил підпорядковано організації таких інтеракцій між людьми, що мають або усунути (зводити до мінімуму) можливість появи інфекції, або сприяти видужанню хворих. Бажають того чи ні прихильники концепції «предмет – злочин», але ототожнення суспільно небезпечного діяння з суспільними відносинами неминуче призводить до висновку, що кримінальне право містить норми, що встановлюють правила здійснення такого роду діянь [7, с. 17–18]. Кримінальне право призначено не для створення сприятливих умов для розвитку кримінальної активності громадян, а для максимально можливого зменшення її проявів. З цією метою приймаються норми, якими встановлюється обов'язок не вчиняти певні діяння, що в ній зафіксовані (описані). Будь-яка галузь права покликана регулювати суспільні відносини, що складають предмет її правового регулювання.

Регулювання (від лат. *regulo*, англ. *regulation* – улаштувати, упорядкувати) – це дія за значенням регулювати. Регулювати – впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі; домагатися нормальної роботи механізму, машини, установи тощо, забезпечуючи злагоджену взаємодію складових частин, деталей [8, с. 1207]. Упорядковувати – доводити до ладу що-небудь, роби-

ти належний порядок у чомусь [8, с. 1511]. Кримінально-правове регулювання є впорядкуванням суспільних відносин і поведінки їх суб'єктів, що додає їм обумовлені нормою кримінального права параметри.

У разі, якщо з'ясується, що поведінка суб'єктів суспільних відносин не відповідає стану, що запрограмований нормою кримінального права, відхилилася від нього, підключається механізм реалізації кримінально-правової відповідальності (далі – МРКВ), щоб нейтралізувати кримінально-активну поведінку суб'єктів і відновити суспільні відносини до такого стану. Процедура контролю за станом суспільних відносин, соціальних процесів і повернення їх у заздалегідь заданий нормою кримінального права стан має назву зворотного зв'язку. Такий зв'язок уможливується за наявності відомостей щодо стану предмета кримінально-правового регулювання, їх аналізу, своєчасного вибору засобу кримінально-правового впливу, необхідного для повернення суспільних відносин і поведінки їх суб'єктів у заданий нормою кримінального права стан.

Упорядкування суспільних відносин і поведінки їх суб'єктів є наслідком дії спеціально-правового інструментарію кримінального права (система правових засобів – встановлення обов'язку не вчиняти певні діяння та засобів правового впливу на осіб, які не виконали цей обов'язок, дозволів, заохочень). Вказане означає, що за своїм змістом усі функції кримінального права є загальносоціальними, а за механізмом впливу на поведінку людей – спеціально-правовими. Виходячи з цього поділ функцій норми кримінального права на соціальні та спеціально-правові потребує певного уточнення.

Норма кримінального права, виконуючи запобіжну функцію у сфері, наприклад, статевих відносин, встановлює обов'язок одного суб'єкта регульованих суспільних відносин не застосовувати фізичне насильство, погрозу його застосування або використовувати безпорадний стан при статевих зносинах з партнером, іншого – уповноважує задіяти МРКВ у разі невиконання вказаного обов'язку, встановлюючи тим самим певний зв'язок між двома юридичними полюсами виниклих правовідносин. З точки зору пси-

хології, у свідомості учасників кримінально-правових відносин виникають специфічні почуття: обов'язку в особи, яка вчинила зґвалтування, дати звіт за вчинене та правомочності держави «підключити» до кримінально-правового регулювання МРКВ, тобто надається сигнал іншим членам суспільства про їхні соціальні ампула, при реалізації яких статеві відносини впорядковуються (задоволення статевих потреб на добровільних засадах з урахуванням побажань партнера).

Чи можна визнати правильним те, що при вчиненні зґвалтування охорона статевої свободи відбувається в межах виниклих з цього приводу охоронних правовідносин і що таким чином виконується охоронна функція кримінального права при заподіянні реальної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони? З цього можна дійти висновку, що норми кримінального права виконують охоронну функцію при заподіянні шкоди об'єкту посягання, коли вже виявилася поведінка, що характеризувалася невиконанням встановленого обов'язку не гвалтувати партнера при статевих зносинах з ним. А. П. Козлов зазначає, що кримінальне право є ретроспективною галуззю права, оскільки воно регламентує правовідносини з приводу кримінально-протиправних діянь, які вже вчинено. І в цьому відношенні було б смішно говорити про охорону відносин, яким вже заподіяно шкоду або які вже було поставлено під загрозу заподіяння шкоди, не менш нелогічно виділяти при цьому завдання запобігання [9, с. 228]. Проте факт реалізації завдань та їх встановленням законом – це різні речі.

Слід зазначити, що саме у запобіганні кримінально-протиправним посяганням зацікавлені соціум, держава й окрема людина. Та обставина, що, незважаючи на наявність норм у кримінальному праві, якими встановлюється обов'язок невчинення діяння, нею описаного, ці діяння здійснюються, не говорить про визнання безглуздим завдання правової охорони суспільних відносин і запобігання кримінальним правопорушенням. Норма кримінального права, встановивши обов'язок не застосовувати фізичне насильство, погрозу його застосування або

використовувати безпорадний стан при статевих зносинах з партнером, має стабілізувати очікування добровільного задоволення сексуальних потреб, керувати поведінкою партнерів, що забезпечується загрозою реалізації спеціально-юридичних засобів – зобов'язання не вчиняти кримінально-протиправне діяння (а у разі виникнення соціального конфлікту ЗУпКВ передбачає можливість застосування кримінально-правових засобів впливу примусового характеру (режим функціонування МРКВ).

Отже, правове регулювання в кримінальному праві здійснюється за допомогою встановлення обов'язку не вчиняти кримінально-протиправні діяння та можливості застосування засобів МРКВ, що забезпечує його виконання. Саме так реалізується запобіжна функція кримінального права. Правомірна поведінка при цьому виступає не просто як дозволена, але й як відповідальна поведінка, та у такій якості схвалюється чи заохочується суспільством і державою. Інакше бути не може, оскільки сутністю встановлення правових відносин є регулювання саме поведінки людей, а не чогось іншого. При цьому не створюються нові суспільні відносини, а лише надається правова форма вже існуючим [10, с. 136].

Правомірна поведінка знаходить своє відображення насамперед у запобіжних кримінально-правових відносинах. Обов'язку суб'єкта не порушувати кримінально-правові заборони кореспондується право держави вимагати дотримання кримінально-правових норм і її обов'язок не запускати механізм реалізації кримінально-правової відповідальності у разі відповідальної правомірної поведінки. Реалізуючи передбачене Конституцією України право встановлювати шляхом видання норм кримінального права заборону на вчинення суспільно небезпечних діянь, держава покладає на громадян обов'язок утримуватися від вчинення передбачених у законі видів суспільно небезпечної поведінки [10, с. 136].

Норма кримінального права, що встановлює покарання за вчинення кримінального правопорушення, виконує дві функції – запобіжну та відновлювальну, тому вона породжує два види правовідносин: запобіж-

ні та відновлювальні. Це пов'язано винятково з тим, що кримінально-правові норми ніякої регулятивної функції не виконують, оскільки регулювання є не функцією права, а методом здійснення всіх правових функцій. Функцію не слід ототожнювати з методом (режимом) її здійснення.

У словосполученні «регулятивна функція» кримінального права, на думку вчених, сутність виявляється у трьох її складових: 1) норми кримінального права, забороняючи вчиняти суспільно небезпечні дії (бездіяльність), у той самий час вимагають певної правомірної поведінки. ЗУпКВ, який набрав чинності, вже самим фактом свого існування впливає на поведінку людей. Для більшості громадян вимоги ЗУпКВ цілком відповідають їх уявленням про належну, правомірну поведінку. Частина громадян дотримується заборон ЗУпКВ, побоюючись покарання. Тим самим здійснюється регулятивна функція норм кримінального права, запобігання злочинам; 2) виконуючи функцію охорони встановлених у державі суспільних відносин, норми кримінального права водночас регулюють їх; 3) деякі норми кримінального права прямо належать до регулятивних (про необхідну оборону, погашення та зняття судимості, звільнення від кримінальної відповідальності) [11, с. 14–15]. Це позбавлено логіки.

Регулятивний – який регулює, визначає напрям, спрямовує розвиток чого-небудь [8, с. 1207]. Функція (від лат. *functio* – здійснення, виконання) – явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення та змінюється відповідно до його змін; призначення, роль чого-небудь [8, с. 1553]. Слово «регулятивна» стосується визначення напряму, спрямування чого-небудь, а слово «функція» означає роль, призначення права, яке є складним явищем (системою). Функції притаманні не всім системам, а лише тим, які є досить складними та здатними до самозбереження, тобто спрямовано організованим системам.

Право, у тому числі й кримінальне, призначено для регулювання (виконує роль регулятора) суспільних відносин. Регулятор означає пристрій для автоматичного регулювання чого-небудь [8, с. 1207], тобто нор-

ми кримінального права регулюють всі правові функції задля автоматичного впорядкування суспільних відносин. Отже, норма кримінального права, що встановлює покарання за вчинення кримінального правопорушення, виконує дві функції – запобіжну та відновлювальну. Цим функціям відповідає зміст зазначених норм: з одного боку, вони, загрожуючи покаранням, встановлюють обов'язок не вчиняти передбачених у них суспільно небезпечних діянь, а з іншого, – зобов'язуючи застосовувати покарання до тих, хто вчинив кримінально-протиправне діяння, мають передбачати відновлення соціальної справедливості, порушеної вчиненими кримінально-протиправними діяннями, кару, виправлення осіб, винних у їхньому вчиненні, та запобігання вчиненню з боку цих та інших осіб нових кримінальних правопорушень. Функції та зміст норм, що встановлюють покарання за вчинення кримінальних правопорушень, втілюються в регульовані суспільні відносини через відповідні кримінально-правові відносини [12, с. 103–109].

Кримінально-правові відносини спрямовані: 1) на правове забезпечення нормального функціонування конституційних, цивільних, господарських, сімейних, трудових, адміністративних і будь-яких інших правовідносин, що виникають та регулюються нормами відповідної галузі права. Забезпечуючи правову охорону цих правовідносин, кримінально-правові відносини беруть участь у їх регламентації шляхом визначення меж правомірної поведінки, запобігання порушенням цих меж суспільно небезпечними діяннями; 2) у випадку здійснення цих діянь об'єкт кримінально-правових відносин віртуально поділяється: вони продовжують застерігати від кримінально-протиправних діянь учасників інших правовідносин у сфері, у якій виявилася кримінально-протиправна поведінка, та разом з тим спрямовується на новий об'єкт – визначення обсягу обмежень прав і законних інтересів винного (або без таких); 3) поява цього нового об'єкта породжує ще один об'єкт, що є обов'язковим супутником цілеспрямованої реалізації кримінально-правової відповідальності, а саме: забезпечення

повного задоволення природного права потерпілого від кримінального правопорушення на відновлення порушених благ або їх відшкодування у матеріальному вимірі [13, с. 192–193]. Тобто неважко помітити, що фактично при вчиненні кримінального правопорушення відбувається перехід кримінальних правовідносин з їх запобіжної форми існування до відновлювальної, залишаючи запобіжні продовжувати виконувати запрограмовані законодавцем функції.

При цьому запобіжна функція виконується, здебільшого, безпосередньо через правовідносини, що виникають на підставі прийнятих і введених у дію норм кримінального права. У вказаних правовідносинах однією зі сторін є фізична осудна особа, яка досягла віку кримінально-правової відповідальності, а іншою – держава. Превенція кримінально-протиправних діянь при цьому досягається загрозою застосування покарання до тих, хто може вчинити кримінально-протиправне діяння, ознаки якого передбачені відповідною кримінально-правовою нормою Особливої частини ЗУпКВ. Реалізація ж відновлювальної функції після вчинення кримінально-протиправного діяння відбувається за допомогою ще й додаткових правових норм (норм, передбачених у Загальній частині ЗУпКВ) і відповідних ним додаткових правовідносин. Так, вчинення кримінального правопорушення є підставою для виникнення правовідносин, змістом яких є право держави застосувати до особи, яка його вчинила, передбачене за це кримінально-протиправне діяння покарання, права потерпілого на відновлення порушених цим кримінально-протиправним посяганням його прав, і обов'язок особи, яка його вчинила, піддатися цьому покаранню, а також відшкодувати в повному обсязі заподіяну шкоду (основні відновлювальні правовідносини). Разом з цим починають діяти норми, що зобов'язують суд при визначенні особи, яка вчинила кримінально-протиправне діяння, покарання врахувати ступінь тяжкості вчиненого діяння, особу винного й обставини, що пом'якшують й обтяжують покарання (додаткові відновлювальні правові відносини) [12, с. 103–109].

Ці додаткові правовідносини виникають на підставі веління, що є невід'ємною части-

ною норми кримінального права та тісно пов'язаних з правилом поведінки, нею передбаченою. У контексті поняття норми кримінального права пов'язаним з правилом поведінки велінням буде розумітися вимога дотримання зафіксованих у статтях Кримінального кодексу України правил, що визначають законність й обґрунтованість її застосування. Такі веління, залежно від змістовного навантаження, пояснюють зміст або встановлюють алгоритм реалізації гіпотези, диспозиції та санкції норми кримінального права, тому нами вони поділяються на три види веління: гіпотезні, диспозиційні та санкційні.

Висновки

Норма кримінального права сконструйована для одночасного виконання запобіжної та відновлювальної функції. Ці функції реалізуються однією нормою кримінального права та характеризують її на різних рівнях виконання обов'язку: 1) не вчиняти кримінально-протиправне діяння, нею передбачене; 2) дати звіт за вчинене кримінально-протиправне діяння в умовах функціонування МРКВ. Запобіжна та відновлювальна функції мають забезпечити виконання завдань ЗУпКВ – правова охорона суспільних відносин і запобігання посяганням на них. Від вказаних завдань кримінальне право не може відмовитися навіть при підвищенні рівня кримінально-протиправної активності населення. Останнє пояснюється тим, що показники такої активності залежать від багатьох факторів (соціально-економічних, політичних тощо) та не завжди свідчать про недосконалість норм кримінального права.

Література

1. Кульчар К. Основы социологии права / К. Кульчар ; под общ. ред. В. П. Казимирчука ; пер. с венгерского В. Гусева. – М. : Прогресс, 1981. – 256 с.
2. Pound R. Introduction to the Philosophy of Law (rev. ed). – New Haven : Connecticut Yale University Press, 1954. – P. 33–42.
3. Parsons T. The Law and Social Control / T. Parsons // Law and Sociology: Exploratory Essays / Edited by William M. Evan. – New York : The Macmillan Company, 1962. – P. 56–72.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються функції норм кримінального права з точки зору напрямів їхнього впливу на регульовані суспільні відносини. Розглядається сутність функцій. Досліджуються питання функцій норм кримінального права у ракурсі механізму кримінально-правового регулювання. Констатується, що кримінально-правові норми ніякої регулятивної функції не виконують, оскільки регулювання є не функцією права, а методом здійснення всіх кримінально-правових функцій.

SUMMARY

The article deals with functions of criminal-legal norms from the point of view of their impact on the regulated public relations. The essence of functions. The relationship of the question of the functions of the criminal-legal norms from the perspective of the mechanism of criminal-legal regulation. It is stated that the criminal-legal norms of any regulatory functions do not perform, because the regulation is not a law but a method of implementation of all criminal-legal functions.

4. Luhmann N. Ausdifferenzierung des Rechts: Beitrage zur Rechtssoziologie und Rechtstheorie / N. Luhmann. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1981. – 459 s.

5. Verdross A. Abendländische Rechtsphilosophie: Ihre Grundlagen und Hauptprobleme in geschichtlichen Schau / A. Verdross. – 2. Aufl. – Wien : Springer, 1963. – XI (Rechts- und Staatswissenschaften; 16). – 312 s.

6. Социальные отклонения / С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, Ю. В. Кудрявцев, В. С. Нерсесянц ; ред. Л. А. Плеханова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрид. лит., 1989. – 368 с.

7. Уголовное право России. Общая часть : учебник / под ред. Н. М. Кропачева, Б. В. Волженкина, В. В. Орехова. – С.-Пб. : Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2006. – 1064 с.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.

9. Козлов А. П. Понятие преступления / А. П. Козлов. – С.-Пб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 819 с. – (Теория и практика уголовного права и уголовного процесса). – Библиогр. в подстрочных ссылках.

8. Митрофанов І. І. Запобіжна функція кримінального права та кримінально-правові відносини: який між ними зв'язок? / І. І. Митрофанов // Вісник Південного регіонального центру НАПрН України. – 2015. – № 4. – С. 131–139.

9. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.

10. Митрофанов І. І. Види кримінально-правових норм у механізмі реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // Юридична Україна. – 2011. – № 3. – С. 103–109.

11. Митрофанов И. И. Уголовно-правовое учение о механизме реализации уголовной ответственности : монография / И. И. Митрофанов. – Одесса : Фенікс, 2014. – 448 с.

УСВІДОМЛЕННЯ МОТИВАЦІЇ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ - КЛЮЧ ДО ЕФЕКТИВНОЇ ПРОТИДІЇ

КРИЖАНОВСЬКИЙ *Анатолій Станіславович* - кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права і процесу *Навчально- наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»*.

КРИЖАНОВСЬКА *Вікторія Анатоліївна* - асистент кафедри адміністративного та інформаційного права *Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»*

УДК 343.326

Стаття посвячена изучению отдельных групп мотиваций террористов, которые становятся движущей силой в процессе принятия решения о совершении преступления. Мотивация терроризма носит сложный, многоуровневый, неоднозначный характер, сами мотивы необходимо различать в зависимости от особенностей и видовой принадлежности конкретного террористического акта.

Ключові слова: терористичний акт, психопатологія тероризму, світогляд терориста, соціальна природа тероризму, стереотипи поведінки.

Постановка проблеми

Хроніка реалізованих терористичних загроз новітнього періоду настільки щільна, а кількість постраждалих настільки вражаюча, що суспільство «фільтрує» інформаційний потік та обговорює найбільш резонансні події із всього інформаційного потоку!

Так, 10 жовтня 2015 року в Туреччині стався найбільший теракт за всю історію держави. Два вибухи з інтервалом в три секунди прогрімали вранці в столиці Анкарі в районі залізничного вокзалу перед початком мітингу протесту проти сплеску насильства через турецько-курдський конфлікт на південному сході держави, організованому профспілками і громадськими організаціями. Теракт, влаштова-

ний двома терористами-смертниками, став причиною загибелі 95 осіб, 246 отримали поранення. 31 жовтня лайнер Airbus 321 авіакомпанії «Когалімавіа», який виконував рейс 9268 Шарм ель Шейх – Санкт-Петербург, вилетів з Єгипту і зник з екранів радарів через 23 хвилини. На борту перебували 217 пасажирів і сім членів екіпажу. Уламки російського цивільного літака були виявлені в центрі Синайського півострова в Єгипті. У катастрофі ніхто не вижив. У результаті проведених досліджень було встановлено, що причиною катастрофи лайнера А321 став теракт. 13 листопада 2015 року, ввечері в Парижі сталася серія терактів. Невідомі відкрили стрілянину в одному з ресторанів 10 округу французької столиці, три вибухи пролунали в безпосередній близькості від стадіону «Стад де Франс», де проходив матч футбольних збірних Франції та Німеччини, на якому був присутній французький президент Франсуа Олланд. Крім того, на рок – концерті в театрі «Батаклан» невідомі захопили заручників. Загибло 129 осіб. Терористичне угруповання «Ісламська держава» взяла на себе відповідальність за цю серію терористичних атак.

13 березня 2016 року, ввечері, в центрі Стамбула в Туреччині на автобусній зупинці поблизу одного з офісів прем'єр-міністра в момент великого скупчення

людей вибухнув замінований автомобіль, який перебував між двома автобусами. Загинули 37 людей, постраждали 125. 22 березня 2016 року серія терактів сталася в столиці Бельгії Брюсселі. Два вибухи прогриміли в залі вильотів аеропорту Брюсселя, ще два вибухи – у брюссельському метро. За попередніми даними, загинули 13 осіб, 35 постраждали.

Стан дослідження

Праці Д. Араса, М. Афанасьєва, О. Будницького, А. Веселіцького, А. Вахромиєва, А. Грачова, О. Герасимова, М. Дзлієва, Ю. Іванова, А. Ілларіонова, М. Іорданова, О. Зотова, А. Казакова, Н. Капітаненка, Ю. Касперовича, С. Коваленко, Є. Кожушка, О. Козлова, В. Коломійцева, Я. Кондратьєва, Н. Кормушкіної, В. Кубальського, У. Латипова, І. Лебєдєва, Л. Медведко, Р. Оганяна, Д. Ольшанського, В. Петрищева, В. Пирожкова та інших дослідників присвячені аналізу основних форм, тенденцій сучасного тероризму, мотивів дій терористів, а також світоглядного, соціального, психологічного коріння тероризму.

Метою даної статті є дослідження окремих граней мотиваційних поштовхів до вчинення особою усвідомленого злочинного діяння – терористичного акту.

Виклад основного матеріалу дослідження

Вважається, що боротьба з тероризмом повинна ґрунтуватися, насамперед, на розумінні його соціальної природи, на розумінні тих мотиваційних переконань, які, зрештою, виправдовують особу у праведності її ж вчинків. Далеко не усі терористичні загрози реалізуються «сліпими фанатами», для яких мотив самоствердження домінуючий або єдиний (прагнення утвердити себе в соціумі, реалізувати своє честолюбство, самолюбство). Навпаки, абсолютна більшість актів не лише чітко сплановані, підготовлені, але й обґрунтовано мотивовані. Це та внутрішня рушійна дія, яка переконує організатора та виконавця у її безальтернативності, у благочесті досягнення мети, виправдовує, що «малою

кров'ю» досягається якась більша цінність, ідеалістична справедливість.

Які ж спонукальні мотиви покладено в основу злочинної поведінки терористів? На переконання проф. І.В. Лебєдєва, мотиви злочинної поведінки пов'язані зі світоглядом особи терориста, інтересами, соціальними орієнтаціями, уміннями, навиками, звичками. При цьому він вказує на стереотипи поведінки, установки тощо. На думку дослідника, все це прямо стосується мотивації злочинної поведінки і особи терориста [1]. Проф. Ю.М. Антонян зазначає, що, як і безліч інших людських вчинків, мотивація тероризму носить складний, багаторівневий, неоднозначний характер, самі мотиви необхідно розрізняти залежно від особи та видової приналежності конкретного терористичного акту [2].

Що таке насильство, змістом і метою якого є не просто насильство як таке, а його наслідки у виді залякування інших людей, які не є безпосередніми жертвами цього насильства? Воно має складну мотивацію, що пов'язано, перш за все, зі складною структурою терористичної діяльності [3]. У цьому контексті проф. В. Пирожков зазначає: «Терорист у момент вчинення терористичного акту видається собі мужнім, благородним, жорстоким, безкомпромісним борцем за «справедливість». Так, «політичному терористу» видається, що в ім'я досягнення справедливості в його розумінні можуть і повинні приноситися в жертву життя інших людей. «Економічний» терорист переконаний, що дії його конкурента несправедливі й вимагають «крайніх заходів». «Психологічному терористу» видається, що суспільство не дозволило реалізувати закладені у ньому можливості, він може «піти в небуття» невідомим, а здійснюючи терористичний акт, він не лише реалізує можливості влади над людьми, а й прославиться на віки своїм мужнім вчинком» [4].

«Класик терору» Б. Савінков писав: «Існування терористичної організації... неможливе без дисципліни, адже відсутність дисципліни неминуче призводить до порушення конспірації, а таке порушення, зре-

штою, неминуче тягне за собою часткові або повністю для всієї організації арешти. Дисципліна ж терористичної організації досягається не тим, чим вона досягається, наприклад, в армії, – не формальним авторитетом старших; вона досягається лише визнанням кожним членом організації необхідності такої дисципліни для успіху справи. Але якщо в організації нема практичної справи, якщо вона на проводить ніяких справ, якщо вона очікує в бездіяльності вказівок центрального комітету, словом, якщо вона “перебуває у стані боєготовності”, тобто люди зберігають динаміт і працюють перевізниками, не маючи перед собою безпосередньої мети і навіть не бачать її в найближчому майбутньому, то неминуче слабне дисципліна: зникає єдиний імпульс для її підтримання. А з послабленням дисципліни організація стає легкою здобиччю поліції” [5].

У настановах провідників ісламського терористичного руху “Хамаз” є такі настанови бойовикам: “Успіх боротьби залежить від того, наскільки нам вдасться залякати супротивника і зламати його спротив. Для цього необхідно здійснювати акції залякування в ім’я Аллаха, причому кожна акція повинна бути добре спланованою і мати зміст. Планування передбачає повну дисципліну, підкорення плану і рішенням керівників. Акції повинні йти одна за одною, супротивник ні на хвилину не повинен відчувати себе спокійно. Воїни Аллаха – борці, в цьому постійний смисл їхнього життя”.

Діяльність терористичної організації в цілому, як і кожного її члена, – це безперервний рух, у якому підготовка терористичного акту змінюється його реалізацією для того, щоб відразу ж починати пошук нового об’єкта для наступного теракту.

Мотив має дві функції: спонукальну, що підштовхує людину до такої діяльності, змістоутворювальну, що надає такій діяльності характерного особистісного змісту. Дії ж складаються з окремих операцій. Операція – першооснова діяльності, це завдання, окреслене за відповідних умов. Виконуючи такі завдання, людина вчиняє конкретні дії. За рахунок здійснення ряду

дій досягається мотив, тобто проводиться відповідна діяльність.

З цього погляду тероризм можна подати як особливий вид діяльності, первинною об’єктивною метою якого виступає досягнення будь-яким чином залякування інших людей. Наявність такої мети не заперечує існування інших різноманітних суб’єктивних цілей, якими керуються окремі терористи. Однак саме чужий страх, як мета, керує їх діями і надає сенс усьому існуванню. Для досягнення такої мети, тобто для масового поширення страху, неспокою, терорист здійснює найрізноманітніші дії: готує зброю, вистежує жертви, обирає місце здійснення майбутнього терористичного акту, вирішує транспортні питання тощо. Кожна дія розподіляється на окремі операції (наприклад, підготовка зброї складається з її вибору, придбання, приведення в бойовий стан, перевірки, оснащення боєприпасами, маскування (пристосування) тощо).

Найважливішим питанням для об’єктивного розуміння особистості терориста залишається те, який важіль переконує особу вчинити масове вбивство невинних людей, яка його внутрішня мотивація. Узагальнена відповідь на це питання носить дещо образний характер. Так, з цього приводу проф.В. Пирожкова, зауважує: “У який би одяг не одягалися терористи, яку б мету не переслідували (політичну – захоплення влади, зміна суспільного устрою; моральну – досягнення “справедливості”, яка не завжди правильно (хибно, неадекватно) ними розуміється; економічну – убивство конкурентів; релігійну – відстоювання чистоти віри; психологічну – стати відомим, прославитися, залишити слід в історії, тощо) – за усім цим стоять намагання відчутти владу над людьми” [6].

Проф. Г. Ньюман виділив три основних мотиви терористичної діяльності. Перший – культурологічний, згідно з логікою терористів, суспільство необхідно час від часу “збуджувати”, найкраще шляхом кровопролиття. Другий – раціональний, коли терор трактується як ефективний інструмент політичної діяльності. Третій – ідео-

логічний, за яким терор виступає як зброя регуляції соціальних процесів. Однак, вчений підкреслював, що теорія і практика тероризму кардинально різняться між собою. Теоретично тероризм “зрівнює”, а в соціальній практиці протиставляє людей і групи один одному, вибудовуючи між ними стіну страху [7].

Загалом, мотиви участі в терористичній діяльності можна вважати корисливими і безкорисливими. Корислива мотивація перетворює тероризм на звичайну роботу. Як і будь-яка робота, вона вартує фінансового еквіваленту і може виступати способом добування засобів для існування або для продовження терористичної діяльності. Людину навчають, дають аванс і обіцяють відповідну суму грошей після того, як вона виконає завдання. Бажаючи заробити гроші, вона і вчиняє терористичні акти. При такій мотивації особа, по суті, мало чим відрізняється від звичайного найманого вбивці.

Для всіх терористів, особливо для тих, хто займається такою “роботою” із корисливих мотивів, важливим є те, як вони пояснюють свої дії не комусь, а перш за все собі. Убивство для більшості людей завжди залишається моральним злочином, який необхідно хоча б пояснити іншим. Як відомо, необхідність у розумінні – одна з глибинних потреб людини, що робить її соціальною істотою. Однак мотивування, навіть щирі, носять багато в чому побічний, зовнішній характер стосовно самого терориста.

Аналіз реальних суб’єктивних мотивів, якими керувались особи, котрі хоча б раз брали участь у вчиненні терористичного акту, дає підстави виділити такі групи мотивів:

1) меркантильні - тероризм, як і будь-яка інша сфера людської діяльності, є оплачуваною «працею», відповідно, для певного кола людей це заняття – своєрідний спосіб заробітку;

2) ідеологічні мотиви - більш стійкі, засновані на співпадінні власних цінностей людини, її ідейних позицій з ідеологічними цінностями групи, організації, політичної партії;

3) мотиви перетворення, активної зміни карти світу, це пов’язано з розумінням недосконалості й несправедливості існуючого світу та наполегливим намаганням покращити, перетворити його;

4) глибинний мотив, коли насильство застосовується для утвердження особистої влади, через насильство терорист утверджує себе і свою особистість, набуваючи влади над людьми;

5) мотив зацікавленості та привабливості терору як сфери діяльності. Для певного кола осіб, особливо забезпечених і достатньо освічених, терор стає цікавим просто як нова, незвична сфера занять, їм до вподоби пов’язаний з терором ризик, розроблення планів, можливі деталі підготовки, тонкощі його здійснення;

6) “товариські” мотиви емоційної прив’язаності у різних варіантах – від мотиву помсти за шкоду чи образу, завдану товаришам по боротьбі, єдиновірцям, родичам, соратникам у політичній діяльності тощо, до традиційної участі в терорі, тому що ним займається хтось із друзів, родичів, соратників тощо;

7) мотив самореалізації (парадоксальний мотив). Самореалізація, з одного боку, – прерогатива сильних духом людей, найповніше розкриття особистості, її повна самовіддача, розчинення людини в терористичному акті, аж до самопожертви. Однак, з іншого боку, така самореалізація – визнання обмеженості можливостей і констатація неспроможності людини, яка не знаходить інших способів вплинути на світ, окрім насильства та деструкції. Така самореалізація, призводить, як правило, до самознищення й означає, насамперед, визнання факту психологічної деструкції особистості [8].

Окремо варто підкреслити роль релігії в активізації тероризму. На відміну від інших, «релігійні терористи» у своїх діях керуються світоглядними мотивами, хоча релігійним фактором їхніх вчинків стають зловоденні практичні й політичні міркування, зумовлені специфічними проблемами їх середовища. Тому у цих терористів не завжди легко відокремити політичні мотиви від релігійних переконань.

Адже під впливом релігійного фактора у діяльність деяких політичних рухів часто влітаються крайні політичні установки. При цьому закамуфльований у релігійну оболонку соціально-політичний мотив, що стосується екстремістських дій, може абсолютно некритично сприйматися населенням на емоційно-психологічному рівні.

Багато дослідників відзначає високий ступінь морально-етичної заангажованості терористів, їх налаштованість на заперечення існуючого стану, пов'язану із потребою визнання своєї елітарної значущості.

Явна психопатологія серед терористів – достатньо рідкісне явище, це - рід, що не так часто проявляється, і для цього твердження існують підстави. Разом із тим можна виділити ряд особистісних схильностей, що досить часто стають спонукальними мотивами рекрутування індивідів у стан терористів:

- надзвичайна сконцентрованість на захисті свого «Я» шляхом проєкції з постійною агресивно-оборонною готовністю;

- недостатня особистісна ідентичність, низька самооцінка, елементи роздвоєння особистості;

- чітко окреслена необхідність у приєднанні до групи, тобто в груповій ідентифікації або приналежності;

- переживання у переважній більшості соціальної несправедливості зі схильністю проєктувати на суспільство причини своїх негараздів;

- соціальна ізоляція і відчуження, відчуття маргінальності та втрата життєвої перспективи.

Поведінка терориста, зазвичай, є певним яскравим і досить очевидним різновидом асоціальної (девіантної, такої, що відхиляється від певних правил) поведінки. За загальною оцінкою, така поведінка тією чи іншою мірою є аномальною і неминує має певний патологічний компонент. У більшості терористів виражена психопатична симптоматика. Саме психопатія виступає як центральний, стрижневий симптом, навколо якого групуються усі інші. Психопатія додатково активізується гіпоманією. На такому фоні часто відзначається надактивність, імпульсивність

вчинків, безвідповідальність, поверховість у стосунках з людьми, надто легковажне ставлення до моралі, швидка і часта зміна етичних оцінок, що явно свідчить про їх нещирість. Потураючи винятково власним забаганкам та йдучи назустріч своїм бажанням, такі люди можуть витратити досить багато енергії і зусиль, але при виконанні своїх безпосередніх обов'язків вони відчують значні труднощі і намагаються перекласти відповідальність на інших. У них відсутній притаманний звичайним людям контроль і розсудливість. Досить часто це поєднується зі схильністю до надмірного вживання одурманюючих речовин.

Висновки

Практика останніх років свідчить про те, що мотиви терористичних злочинів поступово зміщуються у бік користі. Проте інші мотиви (помста, ненависть, нетерпимість до інших релігійних переконань тощо) при цьому не зникають, а "поєднуються" з корисливими мотивами і загалом виступають "полімотиваційним блоком". Якийсь мотив завжди домінує, панує над іншими, займає провідне місце. Виявлено, що в осіб, які вчиняють терористичні злочини, мотиви акумулюються у двох напрямках: прагнення до реалізації своїх задумів та намірів, пов'язаних із метою діяння, і до задоволення потреби в насильстві, яке невіддільне від агресії та жорстокості. Крім того, в осіб, які вчиняють терористичні злочини, мотивація ґрунтується на початковій меті діяння і конкретно спрямована на руйнування. При цьому домінуючий мотив цього злочину має подвійну підоснову: з одного боку, він є невід'ємною рисою людини, «витікає із середини», виступає властивістю особи терориста; а з іншого - є агресивною реакцією на ситуацію.

Література.

1. Лебедев И.В. Характеристика личности осужденного за терроризм / И.В. Лебедев // Человек: преступление и наказание. – 2005. – № 3 (51). – С. 96 – 97.

2. Антонян Ю.М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование / Ю.М. Антонян. – М., 1998. – С. 251.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вивченню окремих граничних мотивів терористів, які стають рушійною силою в процесі прийняття рішення про вчинення злочину. Мотивація тероризму носить складний, багаторівневий, неоднозначний характер, самі мотиви необхідно розрізняти в залежності від особливостей і видової приналежності конкретного терористичного акту.

SUMMARY

This article is devoted to the study of individual faces motivations of terrorists, who are the driving force in making the decision to commit a crime. Motivation terrorism is a complex, multi-layered, ambiguous nature motifs to distinguish themselves depending on the characteristics and plant species specific terrorist act.

3. Ольшанский Д. В. Психология терроризма / Дмитрий Вадимович Ольшанский. – С-Пб.: Питер : Питер принт, 2002. – 286 с.

4. Психологи о терроризме (“круглый стол”) / Психологический журнал.– 1995. – № 4. – С.33.

5. Савинков Б. Воспоминания террориста. Избранное. – М., 1990. – С. 93 – 95.

6. Психологи о терроризме: «Круглый стол» // Психологический журнал. – 1995. – № 4. – С. 7-23.

7. Newman, Graeme R. Policing terrorism: an executive’s guide / by Graeme R. Newman and Ronald V. Clarke. – Washington, DC : U.S. Dept. of Justice, Office of Community Oriented Policing Services, Center for Problem-Oriented Policing, [2008]. – 134 p.

8. Психологическое обеспечение антитеррористической деятельности : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / М. И. Марьин, Ю. Г. Касперович. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – С. 28–29.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ СЕПАРАТИЗМУ В УКРАЇНІ

**РУФАНОВА Вікторія Миколаївна - кандидат юридичних наук,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ**

УДК 343.31

В статті аналізуються причини і умови, котрі способували розвитку сепаратизма в Україні. Автор досліджує нормативно-правові акти, котрі регулюють протидію сепаратизму.

Ключові слова: загрози, сепаратизм, тероризм, національна безпека, нормативно-правове забезпечення.

Однією з глобальних проблем, які постали сьогодні перед людством та яка визначена ООН як реальна загроза існування людства є геополітична проблема збереження миру. Загострення протиріч між різними країнами призвело до масштабного конфлікту, який у кінцевому результаті може спричинити деградацію всієї цивілізації.

Суспільна небезпечність загострення загроз як у середині окремої держави, так і між державами полягає в тому, що на цій підставі створюються сприятливі передумови до розвитку тероризму та сепаратизму. Поряд з цим представники політичних сил, керуючись переважно власними інтересами та задовольняючи свої амбіції, не оцінюють у повній мірі тих наслідків, які тягнуть за собою політична боротьба за владу. Тим самим створюється атмосфера неспокою, політичної, емоціональної та психологічної напруженості та розвивається ситуація військового конфлікту.

За умов сучасності, як і тероризм, сепаратизм трансформувався у невід'ємну частину вітчизняного політичного процесу. Враховуючи небезпечний характер таких

тенденцій та тих загроз, які несе за собою сепаратизм, пошук нормативно-правових та прикладних шляхів запобігання на підставі з'ясування передумов цьому явищу є надзвичайно актуальним.

Різні аспекти феномену сепаратизму в Україні викликали науковий інтерес у І.О. Кресіної, А.А. Коваленка, С.Г. Денисюка, В.О. Корнієнка, В.А. Явора, М.М. Басараба та ін.. Однак, попри доробок зазначених осіб, залишається малодослідженим питання передумов сепаратизації нашого суспільства та аналіз законодавчих ініціатив у цій сфері.

Мета статті полягає в аналізі передумов та сучасних проявів сепаратизму, а також у розробці нормативно-правових засобів протидії цьому явищу.

Події останніх років в Україні, Європі та світі в цілому актуалізували проблему захищеності життя, здоров'я, честі, гідності, особистої недоторканності та права на безпечне життя від протиправних посягань. Найбільш красномовно говорить про стан порушення найважливіших життєвих благ в країні статистика про кількість загиблих людей. Так, зокрема, з середини квітня 2014 року по грудень 2015 року загальна кількість загиблих становила понад 9 тис. осіб та понад 20 тис. осіб були поранені [1]. Поряд з цим значно зросла кількість надзвичайно небезпечних злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю. Так, якщо раніше на території України показник терористичних актів був практично нульовий, то за останні

два роки правоохоронними органами зареєстровано 2 749 злочинів, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення терористичного акту (ст. 258 КК України) та 1327 злочинів у вигляді створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК України). З урахуванням наведених цифр, які свідчать про масштабність та тривалу пролонгованість терористичних актів у часі, варто погодитися з думкою Пронози І.І., яка зазначає, що сьогодні тероризм перетворився на тип політичної боротьби за владу та різні сфери життя [2, с. 64].

Специфічною особливістю сучасного тероризму є його органічна єдність з іншим явищем – сепаратизмом [3, с. 342]. Останній являє собою явище, яке потенційно є характерним для будь-якої держави, але яке активізується лише за певних умов під дією різних груп факторів, пов'язаних передусім з політичною та соціально-культурною трансформацією певного суспільства, ослабленням або посиленням центральної влади, конфлікту інтересів політичних та олігархічних еліт. Також сепаратизм як прагнення деяких регіонів держави до відокремлення, набуття більшої політичної самостійності, суверенітету є своєрідним проявом захисної реакції на процеси, які не влаштовують певну частину суспільства в переломні моменти його розвитку [4].

Дослідження передумов розвитку сепаратизму в Україні свідчить, що його породили наступні чинники: 1) неоднорідність національного, мовного, соціального складу населення країни; 2) нерівномірність економічного, культурного, зокрема мовного, розвитку окремих регіонів, що сприяло активізації прагнення спільнот на самозбереження та поліпшення умов існування або, навпаки, прагнення монополізувати привілейоване становище, щоб з нього не користалися інші спільноти; 3) помилки, прорахунки, зловживання центральної влади, які погіршують становище окремих спільнот; 4) вплив з-за кордону певних держав, міжнародних організацій з метою підпорядкування ресурсів або відокремлення регіонів [5, с. 20].

На нашу думку, домінуючу роль у формуванні сепаратизму в Україні має останній

фактор. Саме зовнішній вплив на ситуацію в Україні (саме з боку Російської Федерації) проявляється наданням матеріальних, фінансових ресурсів, політичної та інформаційної підтримки, шляхом здійснення дипломатичного, економічного та завуальованого військового тиску на користь сепаратистів. Поряд з цим російською владою було здійснено і продовжує здійснюватися потужний інформаційно-емоційний вплив на підсвідомість через телебачення. Масова свідомість є сукупністю думок, оцінок, настроїв та емоцій, які обумовлюються наявною ситуацією в місті, регіоні, державі. Під час загострення соціальних суперечностей на перший план виходить емоційна складова громадської думки, яка в значній мірі залежить від інформаційного впливу. Цілком можна погодитися з Покладом В.І. з приводу того, що чим інтенсивніше засоби масової інформації транслюють емоційний окрас в інтерпретації фактів, тим більш очевидною стає поляризація суспільної думки, розподіл на «своїх» та «чужих», коли ті, хто вважався «своїм», перетворюється на «чужого» і навпаки. Наслідком інтенсифікації інформаційно-емоційного впливу на населення Донецької та Луганської області стало зростання проросійських орієнтацій серед жителів регіону з 30-40 % до 50 % і більше. Поклад В.І. пояснює це тим, що спрацював феномен негативної мобілізації, тобто механізм інтеграції населення на підставі процесів росту дифузного масового подразника, страху, ненависті, при наявності перспектив несприятливого розвитку подій, який може призвести до втрати звичного способу життя, авторитету, доходу тощо [7, с. 104].

При дослідженні детермінаційного комплексу сепаратизму в Україні не допустимим є ігнорування його психологічних передумов. Вдало зазначає І. Білоконь, що саме різні переконання молоді на сході та на заході країни безпосередньо вплинули на політичну ситуацію в країні. Зокрема, населення сходу прагне до інтеграції зі Співдружністю Незалежних Держав, а заходу – з Європейським Союзом, тобто в масовій свідомості сходу домінують радянські цінності, а на заході демократичні [8, с. 11].

Активізація сепаратистських дій на території України актуалізувала необхідність нормативно-правового забезпечення боротьби з сепаратизмом. З цього приводу слід згадати Постанову Верховної Ради України від 22.02.2014 року «Про запобігання проявам сепаратизму та іншим посяганням на основи Національної безпеки України» [9]. Зазначеною Постановою категорично засуджено прояви сепаратизму та будь-які інші посягання на територіальну цілісність та недоторканність України, а також вимога до правоохоронних відомств вживати жорстких й вичерпних заходів для припинення та запобігання загрозам національній безпеці України.

Наступним кроком на шляху правового регулювання боротьби з сепаратизмом стало внесення змін до Кримінального кодексу України (далі КК) 19 червня 2014 року у формі криміналізації фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК). За фінансове чи матеріальне забезпечення дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України передбачена відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна. Напередодні прийняття зазначених змін Генеральною прокуратурою України повідомлялось про виявлення 17 установ, які підозрюються у причетності до фінансування сепаратистської діяльності. За статистичною інформацією Генеральної прокуратури України за 2015 рік та 2 місяці 2016 року виявлено 9 злочинів, передбачених ст. 102 – 2 КК України.

З приводу відсутності спеціальної норми, яка б безпосередньо та чітко встановлювала кримінальну відповідальність за вчинення сепаратистських дій, професор В.П. Ємельянов пропонує запозичити позитивний досвід Республіки Казахстан та доповнити Розділ I Особливої частини Кримінального кодексу України статтями, які б передбача-

ли кримінальну відповідальність за сепаратистську діяльність та збройний заколот [10, с. 17].

Наступними змінами до КК України, які були соціально обумовлені ситуацією в країні стала нова редакція ст. 447 КК України «Найманство». Зокрема чинна редакція статті приведена законодавцем у максимальну відповідність до Міжнародної конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців 1989 року та закріплює кримінальну відповідальність за вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців, вчинене службовою особою з використанням службового становища як один з кваліфікованих видів такої діяльності. Частина третя зазначеної норми передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої у разі, якщо найманство призвело до загибелі людини. За участь найманця у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях громадянин України може бути покараний позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Окремо хотілося б зупинитися на проекті Закону України «Про протидію і запобігання сепаратизму та подолання наслідків сепаратистської діяльності на території України (десепааратизацію)» від 22 липня 2014 року, реєстр. № 4300. Зазначеним законопроектом пропонується під сепаратизмом розуміти діяльність, спрямовану на відокремлення частини території України з етнічних, мовних, релігійних мотивів для створення нової держави, наділеної політичною самостійністю або широкою автономією. Передбачається нормативно закріпити порядок з адміністративною та кримінальною конституційну відповідальність за сепаратизм; ввести у правове поле поняття десепааратизації; визначити люстраційні, ліквідаційні, конфіскаційні, освітні та інформаційні заходи десепааратизації. Порядок з цим законопроектом не надається дефініція сепаратистської діяльності, масових акцій сепаратистського спрямування, не конкретизуються склади злочинів, якими будуть охоплюватися діяння сепаратистського характеру, що свідчить

про необхідність подальшого доопрацювання документа.

Наступним та одним з вагоміших елементів процесу нормативно-правового забезпечення протидії сепаратизму стало прийняття 26 травня 2015 року Стратегії національної безпеки, затвердженою Указом Президента України, якою визначені сучасні загрози національній безпеці та відповідно напрямки подолання цих загроз. Зокрема, на державному рівні основними загрозами національній безпеці визначено: військова агресія, торговельно-економічна та інформаційно-політична війна з боку Росії; неефективність системи забезпечення національної безпеки і оборони України; корупція та неефективна система державного управління; економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення, загрози енергетичній, інформаційній безпеці, кібербезпеці і безпеці інформаційних ресурсів; загрози безпеці критичної інфраструктури та загрози екологічній безпеці [11].

На підставі Стратегії національної безпеки, як реакція на військову агресію Росії, з метою забезпечення належного нормативного підґрунтя боротьби з сепаратизмом та тероризмом на території України, а також для забезпечення заходів, спрямованих на подолання військових загроз, дотримання принципів міжнародного права, формування та реалізації воєнної політики України Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015 була затверджена Військова доктрина України, якою визначені доктринальні положення формування та реалізації воєнної політики України.

Військовою доктриною України визначено, що ключовими завданнями створення умов для відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності України є: комплексне реформування системи забезпечення національної безпеки до рівня, прийняттого для членства в Європейський Союз та НАТО; створення ефективного сектору безпеки і оборони, що забезпечує достатні спроможності національної оборони для відсічі збройній агресії; розвиток Збройних Сил України за західними стандартами та досягнення сумісності зі зброй-

ними силами держав – членів НАТО [12]. Вважаємо, що оновлення змісту Військової доктрини України є адекватною реакцією держави на виклики сучасності, визначені заходи політичного, організаційного, управлінського характеру покликані всіма можливими силами та засобами забезпечити безпеку держави, її суверенітет, цілісність та недоторканність. Позитивним є визначення переліку суб'єктів органів державної влади та напрямків їх діяльності у спільній справі забезпечення військової безпеки.

На наше переконання, безперечно, всі зроблені владою кроки на шляху правового врегулювання процесу боротьби з сепаратизмом є позитивними. Поряд з цим для того, щоб підвищити ефективність комплексу заходів, який вживається для боротьби з сепаратизмом та відповідно мінімізувати загрози національній безпеці, керівництву нашої держави необхідно, в першу чергу, завоювати у населення України довіру та авторитет. Кожен громадянин нашої держави повинен відчувати турботу про себе з боку найвищого керівництва держави та представників влади на місцях. Сьогодні ж, як не прикро це констатувати, але народ демонструє незадоволення тією ситуацією, що склалася в державі. Адже з екранів телевізорів та сторінок періодичних видань усі говорять про турботу про народ, про реформи на благо народу, а в реальному житті пересічному громадянину жити стає все складніше з кожним днем. Зростають тарифи на житлово-комунальні послуги, процес реформування сфери охорони здоров'я, освіти, комунального господарства викликає у населення незадоволення та обурення, зростаючий рівень безробіття, викликаний економічною кризою, зводить населення на найнижчий рівень зuboжіння. Виплати військовим, які беруть участь у проведенні Антитерористичної операції затримуються, військові роками чекають виплат за поранення, компенсацій за наймане житло тощо. Однак зростають статки керівництва держави та представників влади. За таких умов загострюється соціальний конфлікт, зростає агресія, незадоволення діями влади, відповідно підвищується рівень загальнокримінальної

злочинності та, відповідно, активізуються сепаратистські рухи.

Цілком погоджуємося з пропозиціями А.М. Степико з приводу того, що для зменшення загроз національній безпеці України, у частині боротьби з сепаратизмом, керівництву нашої держави необхідно розпочати процес деолігархізації суспільства, що повинно призвести до зниження рівня корупції, оскільки ліквідується її основне джерело; забезпечити «розумну» автономію регіонів; сприяти взаємопроникненню культур і традицій, притаманних різним регіонам тощо [4].

Поряд з цим населення хоче бачити реальні приклади правової оцінки (засудження, покарання) осіб, які вчиняють сепаратистські дії, особливо держаних службовців та посадових осіб. Адже одним із чинників розповсюдження сепаратизму по території України є безкарність. З часу анексії Автономної Республіки Крим та окупації частини Донецької та Луганської областей судами України винесено 33 вироків, з яких законної сили поки що набрали лише 18 вироків. Із 18 засуджених осіб немає жодного представника державної влади. Поряд з цим, з 18 засуджених протягом періоду окупації за посягання на територіальну цілісність України 17 звільнені від відбування покарання з випробуванням. Тобто лише одна особа знаходиться за ґратами, відбуваючи покарання у виді трьох років позбавлення волі [13].

Підводячи підсумок сказаному, можемо зазначити, що керівництву нашої держави слід реалізувати цілий комплекс заходів, аби подолати всі прояви сепаратизму. Але для цього спочатку потрібно відновити довіру до себе з боку населення та реальними діями довести народу України прагнення подолати сепаратизм, відновити територіальну цілісність та державний суверенітет. Також у досліджуваному напрямку вважаємо за доцільне погодитися з В. Дівак, яка зазначає, що немає універсального засобу нейтралізації політичного руху, який існує зараз у нас в державі та породжує сепаратизм, а міжнародний досвід також не завжди є прийнятним. Адже кожна країна має вирішувати свої проблеми тільки на основі власних політичних та соціокультурних традицій, відповідно до рівня розвитку де-

мократії, застосовуючи такі механізми, як федералізація, автономізація, регіоналізація тощо [14]. Хотілося б додати, що наявний у державі арсенал нормативно правових засобів є достатнім для забезпечення протидії сепаратизму. Поряд з цим переконані, що основною запорукою їх ефективності залишається добросовісне виконання суб'єктами такої діяльності приписів законів, керується ідеєю пріоритетності інтересів суспільства та держави. Останнє визначає подальші перспективні напрямки дослідження як сепаратизму, так і інших загроз національній безпеці нашої держави з метою своєчасного розроблення комплексу цілеспрямованих та ефективних заходів протидії та приведення нормативно-правової бази у відповідність з потребами сьогодення.

Література

1. В ООН оприлюднили кількість загиблих людей на Сході України з початку війни : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ato/v-oon-oprilyudnili-kilkist-zagiblih-na-shodi-ukrayini-z-pochatku-viyini-550379.html>
2. Політичний тероризм як загроза стабільності сучасного суспільства [Текст]: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Проноза Інна Іванівна; Держ. закл. "Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського". – О., 2012. – 219 с.
3. Денисюк С.Г., Корнієнко В.О. Терористичний сепаратизм в сучасній Україні: спроба теоретико-прикладного аналізу / С.Г. Денисюк, В.О. Корнієнко // Збірник наукових праць «Гілея». – Вип.93. – 2015. – С. 342-345.
4. Степико М.Т. Потенційні загрози регіонального сепаратизму в Україні. Аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1478/>.
5. Вітман К.М. Особливості процесу сепаратизації в Україні / К.М. Вітман // Актуальні проблеми політики. – 2014. – № 53. – С. 19-27.
6. Кресіна І.О., Коваленко А.А. Ситуативні механізми протидії сепаратизму в Україні: політики-правовий аналіз / І.О. Кресіна, А.А. Коваленко // Держава і право. – 2014. – № 65. – С. 291-299.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються передумови розвитку сепаратизму в Україні. Автор досліджує нормативно-правові акти, якими регулюється протидія сепаратизму.

SUMMARY

In the article the preconditions of separatism dissemination in Ukraine are analyzed. The author investigates normative acts that regulate the countering of separatism. In particular it is noted, that separatism is caused by the heterogeneity of national, language and social composition of the people; by the heterogeneity of social, economic, cultural development of separate regions; by mistakes and abuses of central authorities, which worsen the situation of some communities; by the influence from abroad of certain states and international organizations to subordinate national resources or separated regions.

The author concludes that regulatory and legal means, for countering separatism and other threats to national security, which are available in the state, are sufficient. But the main guarantee of their efficiency is the implementation of law requirements by the statesmen at the highest level and determination of state and society priorities higher than the desire for personal enrichment or receiving a certain social status in the society. The last statement determines perspective directions of the further research of other threats to the security of our country for timely development of the complex targeted and effective means.

ганського соціолога / В. И. Поклад // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія : Філософія. – 2015. – Т. 262, Вип. 250. – С. 103-105.

8. Білоконь І. Психологічні чинники сепаратизму в Україні / І. Білоконь // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – 2015. – Вип. 20(1). – С. 9-15.

9. Про запобігання проявам сепаратизму та іншим посяганням на основі Національної безпеки України від 22 лют. 2014 р. № 756-VI // Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/756-vii>.

10. Ємельянов В.П. Терористичні акти: притаманні властивості та відмежування від суміжних злочинних діянь / В.П. Ємельянов: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 25 верес. 2015 р.). – Дніпропетровськ. – 2015. – С. 13-17

11. Стратегії національної безпеки від 26 травня 2015 р. № 287/2015 // Президент України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

12. Військова доктрина України, затв. Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015 / Президент України // Урядовий кур'єр. – 26.09.2015 – № 178.

13. Маляр А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/05/14/7067783/>

14. Дівак В. В. . Сепаратизм як феномен сучасної політики. Політологічні та правові аспекти [Текст] : монографія / В. В. Дівак ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Логос, 2010. – 223 с.

15. Сепаратизм як феномен сучасної політики. Політологічні та правові аспекти [Текст] : монографія / В. В. Дівак ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Логос, 2010. – 223 с.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ

**ВАНДІН Євген Валерійович - здобувач Національної академії прокуратури
України**

УДК 342.5

Стаття посвячена изучению теоретико-правового аспекта деятельности Специализированной антикоррупционной прокуратуры в Украине.

Ключові слова: спеціалізована антикорупційна прокуратура, антикорупційна діяльність, Національне антикорупційне бюро, нагляд за додержанням законів, функції прокуратури.

Постановка проблеми

Ефективне функціонування Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – антикорупційна прокуратура) впливає не тільки із потреби у здійсненні нагляду за розслідуванням найбільш резонансних злочинів в Україні. Як було відзначено в Плані дій з лібералізації візового режиму, для надання українцям безвізового в'їзду в країни ЄС необхідно здійснити ряд заходів. З-поміж інших передбачено, що створення єдиного та незалежного антикорупційного органу в Україні та спеціалізованої і незалежної антикорупційної прокуратури є одним з ключових умов для пом'якшення міграційного клімату, а також для виплати значної допомоги від ЄС [1; 13]. До того ж процес створення антикорупційної прокуратури перебуває на стартовому етапі, а тому наукове обґрунтування та дискусія з цього приводу є важливим та необхідним елементом дієвості служби в майбутньому.

Стан дослідження

Дослідження проблеми прокурорської діяльності не є новим для вітчизняної правової

науки. Тим не менше, праці таких фахівців як М.В. Косюти, В.І. Малюги, М.І. Мичко, В.В. Сухоноса, В.В. Шуби, М.К. Якимчука та інших, уже не можуть задовольнити сучасні тенденції та вимоги до ефективного менеджменту органами прокуратури.

Виклад основного матеріалу

Основи управління будь-якого органу нерозривно пов'язані з організаційними засадами його функціонування. Слід погодитися із І. Козьяковим у тому, що дослідження сутності організації діяльності прокуратури представляється як процес упорядкування елементів у раціональну єдність, змістом якого є діяльність з розробки форм і методів роботи, координації зусиль певних суб'єктів прокурорської діяльності, які здійснюють встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [2, с. 24].

Оскільки в п. 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. зазначено, що антикорупційна прокуратура створюється на правах самостійного структурного підрозділу, питання його незалежності виходить на перший план. Аналіз положень Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 дає можливість встановити деякі ознаки незалежності антикорупційної прокуратури.

Особливий порядок відбору та призначення антикорупційних прокурорів на адміністративні посади (ч. 1,2 ст. 8-¹ Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014). Позитивним слід відмітити той факт, що відповідальними за

організацію проведення відкритого конкурсу є не представники Генеральної прокуратури України (як вищого адміністративного органу), а конкурсна комісія у складі чотирьох осіб, визначених Радою прокурорів України та семи осіб, визначених Верховною Радою України (ч. 2 ст. 8⁻¹ Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014). Публічність та прозорість конкурсної процедури відбору забезпечується он-лайн відеотрансляцією співбесіди і претендентами на зайняття вакантних посад [4, п. 1.3]. Кваліфікаційні вимоги на посаду антикорупційного прокурора відповідають загальним вимогам, визначеним у ст. 27 Закону України «Про прокуратуру». Згідно із п. 1.6. Порядку проведення відкритого конкурсу з відбору кандидатів на зайняття адміністративних посад у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (далі – Порядок) безпосередній процес конкурсу проходить три послідовні етапи: складання тестування на знання законодавства, складання тестування загальних здібностей та співбесіди [4]. При цьому, якщо претендент не набрав прохідний бал при складанні тесту на знання законодавства (70 балів із 100), він вважається недопущеним до тестування на загальні здібності. Для ефективного проведення конкурсу створюється робоча група та конкурсна комісія, які також повинні бути незалежними від кандидатів. Метою проведення співбесіди є з'ясування професійних, морально-ділових і управлінсько-організаторських здібностей кандидата, необхідних для виконання службових обов'язків на конкретній адміністративній посаді, відповідності рівня доходів способу життя кандидата тощо [4, п. 8.1]. Предметом оскарження можуть бути виключно рішення комісії щодо недопущення кандидата до тестування на загальні здібності та результати тестування на знання законодавства [4, п. 9.1].

Окреме робоче місце відводиться розташуванню апарату працівників антикорупційної прокуратури (ч. 3 ст.8⁻¹ Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014). Віддаленість один від одного антикорупційних прокурорів від загальних прокурорів, без сумніву, зменшить ризик виникнення конфлікту інтересів. При цьому, на наш погляд, більш доцільним є переміщення місць розміщення працівників

антикорупційної прокуратури в самостійне робоче приміщення. Такою, що має право на існування, є модель спільного перебування в одному приміщенні із апаратом Національного антикорупційного бюро.

Заборона адміністративного втручання з боку посадових осіб керівного апарату Генеральної прокуратури України та відсутність впливу на діяльність загальних прокурорів зі сторони керівників антикорупційної прокуратури (п. 5 ст. 8⁻¹ Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р.). Положення ст. 8⁻¹ Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. передбачається, що письмові накази адміністративного характеру, які стосуються організації діяльності антикорупційної прокуратури видаються за обов'язковим погодженням керівника такого органу. До речі, міжнародними рекомендаціями та практикою діяльності публічних органів у провідних країнах світу велика увага приділяється протидії зовнішньому та внутрішньому тиску, а також можливості впливати на рішення працівників відомства. У рекомендаційних настановах від Міжнародного валютного фонду узагальнюється, що одним із шляхів забезпечення ефективної самостійності та незалежності публічного органу або структурного підрозділу такого органу є надання йому формальних прав, а саме: право самостійно здійснювати планування своєї діяльності та визначати внутрішню організаційну структуру (визначати межі та розміри, географічне розташування територіальних підрозділів); право виділяти, перерозподіляти кошти, передбачені бюджетом на орган (підрозділ); право визначати власні адміністративні стандарти діяльності (наприклад, порядок проведення зустрічей, контролю в рамках здійснення нагляду за діяльністю правоохоронних органів); залучення персоналу, підвищення його кваліфікації та оплата праці (спроможність визначати академічні та технічні кваліфікаційні стандарти для різних категорій осіб, що приймаються на роботу; право приймати на роботу та звільняти працівників; можливість розробки та реалізації програм підготовки та підвищення кваліфікації працівників; спроможність використовувати працівників у необхідному обсязі; спроможність вести переговори щодо визначення рівнів оплати

праці (часто з урахуванням більш широких положень та домовленостей, що діють у державному секторі). Як свідчить практика, це дасть можливість ефективніше використовувати власні ресурси та швидше реагувати на кадрові виклики та потреби; право здійснювати адміністрування власних систем інформатизації або передавати надання відповідних послуг на аутсорсинг приватним підприємцям; право застосовувати без узгодження з іншими органами певних прав на здійснення примусу у сфері нагляду за здійснення правоохоронної діяльності. Незалежне застосування таких повноважень дає змогу оперативно реагувати на випадки недотримання процесуальних та інструктивних норм [5, с. 46].

Мінімізація можливості корупційного впливу на співробітника антикорупційної прокуратури є прогресивним шляхом ефективною організаційною складовою функціонування антикорупційної системи взагалі.

Слід погодитись із Проневичем О., який приходить до висновку, що рекомендаційними настановами міжнародних організацій встановлено й інші специфічні засади діяльності антикорупційної прокуратури, а саме: спеціалізація, професійна підготовка (кадрове забезпечення) та достатні адекватні ресурси для виконання завдань [6, с. 262].

Як правило, антикорупційна спеціалізація забезпечується на рівні існуючих державних суб'єктів правоохоронної діяльності. Однак у країнах з перехідною економікою часто утворюються самостійні спеціалізовані інституції з протидії корупції [6, с. 262]. Окрім спеціалізованих органів по боротьбі із корупцією, в Україні в системі органів виконавчої влади, в тому числі і в правоохоронних органах, діють внутрішні підрозділи по боротьбі із корупцією. Питання їх дієвості є сумнівним навіть в силу того, що вони перебувають у системі єдиного органу по адміністративній вертикалі. Антикорупційну прокуратуру, специфіка діяльності якої залежить від специфіки антикорупційного бюро, було створено з метою боротьби із корупцією на найвищому рівні.

Станом на сьогоднішній день структура та штат як елементи організаційного аспекту діяльності антикорупційної прокуратури наразі ще не сформовані. Проте, виходячи

із досвіду організації діяльності Національного директорату по боротьбі із корупцією в Румунії (модель діяльності якої схожа із вітчизняною) можна припустити, що апарат буде віддзеркалювати структуру антикорупційного бюро. Оскільки в антикорупційному бюро відсутня диференціація структури на функціональні напрямки протидії корупції (як, наприклад, існують підрозділи по боротьбі із корупцією в органах державного управління, відділи по боротьбі з корупцією у сфері фінансових інтересів Румунії, відділи по боротьбі із корупцією серед військовослужбовців, тощо [7, с. 81; 3]), структура та апарат антикорупційної прокуратури також не потребує цього. У багатьох країнах світу (Великобританія, Іспанія, Бельгія, Норвегія та ін.) у структуру спеціалізованих органів по боротьбі із корупцією або при них функціонують фінансові аналітики та експерти з протидії відмиванню коштів, отриманих злочинним шляхом задля підвищення рівня протидії фінансовій корупції.

Не менш важливим складовим елементом організаційної діяльності антикорупційної прокуратури є координація, яку в силу специфіки її роботи можна охарактеризувати і яка є сукупність взаємоузгоджених дій, рішень та заходів, в рамках єдиного співробітництва по боротьбі із корупцією в найвищих своїх проявах.

Не буде помилкою відмітити, що без співробітництва із органами та установами виконавчої влади антикорупційна прокуратура не зможе здійснювати ефективний нагляд за здійснення правоохоронної діяльності детективами антикорупційного бюро. На відміну від координації діяльності роботою правоохоронних органів загальною прокуратурою, взаємодія антикорупційної прокуратури із органами та установами державної влади буде відзначають особливою специфікою. По-перше, управління координаційною діяльністю здійснюватиметься керівником антикорупційної прокуратури. По-друге, пріоритетними суб'єктами взаємодії будуть спеціалізовані антикорупційні органи і установи, а саме: Національне антикорупційне бюро, Національне агентство з питань запобігання корупції, Урядовий уповноважений з питань антикорупційної політики. Проте, врахову-

ючи той факт, що антикорупційна прокуратура здійснює нагляд за досудовим розслідуванням корупційних правопорушень вищими посадовими особами та державними службовцями, то необхідність взаємодії виявляється і з центральними органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Не виключенням є взаємодії із приватними суб'єктами (банки, адвокатські та нотаріальні об'єднання).

Іншим організаційним аспектом функціонування антикорупційної прокуратури є кадрове забезпечення, що впливає із завдання побудови ефективної сучасної антикорупційної служби за європейськими стандартами. Як було відзначено в попередньому підрозділі, одним із удосконалених елементів правових засобів профілактики та протидії корупційним правопорушенням за антикорупційним законодавством України 2014-2015 років є прийняття так званих кодексів поведінки. У європейській практиці прийнято вважати, що оскільки працівники прокуратури здійснюють нагляд за розслідуванням корупційних правопорушень, вони самі повинні бути зразком у своїй антикорупційній поведінці. До факторів морального антикорупційного етикету прокурора відносять наступні: прокурор повинен бути прикладом для своїх колег в області нетерпимого ставлення до корупції; працівники прокуратури повинні відкидати всі спроби підкупу і негайно повідомляти про ці факти особам, відповідальним за її запобігання, або безпосередньому керівництву; у разі виникнення конфлікту інтересів потрібно залучати своїх колег у якості свідків; організація роботи повинна бути побудована таким чином, щоб її можна було перевірити в будь-який час; прокурори зобов'язані чітко розділяти свою службову діяльність і приватне життя для запобігання конфлікту інтересів; при виявленні фактів корупції у процесі виконання своїх службових обов'язків прокурор повинен повідомити про це особу, відповідальному за запобігання корупції або керівнику; у разі виявлення структурних підрозділів, що сприяють корупції, необхідно організувати свою роботу таким чином, щоб не бути залученим у дану діяльність; прокурори повинні періодично проходити підготовку та пере-

підготовку з питань протидії корупції; якщо ж прокурор все-таки виявився залученим у корупційну діяльність, то він не повинен боятися повідомити про це, оскільки, це може бути враховано як пом'якшувальну обставину при визначенні ступеня його винності [8, с. 162-163].

Розділ VI Закону України «Про запобігання корупції» містить обов'язок державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування дотримуватися вимог закону та загально визнаних етичних норм поведінки, бути ввічливими у стосунках з громадянами, керівниками, колегами і підлеглими (ст. 38 Закону України «Про запобігання корупції»). Окрім цього, положеннями Розділ VI Закону України «Про запобігання корупції» визначено наступні засади професійності в діяльності публічних службовців: пріоритет інтересів органу чи установи, що її представляє державний службовець, політична нейтральність, неупередженість, компетентність та ефективність, нерозголошення інформації, утримання від виконання незаконних рішень чи доручень. Проте, означені правила є загальними правилами етичної поведінки, які стосуються всіх публічних службовців. На наш погляд, необхідно виокремлювати спеціальні правила етичного кодексу поведінки та професійної діяльності щодо публічних службовців, діяльність яких направлено виключно на боротьбу із корупцією. Ці стандарти повинні встановлювати більш жорсткий контроль за приватним життям службовця, який здійснює нагляд за правоохоронною антикорупційною діяльністю на найвищому рівні. Наприклад, у ст. 29 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» зазначено, що підрозділи внутрішнього контролю здійснюють моніторинг способу життя працівників антикорупційного бюро з метою встановлення відповідності рівня життя працівника майну і доходам цього працівника та його членів сім'ї згідно з декларацією особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що подається ним відповідно до закону [11]. При цьому вищенаведеним Законом не передбачено обмежень у часі, способі, режимі такого моніторингу. Одразу виникає питання, чи можливо це вважати протиправним втручан-

ням у приватне життя публічного службовця, виходячи зі змісту ст. 32 Конституції України («...Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини...»)?

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 20.01.2012 № 2-рп/2012 чітко відмітив, що перебування особи на посаді, пов'язаний зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування, передбачає не тільки гарантії захисту прав цієї особи, а й додаткові правові обтяження. Публічний характер як самих органів – суб'єктів владних повноважень, так і їх посадових осіб вимагає оприлюднення певної інформації для формування громадської думки про довіру до влади та підтримку її авторитету у суспільстві [9]. Виходячи із того, що категорію працівників антикорупційної прокуратури можна віднести до найвищого державного рангу служби та враховуючи той факт, що їх діяльність є професійною у сфері боротьби із корупцією, вважаємо за доцільне рекомендувати внести зміни до Наказу Генеральної прокуратури України від 28 листопада 2012 року № 123, а саме, доповнити його статтею 21 наступного змісту: «Підрозділи внутрішнього контролю органів державного бюро розслідувань здійснюють моніторинг способу життя прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури з метою встановлення відповідності рівня життя майну і доходам цього прокурора та його членів сім'ї згідно з декларацією, що подається ним». При цьому до предмету моніторингу необхідно включати поведінку, відношення до подарунків, загальний образ життя та ін..

На підставі аналізу досвіду Німеччини, з метою своєчасного виявлення корупційних діянь, у діяльності антикорупційної прокуратури доречно також запровадити практику реалізації принципу «багатьох очей». Її змістом є одночасна перевірка на прозорість публічного службовця декількома працівниками суміжного підрозділу чи підрозділами іншого територіального органу антикорупційної прокуратури. Це дасть змогу підвищити рівень самоконтролю в діяльності антико-

рупційної прокуратури [10, с. 162].

Досвід Франції та Німеччини в кадрових стратегіях дає можливість відмітити такий ефективний засіб антикорупційного спрямування як ротація кадрів. Як відзначено в Директиві Федерального уряду по попередженню корупції у федеральній адміністрації МВС ФРМ від 30 липня 2004 року ротація посадових осіб, що перебувають на керівних посадах в органах публічної влади повинна здійснюватися кожних 5 років [10, с. 162]. При цьому, враховуючи положення ст. 5, ст. 8-1 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII керівними посадами підрозділів антикорупційної прокуратури слід вважати антикорупційного прокурора та його заступників, керівників відділів антикорупційної прокуратури та їх заступників.

На наш погляд, таку систему аналізу корупційних ризиків у діяльності антикорупційних прокурорів доцільно створити і в Україні. Вона повинна стати складовою загальної антикорупційної стратегії в системі кадрового забезпечення із обов'язковим розповсюджуватися на всіх працівників прокуратури.

Висновок

Отже, антикорупційна прокуратура України є структурним підрозділом Генеральної прокуратури України, яка уповноважена на здійснення нагляду під час досудового розслідування щодо корупційних правопорушень Національним антикорупційним бюро. Створення антикорупційної прокуратури в Україні є продуктом організаційного та функціонального реформування органів прокуратури відповідно до сучасних європейських стандартів та кращих практик передових країн світу.

Основним елементом у системі організаційного блоку функціонування антикорупційної прокуратури є забезпечення самостійності та незалежності підрозділу від зовнішнього впливу. З метою удосконалення організації діяльності антикорупційної прокуратури рекомендується надати йому окремі кошторисні, інформаційні та кадрові (повноваження) права.

Специфічний складний, криміногенно-резонансний, загальнодержавний характер кримінальних проваджень, нагляд за роз-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вивченню теоретико-правового аспекту діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури в Україні.

слідкування яких здійснюють антикорупційні прокурори, потребує розробки особливої кадрової стратегії в діяльності спеціалізованого антикорупційного інституту. Станом на сьогоднішній день законодавчої розробки та доопрацювання потребує: штатний розпис та структура антикорупційної прокуратури, стратегія експертно-галузевого (фахового) забезпечення кадровими ресурсами, спеціальні правила етичного кодексу поведінки антикорупційних прокурорів, ризикоорієнтовна система оцінки схильності до корупційних проявів у професійній діяльності антикорупційної прокуратури.

Література

1. Безвізовий діалог між Україною та ЄС : План дій з лібералізації візового режиму. – Схвалено на саміті Україна - Європейський Союз (22 листопада 2010 року, м. Брюссель, Королівство Бельгія). – [Електронний ресурс]. – режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_001.
2. Козьяков І. Методологічні аспекти організації прокурорської діяльності на сучасному етапі / Ігор Козьяков // Вісник прокуратури. – №7, 2015. – С. 23-32.
3. Берестень В.И. Кадровое обеспечение как элемент системы противодействия коррупции в органах государственного управления / В.И. Берестень // Проблемы управления. – № 3 (32). – 2009. – С. 96-102.
4. Порядок проведення відкритого конкурсу з відбору кандидатів на зайняття адміністративних посад у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі : схвалено конкурсною комісією з відбору на зайняття адміністративних посад у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі протоколом № 4 від 1 жовтня 2015 року.
5. Томас Сторі, Енріко Аав, Дебра Адамс. Реформа адміністрування податків та варіанти врядування : Міжнародний валютний фонд (Департамент з бюджетних питань). – 2014. – 65 с.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of anti-corruption prosecutors activities in Ukraine.

6. Проневич О.С. Институт специализированной антикоррупционной прокуратуры в европейской державно-правовой традиции / О.С. Проневич // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 261–268 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2015_1_44.pdf.

7. Горан Клеменчич, Янек Стусек. Специализированные институты по борьбе с коррупцией : обзор моделей // Организация экономического сотрудничества и развития, Сеть по борьбе с коррупцией для стран Восточной Европы и Центральной Азии. – 2006. – [Электронный ресурс]. – режим доступа : www.oecd.org/corruption/acn/39972100.pdf.

8. Поляков М.М. Европейский опыт борьбы с коррупцией органами исполнительной власти и прокуратуры / М.М. Поляков // Государство и право. Юридические науки. – №2-2/2013. – С.160-171.

9. У справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України : Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012. – [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>.

10. Поляков М.М. Европейский опыт борьбы с коррупцией органами исполнительной власти и прокуратуры / М.М. Поляков // Государство и право. Юридические науки. – №2-2/2013. – С.160-171.

11. Про національне антикорупційне бюро : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 47, ст.2051. – [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.

12. Reply to your letter from 2 November 2015 requesting assistance to the testing process for specialised anti-corruption prosecution administrative positions : Letter EU (Delegation to Ukraine). – [Electronic recourse]. – access mode : <http://tsn.ua/groshi/yes-vidmovivsyafinansuvati-stvorennya-antikorupciynoyi-prokuraturi-v-ukrayini-528104.html>.

ДОКАЗИ: ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

ГНАТЕНКО Валерія Сергіївна - прокурор відділу прокуратури Харківської області

УДК 343.12

Теоретические положения уголовного процесса рассматривают элементы доказательств в ходе досудебного и судебного производства, рассматриваются положения доказывания обстоятельств, подлежащих установлению в уголовном производстве, вины подозреваемого (обвиняемого). Дается анализ теоретических разногласий процессуального определения доказательств в уголовном процессе. Проводится анализ определения недопустимости доказательств. Вносятся предложения по дальнейшему совершенствованию действующего законодательства.

Ключові слова: докази, доказування, слідчий, прокурор, суддя, сторона обвинувачення, сторона захисту, підозрюваний, обвинувачений, учасник процесу.

Актуальність статті необхідно розглядати з концептуальних положень чинного законодавства. По-перше, процесуальний зміст КПК України викликає багато питань та не дає, в окремих випадках, відповіді на застосування теоретичних аспектів збирання, закріплення, оцінки доказів та процесуального змісту доказування обставин кримінального правопорушення. По-друге, практика роботи слідчого, прокурора, судді та колегіального суду вказує на виникнення гострих практичних дискусій з питань правотворчості та правозастосування доказів під час досудового та судового провадження, визначення їх недопустимості. По-третє, необхідно звернути увагу на наукові позиції окремих авторів, які підкреслюють, що вста-

новлена кримінальна процесуальна практика має суттєві недоліки під час доказування, та надають нові положення щодо доповнення та зміни чинного законодавства України, зокрема встановлення перевірки заяви про вчинене кримінальне правопорушення, проведення слідчих розшукових, негласних слідчих (розшукових) дій та визначення доказів допустимими або недопустимими під час досудового розслідування та судового розгляду.

Предметом дослідження стало співвідношення теоретичних елементів доказів, які були визначені за період дії Статусу Кримінального Укладення 1864 року до встановлення КПК України 1961 року, а також нових конструкцій доказів, які визначені у КПК України 2012 року. Аналіз інституту доказів дозволяє вивчати доказове право з точки зору наукового розвитку, надати обґрунтовану критику деяких законодавчих новацій, теоретичних концепцій.

Кращі вчені юристи століття багато працювали над визначенням доказів, за допомогою яких слідчий, прокурор, суддя, колегіальний суд повинні встановити вину підозрюваного, обвинуваченого та бути неупередженими, на підставі внутрішнього переконання, що саме обвинувачений вчинив кримінальне правопорушення.

Слід звернути увагу на вчених, які запропонували теоретичні положення доказів, зокрема Р.С. Белкін, А.Я. Вишинський, А.Я. Дубинський, М.В. Жогін, Г.М. Мінковський, М.М. Міхеєнко, С.М. Стахівський, В.Г. Танасевич, В.П. Шибіко та ін. [1; 2; 5; 6; 8].

Необхідно зазначити, що в теорії кримінального процесу немає жодного вченого, який не звернув увагу на систему, процесуальну дію доказів та запропонував своє бачення їх процесуального змісту та доказування. Всі точки зору були єдині у тому, що доказом та доказуванням у кримінальному процесі є не тільки їх логічне обґрунтування, а за допомогою проведення процесуальних, слідчих розшукових, негласних слідчих (розшукових) дій, збирання, перевірки та оцінки надає аргументи щодо їх процесуального закріплення у кримінальному процесі, встановлення вини обвинуваченого під час судового розгляду.

Виклад загального матеріалу

Слідчий збирає відомості, фактичні дані, факти та процесуально закріплює їх як докази. Процесуальна його діяльність є процедурою доведення факту вчинення кримінального правопорушення. Таким чином за допомогою доказів суддя повинен ухвалити вирок тільки на тих підставах, які знайшли свій вираз під час судового розслідування.

Під час проведення огляду місця події, обшуку, слідчий складає процесуальний протокол за правилами КПК України. Вилучені речові докази, документи можуть і повинні використовуватися для обґрунтування його висновків у повідомленні про підозру, обвинувальному акті. Однак, суддя перевіряє докази, які йому надає прокурор, під час судового розгляду кримінального провадження та встановлює властивість доказів. Таким чином на підставі судових доказів суддя приймає процесуальні рішення та ухвалює вирок.

Складніше з показаннями підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків, отриманими під час досудового розслідування.

Аналіз практики та емпіричний матеріал свідчить, що у 45% випадків потерпілий відмовлявся від своїх показань під час судового розгляду на підставі погроз відносно нього, шантажу, запропонування грошей та ін. У 55% випадків обвинувачений відмовлявся від своїх показань, які були дані на стадії досудового провадження на підставі не процесуальних дій з боку оперативних підрозділів,

слідчого. У 5% випадків свідки змінювали свої показання після того, як їм було запропоновано гроші, або вони вказували, що не так зрозуміли слідчого, який складав протокол допиту, а що вони підписували, то не читали, бо мали довіру до слідчого.

Закон встановлює умови, коли суддя повинен оголосити показання свідка, потерпілого, обвинуваченого для викриття неправдивих показань, а чинне кримінальне законодавство встановлює кримінальну відповідальність за неправдиві показання учасника процесу.

Ст. 84 КПК України вказує, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. З даного визначення не зрозуміло, які докази встановлюються під час досудового провадження слідчим, прокурором, а на підставі яких доказів суддя ухвалює вирок.

Пропонуємо встановити назву ст. 84 КПК України – судові докази. У даному разі буде приведено до єдиного процесуального змісту формування доказів, а саме на стадії досудового розслідування слідчий збирає фактичні дані, факти, відомості, а на стадії судового провадження суд встановлює судові докази та на їх підставі ухвалює процесуальне рішення.

Проблема істини у кримінальному процесі завжди була гострою тому, що встановити її за допомогою доказів під час судового розгляду було важко. Суддя відповідає за вирок, а незаконний, необґрунтований вирок підлягає ретельній перевірці та скасуванням апеляційною інстанцією.

Ю.М. Грошевой висловлював тезу, що внутрішнє судове переконання повинне бути побудоване на об'єктивних судових доказах, обвинувачення повинно бути доведене загальноприйнятими процесуальними стандартами. Сторона обвинувачення та захисту під час судового розгляду повинні бути рівними при доведенні обвинувачення [3, с. 56; 4, с. 33].

Теоретична конструкція доказів визначена на підставі доказів допустимих, на-

лежних, недопустимих. Виходячи з даних елементів закон встановлює, що слідчий не повинен бути стороною обвинувачення, а збирає докази, оцінює їх та надає через прокурора до суду.

Пропонуємо встановити повноваження слідчого та визначити його статус як судового слідчого. Даний статус слідчий мав за Статутом Кримінального Укладення царської Росії, а також за кримінальним процесом Франції. Статус слідчого повинен бути віднесений до інституту судової влади. Процесуальна самостійність слідчого повинна включати до себе, зокрема про кваліфікацію кримінального правопорушення, об'єм обвинувачення, прийняття процесуального рішення про закриття кримінального провадження або направлення його до суду. Даним положенням необхідно доповнити ст. 40 КПК України.

Слідчий здійснює доказування обставин кримінального правопорушення за допомогою проведення процесуальних, слідчих розшукових, негласних слідчих (розшукових) дій, встановлює обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а саме предмет доказування. Предмет доказування у кримінальному провадженні визначено, зокрема подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є дохо-

дами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Поняття предмета доказування продовжує залишатися дискусійним у теорії доказів. Вчені кримінального процесуального циклу постійно прагнуть до поглиблення теоретичних положень доказування, надають нові форми та методи, зокрема, новелою чинного КПК України є доказування обставин кримінального правопорушення за допомогою проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які вказують на вину підозрюваного.

М.М. Міхеєнко, С.М. Стахівський вважали, що предмет доказування співпадає з пізнанням властивостей об'єктів, які повинен дослідити слідчий, прокурор, суддя. Юридичним виразом пізнання є доказування, що охоплює досліджувані події, які характеризують суспільно небезпечне діяння і є підставою для застосування в норм матеріального і процесуального права з метою реалізації завдань кримінального провадження. Роль предмету доказування можна визначити з урахуванням його призначення [6, с. 144; 8, с. 17].

М.С. Строгович висловлював тезу, що предмет доказування має наступні форми. Одна з них - це обставини, які відображають головний факт доказування у позитивній формі. Друга форма є обставини, що виключають кримінальну відповідальність та вказують на головний факт у негативній формі [9, с. 98].

О.М. Ларін відзначав, що поняття предмета доказування не співпадає з предметом обвинувачення [7, с. 44].

Дані точки зору необхідно проаналізувати. Процесуальний зміст ст. 91 КПК Украї-

ни вимагає від сторони обвинувачення процесуально закріпити докази та здійснити доказування обставин, які вказують на факт вчинення певною особою кримінального правопорушення, зокрема встановити подію кримінального правопорушення, вину підозрюваного (обвинуваченого), характер та розмір матеріальної шкоди, яка заподіяна кримінальним правопорушенням. Прогалини, які мають місце під час досудового розслідування та не знайдуть свого виразу на стадії судового розгляду кримінального провадження, не можуть бути підставою для ухвалення обвинувального вироку.

С.А. Шейфер вказував, що предмет доказування повинен бути описаний за принципом дихотомії, з позначенням двох можливих результатів доведення. У теорії доказів спірним залишається питання про те, чи входять до предмету доказування поряд з обставинами, що характеризують подію як злочин, скоєний певною особою, також і проміжні (доказові) факти, на основі яких будується висновок про існування цих обставин. Хоча кінцевою метою доведення є встановлення фактів, що мають правове значення, немає сумніву в тому, що і проміжні факти повинні бути доведені [10, с. 66].

Предмет доказування потребує уточнення. Пропонуємо його визначити, виходячи з фактичних даних, фактів про обставини вчинення кримінального правопорушення, події, що мали місце, на встановлення якого спрямована доказова діяльність слідчого, прокурора та судді.

Вказані у ст. 339 КПК України елементи доказів – відомості про факт необхідно узгодити дане відображення з об'єктивно існуючими фактами обставин кримінального правопорушення.

При такому трактуванні предмета доказування він неминуче зливається з комплексом доказів, зібраних під час досудового розслідування, змішує його відображення на стадії судового розгляду.

Слід звернути увагу на загальні правила проведення слідчих розшукових, негласних слідчих (розшукових) дій, процесуальний порядок отримання ухвали слідчого судді на проведення даних дій, які тимчасово зачіпають конституційні права і свободи людини.

Основним аспектом даної теоретичної проблеми є процесуальний зміст визнання доказів неприпустимими. У даному разі можна визначити, що дотримання правил проведення слідчих розшукових дій, які вказують на недостовірність отримання фактичних даних, фактів, відомостей з порушенням чинного законодавства, або шляхом застосування погроз, насильства та інших заборонених способів, що виключає можливість їх перевірки необхідно визначати докази неприпустимими.

Для безумовного визначення неприпустимості доказів є підстави, які визначені у КПК України та свідчать про умови і порядок проведення слідчих розшукових дій, спрямованих на збирання і перевірку доказів їх закріплення у протоколах.

Однак, ст. 97 КПК України вказує на окремі елементи неприпустимості доказів, зокрема показання учасників кримінального провадження заснованих на догадах, припущеннях, слуху, а також показань свідка, який не може вказати джерело своєї інформації. Законодавець визначає, що дані показання з чужих слів мають бути доступні для перевірки і оцінки їх достовірності. З точки зору процесуальних методів та форм, дана перевірка повинна бути виключена, якщо в її основі є догадки, припущення або учасник процесу надає показання та приховує або не вказує джерела своєї інформації. В останньому випадку сторона обвинувачення або захисту, яка зацікавлена в перевірці показань, позбавлена можливості ставати питання в суді свідку, який є джерелом відомостей, які повідомляє суду учасник процесу.

Пропонуємо виключити з чинного КПК України ст. 97 КПК, яка не відповідає засадам змагальності сторін, є неприпустимим доказом під час досудового та судового провадження.

Висновок

Всі ці норми КПК України спрямовані на встановлення обставин кримінального правопорушення за допомогою законності їх проведення і не можуть бути розглянуті та оцінені без їх сукупності з усіма доказами. Необхідно встановити правило про умови

АНОТАЦІЯ

Теоретичні положення кримінального процесу розглядають елементи, що діють під час досудового та судового провадження, встановлення доказів, обставин кримінального правопорушення та вини підозрюваного (обвинуваченого). Надається аналіз теоретичних розбіжностей доказів у кримінальному процесі. Вказується на елементи недопустимості використання доказів у кримінальному процесі. Надається удосконалення чинного законодавства та пропозиції зміни.

SUMMARY

The theoretical position of the criminal process consider the elements of evidence in pre-trial and trial proceedings, the provisions considered to be proof of circumstances establishing in criminal proceedings guilt of the suspect (the accused). The analysis of the theoretical differences procedural definition of evidence in criminal proceedings. The analysis of determining the inadmissibility of evidence. Proposals are made to further improve current legislation.

виключення в суді доказів, які встановлені на стадії досудового розслідування та мають суттєві протиріччя на стадії судового розгляду. Тягар доведення доказів повинен бути покладений на прокурора, а суддя повинен розглядати та встановити докази, що є основою для законного, обґрунтованого ухвалення вироку.

Суддя на стадії підготовчого провадження повинен скласти ухвалу про виключення доказів, які не можуть використовуватися і оголошуватися в судовому засіданні та використовуватися в процесі доказування.

Для створення рівноваги між стороною обвинувачення та захисту потрібна радикальна реформа, сутність якої полягає у збиранні доказів сторонами та надання їх суду, як це має місце в англосаксонській правій системі. Така реформа означала б доктринальну зміну природи досудового розслідування.

Література

1. Белкин Р. С. Собрание, исследование и оценка доказательств [Текст] / Р. С. Белкин//. – М. : Юрид. лит., 1966. – 245 с.
2. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве [Текст] / А. Я. Вышинский//. – М. : Госюриздат, 1946. – 327 с.

3. Грошевой Ю. М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе [Текст] / Ю. М. Грошевой//. – Х. : Основа, 1979. – 121 с.

4. Грошевой Ю. М. Освобождение от уголовной ответственности в стадии судебного разбирательства [Текст] / Ю. М. Грошевой//. – Х. : Основа, 1979. – 98 с.

5. Н.В. Жогин Теория доказательств в советском уголовном процессе [Текст] / Н. В. Жогин, В. Г. Танасевич, Г. М. Миньковский и др. ; под. ред. Н. В. Жогина//. – М. : Юрид. лит., 1973. – 510 с.

6. Міхеєнко М. М. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України [Текст] / М. М. Міхеєнко, В. П. Шибіко, А. Я. Дубінський//. – К. : Наукова думка, 1997. – 410 с.

7. Ларин А. М. Доказывание на предварительном расследовании в советском уголовном процессе [Текст] / А. М. Ларин//. – М. : Юрид. лит., 1961. – 220 с.

8. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів [Текст] / С. М. Стахівський// – К. : Атака, 2009. – 64 с.

9. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса [Текст] / М. С. Строгович//. – М. : Юриздат НКЮ СССР, 1958. – 440 с.

10. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма [Текст] / С. А. Шейфер//. – М. : Юрид. лит., 1981. – 190 с.

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

ОГОРОДНИК Євген Іванович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.26 (477)

Проанализированы задачи по реализации Концепции государственной политики в сфере реформирования Государственной уголовно-исполнительной службы Украины. Приведены аргументы о целесообразности создания службы пробации на базе уголовно-исполнительной инспекции. Предложены новые решения и подходы по совершенствованию механизма реализации уголовно-исполнительной политики.

Ключові слова: кримінально-виконавча політика, служба пробачії, засуджені, покарання, кримінально-виконавча інспекція.

Реформування механізму реалізації кримінально-виконавчої політики України здійснюється у нашій державі фактично впродовж усього її існування. Сьогодні у цьому процесі домінують тенденції, пов'язані із забезпеченням реалізації конституційного принципу верховенства права в процесі розбудови суверенної демократичної держави та європейських стандартів щодо умов тримання засуджених в установах виконання покарань.

Значна частина нормативно-правових актів національного законодавства України відповідає європейським стандартам і конституційним гарантіям прав і свобод людини та громадянина. Для осіб, що відбувають покарання, визначено спеціальні юридичні гарантії прав і свобод, представлені нормативно- та організаційно-правовими механізмами КК України, КВК України, законів України, указів Президента України, по-

станов Кабінету Міністрів України та ДПтС України [1, с. 49].

Проблемні питання діяльності органів та установ виконання покарань були предметом наукових досліджень Є.Ю. Бараша, А.О. Галай, С.К. Гречанюка, О.М. Джужи, В.А. Львовичкіна, В.П. Петкова, О.Б. Пташинського, Г.О. Радова, О.В. Романенко, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова, С.Я. Фаренюка та інших науковців.

Проте, у вітчизняній юридичній науці питання щодо удосконалення механізму реалізації кримінально-виконавчої політики України висвітлені недостатньо, в існуючих наукових працях вони досліджувались фрагментарно або в рамках ширшої правової проблематики, без комплексного підходу, що свідчить про своєчасність та актуальність дослідження обраної теми.

Метою статті є проаналізувати завдання з реалізації Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України та запропонувати нові рішення та підходи щодо удосконалення механізму реалізації кримінально-виконавчої політики.

Існує низка напрямів і завдань з реалізації Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженої Указом Президента України від 8 листопада 2012 року № 631, та Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міні-

стрів України від 29 квітня 2013 р. № 345.

Перше завдання стосується поліпшення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту. Воно пов'язується насамперед із практичною реалізацією вимог нової редакції статті 115 КВК України, згідно з якою норма житлової площі на одного засудженого збільшується з 3 кв. метрів до 4-х кв. метрів та встановлюється, що засуджені проживають, як правило, у гуртожитках з блочним (камерним) розміщенням.

Це є складним завданням з огляду на те, що практично всі виправні колонії на території України будувалися у післявоєнні роки та передбачали групове проживання засуджених. При цьому нерідко під гуртожитки пристосовувалися приміщення іншого функціонального призначення, тому ставити завданням перебудову всіх установ за єдиним проектом нереально, насамперед виходячи з фінансово-економічних можливостей держави.

Разом із тим необхідно визначити єдиний підхід або модель організаційної побудови пенітенціарного закладу, до якого слід максимально наблизити існуючі установи виконання покарань. Для цього рішенням колегії ДПтС України від 14 лютого 2013 року схвалено перелік відповідних базових установ різного виду для відпрацювання єдиних стандартів щодо їх облаштування.

Найбільш насиченими сучасними технологічними підходами мають стати заходи з модернізації системи інженерно-технічних засобів охорони і нагляду з метою створення багаторівневої системи централізованої охорони і відеомоніторингу, створення автоматизованих інформаційних та телекомунікаційних систем Державної пенітенціарної служби України.

Друге завдання – удосконалення системи охорони здоров'я засуджених та осіб, узятих під варту, підвищення якості медичної допомоги. Його реалізація полягає у забезпеченні установ виконання покарань та слідчих ізоляторів сучасним медичним обладнанням, спеціальними санітарними автомобілями для транспортування хворих на туберкульоз або інші захворювання.

Третє завдання – підвищення рівня організації соціально-виховної та психологічної

роботи із засудженими. Для його досягнення має бути передбачено розроблення і впровадження науково обґрунтованих методик та програм психолого-педагогічного вивчення особистості засудженого і засобів корекції його поведінки, а також спеціалізованих методик та рекомендацій щодо форм і методів впливу на засуджених за допомогою програм диференційованого виховного впливу.

Важливе значення має вдосконалення системи стимулювання засуджених до законослухняної поведінки та ресоціалізації шляхом запровадження поетапної зміни умов їх тримання, розроблення та впровадження системи критеріїв оцінки ступенів виправлення засуджених, налагодження дієвої взаємодії органів та установ виконання покарань із суб'єктами соціального патронажу осіб, звільнених із місць позбавлення волі.

Четверте завдання – модернізація підприємств установ виконання покарань, а також удосконалення системи професійної підготовки засуджених.

Викликає занепокоєність критичний стан сфери виробничої діяльності підприємств установ виконання покарань, відсутність ефективної системи мотивації трудової діяльності засуджених, що не сприяє закріпленню у них трудових навичок як невід'ємної складової процесу ресоціалізації, а також відшкодуванню збитків, заподіяних злочинами (загальна сума за виконавчими листами – понад 500 млн. грн.). Крім того, відсутність пільгових умов діяльності підприємств та механізму їх оподаткування призвело до зростання загальної заборгованості (майже до 180 млн. грн.), що не дозволяє спрямувати доходи від працевикористання засуджених на покращення умов їх тримання.

Важливе значення для вирішення цих проблем має вдосконалення принципів діяльності підприємств установ виконання покарань, створення умов для залучення інвестицій у підприємства установ виконання покарань та забезпечення їх стабільного розвитку, вирішення питань заборгованості зі сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Для цього, зокрема, передбачено розроблення Проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України» щодо надання пільг для потенційних інвесторів, що збільшить залучення інвестицій у виробничу сферу підприємств установ виконання покарань, а також проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про здійснення державних закупівель” щодо надання преференцій для підприємств, працівниками яких є особи, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі».

Участь засуджених у суспільно корисній праці як складова процесу їх ресоціалізації передбачає запровадження дієвого механізму їх заохочення до трудової діяльності та оптимізації системи оплати праці. Це, насамперед, вирішення на законодавчому рівні питань про надання працюючим засудженим так званих «трудова відпусток», призначення пенсій у період відбування покарання тощо.

П'яте завдання – підвищення ефективності діяльності персоналу органів та установ виконання покарань. Його важливість бачиться, зокрема, у тому, що успіх будь-яких реформ залежить від рівня їх сприйняття людьми, на яких покладається їх реалізація.

Успішна реалізація зазначеного напрямку потребує зміни професійної психології та подолання стереотипів у взаємовідносинах персоналу установ виконання покарань та засуджених. Це є неможливим без докорінної зміни системи підготовки і навчання пенітенціарного персоналу, а також підвищення рівня його мотивації з огляду на характер та обсяг роботи з урахуванням рекомендацій Європейських пенітенціарних правил.

Шосте завдання – підвищення ефективності виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Саме цей напрям відображає соціальну переорієнтацію кримінально-виконавчої політики держави з наданням переваги покаранням, не пов'язаним з позбавленням волі.

Невід'ємною складовою цих заходів є розроблення і впровадження системи реабілітаційних та корекційних програм для

осіб, до яких застосовано покарання, не пов'язані з позбавленням волі, та осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, а також волонтерських програм, заходів постпенітенціарної опіки та соціального патронажу осіб, звільнених із місць позбавлення волі.

Необхідно вжити заходів щодо створення правових та матеріально-технічних умов для реформування кримінально-виконавчої інспекції у службу пробації, зокрема розроблення проекту Закону України «Про пробацію».

Питання щодо запровадження в Україні служби пробації обговорюється владою, громадськістю, науковцями й практичними працівниками вже більше 10 років. Офіційно пробація заявила про себе в Україні у травні 2002 року, коли делегація Державного департаменту України з питань виконання покарань повернулася з відрядження у Королівство Швеція (23–29 квітня 2002 року) і за його результатами подала до Кабінету Міністрів України пропозиції про створення в Україні служби пробації. У відповідь КМУ 28 травня 2002 року було надано офіційне доручення ДДУПВП за № 3974/84 щодо узгодження пропозиції по створенню служби пробації в Україні. Після оновлення пропозицій КМУ доручив Міністерству юстиції, МВС, Мінпраці та соцполітики й Генеральній прокуратурі України опрацювати це питання та надати власні пропозиції у сфері пробації ДДУПВП. Надійшли відповідні пропозиції і з Верховного суду України. Не залишилися осторонь і громадські об'єднання та деякі міжнародні організації.

З урахуванням узагальнених та опрацьованих пропозицій, а також за результатами вивчення міжнародного досвіду у цій сфері було підготовлено відповідні проекти законів. Проекти Законів України «Про пробацію» (реєстр. № 3412) [2] та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов впровадження пробації)» (реєстр. № 3413) [3], однак п'ять років до цих проектів законів України ніхто не звертався. При цьому питання впровадження пробації в Україні спочатку було закріплено у двох держав-

них концепціях: Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008 [4], та Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленої Указом Президента України від 25 квітня 2008 року № 401/2008 [5].

Незважаючи на це, питання ухвалення відповідних законів вирішено не було. Водночас з'явилися і нові погляди на законодавче врегулювання цього питання, оскільки з часу створення зареєстрованих законопроектних пропозицій Комітетом Міністрів Ради Європи у січні 2010 року були ухвалені рекомендації СМУКес (2010) про Правила Ради Європи про пробачію [6], які конкретизували деякі положення про функціонування сучасних європейських систем пробачію, а також Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 року № 1085У2010, яким, зокрема, створено Державну пенітенціарну службу України [7].

Таким чином, створено передумови усунення головного гальмівного фактору ухвалення законодавства про пробачію, яким була економічна недоцільність створення у державі нової окремої служби, що певною мірою дублювала б функції виконання покарань. Вирішити це питання стало можливо через створення органів пробачію на базі кримінально-виконавчої інспекції, яка на сьогодні у межах чинного законодавства вже здійснює деякі функції пробачію стосовно виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, й має певну матеріальну базу та штат працівників.

Сьогодні штат працівників кримінально-виконавчої інспекції нараховує 3145 посад. Персонал кримінально-виконавчої інспекції має досвід виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Ці функції у перспективі будуть виконувати і органи пробачію.

Повертаючись до законопроектів № 3412 і № 3413, необхідно зазначити, що вони обидва 12 грудня 2012 року були відкликани. Водночас на рівні ДПтС України

послідовно обстоюється позиція про доцільність створення служби пробачію на базі кримінально-виконавчої інспекції зі зміщенням акценту в її роботі з виконання і контролю на виправлення, соціальну допомогу, адаптацію та ресоціалізацію засуджених.

Правові та організаційні перетворення у діяльності кримінально-виконавчої інспекції мають відбуватися за зразком служб пробачію, які існують у багатьох європейських країнах. Такий процес обумовлюється гуманізацією кримінальної політики держави, поширенням практики застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. На обліку кримінально-виконавчої інспекції перебуває більше половини всіх засуджених за злочини. Роль цієї служби у подальшому зростатиме та потребуватиме впровадження у її діяльність сучасних, визнаних та науково обґрунтованих форм і методів роботи. Актуальним є вивчення кримінальної політики зарубіжних країн, де пріоритет віддається альтернативним санкціям, що дозволяє зменшити чисельність тюремного населення й уникнути негативного впливу позбавлення волі на особистість засудженого.

Інші питання вдосконалення механізму реалізації кримінально-виконавчої політики України також мають вирішуватись у поєднанні з вирішенням питань реформування кримінально-виконавчої системи. Для цього необхідно здійснити низку наступних заходів у напрямі гуманізації законодавства й удосконалення правозастосовчої діяльності: 1) забезпечити якісно новий рівень підготовки персоналу органів та установ виконання покарань, спрямований на утвердження в їх свідомості принципів гуманізму та формування відповідних внутрішніх переконань, необхідних для професійної діяльності; 2) широко залучати громадськість до виправлення і ресоціалізації засуджених, а не залишати це положення суто декларативним.

Неухильне дотримання прав людини під час виконання кримінальних покарань є одним із найважливіших завдань кримінально-виконавчої системи, яке Україна поступово втілює в життя з метою інтеграції до європейської спільноти. По-перше, засуджені особи є частиною українського суспільства, а Конституція України визнає найви-

щою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку. Згідно з Основним Законом права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. По-друге, кримінально-виконавча система повинна забезпечити виконання свого основного завдання – виправлення правопорушника та забезпечення його наступної ресоціалізації. Дотримання прав людини у діяльності кримінально-виконавчої системи є суттєвим фактором, що полегшує вирішення поставлених перед нею завдань.

Із метою подолання існуючих недоліків у сфері реалізації кримінально-виконавчої політики доцільним є здійснення наступних заходів.

1. Щодо забезпечення неухильного дотримання прав ув'язнених: а) здійснити аналіз проблем порушення прав людини під час виконання покарань та розробити заходи щодо покращення стану справ у цій сфері; б) запровадити диференційований підхід до різних категорій засуджених (максимальна ізоляція тих, які віддають перевагу протиправній лінії поведінки, від основної маси засуджених) під час їх тримання в місцях позбавлення волі; в) забезпечити здійснення заходів щодо підготовки засуджених до звільнення, сприяти у вирішенні питань їх трудового і побутового влаштування та соціальної адаптації після звільнення.

2. Щодо поліпшення організації порядку тримання та матеріально-побутового забезпечення засуджених необхідно: а) забезпечити приведення у відповідність до міжнародних стандартів роздільне тримання засуджених за злочини проти особи та за інші злочини, забезпечити можливість зміни умов тримання засуджених залежно від їх поведінки; б) створити умови для можливості надання засудженим, окрім передбачених законодавством, платних побутових, оздоровчих та інших послуг; в) переглянути мінімальні норми витрат на утримання засуджених із метою приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів; г) створити систему стабільного матеріально-побутового забезпечення засуджених; д) перегля-

нути норми проектування та будівництва будівель і споруд установ виконання покарань; е) обстежити із залученням фахівців проектно-дослідних інститутів технічний стан режимних корпусів слідчих ізоляторів; ж) здійснити технічне переоснащення, реконструкцію та будівництво будівель і споруд, житлових зон установ виконання покарань з урахуванням блочного розміщення засуджених відповідно до міжнародних стандартів; з) створити достатню кількість місць в установах виконання покарань для тримання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі; з) забезпечити відповідність одягу засуджених гігієнічним, естетичним, функціональним та іншим вимогам, розширити асортимент дозволених предметів індивідуального та колективного користування, оптимізувати перелік товарів, заборонених до реалізації через торговельну мережу засудженим та ув'язненим.

3. Щодо покращення медико-санітарного забезпечення необхідно: а) ухвалити нормативно-правові акти, спрямовані на вдосконалення надання медичної допомоги засудженим та ув'язненим, порядку застосування примусових заходів медичного характеру; б) створити системи діагностики та запобігання поширенню захворювання на туберкульоз серед засуджених та ув'язнених; в) створити у кожному слідчому ізоляторі спеціальні протитуберкульозні заклади; г) удосконалити відомчу систему медико-санітарного забезпечення засуджених та ув'язнених, забезпечити поетапне наближення рівня медичної допомоги до норм і стандартів, запроваджених у пенітенціарних системах європейських держав; д) підвищити рівень взаємодії медико-санітарних служб, лікувально-профілактичних закладів і медичних частин органів та установ виконання покарань із територіальними органами охорони здоров'я й забезпечення на цій основі належного рівня діагностики захворювань і надання медичної допомоги засудженим та ув'язненим; е) забезпечити оновлення матеріально-технічної бази лікувально-профілактичних закладів кримінально-виконавчої системи; ж) удосконалити систему санітарно-епідеміологічного нагляду в органах та установах виконання

покарань; з) створити багатопрофільний лікувально-профілактичний заклад для надання спеціалізованої медичної допомоги засудженим жінкам.

4. Для вдосконалення соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими необхідно: а) спрямовувати соціально-виховну роботу на формування та закріплення у засуджених прагнення до зайняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, додержання вимог законів та інших прийнятних у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів; б) удосконалити порядок зміни умов відбування покарання засуджених у межах однієї установи залежно від їх поведінки; в) забезпечити оптимальне співвідношення чисельності засуджених та персоналу в установах виконання покарань; г) створити систему стимулювання роботи персоналу соціально-психологічної служби залежно від стажу роботи в цій службі, освіти, категорії засуджених та ефективності виконання функціональних обов'язків, сприяти розвитку інституту соціальних працівників; д) забезпечити подальший розвиток та вдосконалення загальноосвітнього і професійного навчання засуджених з урахуванням інтересів не тільки власного виробництва, а і ринку праці, можливого працевлаштування й продовження навчання після звільнення від відбування покарання, сприяти розвитку освітніх програм для засуджених із використанням дистанційної форми навчання; е) підтримувати і зміцнювати соціальні зв'язки засуджених з їхніми родичами, громадськими, релігійними та іншими організаціями; ж) удосконалити форми і методи психолого-педагогічного впливу на засуджених, забезпечити використання у процесі їх ресоціалізації можливостей регіональних соціальних інститутів; з) розвивати позитивні здібності та формувати соціально-корисні навички у засуджених за допомогою програм диференційованого виховного впливу з урахуванням поведінки, психічного стану і ступеня соціальної занедбаності; и) забезпечити у соціально-виховній роботі пріоритет методів переконання і стимулювання правомірної поведінки засуджених, використовувати всі форми соціально-ви-

ховної роботи, що сприяють становленню засуджених на життєву позицію, яка відповідає соціально-правовим нормам; к) забезпечити подальший розвиток психологічної роботи, підготовку фахівців-психологів, розроблення та впровадження науково обґрунтованих методик і програм психолого-педагогічного вивчення особистості засудженого та засобів корекції його поведінки.

Забезпечення виконання концептуальних завдань з удосконалення механізму реалізації кримінально-виконавчої політики потребує злагодженої та напруженої роботи керівників усіх ланок. При цьому для реалізації цих завдань потрібні якісно нові рішення та підходи. Зокрема, для цільового наукового супроводження й забезпечення реалізації кримінально-виконавчої політики необхідним є утворення при Державній пенітенціарній службі Пенітенціарної ради як колегіального консультативно-дорадчого й експертного органу. До її складу мають увійти заступники Голови Служби та начальники структурних підрозділів апарату, керівники територіальних органів і відомчих навчальних закладів, найбільш досвідчені й перспективні начальники виправних колоній і слідчих ізоляторів, лікарняних закладів і підрозділів кримінально-виконавчої інспекції, представники Наукової і Громадської рад, ветеранської і профспілкової організацій.

Крім того, вдосконалення функціонування кримінально-виконавчої служби має базуватися і на врахуванні позитивних результатів міжнародної співпраці, засадах міжнародного права та європейської етики, відкритості для взаємодії з міжнародними громадськими організаціями й інституціями. Зокрема, співпраця з Радою Європи повинна сприяти налагодженню тісного співробітництва України з країнами-членами Ради Європи у галузі пенітенціарної справи, обміну досвідом із пенітенціарними відомствами зарубіжних країн. Попередження неналежного поводження з особами, взятими під варту, та тими, які відбувають покарання в установах виконання покарань, та вдосконалення процедури розслідування скарг на таке поводження мають здійснюватись з урахуванням міжнародних правових інструментів з цього питання. Комплексній

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано завдання з реалізації Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України. Наведено аргументи щодо доцільності створення служби пробації на базі кримінально-виконавчої інспекції. Запропоновано нові рішення та підходи щодо удосконалення механізму реалізації кримінально-виконавчої політики.

розбудові організаційно-правових інститутів імплементації ювенальної юстиції в Україні сприятиме вивчення світового досвіду роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом, зарубіжний досвід профілактики правопорушень серед цієї категорії засуджених. Нарешті, вдосконалення правового й соціального захисту персоналу кримінально-виконавчої служби має відповідати нормам і стандартам, визначеним Мінімальними стандартними правилами поведінки з в'язнями (ООН, 1955 р.) та Європейськими пенітенціарними правилами (2006 р.).

Висновки

В Україні створено передумови усунення головного гальмівного фактору ухвалення законодавства про пробацію, яким була економічна недоцільність створення у державі нової окремої служби, що певною мірою дублювала б функції виконання покарань. Вирішити це питання стало можливо через створення органів пробації на базі кримінально-виконавчої інспекції, яка на сьогодні у межах чинного законодавства вже здійснює деякі функції пробації стосовно виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, й має певну матеріальну базу та штат працівників.

Важливим аспектом удосконалення механізму функціонування національної кримінально-виконавчої політики є залучення інструментів зовнішньої допомоги Європейської Комісії (таких як Твінінг, Таекс) та інших інструментів зовнішньої допомоги Європейської Комісії, що може створити підґрунтя для наближення організаційно-правових засад діяльності кримінально-виконавчої служби до стандартів країн Європейського Союзу.

SUMMARY

The analysis tasks on realization of the Concept of state policy on reforming the State Penitentiary Service of Ukraine. An argument about the expediency of probation on the basis of criminal executive inspection. The new solutions and approaches to improve the mechanism for implementation of penal policy.

Список використаних джерел.

1. Коваль І. Експертиза нормативно-правових актів та їх проектів на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини / І. Коваль // Право України. – 2009. – № 1. – С. 47-50.
2. Про пробацію : Проект Закону України : № 3412 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=33787&pf35401=130579.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов впровадження пробації) : Проект Закону України : № 3413 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=33787.
4. Про Концепцію реформування кримінальної юстиції України : Указ Президента України : від 8 квітня 2008 р., № 311/2008 // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 12. – Ст. 486.
5. Про Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України : від 25 квітня 2008 р., № 401/2008 // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 18. – Ст. 589.
6. Європейські правила по пробації : Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи від 20 січня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sites.google.com/site/probationofficerru/home/novosti/opyt-drugih-stran>.
7. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України : від 9 грудня 2010 р., № 1085/2010 // Офіційний вісник України – 2010. – № 94. – Ст. 3334.

ПРОПАГАНДА ВІЙНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

**ПЕКАР Павло Васильвич - аспірант відділу аспірантури та докторантури
Національної академії Служби безпеки України**

---

*Стаття посвячена дослідженню проблем
уголовной ответственности за публичные
призывы к развязыванию агрессивной войны
в уголовном законодательстве постсоветских
стран.*

Ключові слова: пропаганда війни; публічні заклики до розв'язування агресивної війни; злочини проти миру.

Постановка проблеми

Включення в 2001 р. у Кримінальний кодекс України розділу XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», безумовно, є позитивним моментом розвитку вітчизняного законодавства. Це є відображенням тенденцій еволюції вітчизняного кримінального законодавства та розвитку сучасного міжнародного права. Адже більшість злочинів, яка передбачена в цьому розділі, є наслідком імплементації в національне законодавство положень міжнародних нормативно-правових актів, які засуджують ті чи інші злочини проти миру та безпеки людства. Це саме стосується і заборони публічних закликів до розв'язання агресивної війни.

Сьогодні дослідження кримінального законодавства інших держав набули значної актуальності. «Аксіомою можна визнати те, – зазначає Ю.В. Баулін, – що освоєння реальної дійсності неможливе без опанування минулого та іншого досвіду, а останнє – без порівнянь. Недаремно нормативна база усіх сучасних дисертаційних досліджень з актуальних питань кримінального

права, як правило, включає, крім чинного і того, що діяло раніше, вітчизняного законодавства, також положення міжнародних договорів і кримінального законодавства інших держав. Але ті спроби компаративного аналізу, які робили вчені-криміналісти досі, були несміливими, уривчастими, фрагментарними і не відображали усїєї яскравої мозаїки зарубіжного кримінального законодавства» [1, с.9; 2, с. 137].

Незважаючи на велику суспільну небезпечність та міжнародний характер, кримінально правова заборона пропаганди війни, як злочин проти миру, в європейських країнах майже не передбачена. Причиною цього, на думку М. Хавронюка, є те, що поступово все більше європейських держав визнають юрисдикцію Міжнародного кримінального суду і, відповідно, до їх національних кримінальних кодексів положення про відповідальність за міжнародні злочини (злочини проти миру та безпеки людства, воєнні злочини, геноцид тощо) зникають. Римський статут міжнародного кримінального суду досконало визначає міжнародні злочини, а ще більш чітко вони будуть визначені у Кодексі злочинів проти миру і безпеки людства, який невдовзі буде прийнятий і почне діяти після його ратифікації певною кількістю держав [3, с. 314].- У той же час для європейських країн загальною тенденцією є встановлення кримінальної відповідальності за публічні заклики до збройної агресії проти власної країни. Такий злочин, як правило, розташований у

розділі чи главі, яка передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти держави чи національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Спеціального дослідження законодавства зарубіжних країн у частині кримінальної відповідальності за пропаганду війни в Україні не провадилося. У той же час це питання розглядається як невід'ємна частина аналізу порівняльної характеристики законодавства зарубіжних країн щодо злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Значний доробок в це питання внесли роботи О.Шамари, М.Хавронюка, О.Бантисева, Р.Сушкова, М.Гуменюка, С.Мохончук, В.Миронова, А.Маєвської та ін.

Метою цієї статті є порівняльний аналіз кримінальної відповідальності за пропаганду війни в законодавстві пострадянських країн та визначення доцільності врахування позитивного досвіду щодо удосконалення вітчизняного кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження

Україна та її правова система на сьогоднішній день входять до пострадянської правової системи. Окремі дослідники вважають, що пострадянські правові системи не формують самостійну правову сім'ю. Разом із тим визначення їх місця на правовій карті світу є актуальним. Це зумовлено тим, що період після розпаду Радянського Союзу та проголошення незалежності України в науковій літературі прийнято визначати як «перехідний». Це так званий період «переходу від радянського авторитаризму до більш прогресивної системи цінностей, уособленням якого переважно вважається західний світ. Даний етап характеризується неможливістю розвитку правової системи в межах колишнього типу права, у зв'язку зі змінами її структури в процесі еволюційного «переходу» на новий етап розвитку [4, с. 16]. Це відбувається у зв'язку з тим, що колишній механізм зв'язку між елементами правової

системи оновлюється шляхом заміни іншим. За таких умов, «при виключенні компонента із складу правової системи або після корінної його зміни виникає якісно нова система» [5, с. 403].

Багато дослідників вважає, що тенденції розвитку правових систем пострадянських держав дають підстави вважати, що вони рухаються у бік приєднання до сім'ї романо – германського права. Вони поступово відходять від свого соціалістичного минулого. На думку К. Осаке, правові системи більшості держав пострадянського простору вже відповідають двом з чотирьох основних вимог (згідно із запропонованою ним класифікацією), що висувається до правових систем сім'ї романо – германського права, а саме – методологічній і інфраструктурній. За цими двома критеріями сучасні правові системи держав пострадянського простору відрізняються лише деякими особливостями від сім'ї романо – германського права [6].

В *Естонській Республіці* діє Пенететарний (Кримінальний) Кодекс прийнятий 06 червня 2001 р. у редакції від 23 вересня 2015 р. Особлива частина даного нормативно-правового акту розпочинається із глави 8 винне діяння проти людяності і міжнародної безпеки [7].

КК Естонії відрізняється доволі великою різноманітністю злочинів, відповідальність за які передбачені міжнародними нормативно – правовими актами, до яких приєдналася Естонія. Дані злочини були класифіковані за чотирма розділами: розділ 2 – Винне діяння проти людяності, розділ 3 – Невинні діяння проти світу, розділ 4 – Військові винне діяння, розділ 5 – Винне діяння проти міжнародної безпеки.

Пропаганду війни віднесено до розділу 3, у якому визначено злочини агресії (ст. 91), пропаганда війни (ст. 92), розробка і оборот забороненої зброї (ст. 93), незастосування міжнародної санкції (ст. 93-1).

Пропаганда війни була криміналізована в статті 92 КК Естонії 16 липня 2006 р. Дана норма встановлює відповідальність за заклики до розв'язування війни або застосування збройних сил іншим способом, якщо цим ігноруються загальновизнані

принципи міжнародного права. Караються такі дії грошовим стягненням або тюремним ув'язненням на строк до трьох років.

КК Естонія є однією з європейських країн, які визнають суб'єктом злочину юридичних осіб. Відповідно до закону RT I 2009, 51, 347, який вступив в силу з 15 листопада 2009 р., було винесено зміни до ч. 2 ст. 92, яким відповідно було визначено грошове покарання за вчинення пропаганди війни юридичною особою. Дане діяння карається грошовим стягненням.

Ст. 234-1, яка відноситься до винних діянь проти держави (глава 15), криміналізовано підтримку війни проти Естонської Республіки та її окупації. Суспільно небезпечними визнаються приєднання громадянина Естонської Республіки до збройних сил ворога, його участь у військових діях проти Естонської Республіки або виконання таких військових або керівних цивільних завдань, які підтримують військові дії проти Естонської Республіки або окупацію Естонської Республіки, під час війни проти Естонської Республіки або окупації Естонії.

Проте кримінальна відповідальність за заклики до агресивної війни проти Естонії на рівні як ст. 234-1 КК Естонії, так і інших злочинів проти держави не передбачено.

Литовська Республіка. Закон про затвердження та набрання чинності Кримінального кодексу було прийнято 26 вересня 2000 р. у чинній редакції від 9 липня 2009 р. [8].

Особлива частина розпочинається главою XV «Злочини проти людяності та воєнні злочини». Як і КК Естонії, перелік злочинів, які віднесені до даної глави є доволі різноманітними. Одним із них є злочин передбачений ст. 110 (Агресія), який визнає винною будь-яку особу, яка «викликала» (causes-анг.) агресію проти іншої держави або командував цим. На разі цією нормою не охоплюються заклики до агресивної війни. Суб'єктом даного злочину є особи, рішення чи дії яких безпосередньо викликали збройний конфлікт. Це підтверджується і встановленими санкціями за такі дії, адже караються вони позбавленням волі на строк від десяти до двадцяти років або довічним позбавленням волі.

Не передбачені в кримінальному кодексі і заклики до війни чи збройної агресії проти Литви. Проте такі дії повністю охоплюються складом злочину передбаченим ст. 122 «Публічне підбурювання до обмеження суверенітету Литовської Республіки із застосуванням насильства», що розташована в главі XVI «Злочини проти незалежності, територіальної цілісності та конституційного порядку Литовської держави». Даним складом злочину, передбачено, що особа, яка публічно підбурює до обмеження суверенітету Литовської Республіки із застосуванням насильства – зміну його конституційного ладу, повалення законного уряду, обмеження територіальної цілісності, формування збройних груп для цих цілей або вчинення інших злочинів і, маючи таку мету, загрожує Литовській державі. За такі дії передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років.

Латвійська Республіка. КК Латвії, як і інші Балтійські країни, колишні республіки СРСР, розпочинає Особливу частину кодексу главою IX, яка має назву «Злочини проти людства та світу, військові злочини і геноцид». Останні роки у даний розділ було внесено чимало змін, в тому числі і тих що стосуються військової агресії. Зокрема в Латвії є криміналізованими планування, підготовка, запуск, участь в агресії, проведення агресивної війни у порушення міжнародних договорів, змова на вчинення зазначених злочинів (ст. 72 Злочини проти миру), порушення положень, що стосуються ведення війни, заборонених міжнародним правом обов'язковим для Латвійської Республіки або міжнародного гуманітарного права (ст. 74. Злочини війни), незаконна участь у збройних конфліктах (ст. 77-1), фінансування збройного конфлікту (ст. 77-2), вербування, навчання і передача осіб для збройних конфліктів) (ст. 77-3) [9]

Статтею 77 КК Латвії також передбачено кримінальну відповідальність за заклики до агресивної війни або збройного конфлікту. Вказані суспільно небезпечні діяння караються позбавленням волі на строк до восьми років.

Кримінально-правової норми, яка б передбачала відповідальність за заклики до

агресивної війни проти Латвії, як різновид злочинної поведінки проти безпеки держави, в КК Латвії не виділено. У той же час, такі дії можуть бути кваліфіковані за однією із численних статей глави Х «Злочини проти держави», як заклики до насильницького повалення державної влади Латвійської Республіки і насильницьку зміну політичної системи (ст. 81), заклики до знищення незалежності Латвійської Республіки як держави (ст. 82), заклики до посягання на територіальну цілісність Латвійської Республіки (ст. 83).

Республіка Білорусь. Особлива частина Кримінального кодексу розпочинається розділом VII «Злочини проти миру, безпеки людства і військові злочини», який складається з двох глав: глави 17 «Злочини проти миру і безпеки людства» та глави 18 «Військові злочини та інші порушення законів і звичаїв ведення війни». [10]

Як і в Україні, положення міжнародного права в частині заборони агресивної війни реалізовані в двох кримінально правових нормах: ст. 122 КК Білорусь, якою встановлено кримінальну відповідальність за планування та підготовку агресивної війни (ч. 1 ст. 122), розв'язування та ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 122), а також пропаганда війни (ст. 123).

У поняття пропаганди війни відповідно до ч. 1 ст. 123 КК Білорусі вкладається поширення в будь-якій формі поглядів, ідей і закликів з метою викликати агресію однієї країни проти іншої. За дане діяння передбачено покарання у вигляді штрафу або позбавленням волі на строк до трьох років.

Передбачено в КК Білорусь і кваліфіковані ознаки пропаганди війни. Так, відповідно до ч. 2 ст. 123 карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю або без такого позбавлення, пропаганда війни вчинена особою, яка займає вищі державні посади.

Публічні заклики до агресивної війни безпосередньо проти Республіки Білорусь підпадають під ознаки злочину передбаченого ч. 2 ст. 361 (глава 32 Злочини проти держави), яким встановлюється відпові-

дальність за заклики, звернені до іноземної держави, іноземної або міжнародної організації, вчинити дії на шкоду зовнішній безпеці Республіки Білорусь, її суверенітету, територіальної недоторканності, національної безпеки та обороноздатності або поширення матеріалів, що містять такі заклики.

Особлива частина КК *Республіки Молдови* також розпочинається главою I «Злочини проти миру і безпеки людства, військові злочини». Міжнародно-правові зобов'язання Молдови в частині кримінально – правової заборони агресивної війни реалізовані шляхом встановлення кримінальної відповідальності за застосування заборонених методів ведення війни (ст. 137-3), планування, підготовки, розв'язання або ведення війни (ст. 139), пропаганди війни (ст. 140). [11⁶]

Останній склад злочину полягає в поширенні вигаданої інформації, що сприяє розпалюванню війни, або інші дії з метою розв'язання війни, вчинені усно, письмово, по радіо, за допомогою телебачення або кінематографа або іншими способами. За дані дії передбачено покарання у вигляді штрафу у розмірі до 500 умовних одиниць або позбавленням волі на строк до 6 років з позбавленням в обох випадках права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 5 років.

Законом Молдови 02 грудня 2011 р. було доповнена ст. 140 частиною 2, яка передбачила штраф у розмірі від 500 до 1000 умовних одиниць або позбавленням волі на строк від 3 до 7 років з позбавленням в обох випадках права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 5 років за вчинення зазначених вище дій, особою, яка виконує відповідальну державну посаду.

Як і КК України, спеціальної норми, яка б передбачала відповідальність за публічні заклики до розв'язування агресивної війни проти власної держави, у КК Молдови не передбачено.

Грузія: на першому місці в системі структурної побудови Особливої частини КК Грузії розташовані злочини проти особи. Злочини проти людства передбачені остан-

нім XIV розділом, який складається з однієї глави – Злочини проти миру, безпеки людства і міжнародного гуманітарного права (глава XLVII). Серед інших злочинів, криміналізація яких відбулася на підставі ратифікованих міжнародних нормативно – правових актів, даною главою передбачено і відповідальність, пов'язану з введенням, плануванням та закликами до ведення агресивної війни. Так, ст. 404 визначено кримінальну відповідальність за планування, підготовку, початку здійснення або вчинення акту агресії [12].

Доволі цікавим, на наш погляд, є застосування примітки до даної норми, в якій на законодавчому рівні визначено ознаки спеціального суб'єкта цього злочину (відповідно зазначено, що кримінальна відповідальність за діяння, передбачені цією статтею, покладається на особу, яка, зважаючи на своє становище, має можливість ефективно контролювати або керувати політичними або військовими діями держави); надане поняття акту агресії («акт агресії» означає використання державою Збройних Сил проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або іншим чином, що суперечить Статуту Організації Об'єднаних Націй); та визначено умови, за яких настає кримінальна відповідальність (особа притягується до кримінальної відповідальності за планування, підготовку, початок здійснення або вчинення передбаченого цією статтею акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю і масштабом явно порушує Статут Організації Об'єднаних Націй).

Статтею 405 (Заклики до планування, підготовки, початку здійснення або здійснення акту агресії) встановлено кримінальну відповідальність за публічні заклики до планування, підготовки, початку здійснення або здійснення акту агресії (ч. 1 ст. 405). Вказані дії караються відповідно штрафом або позбавленням волі на строк до трьох років.

Частиною другою даної статті передбачено кваліфікований склад злочину за ознаками: використанням засобів інформації, а також вчинення вказаного діяння особою, яка займає державно-політичну посаду.

Кваліфікований склад злочину передбачає санкцію у вигляді штрафу або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати посади чи займатися діяльністю на строк до трьох років.

У той же час злочин який би передбачав кримінальну відповідальність за заклики до воєнної агресії проти Грузії на рівні окремої кримінально – правової норми, не визначено.

Азербайджанська Республіка. Особлива частина КК Азербайджану розпочинається розділом VII «Злочини проти миру і безпеки людяності». Даний розділ складається з двох глав: злочини проти миру і безпеки людяності (глава XVI) та військові злочини (глава XVII). [13]

Розділом VII передбачено відповідальність за планування, підготовку, розв'язання (ч. 1 ст. 100) або ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 100), а також публічні заклики до розв'язування агресивної війни (ст. 101).

Відповідно до санкції ч.1 ст. 100, публічні заклики до розв'язування агресивної війни – караються позбавленням волі на строк до трьох років або обмеженням волі на той самий строк.

Як і КК Грузії, ч. 2 ст. 101 КК Азербайджану містить кваліфіковані ознаки даного злочину, якими виступають використання засобів масової інформації або вчинення цих дій посадовою особою. Вказані дії караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Вірменія: розділ 13 (злочини проти світу та безпеки людства) КК Вірменії встановлює декілька різновидів злочинної поведінки, з якими законодавець пов'язує кримінальну відповідальність за агресивну війну. Так, відповідно до ст. 384 (Агресивна війна) кримінально-караними є: планування або підготовка агресивної війни (ч. 1 ст. 384), розв'язання або ведення агресивної війни (ч.2 ст. 384).

Встановлено і кримінальну відповідальність за публічні заклики до розв'язування агресивної війни, які відповідно до ч. 1 ст. 385

КК Вірменії караються штрафом у розмірі від ста до двохсот розмірів мінімальної заробітної плати або позбавленням волі на строк не більше трьох років.

У якості кваліфікуючих ознак даного злочину на підставі ч. 2 ст. 385 КК Вірменії передбачено ті самі дії, вчинені через засоби масової інформації або особами, які займають вищі державні посади. Покарання на разі передбачено у вигляді штрафу розміром від трьохсот до п'ятисот розмірів мінімальної заробітної плати або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк понад три роки. Частиною третьою вказаної статті визначено, що особами, які займають вищі державні посади, є Президент Республіки Вірменія, члени Уряду Республіки Вірменія, депутати Національних Зборів Республіки Вірменія.

Туркменістан. На відміну від інших держав, КК Туркменістану не містить спеціальної кримінально – правової норми, яка б містила спеціальні підстави кримінальної відповідальності за розв'язування, планування чи ведення агресивної війни. Проте в даному нормативно – правовому акті передбачено кримінальну відповідальність за пропаганду війни. Так ст. 167 КК Туркменістану, яка розташована в розділі VIII (злочини проти миру і безпеки людства) встановлює кримінальну відповідальність за поширення з використанням засобів масової інформації або іншим способом закликів до ведення агресивної війни. Дане суспільно небезпечне діяння карається виправними роботами на строк до двох років або позбавленням волі на строк до п'яти років.

Висновки

Встановлено, що законодавство про кримінальну відповідальність пострадянських країн застосовують здебільшого аналогічні підходи до змісту поняття пропаганди війни. Пропаганда війни розглядається в якості злочинів проти миру, у формі закликів до агресивної війни, тобто збройного нападу однієї країни на іншу.

Застосування порівняльного методу

при дослідженні особливостей кримінальної відповідальності за пропаганду війни в законодавстві зарубіжних країн дає змогу зробити низку важливих висновків, які є важливими з точки зору розуміння юридичної природи заборони даного діяння, питання побудови юридичної конструкції даного складу злочину, визначення оптимальних меж покарання за дане діяння тощо.

Література

1. Баулін Ю.В. Передмова до монографії: Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації / Ю.В. Баулін. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 9-12.

2. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Хряпінський Петро Васильович; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого.- Х., 2010.- 628 с.

3. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович; Львівський державний університет внутрішніх справ .- К., 2007.- 552 с.

4. Оленчук І. Теоретико-методологічні аспекти ідентифікації правової системи України з континентальним правом / Національний юридичний журнал: теорія та практика.- Серпень 2014.- С. 15-20

5. Сорокин В.В. Общее учение о государстве и праве переходного периода : [монография] / В.В. Сорокин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 424 с.

6. Осаке К. Сравнительное правоведение в схемах / К. Осаке. – М. : Юрлит., 2002. – 368 с.

7. Penal Code [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide> (дата звернення: 20.12.2015). – Назва з екрана.

8. Republic of Lithuania law on the ap-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню питань кримінальної відповідальності за публічні заклики до розв'язування агресивної війни в кримінальному законодавстві пострадянських країн.

proval and entry into force of the criminal code [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokraieska.showdoc_l?p_id=366707 (дата звернення: 05.12.2015). – Назва з екрана.

9. The Criminal Law [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.legislationline.org/download/action/download/id/4779/file/Latvia_Criminal_Procedure_Law_am2013_en.pdf (дата звернення: 18.12.2015). – Назва з екрана.

10. Уголовный Кодекс Республики Беларусь [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvd.gov.by/main.aspx?guid=101163> (дата звернення: 14.11.2015). – Назва з екрана.

SUMMARY

This article is devoted to investigation of criminal liability for public calls for unleashing an aggressive war in criminal law of former Soviet countries.

11. Уголовный Кодекс Республики Молдова [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення: 17.11.2015). – Назва з екрана.

12. Уголовный кодекс Грузии [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення: 15.10.2015). – Назва з екрана.

13. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.taxes.gov.az/uploads/qanun/2011/mecelleler/cinayet_mecellesi_rus.pdf (дата звернення: 15.09.2015). – Назва з екрана.

ІСТОТНА ШКОДА ЯК ОЗНАКА, ПЕРЕДБАЧЕНА ЗАГАЛЬНОЮ ЧАСТИНОЮ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

ЛЕМЕХА Роман Ігорович - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

В статті досліджується суттєвий вред як критерій малозначущості діяння. Предложено соответствующие предложения по усовершенствованию действующего уголовного законодательства и практики его применения.

Ключові слова: малозначущість діяння, суспільна небезпека, істотна шкода, злочин.

Постановка проблеми

Поняття «істотна шкода» використовується у КК України безліч разів, однак, в основному, у статтях Особливої частини. Лише один раз це поняття вживається законодавцем у Загальній частині КК України (ч. 2 ст. 11) для визначення поняття малозначущого діяння, що не є злочином. «Встановлення малозначущості діяння залежить від творчого підходу до оцінки кожного конкретного випадку, вивчення судово-слідчої практики, визначення всіх умов скоєного діяння, аналізу ознак конкретного діяння» [1, с. 188].

Стан дослідження

Необхідно зазначити, що поняття «істотна шкода» як ознака, передбачена Загальною частиною КК України, у кримінально-правовій літературі стало об'єктом розгляду лише поодиноких авторів, зокрема, Т.Є. Козенка [1], І.В. Красницького [2], Т.Є. Севастьянкової [3], В.Г.Хашева [4]. Однак, зміст істотної шкоди названими вченими був розкритий недостатньо повно,

без конкретного визначення особливостей, пов'язаних з поняттям малозначущості діяння. Окрім того, вважати дослідження цієї проблематики вичерпним неможливо, оскільки у контексті реформування кримінального законодавства України виникають питання, що потребують наукового осмислення та аналізу.

Таким чином, основною метою цієї статті є з'ясування істотної шкоди як ознаки, передбаченої Загальною частиною КК України.

Виклад основних положень

У теорії кримінального права зазначається, що поняття істотної шкоди, що вживається в ч. 2 ст. 11 КК України, не є однопорядковим з поняттям істотної шкоди як ознаки об'єктивної сторони складу злочину [5, с. 323]. Однак з такою позицією навряд чи можна погодитись, оскільки вживання тотожної термінології з різним змістом неприпустиме. Аналіз ст. 11 КК України дозволив зробити висновок, що істотна шкода – це не лише критерій визнання певного діяння малозначущим, а й критерій визначення злочинності діяння. О.М. Миколенко зазначає, що істотність заподіюваної шкоди суспільним відносинам можна вважати єдиним критерієм визнання діяння злочином, а зважаючи на те, що цей критерій покладено в основу криміналізації діяння, його можна називати «кримінально-правовою шкодою». З огляду на це, дослідник вважає, що істотна шкода (кримінально-пра-

вова шкода) як критерій криміналізації діяння проявляється у посяганні на суспільні відносини, які потребують кримінально-правової охорони [6, с. 9-10].

Так, згідно з КК України криміналізованим може бути лише діяння, яке є суспільно небезпечним, при цьому суспільна небезпека визначається його здатністю заподіювати істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Відповідно, якщо істотність шкоди визначена безпосередньо в законі, то недосягнення такого рівня шкоди є свідченням відсутності складу злочину. Іншими словами, відсутність передбачених у КК України наслідків у виді істотної шкоди свідчить про те, що вчинене діяння підлягає іншій – не кримінально-правовій оцінці. Наприклад, у КК України (ст. 232) передбачена відповідальність за умисне розголошення комерційної або банківської таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо воно завдало істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності, тобто шкоду, яка у п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Так, у п. 5 Підрозділу 1 (Особливості справляння податку на доходи фізичних осіб) Розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 року вказується, що «якщо норми інших законів містять посилення на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 розділу IV цього Кодексу для відповідного року». Окрім того, у п. 1 Розділу XIX «Прикінцеві положення» вказується, що до 31 грудня 2016 року для цілей застосування цього підпункту податкова соціальна пільга надається в розмірі, що дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць),

встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку [7].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про державний бюджет України на 2016 рік» прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць для працездатних осіб становить 1300 гривень [8]. Тому податкова соціальна пільга становить 650 гривень. Таким чином, істотна шкода у цьому складі злочину становить 32500 гривень. Якщо шкода є меншою за вказану суму, то таке діяння є малозначним, оскільки воно не заподіяло шкоду, яка передбачена диспозицією відповідної статті. Відповідно дії, які полягають у розголошенні комерційної або банківської таємниці без згоди її власника, що не спричинили істотної шкоди, не є кримінально-караними, тобто не підлягають кваліфікації за ст. 232 КК України, а є лише порушенням ст. 17 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [9].

Таким чином, «істотна шкода» є своєрідною межею між злочинним діянням та правопорушенням, за вчинення якого не може наставати кримінальна відповідальність. Наприклад, судом винесений виправдальний вирок щодо заступника начальника райвідділу міліції М., який органами досудового слідства обвинувачувався у зловживанні владою, що знайшло вираз в даванні підлеглим працівникам вказівок про ненадіслання повідомлень за місцем роботи осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності за дрібне хуліганство. У вирозі зазначено, що шкода, заподіяна в цьому випадку суспільним відносинам, не є істотною, а тому М. може бути притягнутий лише до дисциплінарної відповідальності [10, с. 91].

Якщо порівнювати мінімальний розмір істотної шкоди до 1 січня 2005р. з тим, який встановлений на 2016 р., то виходить, що він збільшився більше як у 10 разів і буде постійно збільшуватись протягом наступних років. З цього приводу М.І. Хавронюк справедливо пише, що «різке автоматичне збільшення розміру встановлених під час розробки нинішнього КК України майнових ознак, які застосовуються при

кваліфікації злочинів, призведе до серйозних проблем у розумінні та застосуванні кримінального закону. Величезна кількість злочинних діянь у результаті цих змін можуть стати некараними, інші кваліфікуватимуться як менш серйозні, покарання за них не відповідатиме їх реальній небезпеці для суспільства» [11, с.48-49].

У кримінально-правовій літературі вказується, що малозначність діяння є лише тоді, коли протиправні наслідки або повністю відсутні, або вони настільки мізерні, що не заподіюють об'єкту жодної шкоди [3, с. 48]. Щоб бути визнаним малозначним, будь-яке суспільно небезпечне діяння має містити в собі такі критерії: 1) у діянні формально є ознаки певного злочину, передбаченого КК України; 2) в силу своєї малозначності воно не становить суспільної небезпеки; 3) дія або бездіяльність не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди [12, с.50-51].

Видається, що вказівка законодавця у ч. 2 ст. 11 КК України на таку юридичну конструкцію, як «...і не могла заподіяти істотної шкоди», є хибним рішенням, оскільки якщо має місце посягання на об'єкт, виконані певні дії особи і її умисел доведено до кінця, то не можна вести мову про відсутність наслідків взагалі. У кримінально-правовій літературі з цього приводу вказується, що якщо при вчиненні діяння не створювалася загроза заподіяння шкоди, справи за такими діяннями повинні закритися не на підставі ч. 2 ст. 11 КК України, а на підставі п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України, тобто за відсутністю події злочину, тому що не може бути наділене ознаками суспільної небезпечності та протиправності діяння, яке взагалі не створює загрози заподіяння шкідливих наслідків [3, с. 137-138].

Н.Ф. Кузнецова виділяла один головний критерій малозначності: ступінь створення дією небезпеки відносно заподіяння шкоди об'єкту, що, у свою чергу, визначається обсягом можливої шкоди і близькістю її настання [13, с.76]. Схожої позиції дотримується В.О. Навроцький, який зазначає, що реально заподіяна чи можлива шкода головним чином визначає суспільну небезпеку діяння – головний критерій для ви-

знання його злочином, а отже, і віднесення до предмету кримінального права. Проте, саме по собі заподіяння істотної шкоди, на думку вищевказаного науковця, ще не обов'язково свідчить про те, що діяння є злочином [14, с. 9]. Така позиція є справедливою, оскільки не виключені випадки заподіяння істотної шкоди здоров'ю людини при наявності обставин, що виключають злочинність діяння. У такому випадку, незважаючи на настання відповідних наслідків, у діях особи відсутній склад злочину.

З приводу доцільності існування у КК України ч. 2 ст. 11 І.В.Красницький слушно висловлюється, що «закон повинен чітко встановлювати, коли діяння є злочином, а відтак особа підлягає відповідальності за його вчинення, і навпаки – коли воно таким не вважається, а відтак особа взагалі не підлягає відповідальності або підлягає відповідальності іншого виду. Такий підхід виключить неодностайність кримінально-правової оцінки подібних ситуацій, коли в одних випадках діяння оцінюється як малозначне, а в інших – як злочин» [2, с. 123]. У кримінально-правовій літературі вказується, що існування цієї норми у теперішньому вигляді унеможлиблює практичне застосування деяких норм, передбачених в Особливій частині КК України [4, с.927]. Так, В.О. Навроцький пише, що у частинах других ст.ст. 359, 363, 382, 410, 424 КК України, а також ч. 3 ст. 362 КК України передбачена відповідальність за кваліфіковані види злочинів, кваліфікуючою ознакою яких є заподіяння істотної шкоди. Із порівняння диспозицій різних частин вказаних статей Особливої частини КК України випливає, що в частинах перших передбачена відповідальність за діяння, які не заподіяли істотної шкоди, а отже, не є злочинами в силу ч. 2 ст. 11 КК України [14, с.404].

Тобто вищезгадані статті Особливої частини КК України, як влучно зазначає Р.Л. Максимович, є фактично «мертвими», а діяння, які у них передбачені, малозначними. Зокрема, цей науковець вважає, що в такому випадку наявна суперечність між статтею Загальної частини (ч. 2 ст. 11 КК України) і статтями Особливої частини КК України, у яких передбачена відповідаль-

ність за злочини, кваліфікуючою ознакою яких є заподіяння істотної шкоди, у зв'язку з чим виникає питання, якій саме частині Закону про кримінальну відповідальність (Загальній чи Особливій) треба віддавати перевагу [15, с. 336]. Однак, видається, правильною є позиція тих авторів, які вважають, що Загальна частина КК України має пріоритет над його Особливою частиною [14, с. 409].

У зв'язку з цим у кримінально-правовій літературі пропонують внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 11 КК України. Зокрема, Т.Є. Севастьянова вважає, що текст ч. 2 ст. 11 КК повинен бути наступним: «Не є злочином дія або бездіяльність особи, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, але через малозначність не заподіяла ніякої шкоди охоронюваним законом інтересам суспільства» [3, с. 136]. Однак, з такою позицією погодитись важко, оскільки, якщо об'єкт охороняється, посягання на нього не може не мати суспільної небезпеки взагалі. Малозначність діяння означає, що дії, які посягають на об'єкт, є такими, що зачіпають його у невеликому ступені і не заподіюють йому саме істотної шкоди, а не «ніякої шкоди» як зазначив вищевказаний науковець. Тобто при вчиненні діяння заподіюється будь-яка шкода: незначна (мізерна) або істотна. Якщо шкода є незначною, то мова йде про малозначність діяння.

Висновки

Таким чином, щоб уникнути суперечностей між статтею Загальної частини (ч. 2 ст. 11 КК України) і статтями Особливої частини КК України (ч. 2 ст. 359, ч.2 ст. 363, ч. 2 ст. 382, ч.2 ст. 410, ч.2 ст. 424 КК України, ч. 3 ст. 362) слід виключити у ч. 2 ст. 11 КК України вказівку на відсутність істотної шкоди як обов'язкової ознаки малозначного діяння. Відповідно, ч. 2 ст. 11 КК України матиме такий зміст: «Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки».

Література

1. Козенко Т.Є. Критерії та ознаки малозначності діяння за кримінальним законодавством України / Т.Є. Козенко // Наукові записки. – 2000. – Том 18. [Спеціальний випуск] – С.186–188.

2. Красницький І.В. Чи потрібна в КК України норма про малозначність діяння? / І.В. Красницький // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21–22 вересня 2012 року. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – С. 120–124.

3. Севастьянова Т.Є. Малозначність діяння за кримінальним законодавством України: дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т.Є. Севастьянова. – Київ, 2003 р. – 217 с.

4. Хашев В. Г. Малозначність як обставина, що виключає злочинність зловживання владою або службовим становищем / В. Г. Хашев // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 926–932 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2011-2/11xvгacc.pdf>

5. Берзін П.С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення: [монографія] / П.С. Берзін. – К.: Дакор, 2009. – С.155-156.

6. Миколенко О.М. Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.М. Миколенко – Х.: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2005. – 19 с.

7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page40>

8. Закон України «Про державний бюджет України на 2016 рік» від 25.12.2015 № 928-VIII Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/928-19>

9. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 № 236/96-ВР [Електронний ресурс]. Ре-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується істотна шкода як критерій малозначності діяння. Надано відповідні пропозиції по вдосконаленню чинного кримінального законодавства та практики його застосування.

SUMMARY

The paper investigates the significant harm as a criterion for the act's little significance. The proper suggestions are offered on the improvement of current criminal legislation and practice of his application.

жим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>

10. Коваленко В.П. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, вчинене працівником правоохоронного органу: дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / В.П. Коваленко // Львівський держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2009.– 233 с.

11. Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального Кодексу України / М.І. Хавронюк – К.: Істина, 2004.– 504 с.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 4-те вид., переробл. та доповн. – К.: Юрид. думка, 2007. – 1184 с.

13. Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н.Ф. Кузнецова. – М. : Госюриздат, 1989. – 217 с.

14. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: [навч. посіб.] / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

15. Максимович Р.Л. Істотна шкода як наскрізне кримінально-правове поняття / Р.Л. Максимович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – №3. – 2013 р. – С. 335-342.

ОСОБЛИВОСТІ СТЯГНЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВИТРАТ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ ПОТЕРПІЛОМУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

ПОЛІЩАК Наталія Ігорівна - аспірант кафедри кримінального процесу Львівського державного університету внутрішніх справ України

В статье исследованы проблемные вопросы взыскания с подозреваемого, обвиняемого процессуальных расходов на получение пострадавшим правовой помощи в уголовном производстве. Рассмотрены процессуальные, правовые и фактические основания для возмещения процессуальных расходов на правовую помощь пострадавшему. Проанализированы правовые основания возмещения процессуальных издержек потерпевшего за счет Государственного бюджета. Доказано отсутствие законодательного урегулирования вопроса определения максимального размера процессуальных расходов на правовую помощь.

Ключові слова: процесуальні витрати, витрати на правову допомогу, представник потерпілого, відшкодування витрат.

Постановка проблеми

Прийняття нового КПК України зумовило формування у теорії кримінального процесу нового підходу до поняття процесуальних витрат та порядку їх стягнення. Стягнення кримінально-процесуальних витрат є процесом відшкодування затрачених державою та учасниками кримінального провадження коштів під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження. Різновидом таких процесуальних витрат є витрати потерпілого на залучення адвоката для представництва своїх інтересів та отримання правової допомоги у кримінальному провадженні.

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України стягнення проце-

суальних витрат можливе з особи, яка буде визнана у судовому порядку винуватою у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому стягненню підлягають усі документально підтверджені процесуальні витрати потерпілого. Аналіз правозастосовної практики України засвідчує, що в окремих випадках у судів виникають труднощі чи допускаються помилки в частині вирішення питання відшкодування процесуальних витрат на правову допомогу у кримінальному провадженні. Насамперед це питання стосується визначення максимально можливого розміру відшкодування витрат на правову допомогу потерпілому у кримінальному провадженні. З огляду на це виникає потреба у законодавчому врегулюванні максимально можливого розміру таких процесуальних витрат та порядку їх відшкодування.

Стан дослідження

Питання стягнення процесуальних витрат на правову допомогу неодноразово розглядалося у наукових працях, присвячених проблемам процесуальних витрат, стадій кримінального процесу, залучення учасників кримінального провадження під час досудового розслідування та судового розгляду тощо.

Так, у вітчизняній науці кримінального процесуального права окремі аспекти процесуальних витрат на правову допомогу у кримінальному провадженні висвітлені у працях Г.І. Алієва, О.В. Бауліна, В.П. Бож'єва, Н.А. Власової, Ю.М. Дьоміна, В.Т. Малярен-

ка, В.Т. Нора, А.А. Павлишина, П.Ф. Пилипчака, Н.О. Сидорової, Н.О. Суховенка, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової, Р.І. Шейка та інших. Однак такий розгляд, як правило, обмежувався лише констатацією певного законодавчого врегулювання питання стягнення процесуальних витрат або ж, з огляду на незначний термін чинності нового КПК України, дослідження проблем стягнення процесуальних витрат базувалося на нормах КПК України 1960 року.

Однак, і на даний час, над дослідженням питань відшкодування процесуальних витрат активно працюють науковці Ю.І. Азаров, О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, О.Л. Дзюбенко, Д.П. Письменний, С.В. Слінько, В.Я. Тацій, О.І. Угриновська, О.Ю. Хабло, Є.А. Чернобай та інші. Однак, окремі питання у сфері правового регулювання стягнення процесуальних витрат на правову допомогу у кримінальному процесі залишаються невирішеними та потребують наукового аналізу.

Метою статті є дослідження проблем законодавчого врегулювання стягнення процесуальних витрат з обвинуваченого (засудженого) на правову допомогу потерпілому у кримінальному провадженні.

Виклад основних положень

Процесуальні витрати – це юридичне поняття, зміст якого визначається КПК України (ст. 118 КПК України). При визначенні приналежності певних витрат до процесуальних варто виходити з правової сутності даного процесуального інституту. Цей інститут має запобіжно-виховне значення, оскільки кожна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, має усвідомлювати, що на неї неминуче очікує не лише кримінальне покарання, а й виконання обов'язків з відшкодування процесуальних витрат. Науковець С. Слінько зазначає, що стягнення компенсаційних і судових витрат у кримінальному процесі – це не додаткові процесуальні заходи покарання за вчинене не кримінальне правопорушення, а цивільно-правові відносини, які виникають під час вчинення кримінального правопорушення. Незважаючи на те, що підслідний

під час досудового слідства відшкодував матеріальні збитки потерпілому в повному обсязі, держава повинна отримати відшкодування матеріальних витрат за проведення досудового слідства[8, с. 118]. Однак, із такою позицією можна дещо не погодитись, оскільки стягнення процесуальних витрат відбувається не за певним цивільно-правовим договором чи зобов'язанням, а тому говорити про цивільно-правовий характер відшкодування процесуальних витрат у кримінальному процесі неправильно. Більш справедливо іменувати такий інститут кримінально-процесуальним заходом примусу, який може застосовуватись до винної у вчиненні кримінального правопорушення особи.

Відповідно до ст. 124 КПК України передбачено два способи стягнення процесуальних витрат:

- 1) відшкодування процесуальних витрат засудженим;
- 2) відшкодування процесуальних витрат з Державного бюджету.

Відповідно до ч. 1 ст. 120 КПК України витрати, пов'язані з оплатою допомоги представника потерпілого, які надають правову допомогу за договором, несе потерпілий. Водночас, у ч. 1 ст. 124 КПК України зазначено, що у разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь потерпілого всі здійснені ним документально підтверджені процесуальні витрати.

Отже, на підозрюваного, обвинуваченого покладається обов'язок відшкодування документально підтверджених процесуальних витрат потерпілого на залучення представника, а також витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження представника потерпілого.

Науковці В.Т. Нора та А.А. Павлишин зазначають, що стягнення кримінально-процесуальних витрат можливе лише за відповідних умов, підстав, з наявністю або відсутністю котрих законодавець пов'язує можливість або необхідність (право чи обов'язок) їх стягнення. Такою підставою, на думку дослідників, є визнання особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення,

оформлене обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили. Це формальна (процесуальна) підстава для стягнення кримінально-процесуальних витрат[5, с. 119]. Такої ж думки притримується і науковець Є.А. Чорнобай, проте не деталізує, які саме підстави та умови стягнення процесуальних витрат[10, с. 89]. Справді, формальна підстава стягнення процесуальних витрат є обов'язковою, але не єдиною. Ми вважаємо, що, окрім формальної підстави для стягнення процесуальних витрат, можна виділити й інші підстави – фактичні, а також визначити умови стягнення процесуальних витрат та порядок їх відшкодування.

Розглянемо, які підстави, умови та порядок стягнення процесуальних витрат на правову допомогу. У кримінальному процесі існують правові та фактичні підстави стягнення процесуальних витрат на правову допомогу. У випадку надання правової допомоги потерпілому, правовою підставою відшкодування витрат на правову допомогу є договір, укладений між потерпілим та адвокатом-представником, а фактичною – виконання адвокатом процесуальних дій, обумовлених у договорі.

Договір про надання правової допомоги може укладатися як щодо виконання певної процесуальної дії чи комплексу процесуальних дій адвокатом-захисником або ж щодо надання правової допомоги під час досудового розслідування та (або) судового розгляду у кримінальному провадженні. Науковець Ю.В. Романець зазначає, що, досліджуючи договір про надання правової допомоги (правової послуги), необхідно з'ясувати співвідношення понять «правова допомога» та «правова послуга». Поняття «правова допомога» є більш широким поняттям за своїм змістом, оскільки виражається в практичній діяльності виконавців правової допомоги через надання передбачених договором правових послуг, які є різноманітними [7, с. 39]. Водночас науковець О.Л. Дзюбенко вважає, що надання правової послуги, з одного боку, може бути самостійним предметом договору про надання правової допомоги (правової послуги), а з іншого – є складовою правової допомоги, оскільки правова допомога може виражатись у наданні кількох послуг, на-

приклад: консультуванні та складанні документів правового характеру[2, с. 267]. Отже, залежно від виду укладеного договору та його змістовного наповнення, у адвоката-захисника може бути різний обсяг обов'язків щодо надання правової допомоги – однієї чи декількох правових послуг.

Істотними умовами оплатних договорів про надання правових послуг є також умови про розмір, строки та порядок оплати послуги (ч. 1 ст. 903 ЦК України). Оплата правової допомоги адвоката у кримінальному провадженні здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги (розділ IV Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правил адвокатської етики, затверджених Установчим З'їздом адвокатів України від 17.11.12 року). Витрати, пов'язані з оплатою правової допомоги адвоката у кримінальному провадженні, складаються з гонорару та фактичних видатків, пов'язаних із виконанням доручення.

Науковець В.М. Богославець систематизував найбільш поширені у світовій практиці способи визначення ціни договору про надання правової допомоги (правової послуги): 1) погодинна ставка; 2) фіксована сума; 3) умовна винагорода; 4) комбінований метод[1, с. 3]. Як видається, залежно від виду правової допомоги, у кримінальному провадженні найбільш оптимальним є варіант погодинної оплати, фіксованої суми або ж комбінованого методу оплати праці захисника. Так, відповідно до ч. 2 ст. 30 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» передбачаються такі способи обчислення гонорару, як фіксований розмір та погодинна оплата. Однак, як видається, можливим є і варіант комбінованого методу оплати праці адвоката, оскільки його робота може полягати як у наданні певних консультацій та підготовці юридичних документів, так і участі у проведенні слідчих (розшукових) дій, що може вимірюватися погодинно. Варто лише відзначити, що для України не притаманний такий спосіб оплати праці адвоката, як умовна винагорода, що, мабуть, є правильним, оскільки адвокат не завжди може передбачити результат своєї роботи.

Доволі слушною є думка науковця О.І. Угриновської, яка зазначає, якщо умовами договору з адвокатом передбачено сплату авансу і частини гонорару, наприклад, після ухвалення рішення, то до складу процесуальних витрат, пов'язаних із оплатою правової допомоги, включаються лише фактично сплачена сума авансу та інші фактично понесені до ухвалення судового рішення витрати. Сума гонорару, який буде сплачено у майбутньому, відшкодуванню не підлягає, оскільки ці платежі ще не проведені, а отже не призвели до витрат сторони провадження[9, с. 78]. Такий аспект договору про надання правової допомоги стосується договору, який укладатиме потерпілий із адвокатом на представництво своїх інтересів у кримінальному провадженні, оскільки саме потерпілий відповідно до ч. 1 ст. 124 КПК України може претендувати на відшкодування підозрюваним (обвинуваченим) усіх документально підтверджених процесуальних витрат. Тобто у разі, коли потерпілий не оплатить вартості надання правових послуг адвокату-представнику до початку судового засідання та не надасть суду оригіналів документів, що підтверджують оплату правових послуг, то не матиме права на компенсацію процесуальних витрат на правову допомогу.

Загалом, процесуальною підставою для оплати праці представника потерпілого є договір, а також обвинувальний вирок суду, у якому зазначаються витрати потерпілого на залучення адвоката для надання правової допомоги у кримінальному провадженні. Водночас, як слушно зауважує науковець О.І. Угриновська, для визначення розміру процесуальних витрат потерпілого на отримання правової допомоги у кримінальному провадженні є договір про надання правової допомоги, а також документи, що свідчать про оплату вартості такої правової допомоги. До таких документів можуть, зокрема, належати квитанція до прибуткового касового ордеру, платіжне доручення з відміткою банку або інший банківський документ, касові чеки, посвідчення про відрядження тощо[9, с. 77-78]. Отже, для визначення розміру процесуальних витрат на правову допомогу, що підлягають відшкоду-

ванню, окрім договору про надання правової допомоги, особа має надати і оригінали підтверджуючих ці витрати документів, а також процесуально підтвердити надання правових послуг (складений процесуальний документ, вчинена процесуальна дія (участь у слідчих (розшукових) діях чи ознайомлення із процесуальними документами тощо).

Відповідно до положень КПК України підозрюваний, обвинувачений є процесуально незахищеним від необґрунтовано завищених витрат потерпілого на правову допомогу у конкретному кримінальному провадженні. У зв'язку із цим виникає слушне питання: чи законодавчо встановлено максимально можливий розмір оплати праці захиснику у кримінальному провадженні?

Відповідь на це питання слід шукати у законодавстві. Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 року № 465 «Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу» визначено максимальний розмір оплати та компенсації державою витрат адвокату за надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному провадженні. При цьому немає значення, чи така правова допомога надається підозрюваному, обвинуваченому чи потерпілому (за умови його приналежності до однієї із категорій суб'єктів отримання такої правової допомоги, визначених ст. 14 цього Закону України від 02.06.2011 № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу»). Однак, коли потерпілий не має права на отримання безоплатної правової допомоги у кримінальному провадженні, він має право на залучення адвоката для надання йому правової допомоги у кримінальному провадженні. Водночас, у потерпілого, відповідно до ч. 1 ст. 124 КПК України є право на компенсацію від обвинуваченого всіх документально підтверджених процесуальних витрат, у тому числі і витрат на залучення адвоката для представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні. Однак у такому разі виникає слушне запитання: чи встановлено законодавством максимальний розмір процесуальних витрат, які зобов'язаний компенсувати обвинувачений? З огляду на проведений

аналіз КПК України, то такого обмеження розміру процесуальних витрат на правову допомогу потерпілому, які підлягають компенсації підозрюваним, обвинуваченим, – немає. Розглянемо приклад судової практики.

Так, в ухвалі Апеляційного суду Кіровоградської області у провадженні № 11-кп/781/376/15 від 12 травня 2015 року зазначено, що до суду надійшла апеляційна скарга захисника, який діє в інтересах обвинуваченого ОСОБА_3, поданою на вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда у частині вирішення цивільного позову, пред'явленого потерпілим, а саме – щодо зменшення розміру процесуальних витрат, стягнутих з обвинуваченого на користь потерпілого, пов'язаних із витратами на правову допомогу, з 12050 гривень до 1158 гривень 32 копійки.

При цьому, вимоги апеляційної скарги захисника обвинуваченого мотивовані наступними доводами. Як вбачається з розміру наданої правової допомоги потерпілому, по даній категорії справ він є занадто великим. Захисник посилається на положення «Порядок оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 465 від 17.09.2014, відповідно до яких: розмір винагороди адвокатів за надання правової допомоги особам, зазначеним у пп. 3-7ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»[3], обчислюється відповідно до Методики обчислення розміру винагороди адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 № 465[4]. Захисник вказує, що дана норма Закону встановлює розмір винагороди адвоката за надання правової допомоги у кримінальній справі, а також встановлює граничний розмір його винагороди. Відповідно до абз. 2 п. 3 зазначеної вище Методики, розмір винагороди за годину роботи адвоката становить 2,5 відсотка місячного розміру мінімальної заробітної плати, визначеного законом на час видачі адвокатів доручення. Окрім цього, адвокати додатково можуть оплачуватися надані

ним певні правові послуги чи вчинені ним певні процесуальні дії (наприклад, побачення з клієнтом, проведення попереднього аналізу справи, у тому числі ознайомлення з матеріалами справи, опитування осіб, збір інформації та документів на кожній стадії процесу – 15 відсотків місячного розміру мінімальної заробітної плати, визначеного законом на час видачі адвокатів доручення для надання безоплатної вторинної правової допомоги (ч. 1 п. 2); участь у судовому засіданні за межами регіону, де адвокатів видано доручення – 60 відсотків (ч. 4 п. 2) тощо).

У результаті судового розгляду Колегія суддів доходить до висновку про необхідність часткового задоволення апеляційної скарги у частині зменшення розміру стягнених з обвинуваченого на користь потерпілого витрат на правову допомогу. Своє рішення суд мотивує тим, що у даному випадку можливим є застосування за аналогією Закону України «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах» від 20.12.2011, у якому визначено максимальний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних справах, у яких така компенсація виплачується стороні, на користь якої ухвалено судові рішення, іншою стороною. Максимальний розмір таких витрат не може перевищувати 40 відсотків встановленої законом мінімальної заробітної плати у місячному розмірі за годину участі особи, яка надавала правову допомогу у судовому засіданні, під час вчинення окремих процесуальних дій поза судовим засіданням та під час ознайомлення з матеріалами справи в суді, що визначається у відповідному судовому рішенні.

При цьому суд апеляційної інстанції у своєму рішенні зазначив, що оскільки предметом оскарження є розмір відшкодування витрат на правову допомогу, пов'язану із оплатою допомоги захисника, здійсненої за договором, при тому граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у кримінальних провадженнях законодавцем не визначений, за відсутності законодавства у сфері кримінального права, що регулює можливість встановлення розумного роз-

міру гонорару адвоката, який надає допомогу на підставі договору і який підлягає стягненню з обвинуваченого, суд апеляційної інстанції, при прийнятті рішення щодо предмету оскарження, керується ст. ст. 125-126, ч. 5 ст. 128 КПК України, ст. ст. 9 КПК України і застосовує норми цивільного процесуального законодавства, як такі, що не суперечать засадам кримінального судочинства та положенням Кримінального процесуального кодексу.

Надання платної правової допомоги регламентується законодавством про адвокатуру. Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 року адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги. Згідно із ст. 30 зазначеного Закону, а також ст. 28 Правил адвокатської етики (від 07.11.2012 року)[6] гонорар є формою винагороди адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Порядок обчислення гонорару (фіксований розмір, погодинна оплата), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення тощо визначаються в договорі про надання правової допомоги. При цьому гонорар має бути розумним та враховувати витрачений адвокатом час.

Однак, визначення будь-яких меж розміру відшкодування процесуальних витрат на правову допомогу, що підлягають стягненню з обвинуваченого, – яку б суму вони не становили, – кримінальним процесуальним законом або іншим законодавством у кримінальному процесуальному праві не передбачено. Однак, з огляду на те, що вартість послуг адвоката може бути різною, домовленість про яку з клієнтом здійснюється на добровільних засадах, сторона, яка має відшкодувати ці витрати, є незахищеною у тих випадках, коли сума цього відшкодування є занадто великою. У зв'язку із цим, з метою дотримання засад справедливості та розумності, є нагальною необхідністю встановити «розумні» межі такого виду відшкодування, прийнявши відповідний закон, аналогічний тому, що врегульовує питання максимального розміру відшкодування ви-

трат на правову допомогу у цивільному та адміністративному судочинстві.

Висновки

Викладене вище дає змогу зробити наступні висновки щодо підстав та порядку відшкодування підозрюваним, обвинуваченим потерпілому витрат на правову допомогу:

1) кримінальне процесуальне законодавство не містить положення про встановлення максимально можливого розміру компенсації таких процесуальних витрат, що є певною прогалиною, яка у разі потреби може бути вирішена за допомогою інституту аналогії з цивільним процесуальним законодавством;

2) при визначенні максимального розміру процесуальних витрат на правову допомогу потерпілому у кримінальному провадженні слід керуватися Законом України «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах» від 20 грудня 2011 року, а не Законом України «Про безоплатну правову допомогу» та Методикою обчислення розміру винагороди адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу;

3) розмір гонорару адвокату за представництво інтересів потерпілого у кримінальному провадженні має розраховуватися із урахуванням ч. 1 ст. 1 Закону України «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах» від 20 грудня 2011 року, а саме розмір гонорару не може перевищувати 40 відсотків встановленої законом мінімальної заробітної плати у місячному розмірі за годину участі особи, яка надавала правову допомогу, у судовому засіданні, під час вчинення окремих процесуальних дій поза судовим засіданням та під час ознайомлення з матеріалами справи в суді, що визначається у відповідному судовому рішенні;

4) розумний розмір гонорару адвокату має встановлюватися із урахуванням його участі у кримінальному процесі, складності кримінального провадження, кількості складених процесуальних документів тощо.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено проблемні питання стягнення з підозрюваного, обвинуваченого процесуальних витрат на отримання потерпілим правової допомоги у кримінальному провадженні. Розглянуто процесуальні, правові та фактичні підстави для відшкодування процесуальних витрат на правову допомогу потерпілому. Проаналізовано правові підстави відшкодування процесуальних витрат потерпілого за рахунок Державного бюджету. Доведено відсутність законодавчого врегулювання питання визначення максимального розміру процесуальних витрат на правову допомогу.

SUMMARY

Problems of cost recovery proceedings with the suspect, accused for legal assistance to the victim studied in the article. Procedural, legal and factual grounds for compensation of procedural costs for legal assistance to the victim are considered. Legal grounds for compensation of procedural costs affected by the state budget are analyzed. Legal settlement of determining the maximum amount of procedural costs for legal assistance to the victim are missed.

Література

1. Богославець В.М. Договори про надання правових послуг: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / В.М. Богославець; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2008. – 19 с.
2. Дзюбенко О.Л. Загальні положення договору про надання правової допомоги // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2013. № 2. – С. 265 – 275.
3. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 № 3460-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>
4. Методика обчислення розміру винагороди адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 року № 465/ [Електронний ре-сурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/465-2014-%D0%BF>
5. Нор В.Т. Судові витрати у кримінальному процесі України. Монографія / Нор В.Т., Павлишин А.А. – К.: Атіка, 2003. – 176 с.
6. Правила адвокатської етики від 07.11.2012 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vkdk.org/pravil-advokatskoji-etiki/>
7. Романец Ю.В. Общая характеристика договоров оказания юридических услуг (поручение, комиссия, агентирование) // Законодательство. – 2001. – № 4. – С. 39 – 40.
8. Слінько С. Компенсація у кримінальному процесі / С.Слінько // Публічне право. – 2012. – № 4 (8). – С. 115 – 120.
9. Угриновська О.І. Витрати на правову допомогу: проблеми відшкодування / О.І. Угриновська // Університетські наукові записки. – 2009. – № 1 (29). – С. 76 – 82.
10. Чорнобай Є.А. Передумови компенсації процесуальних витрат на судовій стадії кримінального процесу / Є.А. Чорнобай // Європейські перспективи. – 2015. – № 1. – С. 88 – 93.

СТАНОВЛЕННЯ ТА ІСТОРИЧНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

ГУРАЛЬ Лариса Олександрівна - аспірант кафедри кримінального права та кримінології факультету №1 Львівського державного університету внутрішніх справ

В статье рассмотрены исторические аспекты нормативного закрепления понятия ответственности за нанесение телесных повреждений в украинском уголовном законодательстве в памятках права, которые действовали на территории Украины. Обосновано предложенную периодизацию законодательства Украины с учетом специфики соответствующих исторических периодов развития украинского государства. Проанализированы стародавние правовые источники с целью характеристики и уголовно-правового значения нанесения телесных повреждений. Исследована историческая обусловленность становления уголовной ответственности за нанесение телесных повреждений со времен Киевской Руси до сегодняшнего дня. Приведены соответствующие выводы, касающиеся развития понятия ответственности за нанесение телесных повреждений в уголовном праве Украины.

Ключові слова: відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень, Руська Правда, Литовські Статути, Соборне Уложення, Артикул Воїнський, Кримінальне Уложення, судово-медична експертиза, трьохступенева класифікація тілесних ушкоджень.

Постановка проблеми

Адекватне розуміння сучасного стану розвитку законодавства в будь-якій галузі неможливе без ґрунтового осмислення історії її розвитку. Повною мірою це стосується і кримінального законодавства, зокрема й питання про спричинення тілесних ушкоджень.

Досліджуючи проблеми поняття відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень в українському кримінальному праві, неможливо оминати увагою історичні аспекти його нормативного закріплення у пам'ятках права, що діяли на території України.

У науці не існує єдиного загальноприйнятого підходу до періодизації історії розвитку як українського законодавства загалом, так і кримінального зокрема.

Однак найбільш обґрунтованою видається періодизація законодавства України, яка враховує специфіку відповідних історичних періодів розвитку української держави:

1. Період Київської Русі (X-XII ст.ст.);
2. Період польсько-литовського панування та козацька доба (XIV-XVII ст.ст.);
3. Період перебування України у складі Росії та Польщі (XVII-XVIII ст.ст.);
4. Період перебування України у складі Російської імперії та Австро-Угорщини (XIX ст. – 1917р.);
5. Радянський період (1917-1991 рр.).

Кожний із вказаних періодів характеризується своєю історичною специфікою та особливостями відповідних правових пам'яток, зокрема і тих, що містили кримінально-правові норми.

Метою вказаної статті є аналіз стародавніх правових джерел, що стосується характеристики та кримінально-правового значення заподіяння тілесних ушкоджень.

Стан дослідження

Проблемам історичної обумовленості відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень приділялось багато уваги вченими, зокрема, дане питання розглядали у своїх працях такі вітчизняні науковці як В.І. Борисов, В.К. Грищук, Л.А. Остапенко, С.В. Хилук тощо.

У науці кримінального права приділяється чимало уваги відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень, і ця тематика не є новою ні для кримінального законодавства України, ні для кримінально-правової науки. Однак, питанням становлення, історичній обумовленості відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень, визначення тілесних ушкоджень, юридичному аналізу, кримінально-правовій кваліфікації таких діянь у сучасній українській кримінально-правовій літературі належна увага не приділялась.

Виклад основних положень

Найбільш містким джерелом права Київської Русі, в якому йдеться про відповідальність за спричинення шкоди здоров'ю людини, є «Руська Правда» - видатний правовий документ своєї епохи.

Так, у найдавнішій (скороченій) редакції Правди була встановлена відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю: «Или будет кровав или синь надъражен, то не искати ему видока человеку тому; аще не будет на нем знамени ани котораго же, то ли себе приидеть видок; аще ли не может, ту тому конецъ; оже ли себе не может мстити, то взятии ему за обиду 3 гривне, а летцю мзда» [1, ст. 47]. Як бачимо, в нормі містяться положення, що стосуються як кримінального, так і кримінального процесуального права.

Окремі її положення, вочевидь, є загальними для деяких закріплених слідом за нею статей. Це, перш за все, ті, що стосуються доказів вчинення злочинного діяння: зовнішній вигляд потерпілого (синці, крововиливи, наявність свідків).

У ст.3 скороченої редакції Руська правда розрізняє окремі випадки побоїв та тілесних ушкоджень, що тягнуть за собою помсту та грошове стягнення. Судячи по нормі, законодавець надавав значення не ступеню

тяжкості спричиненої потерпілому шкоди, а необхідності встановлення знаряддя вчинення злочину, тобто відповідно до закону важливим був не сам по собі удар, а образа, ним спричинена.

Аналізуючи наведені норми про відповідальність за спричинення різного ступеня шкоди здоров'ю, ми вбачаємо в них пряму вказівку на умисну форму вини та, якщо можна так сказати, «спеціальних потерпілих».

Серед покарань, передбачених за порушення тілесної недоторканності, заподіяння тілесних ушкоджень на першому місці стояла помста, однак обов'язковість таліону (коли міра покарання має відтворити шкоду, спричинену злочином) у Руській Правді відсутня. У випадках, коли потерпілий з будь-яких причин не міг помститися, замість помсти практикувалися грошові стягнення. На думку істориків, вже до того періоду, коли з'явилася скорочена редакція Руської Правди, кровна помста в тамтешньому суспільстві втратила свої першопочаткове значення. У результаті правова оцінка побоїв та тілесних ушкоджень у древньоруському праві змінюється. Вже в розширеній редакції Руської Правди законодавець ставить суворість (розмір) призначеного покарання (штрафу – грошового стягнення) в залежність від тяжкості спричиненого потерпілому тілесного ушкодження. У ній так само передбачений штраф у розмірі 3 гривні за застосування фізичного насильства до іноземців – варягів чи колб'ягів (ст. 31).

У період XIV – XVIIст.ст. на землях України, які входили до складу Литви та Польщі, а із 1569р. – Речі Посполитої, діяли Литовські Статути (1529, 1566, 1588 рр.), що увібрали в себе основні положення державного, цивільного, сімейного, кримінального і процесуального права князівства, норми римського, руського, польського і німецького кодифікованого звичаєвого права, відповідна місцева судова практика, «Руська правда», польські судебники.

Розділ 7 редакції 1529 року «О земских насилиях, о побоях и об убийствах шляхтичей» містив у собі положення про насильницькі дії (вбивство, побої, згвалтування) та відповідальність за такі дії [2]. Так, у ст. 9 йшлося «если

бы кто-либо ранил шляхтича в руку или ранил в ногу так, что тот охромел, или выбил глаз, или отрезал нос, или выбил зубы, или отрезал ухо, то должен за это уплатить половину выкупа за убийство, а если бы ранил его в лицо, то должен уплатить раненому тридцать коп грошей и столько же штрафа в великокняжескую казну, если пострадавший, не располагая достоверными доказательствами, присягнет против него с двумя соприсяжниками» [2].

Як бачимо, відповідальність за спричинення тілесних ушкоджень згідно з Литовським статутом передбачала покарання виключно у вигляді матеріальних стягнень.

У 1654 р. частина України приєдналася до Росії, і на її території почали діяти російські законодавчі акти, з яких найбільшим та систематизованим було «Соборное Уложение 1649 г.», що становило важливу ланку в системі розвитку кримінального законодавства про відповідальність за спричинення шкоди здоров'ю людини. У ст. 5 вказаного акта сказано: «А будет ранит, а не до смерти убьет, и ему учинити торговая казнь без пощады, и вкинути в тюрьму на месяц, да на нем же взятый раненому за увечье бесчестье вдвое» [2]. Окрім поранення, вказана норма передбачає покарання і за спричинення тяжких тілесних ушкоджень у сучасному їхньому розумінні («не до смерті убьет»).

Норми, які передбачали відповідальність за спричинення тяжких тілесних ушкоджень людині, містилися в різних главах. При цьому в ньому розрізнялися пошкодження, поранення, побої та удари. Кваліфікуючою ознакою при нанесенні тілесних ушкоджень в «Уложении...» є «коварство» (гл. XII ст.11), «нахальство» та «дерзость» (гл. XXII ст. 17), спричинення пошкоджень батькові чи матері (гл. XXII ст. 4), судді (гл. X ст. 106, «приставу или сыну боярскому с государственной грамотой» (гл. X ст. 142).

Важливим було те, що «Уложение...» серед злочинів проти здоров'я (гл. XXII) передбачало норму про відповідальність за умисне спричинення тілесного ушкодження потерпілому (аналог ст. 121 діючого нині КК України). Об'єктивна сторона даного злочину відображалася в діях, пов'язаних з болісною наругою над ким-небудь, відтинанням

руки чи ноги, пошкодженням носа, вуха або губи, а також виколювання ока. Карався він відтинанням руки та стягненням грошової компенсації розміром 50 карбованців.

Тому, як вказує С.В. Расторопов, «Уложение...», приділяючи велику увагу диференціації відповідальності за злочини проти здоров'я, призначало покарання залежно не тільки від тяжкості спричиненої шкоди, але і від об'єкта, місця і навіть знаряддя вчинення злочину [3, ст. 106].

Подальший розвиток законодавства характеризується прийнятим у 1715 році Артикулом Воїнським з коротким тлумаченням. У ст. 143 Артикула йдеться про відповідальність за спричинення поранень та інших тілесних ушкоджень ножом або цвяхом (пробити руку цвяхом).

На відміну від «Соборного Уложения 1649г.», в Артикулі Воїнському інститути кримінального права були визначені більш чітко. За відношенням до злочинів проти здоров'я це відобразилося на подальшій диференціації в його нормах відповідальності за нанесення різного ступеню тяжкості тілесних ушкоджень. У ньому знаходить продовження тенденція збільшення загальної кількості складів злочину проти здоров'я людини. Законодавець навмисно виокремлював у відповідні артикули найбільш поширені на той час насильницькі протиправні дії, призначаючи за них членушкоджуючі (каліцтва) та тілесні покарання [3, ст. 108]. Важливим було і те, що Артикул вводив у законодавство положення про судово-медичну експертизу: «Лекари, которые ... тело мертвое взрезали», повинні були надати своє свідчення в суді в письмовому вигляді та «принятию своею подтвердить» (арт. 154) [1, ст. 355], що виявилось кроком вперед на шляху вдосконалення кримінального законодавства за спричинення шкоди здоров'ю людини.

Серед інших законодавчих пам'яток, що передбачають відповідальність за спричинення шкоди здоров'ю людини, слід відзначити «Устав благочиния, или полицейский» 1782р. У ньому передбачалося два види заподіяння шкоди здоров'ю: каліцтво або рана. Так, у п.2 ст. 267 Устава йшлося «Буде кто учинит увечие или рану, того иматъ под

стражу, и отослать к суду, где поступать с ним, как законы повелевают» [1, ст. 381].

Слідом за цим, чинний 31 січня 1833 року XV том Статуту Законів Російської імперії за своїм складом передбачив ті самі склади злочинів, що і «Уложение 1649г.» та законодавство Петра I. Разом з цим в ньому мали місце і три найважливіших новели, що визначили напрям подальшого розвитку законодавства про відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю людини. Статут диференціював тілесні ушкодження на рани та каліцтва. Під каліцтвом розумілося «лишение какого-нибудь члена или приведение оного в бездействие» (ст. 358), а рани визначалися як «язвы снаружи тела нанесенные», а також «когда кто прибьет кого до крови, да причинит багровые пятна, или выдернет волосы» (ст. 358, 359) [4, ст. 247]. Каліцтва каралися суворіше, ніж спричинення ран.

Окрім покарання за тілесні ушкодження призначалася ще і винагорода потерпілому («взыскание бесчестья») залежно від тяжкості спричиненої шкоди, що було суттєвим кроком вперед у законодавстві на шляху забезпечення прав та законних інтересів особи, потерпілої від злочину. Крім того, вперше вся сукупність норм про відповідальність за злочини проти особи була внесена в один розділ, всередині якого окремі злочини розприділялися за главами з урахуванням об'єкту посягання.

Вступ у силу, слідом за Статутом, «Уложения о наказанных уголовных и исправительных 1845 г.», великого за своїм об'ємом (2224 статті), передбачав 12 розділів, що були поділені на глави, деякі з них поділялися на відділення, а ті на відділи. Склади злочинів у ньому були згруповані більш ніж за 150 напрямками. Одне з них мало назву «Про нанесення каліцтв, ран та інших пошкоджень здоров'ю» та прямо стосувалося кримінально-правової охорони здоров'я людини (Розділ X, гл. 3, ст. 1447-1496).

Злочини проти здоров'я людини визначеної систематизації в Уложенні 1845р. не отримали, хоч і представляли в ньому досить виокремлену однорідну групу складів, що мали в своїй основі загальний безпосередній об'єкт - здоров'я людини. Воно роз-

різняло три різновиди тілесних ушкоджень: каліцтва, рани та інші розлади здоров'я. Найтяжчими з них вважалися каліцтва, що поділялися на тяжкі та менш тяжкі. Чітких критеріїв розмежування останніх одне від одного закон не передбачав. Він лише визначав окремі найбільш характерні ознаки кожного з їх видів з посиланням на положення Лікарського Статуту.

Глава 3 Розділу X Уложення відрізнялася від попереднього законодавства тим, що в ній були наявні склади з подвійною формою вини, що було пов'язано із складами умисного нанесення каліцтва, рани чи іншого пошкодження здоров'ю, що призвели до смерті потерпілого (ст. 1484) та умисного спричинення розладу здоров'я, що так само призвели до смерті потерпілого (ст. 1488). У цих нормах Уложення законодавець об'єднав, по суті, два самостійних, але взаємопов'язаних склади злочину – умисне спричинення шкоди здоров'ю та спричинення смерті по необережності, передбачивши за них сумарне покарання у вигляді виселення на каторжні роботи строком від 8 до 10 років.

В Уложенні 1845р. , хоч і не завжди послідовно, проте здійснювалися спроби диференціації кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти здоров'я людини, причому в якості можливих її критеріїв обиралися як об'єктивні (характер посягання, тяжкість наслідків, спосіб, знаряддя злочину та ін.), так і суб'єктивні (форма вини, характер умислу, мотив та ін.) ознаки суспільно небезпечного діяння. Поруч із складами вмісного спричинення каліцтва, рани чи іншого пошкодження потерпілому закон передбачав вчинення вказаних злочинів і з необережності (ст. 1494).

Наступним етапом у розвитку кримінально-правової концепції розглядуваних злочинів стало Кримінальне Уложення 1903 р., що вступило в законну силу не повністю (законну силу отримали лише статті, що стосувалися політичних злочинів). У його гл. XXII, що містила 14 статей, «Про тілесні пошкодження та насилля над особою» (ст.ст. 467-480), передбачені злочини проти здоров'я. На відміну від Уложення 1845р. (у редакції 1866, 1885рр.) у Кримінальному Уложенні склади зазначених злочинів передбачають

більш чітку систему оцінки тяжкості шкоди здоров'ю. Склади про тілесні ушкодження, залежно від тяжкості спричиненої для здоров'я потерпілого шкоди, поділяли на тяжкі, досить тяжкі та легкі тілесні ушкодження.

В Уложенні 1903р. передбачені дев'ять можливих ознак «досить тяжкого тілесного ушкодження» (ст. 467). До них відносилися сім відомих ще за складом тяжкого каліцтва Уложення 1845р. ознак: втрата зору, слуху, язика, руки, ноги, продуктивної здатності та невиправне знівечення обличчя, а також два нових – розлад здоров'я, небезпечний для життя та душевна хвороба. Стаття 467, окрім основного складу злочину, передбачала також кваліфікований, що визначав більше покарання при настанні смерті потерпілого (основний склад – 8 років каторги, кваліфікований – до 10 років).

«Загалом, в Уложенні 1903 р. відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень була більш диференційованою та обґрунтованою, ніж в Уложенні 1845 р. По-перше, і обтяжуючі, і пом'якшуючі вчинення насильницьких злочинів обставини знаходилися в рамках, як правило, однієї статті, що значно спрощувало правозастосовний процес. По-друге, в законодавстві з'явилися нові кваліфікуючі та привілейовані ознаки, що дозволяли більшою мірою враховувати специфіку вчинюваних посягань» [3, ст. 127].

У Кримінальному Кодексі РРФСР 1922 р. відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень був присвячений спеціальний розділ 2 гл. 5. В останню були включені норми про відповідальність за злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи. Розробники КК диференціювали тілесні ушкодження на тяжкі, менш тяжкі та легкі. Вмисне нанесення удару, побоїв та інших насильницьких дій, а також катування та мучення були виділені в окремі статті Кодексу.

Таким чином, прийняття в 1922 р. першого Кримінального Кодексу РРФСР та закріплення в ньому відповідальності за злочини проти здоров'я людини виступили, на певному етапі розвитку нашого суспільства, важливою гарантією забезпечення захисту громадян від злочинних посягань. Важли-

ву роль відіграли в цьому і видані в 1922 р. на рівні Мінздраву Правила для складання висновків про тяжкість ушкодження, що посприяли досягненню більш повного розуміння суті складу відповідних норм КК РРФСР і чіткого застосування їх на практиці [3, ст. 134]. Водночас існував документ, який повністю дублював КК РРФСР 1922 р. – КК УРСР також 1922 р.

Прийнятий слідом за Основними началами кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік 1924 р. Кримінальний кодекс РСФСР 1926 р. виключив з числа тяжких тілесних ушкоджень такий їхній вид, як «ушкодження, що потягнули за собою небезпечний для життя розлад здоров'я», передбачивши натомість «інший розлад здоров'я, поєднаний із значною втратою працездатності», тобто ввів у кримінальний кодекс економічний критерій. Одночасно законодавець відмовився і від трьохступеневого поділу ушкоджень, замінивши його на двоступеневе: тяжкі та легкі тілесні ушкодження. Останні вперше в радянському законі поділялися на два види: легкі тілесні ушкодження, що спричинили або не спричинили розлад здоров'я.

Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. передбачав середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 102) разом із тяжким (ст. 101) та легким тілесним ушкодженням (с. 106). У свою чергу, легке тілесне ушкодження поділялося на два види: що потягнуло за собою короткочасний розлад здоров'я або короткочасну втрату працездатності і таке, що не призвело до вказаних наслідків.

КК УРСР 1960 р. повернувся до трьохступеневої класифікації тілесних ушкоджень (тяжкі, середньої тяжкості та легкі).

У КК України 2001 року передбачена відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень у розділі 2 Особливої частини, а саме ст. ст. 121, 122, 125 та класифікуються за ступенем тяжкості на три види: тяжкі, середньої тяжкості та легкі тілесні ушкодження.

Наведені норми КК України мають велике загальнопопереджувальне значення з позиції забезпечення невідворотності відповідальності за умисне заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуті історичні аспекти нормативного закріплення поняття відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень в українському кримінальному законодавстві в пам'ятках права, що діяли на території України. Обґрунтовано запропоновану періодизацію законодавства України з врахуванням специфіки відповідних історичних періодів розвитку української держави. Проаналізовано стародавні правові джерела з метою характеристики та кримінально-правового значення заподіяння тілесних ушкоджень. Досліджено історичну обумовленість становлення кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень від часів Київської Русі до сьогодення. Наведено відповідні висновки щодо розвитку поняття відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень у кримінальному праві України.

Висновки

Аналіз вищевикладених положень дозволяє зробити наступні висновки:

- Відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень в українському кримінальному законодавстві отримала своє відображення в Руській правді. Охорона здоров'я в ній з приватного інтересу поступово перейшла в розряд суспільного блага, що охороняється кримінально-правовими засобами;

- Розвиток кримінального законодавства радянської епохи (Керівні начала з кримінального права РСФСР, Основні начала кримінального законодавства СРСР 1924 р., Кримінальні Кодекси радянських респу-

SUMMARY

Historical aspects of normative fixing of the definition of responsibility for injuries infliction in Ukrainian criminal legislation in law memos functioning on the territory of Ukraine are considered in the article. Suggested periodization of Ukrainian legislation considering specification of accordant historical periods of development of Ukrainian state is substantiated. Ancient sources of law are analyzed in order to characterize and define criminal-law meaning of injuries infliction. Historical conditionality of criminal responsibility for injuries infliction becoming is explored, beginning from Kievan Rus till now. Accordant conclusions as for development of the definition of responsibility for injuries infliction in Ukrainian criminal law are listed.

блік, Основи кримінального законодавства СРСР та Союзних Республік, КК УРСР 1960 р.) створив передумови сучасного стану відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень у кримінальному праві України.

Література

1. Российское законодательство X-XX веков. М., 1984. - Т. 1., 425 с.
2. Статут Великого княжества Литовского 1529 года / под ред. академика АН Литовской ССР К.И. Яблонскиса. - Минск: Издательство Академии наук БССР, 1960. - 254 с.
3. Расторопов С.В. Уголовно-правовая охрана здоровья человека от преступных посягательств: Монография. СПб., 2006, 489 с.
4. Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья. М., 1948, 511 с.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

ЗІНЧЕНКО Олександр Володимирович - адвокат, ТОВ «Консалтингова фірма «Аналітика і право»

МАТВЄЄВ Петро Сергійович - доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри господарського та трудового права Інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом

УДК 346.5

Стаття посвячена дослідженню проблем реформування системи державного регулювання та управління в сфері охорони та використання інтелектуальної власності, інноваційної діяльності в Україні з метою удосконалення інституту інтелектуальної власності в інноваційній економіці України.

Ключові слова: інтелектуальна власність, інтелектуальний потенціал, інноваційна політика, промислова власність, державне регулювання, державне управління.

Процеси, що виникають у сфері інтелектуальної власності та інноваційної діяльності потребують аналізу стану нормотворчих процесів та перспектив впровадження інновацій на підприємствах, з метою оцінки ефективності регіонів України, їх впровадження суб'єктами господарювання та їх вплив на розвиток економіки України в цілому.

Постановка проблеми у загальному вигляді

Приєднання до Світової організації торгівлі та обраний Україною шлях інтеграції до Євросоюзу вимагає запровадження дієвих засобів захисту прав інтелектуальної власності, зближення та інтеграцію національної економічної системи до систем країн ЄС. Це ставить Україну перед вибором запровадження тієї моделі розвитку, яка

прийнята ЄС за базову, тобто моделі інноваційного розвитку. Розвиток суспільства та економічна стабільність залежить від ефективного розвитку науково-технічного прогресу в країні. Процеси інноваційної діяльності потребують аналізу стану та перспектив впровадження інновацій на підприємствах, з метою оцінки ефективності регіонів України, їх впровадження суб'єктами господарювання та їх вплив на розвиток регіонів та економіки України в цілому.

Зв'язок вказаної проблеми із важливими науковими та практичними завданнями

Приєднання України, як і будь-якої іншої держави, до СОТ зумовлене об'єктивними процесами глобалізації, що ведуть до зростання взаємопов'язаності економічних систем окремих країн. Сучасний етап розвитку економіки України характеризується зміною пріоритетів національного прогресу. Так, світове співтовариство в умовах глобалізації суспільних та соціально-економічних процесів визначає відповідним фактором суспільного прогресу саме розвиток людини та якісні внески в людський потенціал, по відношенню до яких культура виробництва, продуктивність праці та інші пріоритети вважаються вторинними. На сьогодні досягнення економічного розвитку шляхом широкомасштабного введення у господарський обіг таких продуктів інтелектуальної праці, як знання, технології, науково-технічні розробки тощо для їх комерціаліза-

ції та досягнення соціально-економічного ефекту, визнається моделлю інноваційного розвитку економіки Євросоюзу.

Звідси виникає потреба не тільки гармонізації вітчизняного законодавства з нормами і стандартами СОТ, які вже перевірені практикою співпраці країн-членів цієї світової організації, а й опрацювання механізму належного правового захисту прав інтелектуальної власності. Це, у свою чергу, вимагає великої уваги до проблем, пов'язаних з державним регулюванням у зазначеній сфері, впровадженням і удосконаленням чітких механізмів такого регулювання.

Суворе дотримання та виконання законів є основним принципом правової політики України. Боротьба з правопорушеннями у сфері інтелектуальної власності віднесена до одного з пріоритетних напрямів внутрішньої політики України і є пріоритетним напрямом роботи державних контролюючих органів, яка націлена на захист прав, свобод та законних інтересів громадян. Це зумовлено складною криміногенною ситуацією у цій сфері, значними матеріальними та моральними збитками, що завдаються економіці та авторитету держави, громадянам і підприємствам усіх форм власності, а також критикою з боку міжнародних організацій, що викликана поширенням в Україні цього виду правопорушень.

Уряд України ініціював формування найбільш актуальних для держави інноваційних проєктів і ухвалив необхідні рішення для їх фінансової і адміністративної підтримки. Подібні ініціативи є надзвичайно важливими, оскільки вони демонструють політику держави щодо її пріоритетного високотехнологічного розвитку.

Проте, модернізацію економіки країни неможливо здійснити, використовуючи тільки адміністративні і фінансові ресурси, без створення в державі сприятливого інноваційного клімату і керованої інноваційної моделі її розвитку. Тобто необхідним є вироблення системи правил і стимулів, які активізували б до цього виду діяльності національний бізнес, широкі верстви науковців, освітян, винахідників уже без безпосередньої організаційної роботи держави.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Особливими вимогами до характеру та темпів розвитку національної економіки після її виходу із багаторічного глибокого кризового стану постають завдання забезпечення її відтворювального інноваційного циклу на новій технологічній основі в умовах ринкової економіки, а також забезпечення соціальної спрямованості цього відтворювального циклу з максимально ефективним використанням інноваційного потенціалу країни, внутрішніх та зовнішніх ресурсів, досягнення випереджальних темпів динаміки розвитку порівняно з провідними країнами світу відповідно до напрямку прогресу світової економіки.

Метою дослідження є визначення шляхів удосконалення системи правового забезпечення охорони та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності і на цій основі досягнення гармонізації законодавства в цій сфері в умовах розвитку інноваційної економіки.

Об'єктом дослідження є сукупність наукових поглядів, ідей, уявлень та понять щодо існуючої системи правових норм, юридичних та організаційних відносин, які виникають, розвиваються і припиняються в процесі інноваційної діяльності та при здійсненні порушень прав інтелектуальної власності.

Предметом дослідження є норми цивільного, господарського, адміністративного, кримінального права, міжнародних та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють порядок виявлення, дослідження і закріплення інформації у справах про порушення прав інтелектуальної власності, а також діяльність посадових осіб державних контролюючих органів щодо протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності та інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми

В Україні швидкими темпами протягом останніх десятиліть формується власна шко-

ла інтелектуальної власності, що націлена саме на забезпечення інноваційного розвитку держави. Ці питання розкриваються у працях вітчизняних та зарубіжних учених, які зробили вагомий внесок у дослідження питань правової охорони та захисту об'єктів промислової власності та інноваційної діяльності, зокрема праці: С. С. Алексєєва, Г. А. Андрощука, Ю. Л. Бошицького, М. К. Галянтича, І. І. Дахна, О. В. Дзери, Р. Дюма, В. Жарова, І. Н. Звягіної, Ю. М. Капіци, Р. А. Калюжного, Л. В. Ковалюка, А. М. Колодія, В. В. Копейчикова, М. Й. Коржанського, А. Т. Комзюка, В. О. Котюка, В. І. Курила, П. І. Крайнева, О. Е. Лейста, А. В. Міцкевича, А. Ю. Олійника, Й. Е. Маміофи, П. С. Матвєєва, В. С. Мартем'янова, Л. О. Михайлової, Н. О. Можаровської, О. А. Підпригори, О. О. Підпригори, А. Д. Святоцького, В. В. Сергієнко, Р. Б. Шишки, О. Х. Юлдашева та інших.

Водночас слід зазначити, що раніше опубліковані роботи не в повній мірі вичерпують наявні практичні та теоретичні проблеми державної діяльності по боротьбі з правопорушеннями і злочинами у сфері інтелектуальної власності в умовах інноваційної економіки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Система правових приписів утворювалася на рівні міжнародних угод та конвенцій у різних промислово розвинутих країнах протягом декількох століть. Національне ж законодавство формувалося у радянських умовах на засадах ігнорування прав на інтелектуальну власність з визнанням пріоритету держави над іншими інтересами окремих суб'єктів правових відносин.

У зв'язку з цим, для усвідомлення особливостей національної системи правових приписів, які утворюють юридичну основу охорони прав інтелектуальної власності в умовах інноваційного розвитку України, необхідно проаналізувати систему міжнародних угод, законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів різного рівня, які в Україні призначені для охорони прав і законних інтересів суб'єктів правових від-

носин у галузі інтелектуальної власності в умовах інноваційної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження і обґрунтування отриманих наукових результатів

Результати творчої діяльності виступають у декількох аспектах: як ідея, як наукове, культурне надбання суспільства, інформація, як матеріальний носій та як майнові та немайнові права, що виникають через факт їх створення, використання та розповсюдження [1, 215]. З найдавніших часів людина у своїй діяльності застосовує власний інтелект. Але особа завжди схильна до набуття власних, індивідуальних навичок і навіть здійснення відкриттів чи створення чогось оригінального, що нерідко впливає на соціум і здатне стати його спільним надбанням, яке передаватиметься з покоління в покоління. Таким шляхом розвивалося людство, і до певного історичного періоду ніхто не фіксував авторства на відкриття, винахід або твір тощо. Право власності творця на результат його інтелектуальної діяльності було запроваджене у суспільно-правових відносинах значно пізніше. Перший нормативний акт, який став прототипом захисту майнових прав авторів, було прийнято в державі з найпотужнішою для того часу промисловістю - Англії. Йдеться про так званий Закон королеви Анни 1709 року [2, 10]. Згідно з цим документом видавцям книг надавалося право впродовж 12-ти років з моменту першого опублікування контролювати перевидання цієї продукції.

Філософія забезпечення прав людини, яка в середині XVIII століття стала домінуючою у французькому суспільстві, мала значний вплив як на розвиток законодавства цієї країни, так і на відповідні суспільні відносини. Так, відомий автор та імпресаріо Бомарше створив першу в світі організацію із захисту прав авторів. А така ж організація, створена згодом (1850 року) Віктором Гюго і Оноре де Бальзаком, існує й донині [2, 10]. Французька практика вплинула на розвиток законодавства практично всієї Європи, крім Великої Британії.

Еру міжнародного авторського права започатковано прийняттям 1886 року Берн-

ської конвенції [3]. Цим документом на міжнародному рівні, окрім так званих немайнових прав, за автором було закріплено майнове право на його твори, як право самостійно використовувати їх та виключне право дозволяти таке використання.

Поняття інтелектуальної власності вперше було введено у 1967 році Конвенцією [4], яка засновувала Всесвітню організацію інтелектуальної власності, учасником якої у теперішній час є Україна, Російська Федерація та інші країни колишнього СРСР. Проте в радянському законодавстві поняття інтелектуальної власності не застосовувалося тривалий час. Так, юридичний енциклопедичний словник за редакцією А. Я. Сухарєва визначав інтелектуальну власність як умовний збірковий термін у міжнародних угодах, а також у законодавстві деяких країн [5, 126]. Це поняття включало права, що відносилися до літературних, художніх та наукових творів, виконавчої діяльності артистів, звукозапису, радіо- та телевізійних передач (тобто авторські права); наукових відкриттів, винаходів та інших прав, пов'язаних з різноманітними видами промислової власності, а також захистом від небросовісної конкуренції.

Баріхін А.Б. визначає інтелектуальну власність як сукупність правових відносин з приводу володіння, розпорядження та використання продуктів інтелектуальної власності, виключні права на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації [1, 215].

Основними міжнародно-правовими джерелами, що регулюють питання інтелектуальної власності, є Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 року [6] (СРСР приєднався у 1965 р.), Всесвітня конвенція про авторське право 1952 року [7] (СРСР приєднався у 1973 р.), Договір про патентну кооперацію 1970 року, Бернська конвенція про охорону літературних та художніх творів 1971 року [3], Договір про інтелектуальну власність по відношенню до інтегральних мікросхем 1989 року, Євразійська патентна конвенція 1994 року та інші.

Правове регулювання інтелектуальної власності в Україні, як і в більшості цивілізованих країн, започатковане на основі названих міжнародно-правових актів, які

виступають еталоном для побудови національних систем авторського та патентного права. Інтелектуальна власність виділена у ст. 199 нового Цивільного кодексу України як самостійний об'єкт цивільних прав [8]. Разом з тим рівень розвитку країни, наявність достатніх коштів для забезпечення високоефективного правового механізму безпосередньо впливає на вибір його конкретної системи та форм реалізації цих прав, особливо патентування та охорони інтелектуальних прав.

Право інтелектуальної власності в Україні розвивається відповідно до європейської доктрини права інтелектуальної власності, з урахуванням потреби Інтеграції в міжнародні організації та національних особливостей і можливостей. Тому на сьогодні воно має досить складну структуру. Воно охоплює майнові права, тому за своєю сутністю є підгалуззю цивільного права, хоча включає і вертикальні відносини, переважно адміністративного (управлінського) характеру. Накопичений нормативний масив перебуває в стадії його оптимізації в рамках нового Цивільного кодексу України. Окрім цього, існує великий масив інших нормативних актів як на рівні спеціальних законів, так і інших підзаконних актів. Ця система постійно перебуває у стані розвитку та удосконалюється.

Як відомо, нині Україна є учасником майже двох десятків багатосторонніх міжнародних угод у сфері інтелектуальної власності [9, 1]. У державі триває законотворча робота з приведення національного законодавства у повну відповідність з нормами Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Угоди TRIPS).

Останнім часом уряд схвалив низку рішень, що стосуються регулювання відносин у цій сфері. Зокрема, затверджено «Порядок присвоєння і нанесення на диски для лазерних систем зчитування спеціальних ідентифікаційних кодів», нанесених на імпортні диски, визначено повноважні органи, відповідальні за виконання Угоди про співробітництво у напрямі виявлення, запобігання та припинення правопорушень у сфері інтелектуальної власності тощо.

Система правового захисту інтелектуальної власності в Україні продовжує розвиватися. На сьогоднішній день в Україні вже створено необхідну нормативно-правову базу для регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності. Правовідносини тут регулюються окремими положеннями Конституції України, нормами Цивільного, Кримінального, Господарського, Митного кодексів, Кодексу України про адміністративні порушення, процесуальними кодексами, нормами окремих законів, підзаконними правовими актами, яких зараз нараховується близько ста. В Україні, у першу чергу, прийнято низку нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в цій сфері: Закон України «Про авторське право та суміжні права», Закон України «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм», Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності», Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг», Закон України «Про інноваційну діяльність», Указ Президента України «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності» тощо.

Урядові заходи та його виконавчих органів спрямовані на розвиток правової регламентації сфери інтелектуальної власності та визнання України на міжнародній арені такою державою, де права інтелектуальної власності надійно захищені. Сформовано дієздатну інфраструктуру, що забезпечує застосування правових норм щодо захисту прав інтелектуальної власності в адміністративному та судовому порядку. Так, Указом Президента України передбачено ряд заходів у сфері інтелектуальної власності щодо охорони прав її суб'єктів та забезпечення підготовки фахівців у цій сфері. Зокрема, передбачено утворення у складі Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України спеціальних підрозділів боротьби з правопорушеннями у сфері інтелектуальної власності, у складі Державної служби інтелектуальної власності – підрозділу інспекторів з питань інтелектуальної власності та, що особливо вчасно, – запровадження у вищих навчаль-

них закладах курсу з прав інтелектуальної власності.

Процес формування та вдосконалення нормативно-правової бази щодо інноваційної діяльності в країні особливо активним є в останні роки. Перший суттєвий крок у цьому напрямку вже зробив Президент України, який ще у жовтні 2010 року підписав Закон про головні пріоритетні напрями наукового і інноваційного розвитку держави, а у 2011 Закон «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні».

Таких напрямів є сім, і вони повною мірою відповідають ресурсному, людському потенціалу України, перспективам її геополітичного поступу. Так, стратегічними пріоритетними напрямами наукового і інноваційного розвитку України на 2011-2021 роки є:

1) освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії;

2) освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки;

3) освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій;

4) технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу;

5) впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики;

6) широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища;

7) розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки.

Уряд України ініціював формування найбільш актуальних для держави інноваційних проектів і ухвалив необхідні рішення для їх фінансової і адміністративної підтримки. Подібні ініціативи є надзвичайно важливими, оскільки вони демонструють політику держави щодо її пріоритетного високотехнологічного розвитку. Забезпечення розвитку інноваційної ді-

яльності, новітніх технологій становлять 14 законодавчих актів, близько 50 нормативно-правових урядових актів, понад 100 різноманітних відомчих документів, що регламентують інноваційну діяльність і трансфертехнологій за такими важливими аспектами, як визначення науково-технологічних та інноваційних пріоритетів, фінансове забезпечення інноваційної діяльності, функціонування технологічних парків тощо. Проте, як слушно зазначає П. С. Матвеев, відсутність сформованого системного підходу, науково обґрунтованих концептуальних засад та єдиного структурованого «дерева цілей» державної науково-технологічної та інноваційної політики, не компенсується збільшенням кількості законодавчих і нормативно-правових актів, численними змінами та доповненнями до них [10, 211-212]. Законодавчу базу щодо інноваційного розвитку та формування державної інноваційної політики крім базових законів «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про спеціальний режим інвестиційної і інноваційної діяльності технологічних парків», Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України становлять прийняті спеціальні закони, положення яких спрямовані на регулювання відносин саме на стадії розробки програм. Зокрема, мова йде про Закони України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про державні цільові програми», а також низку підзаконних актів, якими протягом останніх років затверджувалися програми інноваційного розвитку. Прикладом таких актів можуть бути Постанови КМУ «Про затвердження переліку державних наукових і науково-технічних програм з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки на 2002–2006 роки», «Про затвердження Положення про державну наукову і науково-технічну програму» тощо.

Усі ці заходи Уряду України позитивно оцінені зарубіжними, у тому числі й американськими, експертами.

Таким чином, вдосконалення правових засад у цій важливій сфері триває системно, послідовно й поетапно.

Варто зауважити, що активізація інноваційної діяльності має дуже важливе значення як на рівні підприємства, так і на рівні держави. Оскільки тільки при розвитку науки, техніки, технологій можливий випуск конкурентоспроможної продукції та послуг. Коли підприємство випереджає конкурентів в освоєнні досягнень науково-технічного прогресу, тільки тоді воно має змогу отримувати прибуток [11, 34]. З огляду на це, по-перше, в країні має бути втілена дієва державна політика, спрямована на пріоритетний науково-технологічний розвиток економіки (поки що така політика лише декларувалася). Очевидно, що ця політика має набути головних програмних засад найбільших політичних партій України, стати пріоритетною в реальних діях як керівників держави, так і усіх рівнів державного управління, стати домінуючою компонентою навчальних планів і програм вищих навчальних закладів, наукових установ.

Важливим результатом цієї політики має бути принципова зміна ставлення держави до зовнішніх запозичень. Їх можна брати лише у крайніх випадках і лише для інвестицій у високотехнологічне виробництво, тому що Україна практично вичерпала свої можливості щодо запозичень. Держава повинна бути основним джерелом фінансування розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності. Важливим чинником для підвищення інноваційного рівня України є освоєння та застосування прогресивних технологій та наукомісткої продукції. Порівняно з країнами Європи в Україні частка підприємств, які використовують у своїй діяльності інформацію від державних науково-дослідних інститутів і університетів вища. Але відсоток інноваційних підприємств, що користуються власними або приватними джерелами інформації (консультанти та консультаційні об'єднання) вище ніж відсоток тих, що використовують інформацію державного сектору, це свідчить про те, що зв'язок між державним та підприємницьким сектором досить обмежений. Відповідно, необхідно розвивати законодав-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню проблем реформування системи державного регулювання та управління у сфері охорони та використання інтелектуальної власності, інноваційної діяльності в Україні з метою вдосконалення інституту інтелектуальної власності в інноваційній економіці України.

SUMMARY

The article is devoted to research of reform problems of the government regulation system and administration in the sphere of protection and use of intellectual property, innovation activity in Ukraine for the purpose of intellectual property institution in the innovation economy of Ukraine.

чу базу для більш тісного співробітництва державного та підприємницького сектору, оскільки тільки при ефективному, стимулюючому розвитку підприємств Україна буде економічно стабільною та розвиненою.

Можна визначити ще низку важливих складових моделі інноваційного розвитку України. Але всі вони спрацюють лише за умови консолідації країни, навколо пріоритетного, високотехнологічного розвитку суспільства.

Нині є всі підстави стверджувати, що норми регулювання правових відносин у сфері інтелектуальної власності та інноваційної діяльності в Україні цілком відповідають міжнародним стандартам.

Література

1. Барихин А.Б. Большой энциклопедический словарь. – М.: Книжный мир, 2002, с. 215
2. Юридический словарь / Под ред. С.Н. Братусь и Н.Д. Казанцева – М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1953.
3. Бернская конвенция об охране литературных и художественных произведений. Парижский акт от 24 июля 1971 г. // Международные нормативные акты ЮНЕСКО. – М.: Логос, 1993.
4. Стокгольмская конференция по интеллектуальной собственности 1967 г., об основании Всемирной организации интеллектуальной собственности // Международные нормативные акты ЮНЕСКО. – М.: Логос, 1993.

5. Юридический энциклопедический словарь / Гл. ред. А.Я. Сухарев; Ред. колл. М.М. Богуславский, М.И. Козырь, Г.М. Миньковский и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1984.

6. Парижская конвенция по охране промышленной собственности от 20 марта 1883 года, пересмотренная в Брюсселе 14 декабря 1900 г., в Вашингтоне 2 июня 1911 г., в Гааге 6 ноября 1925 г., в Лондоне 2 июня 1934 г., в Лиссабоне 31 октября 1958 г. и в Стокгольме 14 июля 1967 г. // Международные нормативные акты ЮНЕСКО. – М.: Логос, 1993.

7. Всемирная конвенция об авторском праве (пересмотренная в Париже 24 июля 1971 года) // Международные нормативные акты ЮНЕСКО. – М.: Логос, 1993.

8. Цивільний Кодекс України, Цивільно-процесуальний Кодекс України / Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – К.: Юрінком, 1996. – № 2. – 286 с.

9. Авторское право Украины: Сборник нормативно-правовых актов / Сост. В.В. Ситцева. – К.: Агентство по защите прав авторов «Ринкор-поралес», 1996. – 168 с.

10. Матвеев П. С. Господарсько-правове регулювання інноваційної діяльності (теоретичний аспект) : [монографія] / П. С. Матвеев. – К., 2013. – 328 с.

11. Андросова О.Ф., Череп А.В. Трансфер технологій як інструмент реалізації інноваційної діяльності. Монографія. – К.: Кондор, 2007.- 356 с.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВА КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

**ВОЛИНЕЦЬ Тетяна Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент
кафедри господарського права та процесу Львівської комерційної академії**

Стаття посвячена дослідженню вогноса правового статусу суб'єктів права комунальної собствениости. Выделено суб'єктів права комунальної собствениости. Характерным моментом в данном контексте является наличие правовых признаков данных суб'єктів и возможности предоставления им статуса юридического лица.

Ключові слова: право комунальної власності, суб'єкт права комунальної власності, територіальна громада.

Актуальність нашого дослідження полягає у визначенні правового статусу територіальної громади як суб'єкта права комунальної власності. Нечітке нормативне визначення правового статусу територіальної громади як у законодавстві, так і дискусійні питання у науковій літературі виокремлюють актуальність висвітлення даного питання у контексті даної тематики.

Постановка проблеми

З внесенням змін до Закону України «Про місцеве самоврядування» та виправленого тексту офіційного перекладу Європейської хартії місцевого самоврядування, а також активного здійснення процесу децентралізації влади, який широко впливає на нове бачення та формування територіальної громади як суб'єкта права комунальної власності.

Метою даної статті є дослідження правового статусу територіальної громади як суб'єкта права комунальної власності.

Стан дослідження

У різні часи становлення та розвитку права власності, визначення їх видів досліджували фахівці права, зокрема: Л.М. Баранова, О.В. Дзера, В.І. Борисова, В.М. Ігнатенко, Л.А. Музика, О.О. Первомайський, О.С. Яворська та інші.

Виклад основних положень

У законодавстві та науці цивілістики протягом різного періоду становлення комунальної власності існували неоднозначні погляди на формування визначення кола суб'єктів права комунальної власності.

Правовий статус суб'єктів права комунальної власності, як таких, визначений Конституцією України, Законом України «Про місцеве самоврядування», Цивільним кодексом України та іншими нормативними актами.

Згідно зі ст. 13 Конституції України (далі – КУ) та у відповідності до ст. 318 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) суб'єктами права власності є Український народ та інші учасники цивільних відносин, зокрема територіальні громади (ст.2 ЦКУ) [1, 2]. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [1]. Від-

повідно до ст. 140 КУ територіальною громадою охоплюються жителі села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста.

У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплено поняття територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [3]. А також зазначено у ст. 6 вищезгаданого закону, що первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста. Територіальні громади можуть об'єднуватися в одну сільську, селищну, міську територіальну громаду, утворювати єдині органи місцевого самоврядування та обирати відповідно сільського, селищного, міського голову .

У науковій літературі висловлюють різні пропозиції щодо правового статусу територіальної громади. Одні автори вважають, що територіальна громада має статус юридичної особи, інші, що – ні, з певними ознаками такої особи [4, 5, с. 69, с. 11]. Зазначалось, що законодавством не встановлено порядку здійснення територіальною громадою повноважень суб'єкта права комунальної власності. Встановлено, що органи місцевого самоврядування вступають у відносини комунальної власності як правомочні представники відповідних територіальних громад, від їхнього імені здійснюють права власника у межах та у спосіб, установлений законодавством України [6, с. 9]. Слід погодитись з думкою О.С. Яворської, яка зазначає, що надання територіальній громаді статусу юридичної особи може певним чином конкретизувати відносини власності, однак не вирішить усі проблеми її як власника [7, с. 145]. Також В.І. Борисова підкреслює, що поєднання в публічних утвореннях владних повноважень з цивільною правоздатністю визначає й особливий підхід до визначення останніх частинок цивільних відносин [8, с. 26]. Як зазначає з цього приводу І.А. Селіванова, той факт, що правовий статус територіаль-

ної громади не визначено, негативно впливає на забезпечення її функціонування та захист прав її громадян [8, с. 25].

Однак, зміни, які були внесені у чинне законодавство, повністю змінили уявлення про територіальну громаду. Хоча чіткого механізму створення територіальної громади як юридичної особи у чинному законодавстві не передбачено, однак, проаналізувавши вищезгадані нормативні акти, можна описати кроки створення територіальної громади як юридичної особи.

Основним моментом у створенні територіальної громади – юридичної особи є проведення загальних зборів членів територіальної громади. Порядок їх проведення здійснюється відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні». Збори проходять за участю більше половини громадян, які проживають на відповідній території, мають право брати участь у зборах і повинні ухвалити рішення про створення територіальної громади як юридичної особи та обрати керівні органи громади [9]. Ще одним не менш важливим моментом у формуванні правового статусу територіальної громади як суб'єкта права комунальної власності є прийняття статуту територіальної громади села, селища, міста. Статут територіальної громади підлягає державній реєстрації в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань. Статут – це мала конституція територіальної громади, яка визначає правовідносини у самій громаді та з зовнішнім середовищем. Статут територіальної громади не може суперечити Конституції України та законам України, прийнятим на її основі.

Прийняття статуту територіальної громади – це компетенція самої територіальної громади. Статут вступає в силу з моменту його прийняття на загальних зборах громади більшістю голосів.

Територіальна громада не зобов'язана реєструвати свій статут. Водночас, для

реальної дієздатності громади в сучасних вітчизняних умовах, якщо є така можливість, доречно зареєструвати статут територіальної громади або безпосередньо, або через представницький орган, що затвердив статут територіальної громади в якості регламентуючого документа своєї діяльності.

Механізм проведення таких зборів на території з невеликою кількістю осіб не виникає жодних проблем, а на територіях з великою кількістю жителів такі збори практично неможливо провести. У випадках, коли скликання зборів пов'язане з певними організаційними складнощами, можуть скликатися збори (конференції) представників громадян населених пунктів, мікрорайонів, житлових комплексів, вулиць, кварталів, будинків та інших територіальних утворень. Норми представництва на них визначаються відповідною Радою, її виконавчим органом або органом територіальної самоорганізації громадян. У законодавстві не знайшло відображення вибору жителями таких представників.

Після проведення загальних зборів і складення відповідного протоколу та його підписання копії протоколу надсилаються про створення територіальної громади відповідним органам і особам.

Наведемо реальний приклад проведення таких загальних зборів з невеликою кількістю жителів. Так, 21 лютого 2016 року у селі Сасів Золочівського району відбулися збори мешканців.

На порядок денний зборів було винесено такі питання:

1. Про створення територіальної громади села Сасів.
2. Прийняття Статуту територіальної громади.
3. Вибори комітету громадських представників.
4. Вибори голови територіальної громади.

Внаслідок дискусій мешканці села проголосували за дослівно: "набуття статусу юридичної особи територіальної громади". Також було обрано представників громади та голову. Обраний на зборах голова територіальної громади села Сасів Олег Банах зазначив, що утворення територіальної гро-

мади у селі Сасів не суперечить тому, щоб працювати над створенням добровільного об'єднання територіальних громад, аби об'єднати декілька сільських рад [10].

Такий варіант прямої демократії сьогодні найбільше поширений у Швейцарії (німецькомовні кантони), Новій Англії (США), Болгарії, Боснії, Іспанії (режим «відкритої ради» у невеликих населених пунктах), Естонії (11 населених пунктів), Західній Німеччині тощо. Отже, є досить багато держав, де поруч із такими інструментами, як голосування за допомогою урн (Франція), електронний референдум (Естонія), пріоритет все ж надається загальним збором [11].

Практично у будь-якій державі Європейського Союзу територіальні громади (обце (Чехія), гміна (Польща), гемайнде (Швейцарія), мунісіпіо (Іспанія) тощо) є юридичними особами публічного права [11].

На сьогоднішній день таким шляхом було створено багато територіальних громад зі статусом юридичної особи.

З прийняттям у новій редакції Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» територіальні громади мають право зареєструватись [12]. Відповідно до цього закону незалежно чи територіальна громада набула статусу юридичної особи, чи ні, має право на реєстрацію – офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання та їхньої символіки, зміни відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та громадських формувань, про юридичну особу, а також проведення інших реєстраційних дій, передбачених цим Законом.

Перша в Україні територіальна громада за новим законодавством зареєстрована на Львівщині. Заболотцівська територіальна громада, що у Бродівському районі стала першою в Україні територіальною громадою, яка зареєстрована за новим законом «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких

інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань». Відтак Заболотцівська територіальна громада набула статусу юридичної особи [13]. Згаданий закон суттєво скорочує терміни створення територіальних громад. Адже тепер вони не потребують ліквідаційних комісій для ліквідації сільських рад, які не є адміністративними центрами громади. Також новостворені громади набувають статусу юридичних осіб практично на другий день після подання заяви про свою реєстрацію».

З огляду на вищенаведене, спробуємо охарактеризувати ознаки територіальної громади як юридичної особи.

Статтею 80 ЦКУ зазначено, що юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. А згідно зі ст. 81 ЦКУ юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна. Юридичні особи публічного права створюються розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування.

Відповідно до ст. 87 ЦКУ для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи, які викладаються письмово і підписуються всіма учасниками (засновниками), якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження. Юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації.

На підтвердження точки зору, що територіальна громада як самостійний суб'єкт правовідносин має виражені ознаки юридичної особи, наводяться доводи про її виступ у цивільному обороті від свого імені, наявність відокремленого майна тощо.

Згідно зі статтею 316 ЦК України правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону. Відповідно до статті 317 власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном. Згідно зі ст. 2 ч. 2 учасником цивільних правовідносин є територіальна громада.

Згідно зі ст. 327 ЦК України територіальна громада є власником комунального майна. Відповідно до статті 142 Конституції України територіальна громада є власником лісу, землі, рухомого та нерухомого майна, природних ресурсів, водних об'єктів. Тому як власник вона може володіти цим своїм правом лише як юридична особа.

Згідно зі ст. 60 Закону України «Про місцеве самоврядування» територіальним громадам сіл, селищ, міст, районів у містах належить право комунальної власності на рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, землю, природні ресурси, підприємства, установи та організації, в тому числі банки, страхові товариства, а також пенсійні фонди, частку в майні підприємств, житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади культури, освіти, спорту, охорони здоров'я, науки, соціального обслуговування та інше майно і майнові права, рухомі та нерухомі об'єкти, визначені відповідно до закону як об'єкти права комунальної власності, а також кошти, отримані від їх відчуження. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

У вітчизняному законодавстві територіальні громади є суб'єктами відносин власності, зобов'язальних, спадкових та інших цивільних відносин. Громада визнається стороною в зобов'язаннях місцевої позики, може успадковувати майно. Територіальна громада водночас відшкодовує шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу місцевого самоврядування (якого вона навіть не створювала в якості засновника юридичної особи), його посадовою або службовою особою, прийняттям незаконного нормативно-правового акта тощо. Отже, виконання усіх цих функцій без статусу юридичної особи неможливі.

Висновки

На підставі вищевикладеного можна стверджувати, що територіальна громада є юридичною особою зі всіма ознаками, які притаманні юридичній особі, отже, є суб'єктом права комунальної власності. Ста-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню питання правового статусу територіальної громади як суб'єкта права комунальної власності. Характерним у даному контексті є висвітлення правових ознак даного суб'єкта і можливості надання статусу юридичної особи.

SUMMARY

The article is sanctified to research of question of right status subject of the municipal property. It is distinguished subject of the municipal property. Characteristic in this context there is illumination of legal signs of data subject and possibilities of grant to them of status of legal entity.

тусу юридичної особи територіальна громада набуває з моменту її державної реєстрації.

Внесення відповідних змін до вищезгаданих нормативних актів щодо правового статусу територіальних громад наблизило національне законодавство до європейського.

Список використаних джерел:

1. Конституція України Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР тлумачення станом на 15.03.2016 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу до Інтернет ресурсу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-80>.

2. Цивільний кодекс України Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV зі змінами станом на 01.04.2016 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу до Інтернет ресурсу <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

3. Про місцеве самоврядування Верховна Рада України; Закон від 21.05.1997 № 280/97-ВР зі змінами станом на 04.04.2016 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу до Інтернет ресурсу <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-80>.

4. Первомайський О.О. Окремі питання участі територіальної громади у цивільних правовідносинах / О.О. Первомайський / Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права, 2003. – №2. – С. 69-71.

5. Берг О.Б. Участие органов местного самоуправления и органов государственной власти в гражданско-правовых и процессуальных отношениях / О.Б. Берг / Местное право. – 2001. №6. – С. 11.

6. Бондаренко І.О. Комунальна власність як матеріальна основа місцевого самоврядування в Україні / І.О. Бондаренко /

Автореферат дис. ... к. ю. н.: 12.00.02 / Національний університет «Одеська юридична академія» – О., 2013. – 17 с.

7. Яворська О.С. Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України: Навчальний посібник / О.С. Яворська / К.: Атіка, 2008. – 256 с.

8. Борисова В.І. Правові проблеми комунальної власності. Монографія / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, В.М. Ігнатенко, О.О. Первомайський, С.Є. Сиротенко. Х. – 2007р. – 140 с.

9. Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні». Верховна Рада України; Постанова, Положення від 17.12.1993 № 3748-ХІІ [Електронний ресурс] // Режим доступу до Інтернет ресурсу <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3748-12>.

10. [Електронний ресурс] // Режим доступу до Інтернет ресурсу <http://terhromady.info/>.

11. Гурняк І. Територіальні громади: від віртуального до ефективного власника. Практичні поради: Посібник / І. Гурняк / К.-27 с. Електронний ресурс <http://terhromady.info/brochure/>.

12. «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» Верховна Рада України; Закон від 01.01.2016 № 755-IV. [Електронний ресурс] // Режим доступу до Інтернет ресурсу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/755-15>.

13. «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» Верховна Рада України; Закон від 26.11.2015 № 835-VIII. [Електронний ресурс] // Режим доступу до Інтернет ресурсу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/835-19>.

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

**НОВІКОВ Денис Володимирович - аспірант кафедри цивільного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка**

УДК 347.233 (4ЄС)

В статье исследуются особенности ограничения права собственности в практике Европейского суда по правам человека и в законодательстве Украины. Внимание автора обращается на обусловленность возможных ограничений права собственности общим принципом, в соответствии с которым каждый имеет право беспрепятственно пользоваться своим имуществом. Ограничения права собственности предложено рассматривать как вынужденные меры, которые государство не обязательно должно применять. В статье аргументировано, что допустимые пределы ограничения государством права беспрепятственного пользования своим имуществом являются более широкими, чем пределы осуществления иных прав и свобод, гарантированных Конвенцией. Автор приходит к выводу о том, что ограничения, определенные Первым Протоколом, имеют довольно абстрактные формулировки пределов вмешательства в частные отношения, отображающие определенную взаимосвязь государства и общества: осуществляя правовую оценку должной реализации конвенционного права собственности, Европейский суд, как правило, сталкивается с проблемой конфликта интересов лица-собственника и публичными интересами общества, в котором соответствующий собственник находится.

Ключові слова: обмеження права власності, право на мирне володіння майном, Європейський суд з прав людини, публічний інтерес, приватний інтерес.

В умовах європейської інтеграції вкрай важливою вбачається запозичення у національне законодавство та судову практику України положень, напрацьованих Європейським судом з прав людини.

Відповідно до ч.4 ст.41 Конституції України [1] ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

У системному зв'язку з наведеною конституційною нормою перебуває норма ст.16 ЦК України [2], відповідно до якої кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого майнового права та інтересу та норма ч.1 ст.317 ЦК, відповідно до якої власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном.

Відповідно до ст.319 ЦК власник володіє, користується і розпоряджається своїм майном на власний розсуд. Водночас, очевидним є те, що правомочності власника не є "безлімітними", законом можуть встановлюватися певні обмеження здійснення права власності. Такі обмеження встановлюються з метою забезпечення рівноваги в суспільстві та здійснення майнових прав усіма суб'єктами права.

Аналогічної правової позиції дотримується і Європейський суд. Зокрема, складність визначення змісту права на мирне володіння майном, гарантованого ст.1 Першого Протоколу [3] полягає у тому, що вказане право, як і більшість інших прав, не є абсолютним.

У Конвенції [4] зазначаються правові підстави обмеження означеного права, що не вважаються, на думку Європейського суду, порушенням Конвенції.

Зокрема, Конвенцією визначено, що ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Держава може вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Таким чином, дискреційні повноваження держави щодо гарантування права власності є доволі широкими.

Разом з тим обмеження права власності, на думку Європейського суду, повинні розглядатися виключно на підставі загального принципу про те, що кожен має право безперешкодно користуватися своїм майном, а не крізь призму обмежень права власності. Тому обмеження права власності повинні розглядатися як вимушені заходи, які держава не обов'язково повинна застосовувати.

При цьому допустимі рамки обмеження державою права безперешкодного користування своїм майном є ширшими, ніж щодо інших прав і свобод, гарантованих Конвенцією. Саме тому практика Європейського суду в частині тлумачення зазначеного права формувалася поступово, оскільки зазначена проблематика значною мірою визначалася політичною або соціально-економічною ситуацією в конкретній державі.

Проблема полягає у тому, що обмеження, визначені Першим Протоколом, мають доволі абстрактне формулювання меж втручання у приватні відносини, які відображають певні взаємозв'язки держави та суспільства. Даючи правову оцінку належній реалізації конвенційного права власності, Європейський суд, як правило, стикається з проблемою конфлікту інтересів особи-власника та публічними інтересами суспільства, в якому відповідний власник перебуває.

Таким чином, завдання Європейського суду полягає у визначенні справедливого та розумного балансу відповідних інтересів.

Європейський суд у своїх рішеннях зазначає, що, незважаючи на те, що держави мають широкі межі розсуду при визначенні умов і порядку, за яких приватна особа може бути позбавлена своєї власності, позбавлення останньої, навіть якщо воно переслідує законну мету в інтересах суспільства, буде розглядатися як порушення ст.1 Першого Протоколу, якщо не була дотримана розумна пропорційність між втручанням у права особи та інтересами суспільства.

Порушення ст.1 Першого Протоколу матиме місце також і у випадку, коли наявна непропорційність між тягарем, який довелося понести приватній особі, і переслідуваними цілями інтересів суспільства.

Першим рішенням проти України, у якому Європейським судом було констатовано порушення ст.1 Першого Протоколу, було рішення у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України» [5].

У зазначеній справі Європейський суд визнав порушення права на мирне володіння майном через те, що спосіб, у який проводився та закінчився судовий розгляд справ, як і ситуація невпевненості, якої зазнав заявник, порушили «справедливу рівновагу» між вимогами суспільного інтересу та потребою захищати право заявника на повагу до його майна. Як наслідок, держава не забезпечила виконання свого зобов'язання гарантувати заявникові ефективно користуватися своїм правом власності, як передбачає ст.1 Першого Протоколу.

Крім того, Європейський суд зазначив, що несправедливий характер провадження у цій справі мав прямий зв'язок із правом заявника на повагу до його майна. Численні ж випадки втручання в судове провадження у цій справі українських органів державної влади на найвищому рівні були визначені Європейським судом такими, що суперечать поняттю «безсторонній і незалежний суд» у розумінні ст.6 Конвенції.

Посилаючись на ст.1 Першого Протоколу, заявник скаржився, що внаслідок реєстрації Луганським міським виконавчим комітетом незаконних рішень щодо товариства «Совтрансавто-Луганськ» його акції були знецінені, у зв'язку з чим заявник втратив контроль над діяльністю та майном

останнього. Заявник також стверджував, що компенсація, яку він отримав внаслідок ліквідації підприємства «Совтрансавто-Луганськ», не відповідала частці капіталу, що була у його власності спочатку.

За результатами розгляду даної справи Європейський суд дійшов висновку про порушення права заявника і зобов'язав Уряд України сплатити справедливую сатисфакцію.

Р.А.Майданик відзначає, що суб'єктивному праву протиставляються обмеження його здійснення [6]. Отже, суб'єктивні права особи та обмеження доповнюють одні одних для досягнення рівноваги між правами різних осіб.

Так, власник може вільно реалізовувати своє право власності, але коли його право стикається з правами інших осіб, він повинен утримуватись від порушення прав третіх осіб. У свою чергу, власник може здійснювати право власності завдяки обмеженням, що накладаються на інших осіб, які мають утримуватись від втручання у здійснення власником права власності за винятком випадків, коли діяльність власника загрожує їх правам та суспільним інтересам.

Право власності, з одного боку, та його обмеження, з іншого, у правовій державі мають бути збалансованими.

При оцінці того, чи позбавлення власності відбулося в інтересах суспільства, Європейський суд наділяє держави широкими межами розсуду. Зокрема, у справі «Прессо Компанія Нав'єра С.А.» та інші проти Бельгії» [7] Суд зазначив, що національні органи мають широкі межі розсуду при визначенні того, що є «в інтересах суспільства», оскільки в системі Конвенції саме вони мають здійснити першу оцінку як наявності проблеми публічного значення, яка робить необхідним заходи з позбавлення власності, так і відповідних заходів з виправлення ситуації. Більше того, *поняття «суспільного інтересу» неодмінно підлягає поширювальному тлумаченню (курсив наш – Д.Н.)*.

Зокрема, рішення про запровадження законів щодо експропріації власності зазвичай супроводжуються аналізом політичних, економічних і соціальних аспектів, погляди на які в демократичному суспільстві суттєво різняться. Суд, вважаючи природним,

що межі розсуду законодавчого органу в реалізації соціальної та економічної політики мають бути доволі широкими, зазвичай, сприймає судження законодавчого органу про те, що відповідає «суспільному інтересу», якщо таке судження не виявляється «явно безпідставним».

Необхідно зазначити, що у випадках, коли йдеться про обмеження тих чи інших прав і свобод, Європейський суд завжди звертає увагу на низку параметрів, яким повинні відповідати застосовані державою заходи щодо конкретних прав (наявність правових підстав для обмеження прав і свобод, що передбачає можливість обмеження права виключно в порядку, встановленому чинним законодавством; обумовленість обмеження легітимною метою; пропорційність вжитих державою заходів щодо обмеження прав і свобод з огляду на легітимну мету, яку держава намагалася досягти, запровадивши відповідне обмеження).

Відсутність першої умови означає автоматичне порушення Конвенції. Факт обмеження легітимною метою, як свідчить практика Європейського суду, важко довести, тому найбільше уваги Суд приділяє перевірці пропорційності застосованих заходів і поставленій меті.

Загалом Європейський суд не дає вичерпного визначення «загального (суспільного) інтересу», формулюючи лише загальний підхід. Він розрізняє суспільний (загальний) інтерес та інтерес держави, вказуючи на можливість їх відмінностей і навіть суперечності.

Держава може приймати непопулярні рішення, однак вони мають бути достатньо обґрунтованими та відображати реальні потреби суспільного розвитку, тобто відповідати критерію пропорційності та бути належним засобом вирішення конкретної проблеми.

Достатньо показовим є рішення у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» [8], де заявники, власники нерухомого майна, скаржилися на відсутність «публічного інтересу» при вилученні їх майна на користь орендарів. Суд не погодився з таким підходом і вказав, що примусовий перехід права власності від однієї особи до

іншої може здійснюватися з легітимною метою в суспільних інтересах. Перехід права власності відповідно до політики, спрямованої на зміцнення соціальної справедливості в суспільстві, є правомірним і таким, що відповідає суспільним інтересам.

Суд зазначив, що таке тлумачення може не відповідати приписам національного законодавства. Цей висновок є важливим як визнання необхідності враховувати не лише критерій «легальності» (визначеність законом) а й «правомірності» (відповідності принципу справедливості й іншим базовим принципам права). Такий підхід, перш за все, передбачає аналіз правової ситуації з огляду на зміст публічного інтересу.

Проблема балансу публічних та приватних інтересів має важливе значення у контексті пострадянських юридичних традицій, які прямо чи опосередковано надають перевагу інтересу державному, а не суспільному. З позиції Європейського суду, такий підхід суперечить базовим засадам сучасних уявлень про правову державу.

Комплексний науковий аналіз практики Європейського суду дає підстави для висновку, що допустимими заходами обмеження права безперешкодного володіння своїм майном з огляду на суспільні інтереси є накладення арешту на майно у зв'язку з його відчуженням для забезпечення фінансових зобов'язань, заборона поділу майна з метою збереження його цілісності тощо.

Враховуючи викладене, на нашу думку, законодавчі норми, якими встановлюються обмеження права власності не підлягають поширювальному тлумаченню.

У контексті викладеного значний інтерес становить Рішення Конституційного Суду України від 16 жовтня 2008 року щодо конституційності положень ст.ст.1, 2, 4, 6 Закону України “Про передачу колекції образотворчого мистецтва Акціонерного товариства “Градобанк” у державну власність” та Постанови Верховної Ради України “Про визнання колекції образотворчого мистецтва національним надбанням України” [9].

Дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України дійшов висновку, що законодавцем для збереження колекції як “унікальних скарбів національної культур-

ної спадщини України” – одночасно застосовано два різних правових засоби: визначено правовий режим колекції як об'єкта національного культурного надбання і передано колекцію з приватної у державну власність.

При цьому забезпечення визначеного у Законі суспільно важливого інтересу (мети Закону) могло бути досягнуто шляхом застосування лише першого з них – визнання колекції об'єктом національного культурного надбання.

За таких обставин передбачена Законом передача колекції у державну власність не може бути визнана винятковим правовим засобом у розумінні вимог ч.5 ст.41 Конституції України щодо примусового відчуження об'єкта права приватної власності. Крім того, в Законі не визначено виконання попереднього і повного відшкодування вартості відчужуваного об'єкта приватної власності, що відповідно до ч.5 ст.41 Конституції України є обов'язковою умовою. *Отже, законодавцем не дотримано принципу непорушності права приватної власності, що мало наслідком протиправне позбавлення цього права.*

Необхідно додати, що КСУ зазначив, що правовий статус колекції як об'єкта національного культурного надбання не позбавляє права власника володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном, а лише обумовлює певні особливості здійснення власником своїх прав щодо такого об'єкта, які встановлені іншими спеціальними законами.

З урахуванням наведеного КСУ дійшов висновку, що положення ст.1 Закону в частині визнання колекції об'єктом національного культурного надбання не порушує вимог ст.ст.8, 13, 41 Конституції України¹.

Окрім цього, КСУ зазначив, що Постановою врегульовано ті ж самі, що й у Законі, правовідносини правового режиму власнос-

¹ В окремій думці до даного рішення суддя Конституційного Суду України І.П.Домбровський не погодився з даним висновком Суду. Так, на думку І.П.Домбровського, про можливість віднесення до такого надбання об'єктів права приватної власності у вказаній нормі не йдеться. Таким чином, наведене обґрунтування конституційності зазначеного положення статті 1 Закону не має підстав. Таким чином, на думку І.П.Домбровського, Суд, досліджуючи це питання, припустився методологічної помилки.

ті щодо колекції, які відповідно до п.7 ч.1 ст.92 Конституції України повинні визначатися виключно законами України, а тому Постанова не відповідає вимогам п.7 ч.1 ст.92 Конституції України.

У цьому зв'язку доволі актуальним є питання співвідношення положень чинного законодавства України, яким встановлено правовий режим власності та практики Європейського суду.

До того ж, значний науковий інтерес становить співвідношення норм чинного законодавства України, яким встановлено правовий режим власності та практики національних судів України – перш за все, практики Верховного Суду України.

Зокрема, відповідно до ч.1 ст.360⁷ Цивільного процесуального кодексу України [10] висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених пунктами 1 і 2 частини першої статті 355 цього Кодексу, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові Верховного Суду України, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні таких норм права.

Таким чином, постановам Верховного Суду України, прийнятим за результатами розгляду справи з підстав, передбачених п.п.1, 2 ст.355 ЦПК України, надано прецедентну силу.

Необхідно звернути увагу, що відповідно до п.3 ч.1 ст.355 ЦПК України підставою подання заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України є встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом.

На нашу думку, норма ч.1 ст.360⁷ ЦПК України не узгоджена з положеннями Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" [11], оскільки не визначає обов'язковості постанов Верховного Суду

України, прийнятих за результатами розгляду справи з підстави, передбаченої п.3 ч.1 ст.355 ЦПК України.

Враховуючи викладене вище, вважаємо за необхідне передбачити обов'язковість постанов Верховного Суду України, прийнятих з мотивів встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні відповідної справи судом шляхом внесення відповідних змін до ч.1 ст.360⁷ ЦПК України. Перш за все, йдеться про порушення Конвенції та констатацію даного факту Європейським судом з прав людини.

Література

1. Конституція України від 28 травня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 – 2003 р., № 40, стаття 356.
3. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // Офіційний вісник України від 23.08.2006, 2006 р., №32, стор.453, стаття 2372, код акту 36905/2006.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року // Офіційний вісник України від 16.04.1998 – 1998 р., №13/№32 від 23.08.2006, стор.270.
5. Рішення ЄСПЛ у справі Совтрансавто Холдінг проти України, заява 48553/99, 27 вересня 2001 р.
6. Майданик Р. А. Проблеми регулювання довірчих відносин у цивільному праві. Автореф. дис... д-ра юрид. наук. 12.00.03. К.: КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2003.
7. Рішення ЄСПЛ у справі Прессо Компанія Навьера та інші проти Бельгії, серія А, №332.
8. Рішення ЄСПЛ у справі Джеймс проти Сполученого Королівства (James v United Kingdom) серія А, № 8793/79 від 26 лютого 1989 року.
9. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційнос-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються особливості обмеження права власності у практиці Європейського суду з прав людини та у законодавстві України. Увага автора звертається на обумовленість можливих обмежень права власності загальним принципом відповідно до якого кожен має право безперешкодно користуватися своїм майном. Обмеження права власності запропоновано розглядати як вимушені заходи, які держава не обов'язково повинна застосовувати. У статті аргументовано, що допустимі межі обмеження державою права безперешкодного користування своїм майном є ширшими, ніж щодо інших прав і свобод, гарантованих Конвенцією. Увага автора зосереджується на тому, що обмеження, визначені Першим Протоколом, мають доволі абстрактне формулювання меж втручання у приватні відносини, які відображають певні взаємозв'язки держави та суспільства: даючи правову оцінку належній реалізації конвенційного права власності, Європейський суд, як правило, стикається з проблемою конфлікту інтересів особи-власника та публічними інтересами суспільства, в якому відповідний власник перебуває.

ті) положень статей 1, 2, 4, 6 Закону України "Про передачу колекції образотворчого мистецтва Акціонерного товариства "Градобанк" у державну власність", Постанови Верховної Ради України "Про визнання колекції образотворчого мистецтва національним надбанням України" №1-34/2008 від 16

SUMMARY

The article considers distinctions of restriction of property under the practice of European Court of Human Rights and current legislation of Ukraine. The author points out dependents of potential distinctions of property restriction on basic principle under which every person has right to freely use his property. The author provides that restrictions of property are coercive measures which a State not necessarily use. The author reasons that permissible limits of restriction of freely use of property by a state are wider than limits of other rights and freedoms granted by the Convention. The author's attention considers the fact that restrictions defined by the Protocol no 1 lay down the definition of restriction of private relationships which is abstract enough thus said relationships reflect certain correlations of a state and society. So, European Court of Human Rights used to encounter the problem of conflict of interest of property owner and public society interests which the said owner belongs to.

жовтня 2008 року // Вісник Конституційного суду України, 2009 р., №1, стор. 15.

10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України від 08.10.2004 – 2004 р., №40, /40-42/, стор. 1530, стаття 492.

11. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. - №30, с.260.

МЕДІАЦІЯ У СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТАХ

НЕДО Кирило Андрійович - помічник судді апеляційного суду Миколаївської області

В статті вивчається питання про необхідність введення альтернативних видів рішення сімейних спорів, в тому числі і медіації. Особливу увагу приділяється негативним наслідкам для дитини, які можуть виникнути в час конфлікту між батьками, а також відзначається необхідність пошуку альтернативних шляхів врегулювання сімейних спорів.

Ключові слова: медіація, альтернативне вирішення спору, спір, сімейний конфлікт, синдром відчуження.

Постановка проблеми

В усі часи спір та конфлікт були явищами, які постійно виникали під час тих чи інших відносин. Під конфліктом розуміють наявність протиріч у відносинах соціального, економічного, політичного або управлінського характеру між двома суб'єктами чи соціальними групами, класами, в тому числі і цілими державами. Під час конфлікту виникає зіткнення різноманітних тенденцій у поведінці і діях особи, груп та інституцій, яке є наслідком боротьби соціальних протилежностей; боротьба за цінності та претензії на кількісно обмежені статуси, владу та ресурси, під час якої опоненти намагаються нейтралізувати чи усунути своїх супротивників [1]. Конфлікт як правило, виникає в разі зіткнення інтересів сторін, між якими він виник, їх думок, різних поглядів на одне й те саме питання. Сторони конфлікту визнають його наявність у той момент, коли вони не можуть дійти згоди

щодо усунення його причини. Дана стаття покликана визначити напрями альтернативного вирішення спорів, зокрема сімейних, а також визначити необхідність їх застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематиці вивчення медіації у сімейних конфліктах приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні автори, що зробили значний внесок у функціонування теоретичної бази з даного питання. Вивченням медіації у сімейних конфліктах займалися такі вчені, як: В. М. Баранова, Г. Б. Варіна, А. В. Гайдук, Ю. В. Голік, Г. В. Єрьоменко, Т. В. Зозуль, В. Н. Кудрявцева, Б. С. Кушнір, В. Т. Маляренко, В. В. Олійник, Ю. Д. Притика, Г. Ф. Райко, О. С. Русанова та ін. Зазначені науковці досліджували теоретичні та практичні аспекти вказаної проблематики у тій чи іншій мірі. Проте, у працях вказаних авторів питання медіації у сімейних конфліктах розкривається фрагментарно без комплексного і ґрунтовного дослідження, що й обумовлює потребу проведення всебічного наукового аналізу даної тематики.

Отже, **метою статті** є комплексне дослідження медіації у сімейних конфліктах.

Виклад основного матеріалу

Як правило, спір або конфлікт вирішується двома шляхами у судовому або поза-

судовому порядку. Багато часу суспільство визначало судовий порядок вирішення спору як основний, традиційний і майже єдиний шлях його вирішення. Судовий порядок вирішення спору полягає у тому, що особа, яка вважає, що її права і свободи були порушені, звертається до держави в особі судової влади, яка, у свою чергу, за наслідками розгляду такого звернення з'ясовує його обґрунтованість та ухвалює відповідне рішення. Завершується процес поновлення порушеного права або інтересу виконанням такого судового рішення в порядку примусовому чи добровільному. Однак, рухаючись у напрямку пошуку вирішення спору без конфронтації суспільство, дійшло висновку, що поновлення порушеного права не повинно відбуватись виключно в судовому порядку із подальшим втручанням влади, а тому держава повинна сприяти у вирішенні конфліктів, надаючи вибір шляхів їх вирішення.

Європейська Комісія у своєму консультативному листі зазначила, що з метою сприяння у доступі до правосуддя сучасна система цивільного правосуддя повинна пропонувати різні підходи та варіанти вирішення спорів. Громадяни повинні мати можливість знайти задовільне вирішення проблеми, яка включає в себе можливість вирішити спір в судовому порядку з більшим переліком шляхів його вирішення [2, с. 7]. Шукаючи шляхи позасудового вирішення конфлікту, міжнародна практика визначила його як альтернативне вирішення спору.

Механізми альтернативного вирішення спору включають у себе декілька процедур, які дозволяють сторонам врегулювати спір у позасудовому порядку приватним шляхом за допомогою кваліфікованого нейтрального посередника [3]. Використовуючи альтернативне вирішення спорів, сторони можуть видалити джерело конфлікту, перешкоджаючи його ескаляції, та знайти шлях, яким повернутись до конструктивної взаємодії у майбутньому [4].

Як правило, альтернативне вирішення спорів включає у себе переговори, медіацію та арбітраж [5]. З наведених альтернативних методів вирішення спорів найбільш

ефективним способом є процедура медіації, що набуває визнання у світі. Одним з перших успішних прикладів врегулювання спору шляхом медіації є сприяння президентом Сполучених Штатів Америки Мартином Ван Буреном врегулюванню спору між працівниками та роботодавцем, під час страйку на судоремонтній верфі у 1838 році. У подальшому, враховуючи його успішний досвід з метою врегулювання трудових спорів, у США було створено Федеральний медіаційний та консультативний центр [6].

Необхідно також вказати й на те, що узгоджувальна процедура використовувалась ще задовго до її сучасного визнання давніми єгиптянами, фінікійцями, стародавніми греками, римлянами як спосіб вирішення спору [8]. Багато науковців датою зародження сучасної медіації та альтернативного вирішення спору взагалі визначає 1976 рік, коли була проведена Паундська конференція (Pound Conference). Під час вказаної конференції судді, адвокати та юристи намагались визначити причини невдоволення населення американською судовою системою. У рамках обговорення вказаного питання делегатами було визначено надмірну завантаженість судової системи та дорожнечу судового розгляду справи. За результатами проведеної конференції було відкрито центри, які виконували роль посередника у вирішенні незначних спорів [7].

На даний час медіація є однією з найпоширеніших послуг у світі, яка надається конторами або державними установами. Як приклад світового визнання медіації є типовий Закон Комісії Організації Об'єднаних Націй по праву міжнародної торгівлі «Про міжнародну комерційну узгоджувальну процедуру», який під «узгоджувальною процедурою» розуміє процедуру, яка може називатись узгоджувальною, посередницькою або визначається терміном аналогічного змісту, у межах якої сторони просять посередників надати їм допомогу у спробі досягти мирного урегулювання їхнього спору, який виник з договірних чи інших правовідносин. З аналізу вказаного визначення випливає, що учасниками процедури медіації виступають безпосередньо

сторони конфлікту та третя особа або посередник, яка виключно допомагає особам, які конфліктують досягти компромісу.

Особливу увагу заслуговують конфлікти, які виникають у сімейних правовідносинах. З точки зору, філософії, сім'я як мікросоціальна група – це соціально-біологічна спільнота, що існує на основі шлюбних зв'язків, кровної спорідненості або всиновлення, яка регулює стосунки між чоловіком і дружиною, батьками, дітьми й відповідає за виконання притаманних їй різноманітних функцій [9, с. 184].

Т. В. Зозуль вказує, що подружжя, зазвичай драматизує будь-яку спірну ситуацію і розглядає єдиний шлях виходу з неї – розлучення. Конфліктними подружніми спілками називають такі, в яких між подружжям існують постійні сварки, стикаються інтереси, потреби, наміри і бажання, породжуючи особливо сильні й тривалі емоційні стани [10]. Поодинокі чи постійні конфлікти у сім'ї можуть негативно впливати не тільки на взаємовідносини між подружжям, а і на їхніх дітей, оскільки саме батьки є для них джерелом основних соціальних постулатів, знань, завдяки чому діти можуть стати частиною соціуму. Крім того, сім'я формує дитину емоційно, а тому конфлікти у ній можуть негативно вплинути на її психіку.

Тривалі сімейні конфлікти ведуть до сильної психічної травматизації особистості дитини та є сприятливим джерелом для формування в неї таких особистісних рис, як тривожність, емоційна нестабільність, невпевненість у собі, низька самооцінка, байдужість до оточення, замкнутість, неспроможність до самопізнання, злість, агресивність [11]. В. Г. Андреева зазначає, що під час сімейних конфліктів батьки дитини діють у власних інтересах, а це викликано особистими образами та емоціями, а дитина в цьому випадку становиться засобом маніпуляцій для задоволення власних амбіцій [12, с. 32]. Зважаючи на такі наслідки, батьки та держава повинні направити свої сили на збереження сім'ї або припинення конфлікту з метою дотримання прав дитини та здійснити дії для найшвидшого врегулювання спору і зменшення негатив-

них наслідків між сторонами конфлікту та їх близькими.

Під час сімейних конфліктів спостерігається так званий синдром відчуження одного з батьків¹, який означає безкомпромісне звернення дитини до єдиної – доброї, улюбленої особи і разом з тим безкомпромісну відразу (огиду) – поганої, ненависної особи в контексті батьківських прав та права особистих відносин батьків з дітьми [13]. Вказане підтверджується комісією з розгляду петицій Європейського Парламенту, яка зазначає, що метою формування огиди до одного з батьків є помста, а в свідомості ображеного це не є достатнім відчуття помсти через що він не дозволяє іншому брати участь у житті дитини [14]. Отже, вирішення спорів між подружжям, особливо в яких є діти, повинні враховувати методи, що розкривають звернення за допомогою до спеціалістів у сфері психології, медіації (посередництва) для створення умов вирішення спору або зменшення його негативних наслідків.

Також слід відзначити, що розірвання шлюбу між батьками може стати причиною скоєння дитиною правопорушень. Як відзначає С. А. Корягіна, у дитини після розлучення батьків може утворитись психологічна травма, внаслідок якої вона конфліктує з батьками та висловлює їм свій протест будь-якими способами, у тому числі і протиправними [15, с. 49]. Тому можливість уникнення розлучення або зменшення його негативних наслідків як для дитини так і для її батьків шляхом застосування медіації та участі у ній всієї родини повинна бути головним пріоритетом держави і суспільства.

Відповідно до проведеного дослідження О. С. Русановою відхилення в поведінці підлітків переважно спровоковані несприятливими умовами в сім'ї. Так, з опитаних у загальній сукупності 60 підлітків, у Соціальному РВ УМВС України в Черкаській області, 65% зазначають, що їх вихованням

---

¹ Синдром відчуження одного з батьків як термін був введений д-р Ричардом Гарднером, американським клінічним та судовим психологом, який тривалий час займався справами з розірвання шлюбу та проблемами дітей батьки яких розлучились.

займаються батьки, проте в той же час 45% опитаних на питання «Чи достатньо часу ти проводиш з батьками?» дали відповідь «мало», а 38% – «хотілося б більше» і лише 17% дітей достатньо часу проводять з батьками. Недостатність батьківської уваги призводить до бездоглядності та розвитку надмірної самостійності у дітей [16]. Можливо припустити, що виховання дитини одним з батьків або відсутність постійного контакту чи спілкування з батьками може призвести до протиправної поведінки дитини.

Висновки

Міжнародні інституції визначають процедуру медіації як можливість позасудового вирішення спору. Норми права, якими регулюються питання вирішення сімейних спорів не можуть врахувати всіх їх особливостей, а саме психологічного стану сторін, можливих наслідків, які може спричинити те чи інше вирішення спору. На даний час медіація є однією з найбільш поширених послуг у світі, яка надається медіаційними конторами, тому першочерговим завданням держави є підвищення рівня ефективності надання цих послуг. Виходячи з вище викладеного, можна підсумувати, що учасниками процедури медіації виступають безпосередньо сторони конфлікту або посередник, і саме він допомагає конфлітуючим особам досягти компромісу. Важливими напрямом в рамках вирішення конфліктних ситуацій є підвищення рівня суспільної свідомості, сприяння кращому розумінню громадянами своїх прав і можливостей для залагодження конфліктів за допомогою альтернативних методів вирішення спорів при застосуванні процедури медіації, що набуває визнання у різних країнах.

Список використаних джерел

1. Konova, Maya. Nature of the social conflicts. *International scientific online journal* Retrieved from http://sociobrain.com/website/w1465/file/repository/106_113_Maya_Konova_Nature_of_the_social_conflicts.pdf
2. Alternative dispute resolution: Mediation and Conciliation (REPORT) - Law Reform Commission, Dublin, 2010, p. 7
3. Efficient resolution of disputes

in R&D collaborations, licensing and other technology transfer Retrieved from https://www.iprhelpdesk.eu/sites/default/files/newsdocuments/Alternative_Dispute_Resolution_Mechanisms.pdf

4. Yona Shamir. Alternative dispute resolution approaches and their application Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001332/133287e.pdf>

5. Alternative dispute resolution practitioners guide Retrieved from <https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1868/200sbe.pdf>

6. A Timeline of Events in Modern American Labor Relations. *Federal mediation & conciliation serves*. Retrieved from <https://www.fmcs.gov/aboutus/our-history/>

7. Caitlin Park Shin. Drafting agreements as an attorneymediator: revisiting Washington state bar association advisory opinion 2223 Retrieved from <https://digital.law.washington.edu/dspace-law/bitstream/handle/1773.1/1399/89WLR1035.pdf?sequence=1>

8. Матић, Љильана. Медијација као начин решавања потенцијалних парница код оспорених потраживања поверилаца [Електронний ресурс] / Љ. Матић // Агенције за лиценцирање стечајних управника. – Режим доступа: <http://www.alsu.gov.rs/bap/upload/documents/seminari/novembar2015/Referat%20-%20Ljiljana%20Matic%20-%20MEDIJCIJA.pdf>

9. Олійник В. В. Сім'я як першооснова духовного, економічного та соціального розвитку суспільства: психологічний аспект / В. В. Олійник // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Психологія і педагогіка, 2013. Вип. 23.-С.183-188.

10. Зозуль Т. В. Психологічні чинники конфліктів у молодій сім'ї / Т. В. Зозуль // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. - 2014. - Вип. 47. -С. 58-65

11. Райко Г. Ф. Психологічні детермінанти впливу сімейних конфліктів на формування особистості підлітка [Електронний ресурс]/Г.Ф.Райко, Г.Б.Варіна//Вісник Чернігівського національного університету національного університетуім.Т.Г.Шевченка.

АНОТАЦІЯ

У статті вивчається питання необхідності запровадження альтернативних видів вирішення сімейних спорів, в тому числі і медіації. Особливу увагу приділяється негативним наслідкам для дитини, які можуть виникнути під час конфлікту у подружжі, а також відзначено необхідність пошуку альтернативних шляхів врегулювання сімейних спорів.

SUMMARY

This article examines the issue of the need to introduce alternative forms of solving family disputes, including mediation. Particular attention is paid to negative consequences for the child, which may arise during the conflict between the couple, but also noted the need to find alternative ways to resolve family disputes.

– Режим доступу: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=436

12. Андреева В.Г. Роль органов опеки в разрешении семейных конфликтов. Сборник материалов международной научно-практической конференции/ под ред. В. Ю. Сморгуновой. – СПб., Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2014. – С. 32-34.

13. Урсула О.-Коджо, Петер Кьопел. Синдром на родителското отчуждаване (PAS) / Урсула О.-Коджо, Петер Кьопел // Електронний ресурс: Център за исследования и политики за жените. – Режим доступа: http://www.cwsp.bg/upload/docs/PAS_Kodjo.pdf

14. Комисия по петиции на Европейски парламент, Работен документ относно посещенията за установяване на факти в Берлин (23-24 ноември 2011 г.) [Електронний ресурс] // Европейски парламент. –

Режим доступа: <http://www.europarl.europa.eu/portal/bg>

15. Корягина С. А. Семейная медиация в раннем предупреждении преступности несовершеннолетних / С. А. Корягина // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. - 2012. - № 2. - С. 47-50.

16. Русанова О. С. Соціально-педагогічні аспекти попередження правопорушень серед підлітків // [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://s-journal.cdu.edu.ua/base/2008/v1/v1pp65-71.pdf>

17. Uncitral model law on international commercial conciliation with guide to enactment and use 2002, *United Nations Publication Sales* Retrieved from http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/arbitration/2002Model_conciliation.html

ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ КОНСТАНТ У РАМКАХ ФІЛОСОФІЇ МІЛЕТСЬКОГО ПЕРІОДУ НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ АНАКСІМЕНА

МЕЛЕНКО Сергій Гаврилович - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри Європейського права та порівняльного правознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

УДК 340.12

Представителями милетской философской школы были Фалес, Анаксимандр и Анаксимен. Относительно творческого наследия первых двух мыслителей проведено достаточно большое количество научных исследований. По третьему представителю этой школы – Анаксимену, мнения исследователей разнятся и, что интересно, ученые даже доходят до высказывания совершенно противоположных позиций по поводу его творчества. В частности, творчество указанного мыслителя подается преимущественно в чисто философском ключе, одновременно с философско-политических или философско-правовых позиций его творчество в лучшем случае или вообще не исследовалось, или же указывалось на то (в том числе Г. В. Ф. Гегелем), что вклад Анаксимена в философскую копилку является слишком малым, а сама фигура этого мыслителя остается почти неизвестной. В разрезе данной проблематики нами делается попытка преодоления указанных стереотипов и определения философско-правовой составляющей в творческом наследии мыслителя.

Ключевые слова: Милетская философская школа, Фалес, Анаксимандр, Анаксимен, диалектика, философия права.

Постановка проблеми

Як і будь-яка галузь наукових знань загалом, так і філософія права зокрема не обходиться без філософської складової. Саме тому філософія, як первинне світоглядне джерело будь-якої сучасної галузі знань, відіграє досить вагоме значення в процесах наукового

пізнання загалом. У свою чергу, мілетська філософська школа виступала первинним етапом процесу формування та розвитку феномену філософії як науки. У процесі написання статті перед нами постало завдання не лише означити філософсько-світоглядні та філософсько-правові погляди фундаторів зазначеної філософської школи, але й звернути особливу увагу на творчу спадщину Анаксімена, як досить неординарної постаті серед фундаторів мілетської філософської школи, а саме – Фалеса та Анаксімандра.

Ступінь наукової розробки

Не викликає подиву той факт, що філософська спадщина мілетців неодноразово ставала предметом наукового пошуку чималої кількості яскравих дослідників у філософській галузі загалом та філософії права зокрема. Зазначимо, що творчий здобуток двох перших представників мілетської філософської школи, зокрема Фалеса та Анаксімандра, не викликав появи цілком полярних суджень з цього приводу серед дослідників зазначеної проблематики. Водночас творчий спадок третього представника зазначеної філософської школи – Анаксімена, спровокував появу цілої хвилі суперечок наукового характеру серед дослідників. Судження з приводу світоглядних констант сформульованих Анаксіменом фактично охопили увесь можливий «спектр». Зокрема, від вказівок на неоціненний творчий внесок мислителя до наукової сфери загалом (У. К. Ч. Гатрі), до цілковитого несприйняття постаті Анаксімена як науковця зокрема (Г. В. Ф. Гегель).

Мета статті – дослідження проблематики формування філософсько-правових констант у рамках філософії мілетського періоду на прикладі творчості Анаксімена.

Виклад основного матеріалу

Давньогрецька філософія взагалі та філософія права зокрема є витвором грецького духу, бо жоден інший народ до греків не створив філософії в сучасному розумінні цього терміна. Напевне, можна стверджувати, що розквіт грецької філософії не був випадковим. Йому сприяли географічне розташування, суспільний і політичний устрій грецьких міст-держав, рід занять населення, грецька культура та засвоєні цим народом традиції демократії. Зацікавленість природою, навколишнім світом, людиною взагалі й людиною в природі та суспільстві зокрема, прагнення до ясності та здатність до абстрактних розмірковувань – це деякі із обставин, що сприяли виникненню грецької філософії. Зауважимо, що давня грецька філософія починається з того, що абстрактне мислення спрямовується на зовнішню природу, на зовнішній, об'єктивний для людини світ як єдину струнку цілісність, на космос [9, С. 26].

Початок філософствування у греків пов'язаний не з поняттєво-логічними конструкціями, а з образно-метафоричними міркуваннями, зумовленими традиціями міфологічного осмислення світу. Важливими першоджерелами для реконструкції світоглядних основ давньогрецької міфології є поеми «Іліада» та «Одіссея» (автором яких вважають Гомера) та «Теогонія» і «Труди та дні» (авторства Гесіода). Ці чотири поеми є творами «перезрілої» міфології. Вони містять чималу кількість важливих прафілософських ідей. Окрім цього, в них узагальнено-різноманітні образи й сюжети попередніх епох родового суспільства та крито-мікенських цивілізацій [14, С. 45].

Особливістю філософського бачення людини та соціуму в еллінів був їх нерозривний зв'язок із природою, яка, починаючи з мислителів іонійського періоду, трактувалася як всезагальна, цілісна, єдина сутність, що включала рух, духовні явища, суспільство, державу, етику, мораль і право. Соціальні явища в цьому ключі ставилися в один ряд з природними, наука була нероздільною, єдиною, а її прин-

ципи та методи вважалися однаково придатними для вивчення як живої та неживої природи, так і людини, суспільства, держави і права [8, С. 4].

У морально-правовій філософії проблеми моралі та права спочатку розчинялися в міркуваннях античних філософів про космос, логос, долю. При цьому в багатьох випадках поняття моралі й права перепліталися. З одного боку, це свідчило про близькість цих форм регулювання людської поведінки, а з іншого – про нездатність давньої думки вникнути в їхню сутність і розмежувати ці дві категорії [16, С. 41].

Антична філософія як явище виникає в першій половині VI ст. до н. е. в малоазійській частині тодішньої Еллади – Іонії, в місті Мілет (на західному березі Малої Азії, сучасне місто Балат на території Туреччини), яке на той час було великим торгово-ремісничим центром. Це місто у VII – VI ст. до н. е. заснувало цілий ряд колоній на берегах Чорного моря й було пов'язане морськими шляхами зі Сходом та Заходом. Значимо, що з-поміж населення усіх дванадцяти іонійських міст жителі Мілета вирізнялися особливою підприємливістю. Зокрема, Страбон указував, що багато славних справ зробило це місто, але найвеличніші з них – це велика кількість заснованих ним колоній, тому що увесь Евксинський Понт (Чорне море), Пропонтида (Мармурове море) та багато інших територій були колонізовані мілетцями (Страбон. XIV, I, 6). Уже на початку VI ст. до н. е. Мілет виділявся серед міст Іонійського союзу як великий торгівельний та культурний центр, де роль наукового знання, особливо в галузях географії, астрономії та математики, з усією невідворотністю стала частиною реалізації щоденних потреб впливових представників нової торгової аристократії. Про ті часи Геродот писав, що Наксос тоді був заможнішим, ніж інші острови, а Мілет процвітав, як ніколи. Це була перлина Іонії (Геродот. V, 28). Тому й не викликає подиву той факт, що перша давньогрецька філософська школа називається мілетською. До неї належали такі яскраві особистості, як Фалес, який був, за словами Арістотеля, «родоначальником» філософії [17, С. 18], а також Анаксімандр, Анаксімен та їхні учні. У своїх іще дещо наївних філософських уявленнях про світ мілетці

опиралися на більш давній світогляд Гомера та Гесіода. Однак вони вже намагалися звільнити цей світогляд від міфологічної форми та змінити його з огляду на пранаукове знання того часу. Специфіка формулювання філософської проблематики ранніх мислителів цієї доби полягає в прагненні встановити ту першооснову, яка могла б пояснити всю нескінченну багатогранність та розмаїття природних явищ. Зокрема, Фалес вважав такою першоосновою воду, Анаксимандр – апейрон, Анаксімен – повітря [2, С. 25; 10, С. 188-195].

Торкаючись проблеми першооснови, вихідних начал, Арістотель свого часу вказував, що більшість перших філософів вважала началом всіх речей, усього суцього певну речовину – те, з чого все походить, з чого все виникло і у що, зрештою, перетворюється. Стала в змінних проявах сутність перші філософи називали стихією та началом усіх речей. Тому вони не визнавали ані генези (виникнення з нічого), ані знищення (перетворення в ніщо), адже речовина є вічною, сталою в часі [15, С. 145].

У сучасній філософській думці прийнято вважати, що мілетська школа була переважно природничо-науковою й не торкалася теоретичних проблем буття та пізнання, тому певною мірою можна говорити про притаманний їй натуралізм. Цю школу ще й досі в науковій літературі часто продовжують називати фізіологічною (від «фіюсис» – «природа», звідси і термін «фізіологія»), але не в теперішньому розумінні цього терміна, а в тогочасному, тому і перші філософи – Фалес, Анаксімен, Анаксимандр – називалися у свій час фізіологами [11, С. 14-15]. Однак, дивлячись крізь призму сучасних філософських концепцій, такий однобічний погляд на творчість мілетців уже видається досить дискусійним. У подальшому викладі матеріалу ми ще повернемося до цієї проблеми та проаналізуємо сучасні погляди на її сутність [12, С. 17].

Є всі підстави вважати, що саме мілетська філософська школа дала поштовх до розвитку європейської наукової космогонії та космології, природничих наук – фізики, географії та картографії, метеорології, астрономії, біології та частково математики. Вся сукупність тогочасних знань становила єдину науку «про природу», або «природну історію», котра опи-

сувала та пояснювала космос у його еволюційній динаміці: від походження світил та землі із праречовини до виникнення живих істот (за Аксімандром) [1, С. 493]. За уявленнями мілетців, вічна та нескінченна у просторі праречовина споконвіку знаходиться у постійному русі, а увесь світ породжується із неї спонтанно. «Боги» народної міфології ототожнювалися зі стихіями та небесними світилами (в Анаксімена) або із безліччю світил (у Анаксимандра), що виникли з єдиної праречовини, яка сама по собі розуміється як вище та абсолютне божество. Можна сказати, що мілетська школа була пантеїстичною, але водночас носила природничий характер. Представники цієї школи вперше піддали нищівній критиці міфологічну картину світу, засновану на понятті «верх-низ» та протиставленні небесного (божественного) земному (людському). Але також слід зауважити, що у науковому світі, на нинішньому етапі розвитку науки, висловлюються й дещо інші думки стосовно науково-філософської спадщини мілетців загалом.

Як нами вже зазначалося, представниками мілетської філософської школи були Фалес, Анаксимандр та Анаксімен. Стосовно перших двох представників написано досить багато дослідницьких праць. Щодо третього представника цієї школи – Анаксімена, думки дослідників різняться і, що цікаво, вчені навіть доходять до висловлення цілком протилежних позицій з приводу його творчості. Так, зокрема Сіріл Бейлі зазначав те, що після видатної здогадки Анаксимандра, Анаксімен повернувся до ідеї про те, що первинну субстанцію слід шукати серед речей, відомих нам з досвіду, та обрав повітря, на перший погляд здається регресом. Але дослідження його теорії показує, що насправді це був крок уперед у порівнянні із Фалесом і навіть із самим Анаксимандром [18, Р. 17]. У свою чергу, Г. В. Ф. Гегель вказував на те, що Анаксімен дав мало значимого, та й взагалі нам мало що відомо про нього [6, С. 169].

Та все ж науковій літературі філософом, котрий подолав останні залишки міфу, називають учня Анаксимандра – Анаксімена, представника мілетської філософської школи, який зазначав, що зміни в природі можна пояснити механічними процесами [3, С. 23-26; 7, С. 116; 4, С. 38]. Слідуючи філософській традиції,

закладений ще Фалесом, Анаксімен першоосновою Всесвіту визначав певний вид матерії. Саме цим першоджерелом мислитель вважав повітря (аер) – безмежне, нескінченне, яке не має визначеної форми.

Виходячи із якісних факторів анаксіменівської першооснови, можна зробити припущення, що для філософа не існувало незаповненого простору, адже все без винятку заповнює всепроникаюче повітря, яке є тілесною речовиною, живою матерією [7, С. 116-117]. Саме по собі повітря є субстанцією, котра, знаходячись у стані спокою, є переважно невідчутною, але можна побачити, відчуту та навіть почути прояви, які властиві цій анаксіменівській першооснові – холод, вітер, тепло, шум. Повітря здатне до прояву у будь-якому виразі, які лише притаманні Всесвітові. Тобто повітря, на переконання мислителя, є усім, що оточує індивіда. Якісний перехід повітря із одного стану до іншого спричиняється фізико-механічними проявами, такими, як розрідження та згущення.

Так, зокрема, завдяки розрідженню ця першооснова, на переконання Анаксімандра, здатна перетворитися на вогонь, у разі ж згущення набувати виразів матеріального характеру, зокрема у формі предметів навколишнього середовища – води, землі, каміння тощо.

Усепроникність та всеначальність анаксіманівської першооснови слугують причинами проведення мислителем аналогій між повітрям та душею. У цьому разі можна прослідкувати зв'язок анаксіманівського вчення із поглядами Анаксімандра у його намаганнях надати емпіричних ознак анаксімандрівському «архе», а з іншого боку, можна помітити намагання третього мілетського мислителя надати ознак сакральності «псюхе» Фалеса. Тобто анаксіменівська першооснова набуває ознак універсальності – як емпірична, та водночас сакральна субстанція. Як емпірична, вона виражається у формі світобудови, а як сакральна – виступає проявом душі, тобто джерелом не лише всього сущого у Всесвіті, але й безпосереднім джерелом життя. Фактично Анаксімен є першим філософом, який не лише звернув досить пильну увагу на душу, але й намагався завдяки притаманним їй якостям пізнати основи світобудови. Саме на цих особливостях

філософії Анаксімена особливу увагу акцентував Р. Зейдель [19, S. 33], який називав анаксіменівське вчення «психічним силогізмом».

Фактично Анаксімен проводив паралелі між людиною та світом (між мікрокосмосом та макрокосмосом). Світ дихає: життя його підтримується ковтками повітря, яке він вдихає (саме зазначена сентенція згодом буде запозичена піфагорійцями) [7, С. 121].

Можна зробити припущення, що Анаксімен дещо уніфікував філософсько-світоглядні вчення своїх попередників – Фалеса та Анаксімандра, але також слід звернути увагу на той факт, що мислитель фактично не займався дослідженням та розробкою проблематики державно-правового характеру. Водночас його філософсько-світоглядні здобутки в майбутньому відіграли роль першооснов у сфері досліджень як природничих, так і неприродничих наук. Та все ж зазначимо, що, не роблячи прямого, безпосереднього внеску до сфери наукової розробки державно-правової проблематики, Анаксімандр сформулював світоглядні сентенції, які, хоч і опосередковано, та все ж відіграли важливу роль у процесі розвитку зазначеної наукової сфери. Так, зокрема, мислитель зазначав, що на відміну від вічного повітря, космос, який із нього виникає, є перехідним феноменом. У свою чергу космогонічний процес складається, за Анаксіменом, як і в усіх іонійських філософів, із двох фаз – безпосередньо космогонії, коли все виникає із повітря та із зворотного процесу, коли все безпосередньо існуюче знову перетворюється на повітря. Щоправда, про другу фазу можна тільки здогадуватися, адже Анаксімена, як і Анаксімандра, здебільшого цікавило виникнення, народження, аніж загибель, смерть [13, С. 76].

Перша фаза, у свою чергу, розпадається на два протилежних процеси. У даному випадку можна спостерігати прояви діалектичності іонійського філософського світогляду, який розглядав світ у його розвиткові, який розкривав його основні особливості через ідею роздвоєння єдиного та виділення із нього протилежностей, завдяки яким і формується усе складне та структуроване, увесь космос. Двома протилежними процесами, за Анаксіменом, виступають згущення та розрідження повітря. У даному випадку можна

помітити, що новий процес пов'язувався з доктриною протилежностей Анаксімандра. Гаряче та сухе були співставні із розрідженістю, а холодне і вологе – зі щільністю. Це робилося відкрито та із спробою дослідного доведення [5, С. 253]. Фактично в Анаксімена ми знаходимо суттєво нову ідею, новий момент діалектики, здогадку з приводу того, що кількісні зміни призводять до змін якісного характеру. Розрідження та згущення – це кількісні зміни щільності повітря, яке призводить до утворення різних за своїми якостями тіл. Розрідження пов'язується із збільшенням температури та швидкості руху, у свою чергу, згущення – із охолодженням та послабленням руху [13, С. 76-77]. Тобто мислитель вперше сформулював взаємозалежність двох вельми важливих філософських категорій – кількості та якості, які у подальшому відігравали та й відіграють і на сьогодні досить значну роль у процесах становлення та подальшого розвитку чи не усіх державно-правових інституцій.

Висновки

У цілому зазначимо, що творча спадщина мілетців, зокрема Фалеса, Анаксімандра та Анаксімена, відіграла досить значну роль у процесі становлення та розвитку державно-правових та соціальних інституцій. Своєю творчістю мислителі цієї школи заклали окремі основоположні принципи побудови тогочасних державних утворень та розбудови їхніх правових систем. Важко переоцінити значення філософських здобутків мілетців у процесі формування філософської науки загалом та філософії права зокрема, хоча вони зробили неоціненний внесок також у розвиток цілого ряду природничих наук, які зароджувалися і починали свою еволюцію в епоху античності.

Так, зокрема, Фалес, розробляючи власні філософсько-категоріальні та етично-правові константи, створював підґрунтя для розвитку соціально-політичних, морально-етичних та державно-правових підвалин тогочасного суспільства. Це досить виразно можна простежити на прикладах його політичної та державницької діяльності, до якої він змушений був звертатися за час свого життя під тягарем обставин переважно зовнішнього характеру. Його науково-політична діяль-

ність на той період розвитку грецького суспільства не була чимось надзвичайним, «позарамковим», а спрямовувалася безпосередньо на розв'язання проблемних питань життя та розвитку тогочасного соціуму.

Стосовно особистості Анаксімандра, не існує об'єктивних підстав стверджувати той факт, що цей мислитель був видатним державним чи політичним діячем, що він пропонував своє бачення побудови чи розвитку державного чи правового організмів. Своєю творчістю філософ прагнув пізнати таємниці світобудови, світоутворення і до державно-правових процесів мав тільки опосередковане відношення. Але його філософсько-світоглядні розробки, зокрема концепція апейрона, в екстраполяції на сферу суспільно-політичного та державного буття соціуму відіграють значну роль у процесі становлення та розвитку державно-правових інституцій та визначення обсягу їх повноважень.

У свою чергу, Анаксімен проводив паралелі між «мікрокосмосом» та «макрокосмосом». Можна зробити припущення, що мислитель дещо уніфікував філософсько-світоглядні вчення своїх попередників – Фалеса та Анаксімандра, але звернемо увагу й на той факт, що мислитель, безпосередньо не займаючись дослідженням та розробкою проблематики державно-правового характеру, зробив досить значний опосередкований внесок до процесів становлення та еволюції державно-правових феноменів. Водночас його філософсько-світоглядні здобутки в майбутньому також відіграли роль першооснов у сфері досліджень як природничих, так і неприродничих наук.

Література

1. Античная философия : энциклопедический словарь. – М. : Прогресс-Традиция, 2008. – 896 с.
2. Антология мировой философии : 4-х т. – М. : «Мысль», 1969. – Т. 1. – Ч. 1 и 2 : Философия древности и средневековья / Ред. коллегия : В. В. Соколов и др. – 936 с.
3. Брамбо Роберт С. Философы Древней Греции / Пер. с англ. / Роберт С. Брамбо; пер. с англ. Л. А. Игоревского. – М. : ЗАО «Центрполиграф», 2010. – 345 с.
4. Гаврилюк Р. А. Методологическая традиция доктрины естественного права :

АНОТАЦІЯ

Представниками мілетської філософської школи були Фалес, Анаксимандр та Анаксимен. Стосовно творчої спадщини перших двох мислителів проведено досить значну кількість наукових досліджень. Щодо третього представника цієї школи – Анаксимена, думки дослідників різняться і, що цікаво, вчені навіть доходять до висловлення цілком протилежних позицій з приводу його творчості. Зокрема творчість зазначеного мислителя подається переважно у чисто філософському ключі, водночас з філософсько-політичних чи філософсько-правових позицій його творчість у крайньому випадку або взагалі не досліджувалася, або ж вказувалося на те (зокрема Г. В. Ф. Гегелем), що вклад Анаксимена до філософської скарбниці є занадто малим, а сама постать цього мислителя майже невідома. У розрізі зазначеної проблематики нами робиться спроба подолання зазначених стереотипів та визначення філософсько-правової складової у творчій спадщині мислителя.

SUMMARY

The representatives of the Milesian Philosophy School were Thales, Anaximander and Anaximenes. The first two philosophers and their activities have been sufficiently investigated by the present-day researchers. As to Anaximenes and his scientific works, the opinions of most scientists differ greatly. His activities are mostly perceived in a pure philosophical way. Philosophical-political and philosophical-legal ideas of Anaximenes have been either not investigated at all, or considered (for example, by Hegel) as the ones that have insufficiently contributed to the development of Philosophy. Moreover, Anaximenes is hardly known to the contemporary science. In the framework of the above mentioned problem, the article under discussion makes an attempt to overcome the stereotypes and to determine the philosophical-legal constituents in Anaximenes' creative and scientific heritage.

монографія / Р. А. Гаврилюк. – Черновцы : Черновицкий нац. ун-т, 2012. – 788 с.

5. Гатри У. К. Ч. История греческой философии в 6 т. Т. I: Ранние досократики и пафлагорейцы / Пер. с англ. под ред. и с прим. Л. Я. Жмудя / У. К. Ч. Гатри. – СПб. : «Владимир Даль», 2015. – 863 с.

6. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии. Кн. 1. – Сочинения. Том 9. – М. : Партиздат, 1932. – 324 с.

7. Досократики. – Минск : Харвест, 1999. – 784 с.

8. Костицький М. В. Ренесанс натурфілософії, або Всезагальні (космічні) закони як джерело права : доповідь / М. В. Костицький; відп. ред. канд. юрид. наук Н. В. Кушакова-Костицька; АПрН України, Київський регіональний центр. – К., 2010. – 24 с.

9. Костицький М. В. Філософський аналіз європейського права та його трьох світоглядних джерел / М. В. Костицький // Філософські та методологічні проблеми права : науковий журнал. – К. : Атіка, 2009. – Вип. 1. – С. 22-30.

10. Луцький І. М. Відмінність візантійської філософсько-правової традиції від західно-римської / І. М. Луцький // Право України. – 2011. – № 1. – С. 188-195.

11. Мамардашвили М. К. Лекции по античной философии / М. К. Мамардашвили. – М. : Прогресс-Традиция, Фонд Мераба Мамардашвили, 2009. – 248 с.

12. Меленко С. Г. Давньогрецькі витоки української філософсько-правової думки : монографія / С. Г. Меленко. – Чернівці : Технодрук, 2013. – 432 с.

13. Михайлова Э. Н., Чанышев А. Н. Ионийская философия / Э. Н. Михайлова, А. Н. Чанышев. – М. : Изд-во Московского университета, 1966. – 184 с.

14. Соколов В. В. Философия как история философии / В. В. Соколов. – М. : Академический Проект, 2010. – 843 с.

15. Трубецкой С. Н. Метафизика в Древней Греции / С. Н. Трубецкой. – М. : Мысль, 2010. – 589 с.

16. Философия права : конспект лекций / О. Г. Данильян, А. П. Дзедзбань, С. И. Максимов и др.; под ред. О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2009. – 176 с.

17. Форлендер К. История философии. Средние века / Карл Форлендер; пер. с нем. – М. : Книжный дом «Либроком», 2011. – 280 с.

18. Bailey C. The Greek Atomists and Epicurus / C. Bailey. – New York : Russell, 1928.

19. Seydel R. Der Fortschritt der Metaphysik innerhalb der Schule des ionischen Hylozoismus / R. Seydel. – Leipzig, 1860.

ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ЯК ФОРМА БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

БУХТІЯРОВ Олександр Сергійович - здобувач Київського міжнародного університету

УДК 347.73 : 364.05

Автор рассматривает бюджетное финансирование социального обеспечения и определяет формы такого финансирования. Указывается на правовой вакуум относительно понятия такой формы бюджетного финансирования социального обеспечения как государственная программа социальной помощи. На основании научного анализа сформулировано собственное определение государственной программы социальной помощи как формы бюджетного финансирования социального обеспечения.

Ключові слова: бюджетне фінансування, форми, бюджетні програми, державна програма соціальної допомоги.

На сучасному етапі в Україні загострюється питання бюджетних видатків, у зв'язку з чим набуває особливої актуальності проблема бюджетного фінансування соціального забезпечення.

Бюджетне фінансування є видом фінансового забезпечення, яке, за визначеннями науковців, чітко вказує на джерело забезпечення – кошти державного та місцевого бюджету, і виступає одним з методів бюджетного механізму, за допомогою якого держава забезпечує організацію бюджетних відносин на всіх стадіях бюджетного процесу [1, с. 238–239; 2, с. 237]. На наш погляд, найбільш вдале визначення бюджетного фінансування надається Н.І. Хімичевою, яка пише: «Бюджетне фінансування (англ. budget financing) – надання бюджетних коштів на безповоротній/поворотній підставі всім

бюджетоотримувачам відповідно до встановленого законодавством для повного або часткового покриття їх витрат на проведення заходів, передбачених у затвердженому бюджеті» [3, с. 140]. І.П. Сидор розглядає бюджетне фінансування в двох аспектах – економічному та матеріальному: за економічним змістом бюджетне забезпечення представляє собою сукупність пов'язаних з виконанням функцій держави відносин між державою та іншими особами щодо забезпечення фінансовими ресурсами за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, а за матеріальним – процес формування і використання коштів централізованого фонду держави шляхом визначення форм, методів та інструментів [4, с. 16]. Тобто бюджетне фінансування соціального забезпечення здійснюється шляхом реалізації форм бюджетного фінансування.

Визначенню форм бюджетного фінансування соціального забезпечення в науковій літературі не присвячено необхідної уваги, лише в поодиноких працях економістів зустрічаються згадки щодо таких форм: І.П. Сидор до них відносить програми соціального захисту населення [4, с. 16]; З.М. Лободіна – дотації населенню [5, с. 8] тощо.

Однією з причин, що обумовлює становище, яке склалося у зазначеній сфері, є те, що на сьогодні у фінансовому праві України взагалі відсутнє єдине визначення видів та форм бюджетного фінансування, оскільки немає їх законодавчого закріплен-

ня, а в науковій площині склалися різні підходи до цього питання. Так, як форми бюджетного фінансування виділяють: бюджетні інвестиції, бюджетні кредити, кошторисне фінансування та державні трансферти (А.О. Монаєнко [6, с. 72]; В.Г. Дем'янишин [145, с. 38–39]); пряме кошторисне фінансування; асигнування за окремими категоріальними програмами; дотації та субвенції; фінансування специфічних програм; виділення матеріальних ресурсів; надання пільг (І.С. Каленюк [8, с. 142–143]); фінансування державних госпрозрахункових підприємств і організацій та фінансування державних бюджетних установ (С.Д. Ципкін [9, с. 67]); кошторисне фінансування окремих бюджетних програм, закладів, установ і організацій бюджетної сфери; трансферти населенню; бюджетні кредити юридичним особам; субвенцій і субсидій фізичним і юридичним особам; бюджетні інвестиції у статутні капітали діючих або новостворюваних юридичних осіб; бюджетні позики державним позабюджетним фондам; міжбюджетні трансферти (дотацій, субвенцій) (Р.С. Сорока, І.Г. Благун [10, с. 212]); базове фінансування (пряме бюджетне фінансування: а) цільове: прямі бюджетні асигнування, конкурсне: а) премії; б) гранти; фінансування участі у міжнародному співтоваристві) та програмно-цільове фінансування (фінансування державно-цільових програм; фінансування через спеціально створені фонди та небанківські фінансово-кредитні установи) (І.С. Козієнко [11, с. 97]); кошторисне фінансування, бюджетне інвестування, бюджетне кредитування, бюджетне дотування та субсидування, фінансування за програмно-цільовим методом (І.П. Сидор [4, с. 16]); асигнування різного роду, трансферти населенню та нижчим бюджетам, бюджетні кредити юридичним особам, інвестиції, ссуди, дотації, субвенції, субсидії, кошти на погашення боргових зобов'язань, кредити іноземним державам (М.В. Романовський, О.В. Врублевська [12, с. 34], О.М. Горбунова [13, с. 49]). Розглядаючи форми бюджетного фінансування, науковці зосереджували свою увагу на всіх формах такого фінансування, в той час як нам необхідно визначити виключно форми бюджетного

фінансування соціального забезпечення. Для цього необхідно дослідити, яким чином законодавець передбачає використання видатків на соціальне забезпечення.

Відповідно ст. 87, 89, 90, 91 Бюджетного кодексу України, видатки на соціальне забезпечення надходять на фінансування державних програм соціальної допомоги, державних програм соціального забезпечення, державних програм соціального захисту, державних програм підтримки, інших державних соціальних програм, державну підтримку, додаткові виплати населенню, пільги окремим категоріям громадян, компенсації, компенсаційні виплати певним особам, виплата державної соціальної допомоги, надання фінансової підтримки та кредитування, фінансування функціонування окремих соціальних закладів [14]. Виходячи з цього, зазначимо, що однією з найважливіших форм бюджетного фінансування є фінансування бюджетних програм.

Згідно з п. 4 ст. 2 Бюджетного кодексу України, бюджетною програмою є сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій [14].

Серед бюджетних програм, що фінансуються з державного бюджету і спрямовуються на соціальне забезпечення особливо увагу привертають державні програми соціальної допомоги. Поняття «державна програма соціальної допомоги» Бюджетний кодекс України не містить, що дозволяє законодавцю включати у видатки за напрямом соціального забезпечення будь-які витрати – від виплат грошових допомог біженцям, Чорнобильцям, ветеранам тощо до компенсації витрат, пов'язаних з поверненням в Україну кримськотатарського народу та осіб інших національностей, які були незаконно депортовані з України, або компенсації фізичним особам, які користувалися пільгами щодо сплати податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, втрати частини їх доходів у зв'язку з відміною такого податку та

відповідним збільшенням ставок акцизного податку з пального згідно з Податковим кодексом України. Отже, необхідно дослідити, що представляє собою державна програма соціальної допомоги як вид бюджетних програм, що є формою бюджетного фінансування соціального забезпечення.

Виходячи з контексту п. 4 ст. 2 Бюджетного кодексу України, констатуємо, що державна програма соціальної допомоги є видом бюджетних програм, специфіку якої визначає, в першу чергу, мета її прийняття, завдання та очікувані результати, тобто – необхідність надання державної соціальної допомоги (надалі – ДСД). У законодавстві єдиного поняття та мети ДСД не закріплюється, у різних нормативних актах вони визначаються залежно від того, хто такої допомоги потребує. Так, у Законі України від 1.06.2000 № 1768-III «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» така допомога визначається як щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї [15]; у Законі України від 21.03.1991 № 875-XII «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» - як матеріальне забезпечення інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам за рахунок коштів Державного бюджету України на рівні прожиткового мінімуму [16]; у Законі України від 18.05.2004 «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» - як щомісячна грошова виплата, що надається особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам [17] тощо. Отже, основним аспектом, який визначає мету державної програми соціальної допомоги відповідно до законодавства є отримувачі, що потребують такої допомоги. У науці соціального забезпечення таких отримувачів визначають як осіб, що потрапили в обставини, які визначені державою як соціально значущі [18, с. 718; 19, с. 15].

У науковій площині мета надання ДСД традиційно розглядалася в двох аспектах: у широкому (як турбота держави, суспільства про громадян, що потребують такої турботи в грошовій або натуральній формі) та у вузь-

кому (як виключна грошова виплата (одноразова чи періодична) окремим категоріям громадян, які потрапили в обставини, що визначені державою як соціально значущі, в порядку та розмірах, передбачених законодавством) [20, с. 77]. Сучасні підходи до цього питання дещо змістилися. За визначенням В.А. Єршова, І.А. Толмачева, ДСД надається для досягнення соціальної мети (зниження рівня соціальної нерівності, підвищення доходів населення, підтримання рівня життя малозабезпечених сімей, а також неможливих самотньо проживаючих громадян, середній дохід яких нижче величини прожиткового мінімуму, встановленого законодавством) та фінансової мети (адресне використання бюджетних коштів, посилення адресності соціальної підтримки нужденних осіб, створення необхідних умов для забезпечення загальної доступності та суспільно прийнятної підтримки нужденних громадян) [21, с. 65]. М.Д. Бойко вказує, що ДСД є гарантовані, врегульовані нормами права разові або періодичні (щомісячні) виплати соціально-аліментарного характеру, що виплачуються з бюджетів з метою матеріальної підтримки осіб, які в силу певних соціальних випадків, передбачених законом, потребують такої допомоги незалежно від наявності в них будь-яких інших джерел доходу [22, с. 245]. І.Ю. Хомич на підставі аналізу законодавства України, яким закріплюється порядок виплат ДСД, ставить під сумнів визначену М.Д. Бойко таку ознаку, як надання ДСД без урахування інших джерел доходу, і вказує, що у переважній більшості право на її отримання виникає саме у громадян, які мають середньомісячний дохід, нижчий за прожитковий мінімум [18, с. 719]. Науковець визначає низку ознак ДСД та формулює її визначення як послідовної діяльності державних органів та головних розпорядників бюджетних коштів, пов'язаних з призначенням, перерахуванням та виплатою з бюджетів грошових коштів у визначеному законодавстві розмірі з метою реалізації права громадян, не застрахованих у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування або застрахованих менше 6 місяців, які опинилися під дією факторів, визнаних державою

соціально значущими, та внаслідок яких знизилась їх здатність до самозабезпечення, на достатній життєвий рівень, який не може бути нижчим за прожитковий мінімум [18, с. 722]. Не можна повністю підтримати його позицію, оскільки ДСД надається не лише особам, не застрахованим у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування або застрахованих менше 6 місяців, які опинилися під дією факторів, визнаних державою соціально значущими, але й іншим особам, наприклад тим, яким право на отримання такої допомоги надано внаслідок історичних подій (ветерани війни, жертви нацистських переслідувань, особи, які були незаконно депортовані тощо) або інших обставин (біженці, внутрішньо переміщені особи тощо). Отже, запропоновану М.Д. Бойко ознаку ДСД не можна вважати правильною.

Виходячи з аналізу доктринальних підходів до формулювання мети ДСД, зазначимо, що до цілей надання такої допомоги відносяться: зниження рівня соціальної нерівності, підвищення доходів населення, підтримання осіб, які потрапили в обставини, що визначені державою як соціально значущі, створення необхідних умов для забезпечення загальної доступності та суспільно прийнятної підтримки нужденних осіб.

Таким чином, державні програми соціальної допомоги є видом бюджетних програм, що передбачають сукупність заходів, спрямованих на зниження рівня соціальної нерівності, підвищення доходів населення, підтримання осіб, які потрапили в обставини, що визначені державою як соціально значущі, створення необхідних умов для забезпечення загальної доступності та суспільно прийнятної підтримки нужденних осіб, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Література

1. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація та практична реалізація бюджетної доктрини держави : монографія [Текст] / В.Г. Дем'янишин. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 496 с.

2. Федосов В. Фінансова реструктуриза-

ція в Україні: проблеми і напрями: монографія / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовчкін ; за наук. ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2002. – 387 с.

3. Финансовое право / Под ред. Химичевой Н.И. – М. Юрист, 2001. – 360 с.

4. Сидор І.П. Бюджетне забезпечення соціального захисту населення: теоретичні аспекти і вітчизняна практика / І.П. Сидор // Ефективна економіка. – 2015. – №9. – С. 15–25.

5. Лободіна З.М. Бюджетне фінансування соціального захисту в Україні / З.М. Лободіна // Вісник ТНЕУ. – 2014. – № 3. – С. 7–19.

6. Монаєнко А.О. Організація, форми і методи фінансування видатків бюджету [Текст] / А.О. Монаєнко // Наше право. – 2009. – № 1. – Ч. 2. – С. 68–72.

7. Дем'янишин В. Г. Бюджетне фінансування та його особливості в сучасних умовах [Текст] / В. Г. Дем'янишин // Світ фінансів. – 2007. – Вип. 2 (11). – С. 34–48.

8. Каленюк І.С. Економіка освіти [Текст] : навч. посіб. / І.С. Каленюк. – К. : Знання, 2005. – 315 с.

9. Советское финансовое право : учебник / В.В. Бесчеревных, М.Л.Коган, Н.А. Куфакова, Э.Г.Полонский, и др.; Отв. ред.: В.В. Бесчеревных, С.Д. Цыпкин. – М. : Юрид. лит-ра, 1982. – 422 с.

10. Бюджетна система: навчальний посібник / укладачі: Р.С. Сорока, І.Г. Благун. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 236 с.

11. Козієнко І.С. Правове регулювання фінансового стимулювання інноваційної діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ігор Станіславович Козієнко. – К., 2015. – 238 с.

12. Горбунова О.Н. Финансовое право : учебник / О.Н. Горбунова, Н.М. Артемов, А.В. Жданов и др. ; под ред. О.Н. Горбуновой. – М. : Юрист, 2008. – 367 с.

13. Советское финансовое право : учебник / В.В. Бесчеревных, М.Л.Коган, Н.А. Куфакова, Э.Г.Полонский, и др.; Отв. ред.: В.В.Бесчеревных, С.Д. Цыпкин - М. : Юрид. лит-ра, 1982. – 422 с.

14. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 № 2456-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 59. – Ст. 2047.

АНОТАЦІЯ

Автор розглядає бюджетне фінансування соціального забезпечення та визначає форми такого фінансування. Відзначається правовий вакуум щодо визначення такої форми бюджетного фінансування соціального забезпечення як державна програма соціальної допомоги. На підставі наукового аналізу сформульоване власне визначення державної програми соціальної допомоги як форми бюджетного фінансування соціального забезпечення.

SUMMARY

An author examines the budgetary financing of public welfare and determines the forms of such financing. A legal vacuum is marked in relation to determination of such form of the budgetary financing of public welfare as a government program of social help. On the basis of scientific analysis own determination of the government program of social help as forms of the budgetary financing of public welfare is set forth.

15. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1.07.2000 № 1768-III [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T001768.html

16. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 21. – Ст. 252.

17. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам : Закон України від 18.05.2004 № 1727-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 33–34. – Ст. 404.

18. Хомич І.Ю. Особливості соціальної допомоги як форми соціального забезпечення населення України / І.Ю. Хомич // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 717–724.

19. Панченко В.Ю. О понятии социальной помощи в современном обществе / В.Ю. Панченко // СОЦИС. – 2012. – № 5. – С. 13–18.

20. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К. : Інтер, 2004. – 336 с.

21. Ершов В.А. Право социального обеспечения / В.А. Ершов, И.А. Толмачева. – М.: ГроссМедиа, 2009. – 312 с.

22. Бойко М.Д. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. / М.Д. Бойко. – К. : Олан, 2004. – 312 с.

З'їзди, наради, конференції

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Юридичний факультет

Міжнародна наукова
конференція

«Антропосоціокультурна природа права»

25-27 травня 2016 року

ЗАПРОШЕННЯ

м. Чернівці
2016

ВЕЛЬМИШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Запрошуємо Вас взяти участь у Міжнародній науковій конференції «**Антропосоціокультурна природа права**», присвяченій двадцятип'ятиріччю відродження юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Біля джерел його утворення та становлення наприкінці XIX – початку XX століть стояли всесвітньо відомі корифеї науки **Євген Ерліх, Ганс Гросс, Йозеф Шумпетер**. На початку 90-х років XX століття творцем юридичної конструкції відродження правничого факультету у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича та провайдером її практичного втілення став видатний

вітчизняний вчений та педагог **Владлен Гнатович Гончаренко**, тодішній декан юридичного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка.

Започаткований та відроджений ними проект правничої школи у Чернівецькому університеті нині продовжує такий же одержимий, як його творці, колектив юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Від бажаючих взяти участь в роботі Міжнародної наукової конференції очікуємо за нижче вказаним зразком заявку учасника конференції до 20 травня 2016 року.

Реєстрація учасників та гостей конференції проводитиметься **25 травня 2016 року** в аудиторії № 311 юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича з **9⁰⁰ до 10³⁰**.

Усі витрати, пов'язані з перебуванням на конференції (проїзд, проживання, харчування тощо), придбанням збірника матеріалів конференції здійснюються стороною, яку запрошують.

За підсумками роботи Міжнародної наукової конференції будуть видані у 2016 році у формі окремого тематичного випуску «Наукового вісника Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Серії «Правознавство» доповіді та виступи його учасників. **Крайній термін подання електронною поштою в оргкомітет матеріалів для опублікування 25 червня 2016 року.**

Робочі мови конференції: українська, англійська, німецька.

Передбачена робота наступних секцій конференції:

Секція 1. Антропосоціокультурна природа публічного права.

(r.havrylyuk@chnu.edu.ua)

Секція 2. Антропосоціокультурна природа приватного права.

(m.bodnaruk@chnu.edu.ua)

Секція 3. Антропосоціокультурна природа кримінального права.

(h.zharovska@chnu.edu.ua)

Секція 4. Право на правосуддя як природне право людини.

(o.shcherbanyuk@chnu.edu.ua)

Секція 5. Антропосоціокультурна природа європейського права.

(s.melenko@chnu.edu.ua)

Секція 6. Філософія та теорія прав людини.

(m.nykyforak@chnu.edu.ua)

Вимоги до текстів доповідей і повідомлень:

1. Обсяг доповідей – до 0,5 друкованого аркуша, повідомлень – до 0,3 друкованого аркуша.

2. Оформлення текстів: формат А-4, поле верхнє, нижнє, праве, ліве – 2 см., шрифт – Times New Roman 14, міжрядковий інтервал – 1,5.

3. Назва доповіді (повідомлення) - курсивом посередині рядка.

4. Нижче, через 2 інтервали, праворуч – науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали автора, назва установи, де працює чи навчається автор.

5. Далі, через 2 інтервали – текст.

6. Список використаних джерел (без повторів) оформляється в кінці тексту під назвою «Список літератури».

7. Зноски вказуються в тексті у квадратних дужках з порядковим номером джерела за списком, через кому – номер сторінки (сторінок).

Організаційний внесок:

Вартість участі у конференції – 200 гривень. Організаційний внесок включає витрати на: видання матеріалів, пересилку одного екземпляру виданих тез конференції авторіві, розсилку інформаційних листів.

Організаційний внесок необхідно перерахувати за реквізитами:

Банк одержувача: ПАТ КБ «ПриватБанк»
Рахунок одержувача: 29244825509100

Код ЄДРПОУ: 14360570

МФО банку одержувача: 305299

призначення платежу: поповнення рахунку Крайнього Павла Івановича від ПІБ учасника.

Відсканова копія квитанції про сплату організаційного внеску надсилається разом з заявкою учасника конференції на електронну адресу caflawdep@chnu.edu.ua

Голова оргкомітету

**Міжнародної наукової конференції
декан юридичного факультету
Чернівецького національного у-ту
імені Юрія Федьковича, професор**

П.С. Пацурківський

ЗАЯВКА учасника конференції

Прізвище _____

Ім'я _____

По батькові _____

Місце роботи _____

Посада _____

Науковий ступінь _____

Вчене звання _____

Тема доповіді (повідомлення) _____

Поштова адреса _____

Контактні телефони _____

e-mail: _____

Планую: приїзд і особисту участь в роботі конференції.
 надання тексту доповіді (виступу).

ЗАГАЛЬНА ПРОГРАМА

Міжнародної наукової конференції

25 травня 2016 року

9⁰⁰ – 10³⁰ реєстрація учасників конференції
10³⁰ – 13⁰⁰ перше пленарне засідання
13⁰⁰ - 14⁰⁰ перерва (кава-брейк)
14⁰⁰ - 16⁰⁰ друге пленарне засідання
16⁰⁰ – 17⁰⁰ екскурсія по університету
18⁰⁰ вечеря

26 травня 2016 року

10⁰⁰ – 13⁰⁰ робота в одній із шести секцій
13⁰⁰ - 14⁰⁰ перерва (кава-брейк)
14⁰⁰ - 17⁰⁰ робота в одній із шести секцій
19⁰⁰ відвідання театральної вистави

27 травня 2016 року

8⁰⁰ Тематична екскурсія «Архітектура Чернівців» (для бажаючих)

Адреса оргкомітету:

м. Чернівці, вул. Університетська, 19,
юридичний факультет.

Тел. (0372) 58-48-05, факс (0372) 58-58-68, факс (0372) 58-48-05

моб. т. 050-338-40-40

www.lawfaculty.chnu.edu.ua E-mail: clg-law@chnu.edu.ua

ВІДДАНІСТЬ ПРИСЯЗІ ТА УКРАЇНСЬКИМ ОСВІТНІМ ТРАДИЦІЯМ: ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ ВІДЗНАЧАЄ 55-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ

Становлення професіонала-юриста – основне завдання освітянської діяльності юридичного вишу – процес складний та багатоаспектний.

Підготовка висококваліфікованих юристів-правознавців, у тому числі і для системи МВС України, – кропітка праця, яка ось уже впродовж 55 років є пріоритетним напрямом роботи Донецького юридичного інституту МВС України. Історія, традиції, наукові та освітянські досягнення вишу забезпечили йому статус вагомого осередка юридичної освіти в Україні.

Історія навчального закладу починається з 1961 року, коли педагогічний склад та курсанти Вищої школи МВС Української РСР були переведені для продовження служби та навчання у засновану Донецьку спеціальну середню школу міліції, і продовжується в буремному сьогоднішні в м. Кривий Ріг, що на Дніпропетровщині.

За сухою та стислою хронологією стоять долі десятків тисяч людей, життя яких пов'язане з Донецьким юридичним інститутом. Дороговказом для кожного був девіз «Закон, обов'язок, людяність, честь!». Ці слова також окреслюють визначальний принцип роботи всіх керівників, які очолювали навчальний заклад у різні роки.

Першим керівником школи міліції було призначено гвардії полковника внутрішньої служби **Чекіна Василя Артемовича**. Учасник Великої Вітчизняної війни, досвідчений педагог, професійний військовий Василь Артемович швидко сформував кваліфікований педагогічний, офіцерський колектив, організував навчально-виховний процес, будівництво і переобладнання корпусів.

З 1964 до 1977 року Донецьку спеціальну очолював полковник міліції **Іван Григорович Світлич**. Під його керівництвом фактично розпочалося становлення навчального закладу, зокрема будівництво шкільного містечка, яке до горезвісних подій 1914 року було основною базою Донецького юридичного інституту.

У 1977 році начальником школи було призначено полковника міліції **Володимира Івановича Муравйова**. За 12 років його керівництва у ДССШМ пройшли підготовку тисячі гідних солдатів правопорядку, і не лише для нашої країни, а й для країн Азії та Африки.

З 1989 до 2003 року навчальний заклад очолював генерал-лейтенант міліції **Юрій Леонтійович Титаренко**. У березні 1992 року Донецьку спеціальну середню школу міліції було реорганізовано в Донецьке училище міліції МВС України, а 8 лютого 1993 року на базі Донецького відділення заочного навчання Української академії внутрішніх справ та Донецького училища міліції при Донецькому державному університеті було створено Донецький інститут внутрішніх справ (ДІВС). Дуже скоро ця абревіатура стала званою не лише в системі відомчої освіти, а й на всьому освітньому просторі України і незабаром за кордоном.

З 2003 року ВНЗ очолює **Віктор Бесчастний**, професор заслужений юрист України. Навчальний заклад продовжує динамічно розвиватися за пріоритетними для ефективного навчального процесу напрямками, зміцнюючи свій науковий потенціал. З урахуванням інноваційних підходів розширюється і вдосконалюється його ма-

---

З'їзди, наради, конференції

теріально-технічна база: розбудовуються навчальні корпуси, аудиторії обладнуються новітніми технічними засобами. Змінюється формат бібліотеки: з'явилися нові просторі приміщення читальних залів та абонементів із зручними сучасними меблями, комп'ютерні зали, точка доступу Wi-Fi, електронна та on-line бібліотеки тощо. Бібліотечні фонди наповнюються літературою, розмаїтою за змістом та тематичним спрямуванням. Вони нараховують більше як 160 тисяч примірників багатьма мовами світу, серед яких наявні раритети, книги відомих науковців, наукові роботи провідних юристів не лише України, а й світу.

Поступово інститут розростається в потужний науково-навчальний центр. Період з 2008 до 2009 рр. відзначається створенням науково-дослідних лабораторій з проблем дослідження нормативно-правового забезпечення безпеки дорожнього руху, з проблем боротьби з правопорушеннями у сфері господарських і транспортних праввідносин, а також з проблем організації охорони громадського порядку та діяльності дільничних інспекторів міліції. Значна увага приділялась якісному складу професорсько-викладацьких кадрів: створюються всі необхідні умови для написання і захисту дисертацій, для розвитку творчого потенціалу молодих науковців. А з 2013 року вперше в історії інституті почала функціонувати спеціалізована вчена рада із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. У 2003 році на базі Донецького юридичного інституту було створено Центр психотренінгових технологій на підставі спільної роботи та вивчення досвіду поліції Баварії (Німеччина), єдиний в системі Міністерства внутрішніх справ України.

З метою використання міжнародного досвіду у сфері наукової та навчальної діяльності встановлюються контакти із закордонними навчальними закладами та правоохоронними органами. Найбільш плідною є співпраця з поліцією Баварії, яка триває більше 20 років і продовжується

сьогодні. Ця співпраця здійснюється за підтримки Фонду Ганса Зайделя. Крім цього, Донецький юридичний інститут пишається творчими зв'язками з 18 навчальними закладами та 2 правоохоронними органами 13 держав, зокрема, Німеччини, Чехії, Румунії, Китаю, Білорусі, Молдови, Казахстану, Естонії, Вірменії, Азербайджану, Грузії, Таджикистану тощо. Також розглядається можливість укладання угод про співробітництво з Вищою школою поліції м. Щитно (Польща), Національною академією поліції Туреччини, Академією поліції Узбекистану, Державним університетом фізичного виховання та спорту Республіки Молдова. У рамках міжнародної співпраці відбувається організація та проведення міжнародних конференцій та круглих столів, тренінгів, лекцій, обмін делегаціями тощо. Важливим етапом в житті Донецького юридичного інституту стала підготовка до забезпечення громадської безпеки та громадського порядку під час проведення Євро-2012. Викладачі вишу брали активну участь у методичному забезпеченні та проведенні занять з мовної підготовки для працівників практичних органів та курсантів. Спільно із зарубіжними колегами проводились наукові конференції та тренінги, що дозволило акумулювати міжнародний досвід щодо забезпечення громадського порядку під час проведення масових спортивних заходів. Слід зазначити, що в роботі міжнародної науково-практичної конференції «Забезпечення охорони громадського порядку і безпеки під час проведення матчів чемпіонату Європи 2012 року з футболу» взяв особисту участь Державний міністр внутрішніх справ Баварії, другий заступник прем'єр-міністра Баварії Йоахім Геррманн.

Поряд із теоретичною значна увага приділяється й фізичній підготовці майбутніх правоохоронців Курсанти та студенти інституту масово залучаються до спортивно-фізкультурного руху, проведення спортивних свят, військово-патріотичних естафет та інших загальноінститутських заходів з нагоди знаменних дат і подій. З 2003 року було започатковано відомчі змагання – Спартакіаду серед вищих навчальних закладів системи МВС України з професійно-

---

прикладних видів спорту. За кілька років планоїрної та цілеспрямованої роботи керівництва Донецький юридичний інститут став одним з лідерів Спартакіади, і починаючи з 2009 року не покидав чільну трійку призерів, демонструючи високі спортивні результати.

Одне із важливих завдань вищої освіти – формування активної творчої особистості. Випробувати себе як журналісти і практично застосувати набуті знання студенти і курсанти мали змогу в газеті «Довіра юридичній істині», яка почала виходити з 2007 року. А для обдарованих поетичним талантом, яких виявилось в інституті досить багато, було започатковано щорічне видання збірки «Рими в погонах».

Наполеглива плідна праця колективу ВНЗ не залишилась не поміченою вищим керівництвом держави і в 2011 році з нагоди 50-річчя від дня заснування йому було вручено Почесну грамоту за значний внесок у розвиток освіти і науки, підготовку висококваліфікованих фахівців для органів внутрішніх справ від Кабінету Міністрів України, а також нагороджено 11 працівників інституту.

Станом на 2014 рік Донецький юридичний інститут МВС України посів вагомє місце в освітньому просторі України. У його стінах готувалися фахівці різних кваліфікаційних рівнів на факультетах кримінальної міліції, міліції громадського порядку та профілактики імені М. О. Безкорвайного, слідчо-криміналістичному, підготовки працівників підрозділів ДАІ, заочного та дистанційного навчання працівників ОВС, права. З 2008 року було розпочато набір до магістратури.

Та у 2014 році в Україну прийшла біда – буремні події на Сході, які принесли складні випробування для всіх жителів регіону. У липні озброєні люди із незаконних збройних формувань захопили інститут. Незважаючи на загрози з їхнього боку і небезпеку, більша частина колективу залишилась вірною присязі і Батьківщині. Тоді ж МВС прийняло рішення про передислокацію вишу до м. Маріуполя, а в жовтні 2014 – до м. Кривого Рогу. Навчальні корпуси, матеріально-технічне обладнання та й жит-

ло працівників залишилися в окупованому Донецьку. Та збереглося найцінніше – згуртований колектив однодумців, відданих своїй справі, інституту, освітянським та науковим традиціям України та вірних присязі, яку свого часу вони склали на вірність Батьківщині.

Колись Стів Джобс сказав: «Зроби крок, і дорога з'явиться сама собою». Так крок за кроком колектив інституту працює над збереженням і примноженням свого потенціалу. Завдяки спільним зусиллям всіх працівників, у тому числі і професорсько-викладацького складу, було відремонтовано будівлю навчального корпусу на вул. Революційній, 21, де 1 вересня 2015 року в затишних, світлих, просторих аудиторіях розпочалися перші заняття. Якісно проведена вступна кампанія стала запорукою успішного набору студентів на 2015 – 2016 навчальний рік: на різні форми навчання було зараховано близько 500 осіб за державним замовленням та за кошти фізичних та юридичних осіб. Окремо слід наголосити, що незважаючи на складні умови, було здійснено набір не лише на заочну, а й на денну форму навчання (студенти та магістранти 1-их курсів). Разом з тим в інституті продовжують навчатися студенти старших курсів, які виїхали з окупованих територій. А навесні 2015 року відбулися урочисті вручення дипломів про здобуття вищої юридичної освіти випускникам магістратури; слухачам заочної та дистанційної форми навчання працівникам ОВС; студентам заочної форми навчання.

Цього року також уже відбувся випуск магістрів, а нині триває державна атестація спеціалістів та бакалаврів різних форм навчання.

Продовжуючи свою роботу в м. Кривий Ріг, Донецький юридичний інститут все ж таки в більшій мірі орієнтується на свій рідний Донецький та Луганський регіони, тому наразі ведеться робота щодо забезпечення навчального процесу в м. Маріуполі та м. Слов'янську.

Маючи багатий педагогічний досвід і численні методичні напрацювання, професорсько-викладацький склад інституту проводить навчальні заняття з використан-

ням новітніх технологій навчання у вищій школі, елементів тренінгових технологій, враховуючи при цьому психолого-емоційні особливості студентського колективу. Варто також зазначити, що більшість навчальних занять характеризується високим рівнем емпатійності у системі взаємин «викладач-студентський колектив». Саме такий підхід є невід'ємним чинником становлення майбутніх юристів, адже процес розуміння емоційного стану іншого створює позитивні міжособистісні відносини, дає можливість спілкуватися, сприяє гнучкості мислення і продукуванню оригінальних ідей. Адже, як стверджував французький вчений-соціолог Е. Дюркгейм: «...студент-правознавець не повинен обмежуватися глумаченням юридичних текстів. Якщо насправді він проводить увесь свій час у коментуванні текстів, і тому щодо кожного закону його єдина турбота – намагатися вгадати, який міг бути намір законодавця, у нього виробляється звичка бачити єдине джерело права у волі законодавця. А це означає сприймати букву за дух, видимість за реальність. Право утворюється з глибин суспільства, а законодавець лише освячує процес, який відбувався без нього».

Подальший розвиток начального закладу відповідно до сучасних вимог Міністерства освіти і науки, Міністерства внутрішніх справ України, спрямований на підготовку до набору майбутніх працівників Національної поліції на денну та заочну форми навчання, ставить завдання розширення наявної навчальної бази Донецького юридичного інституту і створення всіх необхідних умов для здійснення ефективного навчального процесу.

Так, завдяки підтримці Криворізької міської ради та МВС України ДЮІ отримав у розпорядження цілісний навчальний комплекс. Будівля загальноосвітнього навчального закладу має значний потенціал: численні аудиторії, гуртожиток для майбутніх курсантів, їдальню, спортивні зали та майданчики, тир. Навчальні аудиторії площею більше як 2 тис. кв.м та прилегла територія, що складає 6 га, потребують комплексного облаштування та систематичного догляду. І цю роботу вже розпочато.

Планується, що зазначений навчальний комплекс відкриє свої двері для курсантів Національної поліції України, які будуть зараховані на денну форму навчання, вже з 1 вересня 2016 року.

Чим менше людина опікується побутовими проблемами, тим більше вона має часу для творчості і духовного вдосконалення, тому одним із найважливіших напрямів роботи керівництва інституту є вирішення соціально-побутових проблем співробітників, студентів та слухачів. Як гуртожиток для викладачів облаштовано 5-й поверх головного корпусу інституту на вул. Революційній, буд. 21. Наразі тривають ремонтні роботи на 2-му поверсі гуртожитку (який знаходиться у комунальній власності міста, але 2-ий його поверх віддано вишу в оренду) на вул. Революційній, буд. 23, який буде використовуватись для проживання студентів та слухачів.

Керівництвом інституту та колективом навчального закладу здійснюються всі можливі заходи щодо створення повноцінних, комфортних умов для матеріально-технічного забезпечення освітньої діяльності. Пріоритетне значення в цьому напрямі приділяється відновленню бібліотеки, яке розпочалося в березні 2015 року й триває сьогодні. Адже всі розуміють, що хто навчається без книги, той черпає воду решето. Оскільки наявною залишилась лише електронна бібліотека, а весь фактичний бібліотечний фонд було втрачено, його довелося створювати «з нуля», і нині завдяки підтримці керівництва та колег з вишів України, міжнародних установ та благодійних організацій він налічує більше 20 тисяч примірників.

На сьогодні загальна бібліотека – це велике світле приміщення, яке має два окремі входи, просторі читальні зали, абонемент, книгосховище тощо. Сучасно обладнаний абонемент з ранку і до вечірньої пори є найбільш людним місцем в інституті. Ідуть до нього студенти і викладачі, щоб як із свіжого і невичерпного джерела, черпати силу знань, натхнення й енергію творчості.

Протягом року неоціненну допомогу бібліотеці надали численні навчальні заклади: Національний юридичний університет

ім. Ярослава Мудрого, Національна академія внутрішніх справ, Харківський національний університет внутрішніх справ, Львівський державний університет внутрішніх справ, Одеський державний університет внутрішніх справ, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Запорізький національний університет тощо.

На заклик допомогти у створенні бібліотеки відгукнулося стільки небайдужих людей, що всіх неможливо перерахувати. Колектив інституту висловлює щиро вдячність усім, хто долучився до цієї благородної справи.

У поповненні бібліотечних фондів взяли участь колишні випускники інституту – Ткаченко Володимир, нині ректор Нікопольського економічного університету; Петров Євген, нині професор кафедри юридичного інституту Національної авіаційного університету доктор юридичних наук, професор; Ісмайлов Карен, нині завідувач кафедри в Одеському державному університеті внутрішніх справ; Коллер Юрій, нині старший науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України; Фадеев Олександр, нині помічник почесного консула Республіки Албанія у м. Харкові та ін. З особливою теплотою в стінах інституту згадують ім'я Ганни Терятник, нині завідувача кафедри Одеського державного університету внутрішніх справ, яка є автором гімну – одного із головних атрибутів Донецького юридичного інституту:

*Живи та слався, юридичний інститут,
Під прапором твоїм навчаємось ми тут,
Шляхами мужності веди нас у життя
За справедливість, за щасливе майбуття.
Живи та слався, інститут!*

Про це особливо приємно згадувати, адже престиж і славу навчальному закладу здобувають саме його випускники.

Серед професорсько-викладацького складу Донецького юридичного інституту є також багато тих, хто в ньому навчався і пов'язав все своє життя з Alma-mater. Це проректор інституту підполковник поліції Мозуляка Олексій Олександрович, началь-

ник навчально-методичного відділу Лоц Лариса Борисівна, завідувачі кафедр Михайлов Руслан Іванович, Волобуєва Олена Олексіївна, Іванов Іван Володимирович, начальник відділу організації наукової роботи Назимко Єгор Сергійович та ін. У далекому 1996 році курсантами вишу були Комісаров Микола Леонідович та Комісарова Наталя Олександрівна, які в його стінах зустріли своє кохання і створили дружню сім'ю, ділячи навіпіл радощі і смутки, успіхи і випробування. Нині вони – доценти кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз.

Керівництво інституту докладє максимальних зусиль для розвитку наукової роботи у виші: у 2015 році наші колеги Одерій Олексій Володимирович та Зозуля Євген Вікторович захистили дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Слід наголосити, що в 2016 році заплановано захисти іще чотирьох докторських дисертацій.

Всі умови створюються і для творчого зростання молодих науковців. У 2012 році до аспірантури інституту вступила Давидова Дар'я Вікторівна, у 2015 – захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук і наразі обіймає посаду Вченого секретаря секретаріату Вченої Ради інституту. А начальника відділу організації наукової роботи Назимка Єгора Сергійовича, у 2015 році було визнано одним з кращих авторів загальнонаціональної правової газети «Юридичний вісник України».

Незважаючи на складні умови, інститут активно продовжує підготовку ад'юнктів. А цьогогоріч в аспірантурі вишу відкрито третю наукову спеціальність – теорія та історія держави та права; історія політичних та правових учень.

Інститут активно бере участь у загальнодержавному процесі реформування правоохоронних органів. Для підготовки майбутніх офіцерів Нової патрульної поліції як інструктори, зокрема із тактичної підготовки, з першого дня залучено доцента кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Івлєва Олександра Михайловича та викладача цієї ж кафедри Сасіка Артура Сергійовича.

Реформа правоохоронних органів не оминула місто Кривий Ріг, який є новим місцем дислокації Донецького юридичного інституту МВС України. А з огляду на те, що юридична адреса нашого вишу та Центру підготовки поліцейських для патрульної поліції м. Кривого Рогу збігаються, Донецький юридичний інститут МВС України не міг залишатися осторонь цієї важливої для всієї держави реформи.

У лютому 2016 року було розпочато підготовку Нової патрульної поліції м. Кривого Рогу. Серед фахівців, що успішно склали іспити для роботи як тренери для майбутніх поліцейських, гідно зарекомендувала себе доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз кандидат юридичних наук доцент, судовий експерт Комісарова Наталя Олександрівна, яка обрала специфічну дисципліну під назвою «Виявлення підроблених документів». Використовуючи досвід попередньої роботи, вона на високому професійному рівні доступно та цікаво викладає складні питання основ криміналістичного документознавства. До підготовки працівників Нової поліції було також залучено інших працівників інституту – доцента кафедри спеціальних дисциплін та адміністративної діяльності Пекарського Сергія Петровича, старшого наукового співробітника НДА з ПДП ОВС Червінчука Андрія Васильовича, начальника медико-санітарної частини – лікаря Садовничого Олександра Васильовича.

На сьогодні науковці інституту проводять активну роботу щодо підготовки навчальної літератури, виконання науково-дослідних робіт, розроблення науково-практичних рекомендацій, рецензування, надання пропозицій стосовно проектів нормативно-правових актів тощо. Так, у рамках навчально-методичної допомоги працівникам патрульної поліції підготовлено низку таких видань: «Компетенція патрульної поліції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху», «Довідник патрульного поліцейського з оформлення адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та

громадського порядку», «Порядок притягнення особи, яка керує транспортним засобом, до адміністративної відповідальності за порушення у сфері безпеки дорожнього руху», «Пам'ятка патрульному поліцейському «Терміни провадження по справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху», «Порядок оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, що спричинили створення аварійної обстановки», «Огляд водія транспортного засобу або особи, яка ним керує, на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують його увагу та швидкість реакції», а також програмно-методичний комплекс (мобільний додаток) Patrol Police Handbook під операційну систему Android, розроблений на основі методичного видання «Довідник патрульного поліцейського з оформлення адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та громадського порядку», який містить нормативні основи притягнення осіб до адміністративної відповідальності патрульними поліцейськими під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Вищезанечені напрацювання науковців інституту є запорукою тісної та ефективної співпраці з практиками. Показово, що до підготовки та рецензування цих видань долучилися працівники Нової патрульної поліції, зокрема начальник Управління патрульної поліції в містах Ужгороді та Мукачеві Ю.І. Марценишин (випускник ДЮІ 2007 року, донедавна працівник нашого інституту); заступник начальника Управління патрульної поліції в м. Києві Д.А. Євдокимов; начальник сектора безпеки дорожнього руху Управління патрульної поліції в м. Дніпропетровську О.В. Сергієнко.

Важливим напрямом наукової роботи Донецького юридичного інституту є організація та проведення наукових конференцій. Ще в Донецьку з 2006 року було започатковано проведення Міжнародної науково-практичної конференції «Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти», яка стала доброю традицією

та, незважаючи на важкі умови, відбулася в 2014 році на базі Національного транспортно-університету, і щорічно продовжує свою роботу.

У нових умовах продовжуються спортивні традиції ДЮІ. Відділ організації служби систематично влаштовує футбольні турніри, змагання з гри в настільний теніс тощо. А команда гирьовиків традиційно посідає призові місця під час змагань різного рівня. Так, нещодавно, у квітні 2016 року на кубку України з гирьового спорту наші спортсмени здобули 6 нагород. В інституті продовжують працювати переможці та призери чемпіонатів світу, Європи та України Станіслав Клименко, Артур Сасік, Леонід Гаража, Євген Душкевич. Наші колеги не лише здобувають перемоги, а й популяризують гирьовий спорт серед мешканців Кривого Рогу.

Працівники ДЮІ та студенти мають не лише трудові будні, а живуть багатогранно насиченим життям. Разом зі своїми сім'ями вони не забувають і про змістовне культурне дозвілля: відвідують Криворізькі теа-

три, музеї, виставки. Пізнаючи місто, його традиції, долучаються до громади Кривого Рогу, яка в ці складні часи гостинно прийняла наш виш-переселенець.

Ми згадали лише окремі здобутки рідного закладу після передислокації, проте попереду ще багато наполегливої праці для відновлення успішного та стабільного функціонування вишу.

Колектив ДЮІ МВС України на чолі з ректором Бесчастним Віктором Миколайовичем висловлює щире подяку за підтримку і порозуміння Міністерству внутрішніх справ, керівництву Криворізької міської ради та сподівається на подальші дружні партнерські відносини. На сьогодні вже докладено багато зусиль для повноцінного життя вишу-переселенця, проте залишається ще багато невирішених проблем. Тому, будучи вдячними всім за підтримку, і сьогодні звертаємось до друзів, партнерів, колег, організаторів фондів, засновників грантів та всіх небайдужих з побажанням щодо надання допомоги нашому закладу.

ДЮІ – 55 РОКІВ

Донеччина як освітній осередок по праву славиться своїми давніми традиціями і численними здобутками. Серед вишів регіону вагоме місце посідає Донецький юридичний інститут МВС України, який ось уже упродовж 55 років готує висококваліфіковані кадри для підрозділів ОВС та юридичних установ України.

Історія навчального закладу починається з 1961 року, коли педагогічний склад та курсанти Вищої школи МВС Української РСР були переведені для продовження служби та навчання у засновану Донецьку спеціальну середню школу міліції, і продо-

вжується в буремному сьогоденні в м. Кривий Ріг, що на Дніпропетровщині.

За сухою та стислою хронологією стоять долі десятків тисяч людей, життя яких пов'язане з Донецьким юридичним інститутом. Дороговказом для кожного був девіз «Закон, обов'язок, людяність, честь!». Ці слова також окреслюють визначальний принцип роботи всіх керівників, які очолювали навчальний заклад у різні роки.

Першим керівником школи міліції було призначено гвардії полковника внутрішньої служби **Чекіна Василя Артемовича (1919 – 1976)**. Учасник Великої Вітчизняної війни,

досвідчений педагог, професійний військовий Василь Артемович швидко сформував кваліфікований педагогічний, офіцерський колектив, організував навчально-виховний процес, будівництво і переобладнання корпусів.

З 1964 до 1977 року Донецьку спеціальну очолював полковник міліції **Іван Григорович Світич (1920 – 1989)**. Під його керівництвом фактично розпочалося становлення навчального закладу, зокрема будівництво шкільного містечка, яке до горезвісних подій 1914 року було основною базою Донецького юридичного інституту.

У 1977 році начальником школи було призначено полковника міліції **Володимира Івановича Муравйова (1928 – 2012)**. За 12 років його керівництва у ДССШМ пройшли підготовку тисячі гідних солдатів правопорядку, і не лише для нашої країни, а й для країн Азії та Африки.

З 1989 до 2003 року навчальний заклад очолював генерал-лейтенант міліції **Юрій Леонітович Титаренко (народився 13 червня 1936 р.)**. У березні 1992 року Донецьку спеціальну середню школу міліції було

реорганізовано в Донецьке училище міліції МВС України, а 8 лютого 1993 року на базі Донецького відділення заочного навчання Української академії внутрішніх справ та Донецького училища міліції при Донецькому державному університеті було створено Донецький інститут внутрішніх справ (ДІВС). Дуже скоро ця аббревіатура стала званою не лише в системі відомчої освіти, а й на всьому освітньому просторі України і незабаром за кордоном.

З 2003 року ВНЗ очолює **Віктор Миколайович Бесчастний**, доктор наук з державного управління, професор, заслужений юрист України.

Та у 2014 році в Україну прийшла біда – буремні події на Сході, які принесли складні випробування для всіх жителів регіону. Щоб зберегти освітньо-наковий потенціал Донбасу, його виші було передислоковано з тимчасово окупованих територій в інші місцевості України. Серед таких був і Донецький юридичний інститут МВС України, передислокований у м. Кривий Ріг. Навчальні корпуси, матеріально-технічне обладнання та й житло працівників зали-

шилися в окупованому Донецьку. Та збереглося найцінніше – згуртований колектив однодумців, відданих своїй справі, інституту, освітянським та науковим традиціям України та вірних присязі, яку свого часу вони склали на вірність Батьківщині.

Колись Стів Джобс сказав: «Зроби крок, і дорога з'явиться сама собою». Так крок за кроком колектив інституту працює над збереженням і примноженням свого потенціалу. Завдяки спільним зусиллям всіх працівників, у тому числі і професорсько-викладацького складу, було відремонтовано будівлю навчального корпусу на вул. Революційній, 21, де 1 вересня 2015 року в затишних, світлих, просторих аудиторіях розпочалися перші заняття. Якісно проведена вступна кампанія стала запорукою успішного набору студентів на 2015 – 2016 навчальний рік: на різні форми навчання було зараховано близько 500 осіб. Разом з тим в інституті продовжують навчатися студенти старших курсів, які виїхали з окупованих територій. А навесні 2015 року відбулися урочисті вручення дипломів про здобуття вищої юридичної освіти випускникам магі-

стратури; слухачам заочної та дистанційної форми навчання працівникам ОВС; студентам заочної форми навчання.

Керівництвом інституту та колективом навчального закладу здійснюються всі необхідні заходи щодо створення повноцінних, комфортних умов для матеріально-технічного забезпечення освітньої діяльності. Пріоритетне значення в цьому напрямі приділяється створенню бібліотеки, адже всі розуміють, що хто навчається без книги, той черпає воду решетом. Оскільки наявною залишилась лише електронна бібліотека, а весь фактичний бібліотечний фонд було втрачено, його довелося створювати «з нуля», і нині завдяки підтримці керівництва та колег з вишів України, міжнародних установ та благодійних організацій він налічує майже 20 тисяч примірників.

До поповнення бібліотечних фондів долучилися небайдужі навчальні заклади та колишні випускники інституту – Ткаченко Володимир, нині ректор Нікопольського економічного університету; Петров Євген Вікторович, нині професор кафедри юридичного інституту Національної авіаційного

університету доктор юридичних наук, професор; Ісмаїлов Карен, нині завідувач кафедри в Одеському державному університеті внутрішніх справ; Коллер Юрій, нині старший науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України; Фадєєв Олександр, нині помічник почесного консула Республіки Албанія у м. Харкові та ін. Про це особливо приємно згадувати, адже престиж і славу навчальному закладу здобувають саме його випускники.

Серед професорсько-викладацького складу Донецького юридичного інституту є також багато тих, хто в ньому навчався і пов'язав все своє життя з Alma-mater. Це проректор інституту підполковник поліції Мозуляк Олексій Олександрович, начальник навчально-методичного відділу Лоц Лариса Борисівна та ін. У далекому 1996 році курсантами вишу були Комісаров Микола Леонідович та Комісарова Наталя Олександрівна, які в його стінах зустріли своє кохання і створили дружню сім'ю, ділячи навіп радість і смутки, успіхи і випробування.

Нині вони – доценти кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз.

Керівництво інституту докладає максимальних зусиль для розвитку наукової роботи у виші: у 2015 році наші колеги Одерій Олексій Володимирович та Зозуля Євген Вікторович захистили дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Всі умови створюються і для творчого зростання молодих науковців. У 2012 році до аспірантури інституту вступила Давидова Дар'я Вікторівна, у 2015 – захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук і наразі обіймає посаду Вченого секретаря секретаріату Вченої Ради інституту. А начальника відділу організації наукової роботи Назимка Єгора Сергійовича, який також є випускником інституту, у 2015 році було визнано одним з кращих авторів загальнонаціональної правової газети «Юридичний вісник України».

Незважаючи на складні умови, інститут активно продовжує підготовку ад'юнктів. А

цьогоріч в аспірантурі вишу відкрито третю наукову спеціальність 12.00.01 – *Теорія та історія держави та права; історія політичних та правових учень*. Визначною подією вперше стало відкриття спеціалізованої вченої ради К 11.737.01 зі спеціальності «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність».

Інститут активно бере участь у загальнодержавному процесі реформування правоохоронних органів. Для підготовки майбутніх офіцерів нової Патрульної поліції як інструктори, зокрема із тактичної підготовки постійно залучаються доцент кафедри Івлєв Олександр Михайлович та старший інспектор Сасік Артур Сергійович.

На освітньо-науковій ниві держави наш виш прославляють багато успішних випускників. Зокрема, кандидат юридичних наук Тетерятник Ганна Костянтинівна, яка є автором Гімну інституту, а сьогодні – завідувач кафедри Одеського державного університету внутрішніх справ, а лауреат премії Кабінету Міністрів України доктор юридичних наук, професор Собакарь Андрій Олексійо-

вич – професор кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Донецький юридичний інститут МВС України готує майбутніх правоохоронців і правознавців, тому з особливою відповідальністю під час навчання ставиться питання щодо виконання завдання державної ваги – формування здорової нації. Відділ організації служби систематично влаштовує футбольні турніри, змагання з гри в настільний теніс тощо. А команда гирьовиків традиційно привозить нові перемоги зі змагань різного рівня.

Працівники ДЮІ разом зі своїми сім'ями та студенти не забувають і про змістовне культурне дозвілля: відвідують Криворізькі театри, музеї, виставки. Пізнаючи місто, його традиції, вони долучаються до громади Кривого Рогу, яка в ці складні часи гостинно прийняла наш виш-переселенець.

Отже, сьогодні колектив Донецького юридичного інституту творить свою новітню історію у славному Криворіжжі та береже пам'ять про гідне минуле.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАШЕ ПРАВО

**OUR
LAW**

№ 2, 2016

Головний редактор
Кузнецов Євген Валерійович

Підписано до друку 22.04.2016 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 23,25
Тираж 1200. Зам. № 810

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76